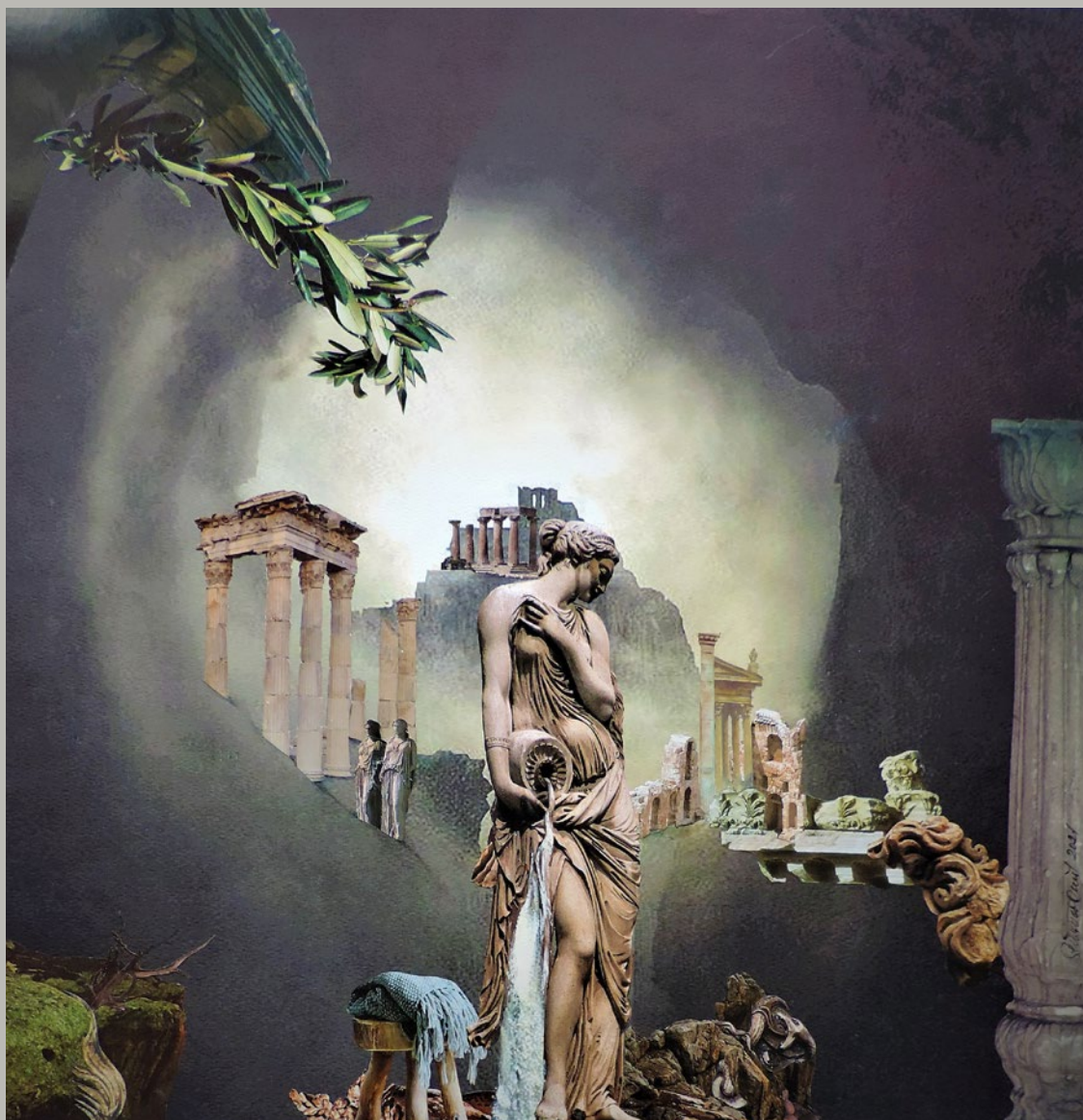

DEJINY

2/2021

ISSN 1337-0707

Dejiny 2/2021 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22021.html>

Dejiny 2/2021 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22021.html>

Ilustrácia na obálke: Emil Semanco – Páthia

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
PhDr. Peter Koval', PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., PhDr. Peter Koval', PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

Doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., PhDr. Ľudovít Halon, DrSc.,
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.,
PhDr. Peter Koval', PhD., doc. Igor Lichtej, PaedDr. Alžbeta Šniežko – Bojková, PhD.,
prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Jazykové korektúry: Mgr. Jozef Jurčičin

Preklady resumé: Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2021

ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS

Peter KOVAL	7
Slovo na úvod / Foreword	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES

David HUBENÝ	10
Státní správa a živelní pohromy na Podkarpatské Rusi. Nástin problematiky / <i>State administration and natural disasters in Carpathian Ruthenia. Outline of the topic.</i>	
Ján TKÁČ	43
Peňažné ústavy Slovákov vo Vojvodine v rokoch 1918 – 1941 / <i>Monetary Institutions of Slovaks in Vojvodina in the years 1918 - 1941.</i>	
Lucie GILAROVÁ	65
Péče o matku a dítě do tří let v Prešovském kraji 1948-1960 / <i>Mother and child care for children under three years of age in the Prešov region 1948-1960.</i>	

ĽUDIA A DOBA/ PEOPLE AND TIME

Michal FALAT	92
Kyril Prokop – biografický náčrt / <i>Kyril Prokop – biographical sketch.</i>	

MATERIÁLY / MATERIALS

Erik ONDRIA	104
Náhrobky a pamätníky na Jonáša Záborského v Župčanoch / <i>Tombstones and monuments to Jonáš Záborský in Župčany.</i>	
Anton LIŠKA	121
Areál sušiarne liečivých rastlín židovského veľkopodnikateľa Alexandra Wohla / <i>The area of the dryer for medicinal plants of the Jewish businessman Alexander Wohl</i>	

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE

Zuzana DEMČÁKOVÁ	142
Spišský hrad / <i>Spiš Castle.</i>	

PRIPOMÍNAME / WE REMEMBER

Nadežda JURČIŠINOVÁ	160
Aktivity evanjelického kňaza Adama Hlovíka v Šariši. (170 rokov od úmrtia) / <i>Activities of the evangelical priest Adam Hlovík in Šariš. (170 years since death)</i>	
Peter KOVAL	163
Pred 145 rokmi sa narodil župan Ján Rumann / <i>Ján Rumann was born 145 years ago</i>	

Peter KOVAL	166
135 rokov od narodenia biskupa Jozefa Čárskeho / 135 years since birth of bishop Jozef Čársky	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	168
Prvý a zároveň posledný pokus (Neúspešná snaha o získanie volebného mandátu Slováckmi na východe Slovenska pred 115 rokmi) / The first and at the same time the last attempt (Unsuccessful attempt to obtain an electoral mandate by Slovaks in eastern Slovakia 115 years ago)	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	172
Následník trónu František Ferdinand d'Este v Stropkove pred 110 rokmi / Heir to the throne František Ferdinand d'Este in Stropkov 110 years ago	
Marcela DOMENOVÁ	175
Slovenskí biskupi v Československu vysvätení v roku 1921 II. / Slovak bishops ordained in Czechoslovakia in 1921 II.	

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN / ENCYCLOPAEDIA OF HISTORY

Ján DŽUJKO	184
Slovenské kalvínske hlasy (1930) / Slovak Calvinist Voices (1930)	
Ján DŽUJKO	186
Evanjelický východ (1933 – 1938) / Evangelical East (1933 - 1938)	
Ján DŽUJKO	188
Košický evanjelik (1935 – 1938) / Košice evangelical (1935 – 1938)	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS

Peter ŠVORC	192
Pavel Kreisinger. Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovine 20. storočia a jejich účast ve světových válkách. Praha: Academia, 2018, 400 strán. ISBN 978-80-200-2821-1.	
Patrik DERFIŇÁK	195
Stredné Slovensko v stredoveku. Vývoj osídlenie regiónu pred udelením mestských privilégií mestu Zvolen. Eds. Noémi Beljak Pažinová, Zuzana Borzová. Zvolen : Mesto Zvolen, 2018. 236 s. ISBN 978-80-570-0554-4.	
Dagmar KAŠPRIŠINOVÁ	197
HUDEK, Adam et al. Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity. Bratislava: VEDA, 2019. 572 s. ISBN 978-80-224-1778-5.	
Patrik DERFIŇÁK	200
Pramene k vojenským dejinám Slovenska III/1, 1711-1792. Eds. Vladimír Segeš, Božena Šedřová. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019. 243 s. ISBN 978-80-89523-56-6.	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	201
Ružena KORMOŠOVÁ a kol. Storočná cesta Miestneho odboru Matice slovenskej v Spišskej Novej Vsi. Martin : Neografia, a. s., 2020. 185 s. ISBN 978-80-570-2413-2.	

Mária KALETOVÁ	203
PÁTEK, Jakub a kol. <i>Zahořany. Cesta časem a prostorem</i> . Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2020. 512 s. ISBN 978-80-7465-433-6.	
Peter KOVAL'	205
FOGELOVÁ, Patrícia – PEKÁR, Martin. <i>Disciplinované mesto</i> . Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021. 198 s. ISBN 978-80-8152-977-1.	

KRONIKA / CHRONICLE

Ján DŽUJKO	208
1919: Hľadanie alternatívy / 1919: <i>Alternatíva keresés</i> . Prešov, 6. – 7. september 2021 / 1919: <i>Finding an alternative</i> . Prešov, September 6 - 7, 2021	
Peter KOVAL'	210
Erasmus+ mobilita na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně, Česká republika. Ústí nad Labem, 11. – 15. október 2021 / 8. – 12. november 2021 / <i>Erasmus + Mobility at the Department of History, Faculty of Arts, J. E. Purkyně University, Czech Republic. Ústí nad Labem, 11 - 15 October 2021 / 8 - 12 November 2021</i>	
Peter KOVAL'	212
Erasmus+ mobilita, prednáška dr Edyta PLUTA-SALADRA a dr Dorota ŽUREK Prešov, 19 október 2021 / <i>Erasmus + mobility, lecture by dr Edyta PLUTA-SALADRA and dr Dorota ŽUREK Prešov, October 19, 2021</i>	
Ján DŽUJKO	214
Úspešná habilitácia PhDr. Petra Kovaľa, Ph.D. Prešov, 23. novembra 2021 / <i>Successful habilitation of PhDr. Peter Koval', Ph.D. Prešov, November 23, 2021</i>	
Predstavujeme slovenského výtvarníka: Emil Semanco	216
O AUTOROCH / A WORD AUTHORS	219

Slovo na úvod

„Rok 2021 sa nezačal veľmi nádejne.“ Citujúc *Slovo na úvod* ostatného čísla (1/2021) musíme smutne skonštatovať, že rok 2021 sa končí rovnako nie príliš nádejne. Jedna pandemická vlna strieda druhú a ľudia čoraz viac strácajú vieru v zlepšenie situácie. To, čo ešte v nedávnej minulosti bolo výnimočné, stáva sa samozrejmosťou prítomnosti. Často na prvý pohľad príliš prísne protipandemické opatrenia sú bežným obrazom dnešnej doby a slobodný pohyb, už aj v rámci svojej krajiny, je čoraz komplikovanejší, či už pred vlastným strachom, či z dôvodov rôznych vládnych nariadení.

Prítomnosť na jednej strane ukázala aktuálne požiadavky vedeckého výskumu vo viacerých odboroch. Tie sa svojím zameraním prispôbili dobe a začali riešiť aj témy veľakrát v minulosti obchádzané, resp. vnímané skôr parciálne. Na naliehavé potreby doby nezareagovali len prírodné vedy, ale aj tie spoločensko-humanitné. V súčasnej svetovej i slovenskej historiografii sa napr. objavili jednotlivci a výskumné tímy riešiace zložité otázky vzniku, vývoja epidémií a boja proti nim. Na druhej strane je v súčasnej spoločnosti viditeľná narastajúca nedôvera k vede spôsobená dostupným kvantom „zaručene overených“ informácií z viacerých strán. Človek, čitateľ, prijímateľ je nimi zahltený. Jednoduchší prístup k „overeným“ faktom akoby spôsobil, že si automaticky vyberá tie, ktoré sú mu najvhodnejšie. Tie si potom osvojuje bez overenia pravdivosti a dokonca ich obhajuje aj pred kritikmi. Pandémia a opatrenia zavádzané proti nej čoraz viac polarizujú ľudskú spoločnosť. Pluralita vedeckého prístupu paradoxne akoby tento proces podporila.

História sa možno nikdy nestane skutočnou učiteľkou života, pokiaľ nebude existovať ochota sa z minulosti poučiť. Pritom viaceré overené historické fakty môžu vystupovať aj v dnešnej situácii ako dobré praktické rady či návody. Z historickej skúsenosti napr. vieme, že mnohé ľudské choroby sa objavovali aj vo viacerých vlnách a zvlášť pri infekčnejších variantoch bolo veľmi nezodpovedné podceňovať preventívne opatrenia. V januári 1921 upozorňoval MUDr. Jaroslav Stuchlík, v tom čase primár Mestskej nemocnice v Košiciach, na hrozbu šírenia epidemických chorôb spoza hraníc. „Je treba, aby v Podkarpatskej Rusi na poľských a maďarských hraniciach Slovenska a na Dunaji, boli vybudované četné karanténne stanice, súce v každej dobe a pre každé množstvo príchodiacich poskytnúť nie len dostatočné miesto k ubytovaniu a pozorovaniu, ale i prostriedkov k očisteniu ľudí, k rozoznaniu chorôb a i k prvému liečeniu. Lekár, desinfektori, laboranti i ošetrovatel'ky nech sú pohotove, aby v zárodku nebezpečenstvo udusili.“ (Slovenský východ, roč. 3, č. 1, 1. januára 1921) To boli odporúčania skúseného lekára, ktorý videl reálnu hrozbu rozšírenia infekčných chorôb ako brušný a škvrnitý týfus či pravé kiahne. Pripravenosť a rýchly odborný zásah proti chorobe bol základ úspechu aj pred viac ako 100 rokmi.

Prenesenie osobných profesionálnych kontaktov do online priestoru, limitovanejší prístup k primárnym prameňom nachádzajúcich sa v archívoch a knižniciach možno čiastočne obmedzili historický výskum, no nepribrzdili ho úplne. Dôkazom toho je aj toto číslo nášho internetového časopisu. Ponúkame v ňom klasické rubriky pozostávajúce z vedeckých i materiálových štúdií, odborných článkov, slovníkových hesiel a anotácií. Sme veľmi radi, že po krátkej odmlke zaplňujeme aj rubriku *Kronika*.

Prajeme Vám príjemné čítanie!

Peter Koval'

ŠTÚDIE

*Busta T. G. Masaryka v Užhorode.
Foto: Peter Švorc*

STÁTNÍ SPRÁVA A ŽIVELNÍ POHROMY NA PODKARPATSKÉ RUSI. NÁSTIN PROBLEMATIKY

David HUBENÝ

Abstract: *State administration and natural disasters in Carpathian Ruthenia. Outline of the topic.* In addition to many other problems, Czechoslovak administration had to deal with various natural and other disasters in the form of fires, crop failures and especially floods, which plagued Carpathian Ruthenia regularly in spring and autumn, with occasional unexpected summer floods. This was due to the fact that in the mountains there was an average of 114-169 rainy days a year, mostly from June to October, while in the plain the number of precipitation days was 96-145, with the most rain from March to May, event. June, and subsequently from August to October. In addition, there were heavy, impermeable soils in the lowlands, which, together with the impossibility of surface water runoff, contributed to floods. In the spring and autumn, farmers had to wait for the accumulated rainwater and river water to evaporate, because they had virtually nowhere to drain. This, of course, led to the braking of all agricultural work, and the flooded areas were the breeding ground for various insects causing other economic and, above all, health problems. Despite the absence of specialized professional force in the form of state firefighters, the interwar state had indispensable tools to combat various natural disasters, when especially barracks and gendarmerie could quickly provide a number of physically fit and uniformly controlled individuals with relatively fast transport. The fact that firefighters existed in the vast majority of the state exclusively in the form of volunteer fire brigades was in some cases limiting, but the denser network of military crews with motor vehicles partially compensated for this disadvantage. Both the gendarmerie and the army commonly anticipated that it could be used to deal with a natural disaster, but it was not a primary part of their training. Although the political representation of the state continuously adopted a number of legislative and executive regulations to manage the subsequent reconstruction and reclamation of the affected areas, as always the financial side of the matter was limiting and much of course depended on the abilities and diversity of local government officials, especially district political administrators / district administrators authorities and their subordinate officials. After the establishment of the Provincial Office in Uzhhorod, there was no need to inform the center in detail about the various floods, and the center was required to provide practically only funds for the purchase and payment of aid.

Keywords: Czecho-Slovakia. Natural disasters. Agriculture. Carpathian Ruthenia.

Úvod

Součástí Československé republiky (ČSR) se v roce 1919 stalo území, které následně získalo označení Podkarpatská Rus. Idea připojení této oblasti se objevila v rámci severoamerické rusínské emigrace na podzim 1918, kdy věc zároveň projednala se zástupci československé reprezentace. V lednu 1919 pak v Užhorodě československé útvary prvně vstoupily na půdu, která se stala nejzápadnější částí Podkarpatské Rusi. Spolu s vojáky začali přicházet další zástupci nejrozličnějších státních úřadů, aby prakticky od počátku začali budovat správní aparát, jelikož dosavadní maďarský personál svá místa buď opustil, anebo odmítl složit služební slib, a když zůstal, tak se mu stejně z praktických důvodů nedalo bezvýhradně věřit. Budování úřadů bylo obtížné nejen pro jazykovou pestrost Podkarpatské Rusi, ale i skutečnost, že spadala do oblasti zalitavského práva, které čeští úředníci vesměs neovládali. Navíc záhy seznali, že oblast je po všech stránkách těžce zanedbaná.

S krajními obtížemi spočívajícími v personální, dislokační i materiální oblasti fungující úřady musely řešit obtíže se zásobováním, bídnot komunikační sítě, zvýšenou zločinnost, zastaralé zemědělství, slabý průmysl, vnitropolitický i mezinárodní neklid a otevřené revizionistické ambice Maďarska. Nadto se konsolidačním snahám stavěla na odpor i příroda, kdy úzká strmá koryta horských potoků a řek často měnily svůj tok¹ a hlavně na jaře a na podzim trápily Podkarpatskou Rus pravidelné záplavy a k tomu přibývaly občasné nečekané letní povodně. Bylo to dáno tím, že na tamních horách srážky padaly průměrně 114 – 169 dní v roce, a to nejvíce od června po říjen, zatímco v rovině byl počet srážkových dní 96 – 145 s tím, že nejvíce pršelo od března do května, event. června, a následně od srpna po říjen. Navíc v nížinách byly těžké, nepropustné půdy, což spolu s nemožností odtoku povrchových vod přispívalo ke vzniku záplav. Na jaře a na podzim tak zemědělci museli čekat, až se nashromážděné dešťové a říční vody odpaří, protože neměly prakticky kam odtéct. To samozřejmě vedlo k brždění veškerých zemědělských prací² a zaplavené plochy byly semeništěm nejrozličnějšího hmyzu působícího další hospodářské, a hlavně zdravotní obtíže.³

Situaci neprospívalo, že boje první světové války způsobily buď přímé poškození, nebo neudržování těch několika málo protipovodňových zařízení, které byly předtím vybudovány,⁴ takže se objevilo dokonce hodnocení: „Československá správa našla po svém příchodu všesky zdejší toky v úplně zdivočelém stavu.“ Náprava se musela s ohledem na nedostatek podkladů zanechaných mimo území republiky při-

- 1 DRAHNÝ, Václav. Živelní pohromy na Podkarpatské Rusi. In BIANCHI, Gustav (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica 1932, s. 57.
- 2 MACHÁČEK, L. Význam meliorací na Podkarpatské Rusi se stanoviska hospodářského. In KUBART, Ant. *Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937*. Užhorod 1937, s. 34.
- 3 DRAHNÝ, Václav. Živelní pohromy na Podkarpatské Rusi. In BIANCHI, Gustav (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica 1932, s. 57.
- 4 BERGMAN, Josef. Vodohospodářské meliorace na Podkarpatské Rusi. In BIANCHI, Gustav (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica 1932, s. 27. Stručný přehled uherských opatření viz BERGMANN, Josef. Vodohospodářské meliorace. In MUSIL, Jaromír (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod 1933, s. 172-173.

pravovat jednak pozorováním a dotazy u obyvatelstva na jeho zkušenosti,⁵ jednak je zpomalovala nutnost opatřit překlady uherských norem,⁶ takže první vodohospodářské práce byly zahájeny až v roce 1921 a spočívaly zejména v nejnútnejších břehových úpravách toků, jakož i nutné osvětě.⁷ Hydrologická služba navázala na původní uherské základy, ovšem od poloviny dvacátých let byla snaha přetvořit ji podle zvyklostí z Čech.⁸ Modernizovaná služba podávala hlášení do Maďarska a Rumunska.⁹ O průběhu povodní byly vyšší úřady informovány téměř výhradně díky hlášením četnických stanic (pokud samy nebyly odříznuty), event. nižšími orgány civilní státní správy.¹⁰

Rozbor pramenů a literatury

Prameny k problematice živelních pohrom na Podkarpatské Rusi jsou rozprostřeny napříč fondy zainteresovaných ústředních úřadů, které spravuje Národní archiv. Pozornost byla věnována zejména Předsednictvu ministerské rady, tedy dnešní terminologií Úřadu vlády, kde v prvních letech příslušnosti Podkarpatské Rusi ke státu fungovalo podkarpatoruské oddělení, které pomáhalo koordinovat výstavbu státní správy na tomto nově připojeném území. Jde jednak o zprávy popisující průběh jednotlivých povodní, ale také následné aktivity jednotlivých ministerstev za účelem obnovy postiženého území a pomoci tamnímu obyvatelstvu či v místě neštěstí působících státních zaměstnanců. Po reformě státní správy provedené zákonem č. 125/1927 Sb. z. a n. však již počet zpráv o živelních pohromách ubývá, neboť z Civilní správy Podkarpatské Rusi povstaly Zemský úřad v Užhorodě byl již plně disponován a kvalifikován, aby se s obvyklými problémy vypořádal v rámci vlastní působnosti ve spolupráci s dalšími orgány státní správy, jak v roce 1933 dokázal během rekonstrukce vytopeného města Výlok. Ve fondu se nacházejí rovněž žádosti a rezoluce představitelů Národního shromáždění na pomoc krajům a obyvatelům postižených živelními pohromami. Je pozoruhodné, že zatímco volení zástupci z historických zemí a Slovenska byli značně agilní, tak politici z Podkarpatské Rusi začali tento institut více využívat až v první polovině třicátých let (do roku 1924 neměli možnost, neboť na Podkarpatské Rusi nebyli dříve provedeny volby), přičemž se neuplatnil nějaký regionální, nýbrž čistě stranický přístup.

Další fondy Národního archivu, zejména komplikované archivní soubory Ministerstva veřejných prací a Ministerstva zemědělství, prověřil kol. PhDr. Pavel Dufek, Ph.D., odborný rada, kterému za pomoc náleží dík.

5 x, s. 28.

6 BERGMANN, Josef. Vodohospodářské meliorace. In MUSIL, Jaromír (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod 1933, s. 173.

7 BERGMAN, Josef. Vodohospodářské meliorace na Podkarpatské Rusi. In BIANCHI, Gustav (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica 1932, s. 29, stručný přehled akcí viz s. 29-31.

8 Národní archiv, fond Předsednictvo ministerské rady (NA, f. PMR), kart. 3346, sign. 757/50.

9 KASPAR, Miloš. Organizace hydrologické služby. In MUSIL, Jaromír (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod 1933, s. 110-113.

10 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

Ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu bylo čerpáno z písemné pozůstalosti Zemského vojenského velitelství v Užhorodě, které v letech 1919 – 1925 obstarávalo vojenskou obranu Podkarpatské Rusi, než bylo v polovině dvacátých let z praktických důvodů zrušeno a nahrazeno Zemským vojenským velitelstvím v Košicích, které vedle Podkarpatské Rusi zajišťovalo ochranu východního Slovenska a ulevilo tak přetíženému Zemskému vojenskému velitelství v Bratislavě, které se mohlo nově plně věnovat problematice zajištění západního a středního Slovenska. Ve fondu Zemské vojenské velitelství Užhorod byl zužitkován jak kvalitně vedený deník velitelství, tak uložené rozkazy dokládající četné díky ostatních složek společnosti za pomoc armády při nejrůznějších katastrofách. Dále byl využit nezpracovaný archivní fond Doplňovací okresní velitelství (DOV) Chust, který obsahuje se zjevným zaujetím podrobně vedenou kroniku a separátní materiál týkající se průběhu povodní z roku 1927 s mnoha fotografiemi dokumentujícími následky této katastrofy.

V Archivu Národního muzea byl pro obrazové materiály hojně využit osobní fond někdejšího šéfa užhorodské odbočky ČTK Rudolfa Kryla. Bohužel, podstatná část snímků není datována; lokalizována je jen určitá část. S výjimkou případu povodně a rekonstrukce ve Výloku tak použité snímky buď ilustrují nějaký jev, nebo dokumentují sice poškození způsobená povodněmi v daném místě, ale nelze již určit, z kterého roku snímek pochází.

Štátny archív v Košiciach, pobočka pracovisko Archív Trebišov, posloužil materiály Okresního úřadu v Sečovciach obsahující údaje k přípravám státní správy na zajištění spojení s Podkarpatskou Rusí během mimořádných okolností.

S ohledem na dopravní omezení spojená s pandemií onemocnění Covid-19 nemohly být využity dokumenty schraňované Státním archivem Zakarpatské Ukrajiny, které by poskytly detailnější pohled na studovanou problematiku. Z pramenů tištěných a tiskem vydaných dále posloužily zejména legislativní a další věcně příslušné předpisy.

Česká odborná literatura se problematikou živelních pohrom zabývá (např. Jan Munzar z Ústavu geoniky AV ČR, v. v. i.,¹¹ v Muzeu hlavního města Prahy Mgr. Pavla Státníkové¹² a ve východních Čechách působící historik Petr Borovec¹³), ale prakticky výhradně zkoumá historické země. Meziválečná Podkarpatská Rus stojí v této souvislosti zcela mimo zájem. Za pozornost stojí zmínky v krátkých popisech meziválečných podkarpatoruských obcí od slovenského badatele Vladimíra Kušteka, který zachytil vzpomínku pamětnice na zaplavení Výloku v roce 1933 a následnou obnovu.¹⁴ V meziválečném období se katastrofám na Podkarpatské Rusi velice

11 Z bohaté tvorby např. MUNZAR, Jan. Protipovodňové instrukce v českých zemích v minulosti. In *Historická geografie*, roč. 31, 2001, s. 163-189.

12 Z většího počtu děl např. STÁTNÍKOVÁ, Pavla. *Povodně a záplavy. Zmizelá Praha*. Praha 2012.

13 Z množství příspěvků např. BOROVEC, Petr. Živelné pohromy v Rybitví, Lhotce Blatnické (Blatnikovské) a blízkém okolí (1921 – 1984). In *Zprávy klubu přátel Pardubicka*, roč. 2000, č. 1 – 2 a č. 5 – 6, s. 44-46 a s. 169-171.

14 KUŠTEK, Vladimír. *Československý svět v Karpatech*. Bratislava 2018, s. 114.

stručně věnoval jediný sborníkový příspěvek,¹⁵ ovšem údaje k pohromám jsou dohledatelné i v dalších meziválečných publikacích věnovaných rozvoji Podkarpatské Rusi.

Předložený skromný příspěvek si neklade za cíl zpracovat vytčenou problematiku v celé její šíři, nýbrž jen naznačit, jakými prostředky disponovala státní správa na Podkarpatské Rusi k likvidaci nejružnějších pohrom a ohrožení se zvláštním zaměřením na záplavy z dvacátých let 20. století, kdy vedle popisu některých větších záplav je věnována zvýšená pozornost mimořádné záplavě z roku 1927. Zmíněna je též záplava města Výlok z roku 1933 a to díky dochování vzpomínky očitě svědkyně, která povodeň zažila coby malá holčička.

Názvy lokality byly – pokud možno – upraveny podle prvorepublikového oficiálního úzu podle statistické publikace.¹⁶

Hasičstvo

Podrobné zprávy o záplavách máme v ústředních úřadech zejména pro dvacátá léta, resp. do platnosti organizačního zákona (č. 125/1927 Sb. z. a n.), kdy nově vzniklý Zemský úřad v Užhorodě již byl plně disponován k tomu, aby se s podobnými problémy vyrovnal sám. Zmíněný organizační zákon ve svých člancích 2 a 3 určoval mimo jiné povinnost státní správy věnovat se veřejné bezpečnosti, včetně např. protipožární ochrany. Bohužel, tato povinnost se týkala jen vydávání různých předpisů a pokynů, protože stát, resp. politická reprezentace, neuznal za vhodné vyčlenit finanční prostředky na vznik státního hasičského sboru, tudíž samotný boj s požáry a dalšími katastrofami obstarávaly na drtivé části státního území sbory dobrovolných hasičů.

V oblasti uherského práva platilo, že sbory dobrovolných hasičů vzniklé na základě spolkového práva (dle nařízení bývalého uherského ministerstva vnitra č. 1508 B. M. z 2. května 1875) je nutné odlišovat od hasičských (profesionálních) sborů placených na náklady obce a povinného hasičstva (dle nařízení bývalého uherského ministerstva vnitra č. 5388-II z 12. srpna 1888) vydržovaného obcí a složeného z mužů ve věku 20 – 40 let obývajících danou obec bez hasičských sborů placených a dobrovolných. Povinní hasiči podléhali vedení obce a pochopitelně odborně a prakticky nevyhovovali. Jejich existence byla v podstatě pozůstatkem feudálních pracovních povinností a ve vztahu k ústavě šlo o institut přinejmenším diskutabilní. Naopak hasiči dobrovolní byli vnímáni jako nejlepší varianta sdružující osoby se zájmem o věc.¹⁷ Problémem byla i skutečnost, že pro území Podkarpatské Rusi ještě v roce 1928 neexistoval hasičský fond pro vznik a udržování dobrovolných a obecních hasičských sborů a podporu zraněných hasičů a jejich pozůstalých, neboť kaž-

15 DRAHNÝ, Václav. Živelní pohromy na Podkarpatské Rusi. In BIANCHI, Gustav (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica 1932, s. 57-58.

16 *Statistický lexikon obcí v zemi Podkarpatoruské. Úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař.* Praha 1937.

17 ČERNO, Ľudovít – SÝKORA, Čeněk. *Spoločovanie a shromažďovanie na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, so zvláštnym zreteľom na spolky hasičské a hasičský fond na Slovensku, s príslušnými právnymi predpismi, judikatúrou najvyššieho správneho súdu a s patričným výkladom. II. doplnené a rozšírené vydanie*. Turčiansky Svätý Martin 1928, s. 73-74.

dá země si tuto záležitost ošetřovala vlastním nařízením.¹⁸ Jinou věcí pak bylo, že velká část obyvatel nebyla pojištěna proti ohni,¹⁹ takže ještě v polovině třicátých let vyhoření znamenalo ztrátu všeho a oběť požáru mohla jen doufat v pomoc rodiny, přátel a ve všeobecnou dobročinnost přispěvatelů, aby se sešel dostatek prostředků ke koupi dřeva na novou stavbu.²⁰

Profesionální – městští – hasiči působili jen ve velkých městech (např. v Praze) a místy existovaly i závodní hasičské sbory. U sborů dobrovolných hasičů však byl hned několikanásobný problém: v čase existence sboru proměnlivá kvalita výcviku, samotného zájmu o věc a samozřejmě vleklé finanční obtíže s nákupem a údržbou materiálu, zejména pojízdných stříkaček. Za příklad těchto obtíží můžeme vzít bohatou českou obec Cítov na Mělnicku. Zdejší sbor dobrovolných hasičů prožíval kvalitativní výkyvy, v některých obdobích se cítil bohatšími vrstvami obyvatelstva nedoceněn, tak ani nepřekvapí zjištěný nezáměr o zákrok během propuknutí požáru. Navíc od druhé poloviny dvacátých let postihla obec série „přívětivých“ požárů, které majitelům umožnily díky výhodné pojistce výstavbu velkolepějších náhrad. Jak konstatoval cítovský kronikář úzce propojený s vedením obce: „*Příčinu požáru nebylo možno nikdy zjistiti. Požáry již tak zevšeďněly, že málo kdo se hašení zúčastňuje, spíše ze zvědavosti dostaví se něco diváků. Zdá se, že si mnozí ohněm hledí pomoci.*“ Hasiči ostatně nechali shořet i místní hospodu, v níž měl jejich divadelní odbor své vybavení s malovanou oponou. Mohlo se tak na Silvestra v druhém hostinci na novém sokolském jevišti klidně zpívat: „*V Cítově zas hoří, šepotaj lehce, o vzniku požáru každý šepce, největší smůlu, když pojištěný, hořet a hořet nechce.*“ Ba „*vtipálkové tvrdili, že každý požár musel býti předem nahlášen veliteli požárního sboru, jinak že mu byl prý oheň uhašen*“. Svoji roli mohla sehrát též hasičská stříkačka zakoupená roku 1905, a která vydržela ve službě do roku 1939. Přitom již na podzim 1927 se objevovaly úvahy o koupi motorizované stříkačky.²¹

Vezmeme-li v úvahu, že Cítov byl natolik bohatý a velký, že během první republiky usiloval o získání statutu městečka, a přesto měl problémy se zajištěním motivovaného hasičského sboru s moderní technikou, jak si měly poradit výrazně chudší podkarpatoruské obce. Nedostatek v podobě neexistence státních hasičů byl v českých zemích napraven až během nacistické okupace,²² ale v důsledku pová-

-
- 18 ČERNO, Ludovít – SÝKORA, Čeněk. *Spoločovanie a shromažďovanie na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, so zvláštnym zreteľom na spolky hasičské a hasičský fond na Slovensku, s príslušnými právnymi predpismi, judikatúrou najvyššieho správneho súdu a s patričným výkladom. II. doplnené a rozšírené vydanie.* Turčiansky Svätý Martin 1928, s. 77 a 82.
 - 19 ČERNO, Ludovít – SÝKORA, Čeněk. *Spoločovanie a shromažďovanie na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, so zvláštnym zreteľom na spolky hasičské a hasičský fond na Slovensku, s príslušnými právnymi predpismi, judikatúrou najvyššieho správneho súdu a s patričným výkladom. II. doplnené a rozšírené vydanie.* Turčiansky Svätý Martin 1928, s. 76.
 - 20 Např. Ubožák. In *Podkarpatské hlasy*, roč. 11, 8. 4. 1935, č. 84, s. 4.
 - 21 Podrobněji k dějinám cítovského sboru dobrovolných hasičů v meziválečném období viz HUBENÝ, David. Hasiči. Není-li požár předem domluven, bude uhašen. In VORÁČEK, Emil – HUBENÝ, David. *Cítov*. V tisku.
 - 22 K tomu podrobněji viz SZASZO, Zoltán. *Stručná historie profesionální požární ochrany v českých zemích*. Český Těšín 2010, s. 35-43.

lečných změn se již tento modernizační krok nemohl projevit v československém provedení na Podkarpatské Rusi, která se stala součástí sovětské Ukrajiny.

Četnictvo

Jelikož výše popsané státní hasičstvo vzniklo za druhé světové války na základě mužstva pocházejícího mimo jiné z řad četnictva, nepřekvapí, že již předtím měl četnický sbor v oblasti boje se živelnými pohromami určité úkoly. Ostatně, četnický zákon č. 299/1920 Sb. z. a n. ze 14. dubna 1920 ve svém prvním paragrafu pravil: *„Četnictvo republiky Československé jest vojensky organisovaný sbor strážný, jenž určen jest k tomu, aby podle stávajících zákonných předpisů a podle nařízení příslušných úřadů státních udržoval v celém území Československé republiky veřejný pořádek a veřejnou bezpečnost.“* Tento všeobecný závazek se tedy mohl snadno vztáhnout na různé požáry a povodně.

Úkoly četnictva během těchto pohrom určovala Služební instrukce pro četnictvo, přičemž pro území celé ČSR platila její předlitavská varianta z roku 1895, která ale na Slovensku a Podkarpatské Rusi platila s určitými změnami s ohledem na recipované uherské právo platné v těchto zemích. Instrukce vedle běžných kriminalistických metod (např. eskorty, zajištění místa činu apod.) popisovala postup pomoci při živelních pohromách, neboť jejími slovy (§ 101): *„Četnictvo jest zvláště s to, aby objevilo často živelní pohromy a podobná neštěstí a to již v samém počátku; proto jest jeho povinností upozorniti s vynaložením všech po ruce jsoucích prostředků ty, jimž hrozí nebezpečí, poskytnouti vždy a všude pomoci a podpory a učiniti všechna opatření, aby nebezpečí bylo buď vůbec odvráceno anebo aspoň zmírněno.“* Za tímto účelem byl *„četník výjimečně oprávněn ve dne i v noci, a zvláště na požádání majetníka nebo obyvatelů domu vzniknouti do každého domu a varovati a chrániti jeho obyvatele před hrozícím nebezpečím“*. Četníci měli pak za povinnost pomoci všude, kde toho bylo zapotřebí, *„aby nebezpečí bylo odvráceno a aby byl zjedнан pořádek a bezpečnost“*, resp. aby byly zachráněny nejen životy, ale aby *„zachráněný majetek byl opatrován“*. Zvláštní pozornost měli četníci věnovat zachráněným dětem, nemocným a jiným, kteří si nejsou s to sami pomoci, jakož i zachráněnému majetku, a *„dátí je pod náležitý dohled“*. Tato povinnost generálního rozhledu ohledně (§ 104) *„všeho, co by někoho mohlo uvéstí v nebezpečí“*, byla pro jistotu ještě opakována v jednom z dalších paragrafů instrukce, v čemž můžeme snadno rozpoznat pochopení pro význam prevence jako takové. Ostatně četníci měli také povinnost (§ 108) být k ruce obecním orgánům, hlavně starostovi, v případě větších neštěstí, kdy obecní prostředky nepostačovaly k zvládnutí nastalé situace. Při požárech (§ 102) musel četník postupovat se znalostí v místě platných policejních požárních řádů a u ohně *„býti nápomocen veliteli hasičského sboru a přihlížeti k tomu, aby vše, co nařídí, bylo přesně vykonáváno“*. Přítomní četníci měli dohlížet na plnění jeho pokynů i po skončení požáru, aby se znovu nevznítíl. V případě povodní (§ 103) mělo *„četnictvo co nejvíce hleděti k tomu, aby byla provedena opatření, jichž jest z opatrnosti zapotřebí“*. V praxi to znamenalo, že když bylo zřejmé, že se hladiny toků začínají zvedat, mělo dojít k zajištění mostů a lávek, zavedení spojení se sousedními obcemi, četníci si měli připravit čluny s posádkami, zajistit strážemi či značkami, aby se vodou zbytečně nejezdilo a nebrodilo a upozornit obyvatelstvo na nutnost nočních hlídek. Nadto četníci ještě měli kontrolovat stav hrází a v dohodě s příslušnými

úřady dohlédnout na mlýny a další vodní stavby, aby vytáhla stavidla. V případě narůstajícího nebezpečí mělo ohrožené obyvatelstvo najít ubytování na bezpečnějších místech. Četníci měli dokonce dohlédnout i na to, „aby se přes led chodilo jenom na místech úřední komisí vyhledaných a ustanovených“.²³

Četnictvo skutečně aktivně pomáhalo při různých záplavách, např. vrchní strážmistr Josef Gajdůšek obdržel veřejnou pochvalu zemského četnického velitelství díky „obzvláště horlivé a zdatné pomocné činnosti při záchranných a zabezpečovacích pracích v krajích postižených náhlou povodní ve dnech 24. a 25. října 1926“.²⁴ Obdobnou pochvalu obdržel Josef Schwings „za obětavou a neobyčejně horlivou osobní účast na zachraňovacích pracích při požáru v Majdáně“ 27. července 1928.²⁵ Další četník, Vincenc Jan Kovařík, obdržel veřejnou pochvalu za horlivou a obětavou záchrannou službu během požáru ve Výloku 3. května 1928.²⁶

Záplavy trápily Podkarpatskou Rus i později, takže ve druhé polovině třicátých let František Chmelař a Jan Kroupa ze Žornavy zachránili před utonutím čtyři osoby. Za tento výkon dostali pochvalu Ministerstva vnitra a finanční odměnu – Chmelař 1 000 a Kroupa 700 korun, přičemž většinu rozdali na obranu státu a knihovnu zemského četnického velitelství.²⁷

Vojsko

Vojsko mohlo při výpomoci během živelných pohrom těžit jednak z faktu, že v rámci prakticky každého útvaru se nacházel určitý počet mužů s ženijním výcvikem, jakož i prostého soustředění mladých a fyzicky zdatných jedinců s jednotným řízením a s možností rychlé dopravy nákladními vozidly nebo po železnici na místo určení spolu s mnohdy jedinečným vybavením, jednak z toho, že díky exteritoriálnímu doplňování se v jednotkách dislokováných na Podkarpatské Rusi nacházelo množství příslušníků pocházejících z českých zemí, kde někteří z nich byli dobrovolnými hasiči. Navíc jednotlivé garnisony musely určitou pozornost věnovat vlastnímu protipožárnímu zajištění, ať již technickému, nebo v podobě výcviku.²⁸

Armáda asistovala u různých pohrom prakticky od počátku své přítomnosti na Podkarpatské Rusi a na podzim 1920 pomáhala s četníky hasit požár lesa u Ťačeva.²⁹ A to pochopitelně nebyl jediný případ, kdy armáda zasáhla u požáru, např. obec Zipová zaslala velmi procítěné poděkování Pražským dětem, tedy příslušníků Pěšího

23 PINKAS, Oldřich – ERHART, Josef. *Sbírka četnických předpisů*. Kroměříž 1923, s. 165-169.

24 NA, f. Zemské četnické velitelství (dále ZČV), kart. 1632.

25 NA, f. ZČV, kart. 1642.

26 NA, f. ZČV, kart. 1635.

27 Pochválení kolegové. In *Četnické listy*, roč. 12, 20. 8. 1938, č. 16, s. 129.

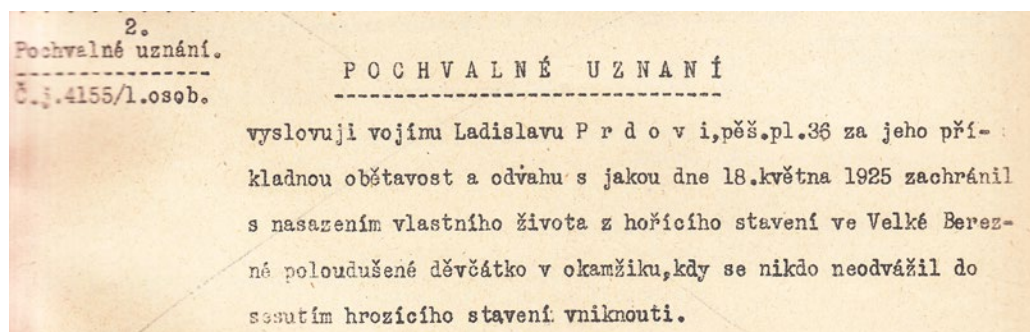
28 K přítomnosti československé armády na Podkarpatské Rusi viz HUBENÝ, David. K vojensko-bezpečnostním otázkám meziválečné Podkarpatské Rusi. Prešov. In ŠVORC, Peter – LIPINSKÝ, Ján (eds.). *Rusini a Československo (1918 – 1938)*. Zborník odborných příspěvků z vedeckej konferencie, venovanej 100. výročiu vzniku ČSR, konanej dňa 15. 11. 2018 na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Bratislava 2018, s. 39-48.

29 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, fond Zemské vojenské velitelství Užhorod (VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod), kart. 17, Deník ZVV Užhorod od 15. 9. do 31. 12. 1920, zápis z 5. 11. 1920.

pluku 28: „Dne 22. května t. r. [1920] vypukl neopatrností oheň ve zdejší vesnici, který se mžikem rozšířil po celé obci. Za oběť požáru padlo 170 chýší spolu se stodolami. Že obyvatelstvo při tomto ohni o život nepřišlo a že alespoň část vesnice byla zachráněna, děkujeme toliko obětavosti a statečnosti vojínům Vašeho pluku, zvláště 1. polní rotě. Mužstvo s obětováním vlastního života pracovalo na záchraně majetku a životů. Jak tento nešťastný den 22. květen zůstane strašným vzpomínkou na neštěstí, tak na druhé straně zůstane krásnou vzpomínkou na obětavost a pomoc mužstva Vašeho pluku, tím více, poněvadž obyvatelstvo v největší nouzi a tísní odkázáno bylo na chránění svých [!] vlastních domů a celku přispěti nemohlo. V tomto těžkém dni ukázali 4 Osmadvacátníci, jak důstojníci, tak i mužstvo svoji vysokou inteligenci, sociální lásku a nezištnou obětavost ku [!] spolubližním, kterážto láska jen z výtečných a upřímných srdcí prýští může.

Představenstvo obce, ohněm v neštěstí uvedené, pokládá za svoji první povinnost, poděkovati chrabrému 28. pluku, důstojníkům a mužstvu, za samaritánskou službu a prosí Všemohoucího, aby důstojníky a mužstvo Vašeho pluku Československé republiky ke cti a slávě zachoval, jim žehnal a posiloval v šíření takových šlechetných skutků.“³⁰

Pochvalné uznání bylo též vysloveno jednotlivcům, např. zemským vojenským velitelem „vojínu Ladislavu Prdovi, pěší pluk 36, za jeho příkladnou obětavost a odvahu s jakou dne 18. května 1925 zachránil s nasazením vlastního života z hořícího stavení ve Velké Berezné [!] polodušené děvčátko v okamžiku, kdy se nikdo neodvážil do sesutím hrozícího stavení vniknouti“.³¹

Obr. 1: Pochvalné uznání zemského vojenského velitele vojínu Ladislavu Prdovi za záchranu přidušené holčičky z rozpadající se hořící budovy.

VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 27, Rozkaz č. 50 z 29. května 1925.

Pomoc armády byla důležitá i během záplav a např. ve dnech 30. listopadu a 1. prosince 1923 se vyznamenala technická rota Pěšího pluku 45, která napomohla k zachování povodní ohroženého mostu, kdy vedle této dopravní stavby zachránila i z vody vytažené dřevo o objemu až 200 m³.³²

Nepřekvapí, že s ohledem na rychle získané zkušenosti se záplavami a latentním ohrožením z jihu se státní a vojenské úřady připravovaly na spolupráci pro případy

30 Např. VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 17, Deník ZVV Užhorod od 15. 9. do 31. 12. 1920, zápisy z 8., 11. a 21. 11. 1920.

31 VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 27, Rozkaz č. 50 z 29. 5. 1925.

32 VÚA – VHA, f. ZVV Užhorod, kart. 26, Rozkaz č. 152 z 31. prosince 1923.

např. odříznutí Podkarpatské Rusi a východního Slovenska v důsledku povodní.³³ Zajištění dopravních spojin však bylo spojeno se značným finančním nákladem, který byl vydáván i v letech hospodářsky nepříznivých,³⁴ a časovou náročností, ale tyto tepny nebyly ohrožovány jen povodněmi na podkarpatoruském, ale i východoslovenském území, což dávalo celé záležitosti komplexní ráz. Dalším faktorem komplikujícím spojení byly závěje.³⁵

Legislativní rámec následných podpor

Vedle samotné bezprostřední záchrany životů a majetku, hrálo roli zajištění následné pomoci obětem katastrof. Věcí se zabývala série zákonů a vládních nařízení, které se snažily získat prostředky pro financování obnovy postižených oblastí a jednotlivých aspektů lidské společnosti.

Zákon č. 149/1923 Sb. z. a n. o zřízení fondu pro účely veřejného živelního pojištění, umožnil, aby u Ministerstva zemědělství vznikl příslušný fond (§ 1) s tím, že již v roce 1923 mohla být částka 50 000 000 korun použita pro kraje stížené katastrofou a zbytek pro zamýšlené veřejné živelní pojištění (§ 2). Zákonem č. 219/1924 Sb. z. a n. bylo článkem I. určeno, že z částky 50 000 000 korun bude pětina použita v roce 1924 na podporu krajů postižených živelními pohromami „a zbytek budiž rezervován ve prospěch fondu pro účely veřejného živelního pojištění“. Rozhořel se pak obvyklý boj, kde peníze najít, neboť se všechny resorty dušovaly, že nejsou s to peníze uvolnit, přičemž na Podkarpatské Rusi měl nouzovou akci řídit zemědělský referát Civilní správy Podkarpatské Rusi.³⁶

Na podzim 1925 se senát vyslovil, resp. výbory národohospodářský a rozpočtový, aby stát poskytl pomoc zemědělcům stížených onoho roku živelními pohromami,³⁷ tudíž s o to větší radostí byl přijat zákon č. 227 o státní pomoci při živelních pohromách 1925 a o opatření k zamezení škod při živelních pohromách v budoucnosti. Ten v paragrafu 1 určil, že na podporu postižených oblastí může být vyčleněno až 74 000 000 korun podle skutečné potřeby. Další (2.) paragraf pak umožnil, že z prvně uvedené sumy může být až 36 000 000 korun vyčleněno na bezplatné podpory v podobě potravin, šatstva, osiva, event. umělých hnojiv a dalších potřeb, jakož i subvence či bezúročné půjčky „na opravu neb znovuzřízení obytných a hospodářských budov, živnostenských neb průmyslových provozoven“. Dále bylo z výše uvedené částky 74 000 000 korun vyčleněno 24 000 000 korun na opravy dopravní sítě a souvisejících staveb; zbývajících 14 000 000 korun šlo „na provedení opravných prací na vodotocích a na rekultivaci zpusťšených pozemků“. V paragrafu 4 bylo ošetřeno, že veškeré úřední listiny spojené s nouzovou podporou podle paragrafu 2 budou osvobozeny od kolků a poplatků. Bohulibý cíl v podobě získání výše popsanych 74 000 000 korun

33 Štátny archív Košice (ŠA KE), pracovisko Archív Trebišov, f. Okresný úrad Sečovce (OkÚ Sečovce), kart. 2, čj. 843/1924.

34 MEZNÍK, Jaroslav. O našich úkolech v oboru vodního hospodářství na Podkarpatské Rusi. In KUBART, Ant. *Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937. Užhorod 1937*, s. 7.

35 Podrobněji viz NA, f. Ministerstvo veřejných prací, kart. 43.

36 NA, f. PMR, kart. 3346, sign. 757/41.

37 NA, f. PMR, kart. 3346, sign. 757/75.

měl být dle znění paragrafu 5 naplněn úsporami ve státním rozpočtu na rok 1925, popřípadě v letech 1926 či 1927.

Do budoucna měla hrát důležitou roli Hlava II. *O opatření k zamezení škod při živelních pohromách*, která úkolovala vládu k realizaci úpravy vodních toků a souvisejících staveb „podle celkového soustavného plánu“, který měl být financován zvláštním fondem (§ 6).

Před exekutivou však stála těžká otázka, kde najít peníze pro uskutečnění zákona č. 227/1925 Sb. z. a n., kdy jednotlivé resorty dokazovaly, že jejich napnuté rozpočty již nelze dále snižovat o vydání dalších neplánovaných částek pro rok 1926, kdy měly resorty shromáždit 18 000 000 korun na nápravu škod způsobených povodněmi.³⁸ Zákonodárci požadovali v polovině října 1926 informace o krocích ke zmírnění škod způsobených živelními pohromami. Ačkoliv Ministerstvo veřejných prací již koncem listopadu 1927 mělo připravenou zprávu o svých aktivitách, včetně akcí na Podkarpatské Rusi, byť tamní úřady nedodaly všechny podklady, tak Předsednictvo ministerské rady „z důvodů politické opportunity“ doporučilo, aby nic „nebylo“³⁹ prozatím oficiálně sdělováno předsednictvu senátu. Vyčká se vyjádření ostatních interesovaných resortů. Národní shromáždění bude event. svého času podána jednotná zpráva případně upravená podle hlášení ministerstev“.⁴⁰ Jelikož byla věc řešena tím, že v létě 1927 byla podána osnova nového zákona (budoucí č. 118/1927 Sb. z. a n.), byla věc zřejmě odložena.

Na zákon č. 227/1925 Sb. z. a n. navázalo nařízení vlády z 22. prosince 1925 č. 266/1925 Sb. z. a n.,⁴¹ které určilo, že podpory z výše popsané částky 36 000 000 korun se poskytují fyzickým a právnickým osobám, které nejsou schopny samy likvidovat následky pohromy (§ 1). Podporu šlo poskytovat zdarma nebo formou bezúročných půjček, popř. na dodávky osiva, krmiva a hnojiva bezplatně nebo se slevou (§ 2).

Výši škody měly zjistit orgány státní správy ve spolupráci s pomocnými komisemi (§ 3), které vznikaly v každé zasažené obci ve složení starosta nebo místostarosta v roli předsedy a dále znalců jmenovaných okresním politickým úřadem. Na území Slovenska a Podkarpatské Rusi spadal do komise ještě obecní nebo obvodní notář. Vznikla-li pomocná komise při okresním politickém úřadě, předsedal jí přímo šéf úřadu nebo jeho náměstek a členy byli referenti úřadu, dále to v případě Podkarpatské Rusi byli zástupce finančního ředitelství či exponovaný úředník tohoto ředitelství, státní zemědělský inspektor, zástupce zemědělské rady a dva obyvatelé okresu. Předseda mohl podle potřeby komisi rozšířit o reprezentanty zájmových organizací. Pomocné komise vyšších úřadů se stavěly na obdobných principech (§ 4). Rozdělení takto přiznaných podpor zajišťovaly okresní politické správy za spolupůsobení okresních a místních pomocných komisí (§ 11).

Ministerstvo veřejných prací mohlo zjištění škod na silnicích a mostech delegovat na podřízené úřady, tedy v našem případě Civilní správu Podkarpatské Rusi, která ministerstvu pak zaslala návrh projektu na opravu s předpokládaným rozpočtem

38 NA, f. PMR, kart. 2288, sign. 402/899.

39 V originále proloženě.

40 NA, f. PMR, kart. 3346, sign. 757/82.

41 K přípravě tohoto nařízení vlády viz NA, f. PMR, kart. 2288, sign. 402/899.

(§ 6), jakož i na vodních trasách spadajících do jeho působnosti (§ 8). Obdobně postupovalo i Ministerstvo zemědělství, které zjišťováním škod na rybnících, bystřinách a dalších vodních tocích spadajících do jeho působnosti pověřovalo „zemědělsko-technický úřad v Užhorodě“, tedy opět Civilní správu Podkarpatské Rusi (§ 7).

Vládní nařízení 266/1925 Sb. z. a n. určilo praktické rozdělení kompetencí při poskytování podpor. Nejvlivnější role se dostalo Ministerstvu vnitra, které se zabývalo podporami fyzickým a právnickým osobám při zajištění potravin, oblečení, osiva, krmiva, hnojiva, dále domácího, hospodářského a jiného zařízení a na opravu nebo novostavbu budov. Ministerstvo vnitra navíc bylo příslušné u všech dalších podpor, pokud jmenovitě nespádaly do působnosti jiného ministerstva. Ostatně výše uvedené odstavce již naznačily, že Ministerstvo veřejných prací bylo příslušné k opravě veřejných silnic, cest, mostů a části vodních toků, o které se dělilo s Ministerstvem zemědělství. Resort zemědělství se zase staral o polní cesty, rybníky a další vodní toky, jakož i o rekultivaci pozemků (§ 9).

O výši podpor rozhodovala meziministerská komise, které předsedal zástupce ministerstva vnitra, v níž dále usedli zástupci ministerstva financí, ministerstva zemědělství, ministerstva veřejných prací a ministerstva průmyslu, obchodu a živností. V případě neshod v komisi rozhodovala vláda (§ 10).

S ohledem na dělení vodních ploch mezi resorty zemědělství a veřejných prací nepřekvapí povinnost vzájemné koordinace vodohospodářských projektů a protipovodňových akcí (§ 12), přičemž jako poradní orgán k tomu cíli vznikla Státní vodohospodářská rada se sídlem v Praze složená ze zástupců věcně příslušných úřadů a zájmových organizací a odborníků (§ 13), přičemž Civilní správa Podkarpatské Rusi byla zastoupena jedním reprezentantem.⁴² Další podkarpatoruští představitelé se mohli objevit ve skupinách jmenovaných za jiné korporace (za průmyslové, zemědělské, národohospodářské, vodohospodářské a vědecké).

V praxi se rozdělení vodních ploch projevovalo při dohledu nad vodními družstvy na Slovensku a Podkarpatské Rusi, která se nacházela na rozhraní působnosti obou resortů. Ministerstvu veřejných prací podléhala ve věci udržování hrází a protipovodňové služby na vodních tocích. Oba resorty se dohodly, že jmenování ministerských komisařů do těchto družstev se bude dít po předchozí dohodě a také došlo k úpravě fungování komisařů u těchto družstev a předjednání novostaveb a rekonstrukcí ochranných hrází a objektů v dostatečném předstihu. Dohoda tak nenaplnila přání zástupců vodních družstev, kteří mimo jiné i z historických důvodů preferovali jako nadřízený orgán ve všech záležitostech Ministerstvo veřejných prací, nýbrž dohoda obou resortů respektovala faktický stav, kdy vodní družstva dozorovala užhorodská expozitura Ministerstva zemědělství.⁴³ Státní správa zároveň zkoumala spolehlivost pracovníků různých vodních družstev.⁴⁴

Asi nepřekvapí, že k výše uvedeným protipovodňovým zákonům, zejména k II. hlavě zákona č. 227 a vládnímu nařízení č. 266/1925 Sb. z. a n. vydalo Národní shromáždění několik rezolucí požadujících jejich urychlenou realizaci nebo zajištění

42 NA, f. PMR, kart. 3346, sign. 757/78.

43 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

44 ŠA KE, pracovisko Archiv Trebišov, f. OkÚ Sečovce, kart. 2, čj. 843/1924.

zastoupení určitých skupin (malozemědělců či zástupců odborových organizací zemědělských dělníků) v příslušných pomocných komisích.⁴⁵

O dva roky později obě normy doplnil další zákon č. 118/1927 Sb. z. a n. o poskytování podpor při živelních pohromách. Zákon měl umožnit převzít část úroků z půjček poskytnutých finančními ústavy vybranými Ministerstvem zemědělství v úhrnu 20 000 000 korun, kdy státní příspěvek bude činit 3 procenta po maximální dobu 10 let (§ 1). Od 1. ledna 1928 se mělo do fondů vzniklých při zemědělských radách, resp. na Podkarpatské Rusi při zemědělském referátu Civilní správy Podkarpatské Rusi, přispívat celkovou částkou 8 000 000 ze státního rozpočtu a „držitelé půdy zvláštní přírůžkou, vybíranou zároveň s pozemkovou daní ve výši 12 % státní daně“. Z těchto fondů měly být odškodňovány zemědělské oběti živelních pohrom od roku 1928 a v letech následujících (§ 3), přičemž i v tomto případě byly související úřední dokumenty osvobozeny od kolků a poplatků (§ 4). Další podrobnosti stanovila vládní nařízení č. 74 a 75/1928 Sb. z. a n. o náhradách pozemkové daně z důvodů živelných škod na zemědělských kulturách, resp. o poskytování podpor při živelních pohromách. Druhé ze jmenovaných nařízení přiřklo z celkového ročního státního příspěvku 8 000 000 korun celkem 440 000 korun po dobu pěti let podkarpatorskému fondu (§ 2). Další paragrafy se pak týkaly fungování odškodňování a přezkušování požadavků na odškodnění. O tři roky později následovala další legislativa přinášející vznik dalších fondů na meliorace a splavnění řek (zákony č. 49 a 50/1931 Sb. z. a n. o státním fondu pro vodohospodářské meliorace, resp. o státním fondu pro splavnění řek, vybudování přístavů, výstavbu údolních přehrad a pro využití vodních sil).

Dále je nutno zmínit opatření Stálého výboru č. 159/1929 Sb. z. a n. o státní pomoci při živelních pohromách v roce 1929, přinášející pro majetek lesní i jiný poškozený přírodními katastrofami pomoc tím, že „převzeme závazek platiti část úroků ze zápůjček nebo z jejich částí, jež jim budou poskytnuty peněžními ústavami zmocněnými k tomu“ Ministerstvem zemědělství (v případě zemědělského majetku) nebo Ministerstvem vnitra (v případě majetku jiného) a úhrn zápůjček nesměl přesáhnout 200 000 000 korun a státní příspěvek na úrok měl činit ročně 3 % z poskytnutých zápůjček nebo z jejich částí po dobu maximálně 15 let (§ 1). Zákon č. 122/1931 Sb. z. a n. o státní pomoci při živelních pohromách v roce 1931 garantoval příspěvkovou pomoc na zápůjčky v úhrnu 65 000 000 korun (§ 1). U obou norem (t. j. 159/1929 a 122/1931 Sb. z. a n.) platilo osvobození od kolků (§ 4). Ministerstvo zemědělství tak v roce 1931 rozjelo pomoc s nákupem osiva⁴⁶ a podobné akce se opakovaly i v dalších letech (t. j. osivové a krmivové) a nechyběly ani mimořádné dotace správám zvláštních fondů na tyto akce, včetně toho při Zemském úřadu v Užhorodě.⁴⁷

Kromě toho Ministerstvo vnitra i Ministerstvo pro zásobování lidu, jakož i nižší úřady, ve svých běžných rozpočtech pamatovaly určitými částkami na podporu obyvatelstva zasaženého nějakou živelní katastrofou,⁴⁸ např. Kancelář guvernéra

45 NA, f. PMR, kart. 2495, sign. 403/483/2–8.

46 NA, f. PMR, kart. 3347, sign. 757/115.

47 NA, f. PMR, kart. 3348, sign. 757/124.

48 DRAHNÝ, Václav. Živelní pohromy na Podkarpatské Rusi. In BIANCHI, Gustav (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica 1932, s. 58.

Podkarpatské Rusi měl mít v rámci příprav rozpočtu na rok 1939 vyhrazeno na podpory 10 000 korun.⁴⁹

Samotné úpravy toků podle výše uvedených norem byly náročné technicky, finančně, časově (celé meziválečné období a jejich vyúčtování probíhalo ještě v období okupace československého území státy Osy). Melioračnímu úsilí velmi napomohla reorganizace státní správy zákonem č. 125/1927 Sb. z. a n., který sice neuspokojil podkarpatoruské představitele ohledně celkové autonomie pro Podkarpatskou Rus, ale vznikem zemských orgánů a zemských financí bylo možné se pustit samostatně do velkých investičních akcí, což se mimo jiné projevilo vznikem zemského melioračního svazu. Zmíněná reorganizace státní správy také zajistila lepší vymezení působnosti ministerstev zemědělství a veřejných prací.⁵⁰ Do působnosti uvedeného zákona se o meliorace staralo zejména Ministerstvo zemědělství. V letech 1919 – 1927 bylo tak prostavěno pouhých 12 000 000 korun, zatímco po vzniku melioračního svazu to bylo v letech 1928 – 1936 již téměř 90 000 000 korun.⁵¹ Ovšem jak poznamenal poslanec Zajíc: „*Za republiky bylo vykonáno mnoho, ale toto mnoho je ještě velmi málo vzhledem k potřebě i vzhledem k tomu, že za staletí minulá byla otázka meliorací příliš zanedbána. Musíme mnoho dohánět a rychle a účelně pracovat.*“⁵² Dokončení meliorací mělo dokonce podle názoru úředníků vést k tomu, že by se Podkarpatská Rus stala v oblasti zemědělských produktů soběstačná.⁵³ Problémem ovšem byla i skutečnost, že pomalu odbourávaná nevzdělanost, konzervatismus i určitá nedůvěra ke státní správě představovaly překážky melioračního úsilí.⁵⁴ Ostatně v polovině dvacátých let odhadoval odborový přednosta Ministerstva veřejných prací Ing. Jindřich Schumandl, že by vodohospodářské práce na Slovensku a Podkarpatské Rusi potřebovaly ročně dotaci 60 000 000 korun po několik let, aby se tamní situace v oblasti regulací stala vyhovující, přičemž některé práce, např. na Tise a Bodro-

49 NA, f. PMR, kart. 3349, sign. 757/139.

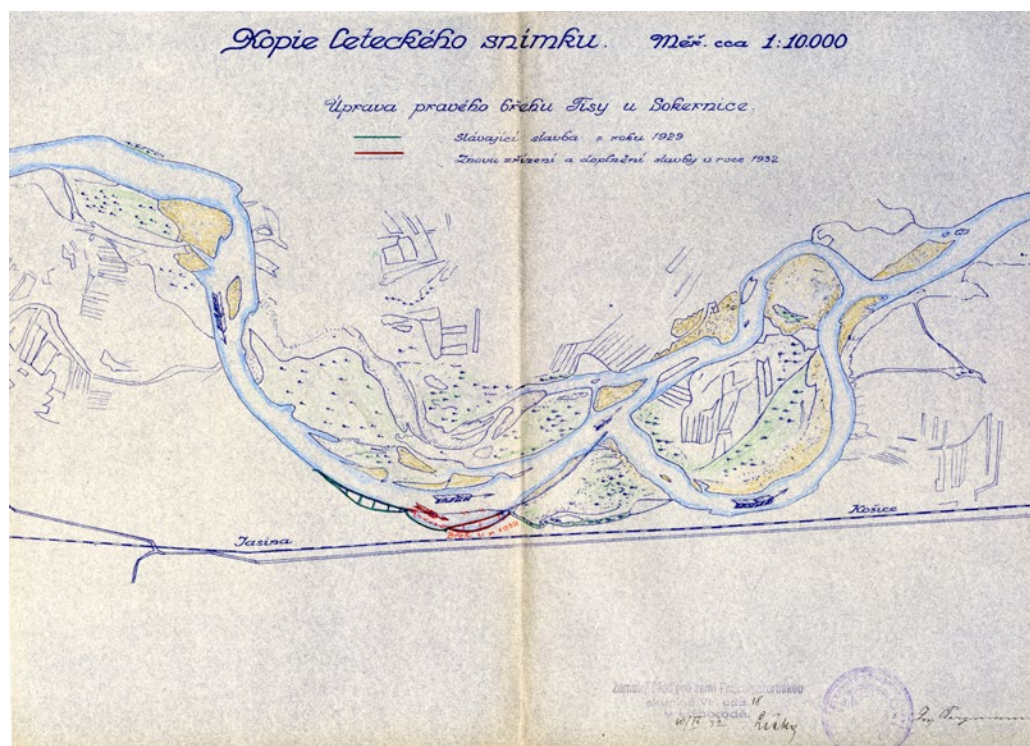
50 Po reorganizaci spadalo do agendy Ministerstva veřejných prací již jen využití vodních sil, asanační stavby ve městech a správa mezinárodního úseku řeky Tisy pod ústím Samoše. Zbytek vodohospodářské agendy mělo na starosti Ministerstvo zemědělství. Podle toho také byla upravena vodohospodářská služba u zemského úřadu, kde vznikla skupina zemědělsko-technická zabývající se zejména melioracemi. HORÁK, Jan. Meliorační činnost na Podkarpatské Rusi před 10 lety a dnes. In KUBART, Ant. *Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937. Užhorod 1937*, s. 10.

51 HORÁK, Jan. Meliorační činnost na Podkarpatské Rusi před 10 lety a dnes. In KUBART, Ant. *Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937. Užhorod 1937*, s. 9-10.

52 ZAJÍC, Josef. Do nového desetiletí. In KUBART, Ant. *Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937. Užhorod 1937*, s. 11.

53 KUBART, Ant. Vodní meliorační družstva. In KUBART, Ant. *Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937. Užhorod 1937*, s. 33.

54 ŽADANSKÝ, Juraj. Poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo v rámci celkového hospodárskeho a sociálneho vývoja Podkarpatské Rusi. In GONĚC, Vladimír (ed.). *Česko-slovenská historická ročenka 1997. Brno 1997*, s. 99.

Obr. 2: Kopie leteckého snímku s vyznačenou úpravou pravého břehu Tisy u Sokernice (Sokernice).
NA, f. MZ, kart. 291, sign. T 2000.

gu, již byly v běhu⁵⁵ a uvedené země již měly výhodu v soustředění této otázky do specializovaných referátů, zatímco v historických zemích byla tato věc rozdělena mezi státní a samosprávné úřady.⁵⁶ Obdobně se vyjádřil i odborový přednosta Ministerstva zemědělství Jan Horák, který připomněl přípravu velkých melioračních projektů a ocenil soustředění těchto záležitostí na Slovensku a Podkarpatské Rusi.⁵⁷ Meliorační investice pak samozřejmě hrály i významnou roli při překlenování problémů s nezaměstnaností.⁵⁸ Byly nutné však i z praktického hlediska, neboť např. na počátku třicátých let panovala obava, že velká záplava na Tise by mohla změnit její tok a ohrozit mosty u Velikého Bočkova a Slatinských dolů⁵⁹ a některé plánované

55 RADOUŠ, František. *Nové směry vodohospodářského podnikání v Republice československé*. Praha 1926, s. 28.

56 RADOUŠ, František. *Nové směry vodohospodářského podnikání v Republice československé*. Praha 1926, s. 33.

57 RADOUŠ, František. *Nové směry vodohospodářského podnikání v Republice československé*. Praha 1926, s. 36-38.

58 BERGMAN, Josef. Vodohospodářské meliorace na Podkarpatské Rusi. In BIANCHI, Gustav (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica 1932, s. 32.

59 ANDREJS, Josef. Inženýr ve službě železnice (Z deníku kontrolora pro udržování dráhy). In MUSIL, Jaromír (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod 1933, s. 34.

úpravy byly mimořádně složité i z technického hlediska a tak nepřekvapí, že na začátku třicátých let byla rozšířena příslušná systemizace vodohospodářských inženýrů působících u státní správy na Podkarpatské Rusi.⁶⁰ V meziválečné éře někdy muselo dojít i na mezinárodní jednání, jako např. s Maďarskem v případě úpravy části toku řeky Tisy u Sekernice na Chustsku.⁶¹

Vedle vysoušení a dalších úprav však byla zároveň soustavně sledována otázka suchých oblastí, zejména jižního okraje Podkarpatské Rusi, a případného zalesnění, kdy se tyto akce posuzovaly nejen ze zemědělského či ekologického hlediska, ale také podle potřeb obrany státu a související legislativy.⁶²

Další opatření

Vedle melioračních investic se jednalo např. o plán z poloviny třicátých let na celostátní výstavbu sítě obilních skladišť,⁶³ přičemž se plánovalo na základě usnesení ministerské rady z 23. června 1934 vybudovat v částce 10 000 000 korun na Slovensku a Podkarpatské Rusi⁶⁴ v často postihovalých oblastech tato obilní skladiště mimo jiné právě pro krytí prvotní potřeby. V roce 1934 na to vláda vyčlenila zápůjčku 10 000 000 korun s určitými podmínkami úmoru. Stavebníky však měla být svépomocná družstva, která by byla jen příjemci státní pomoci. Zemský úřad v Užhorodu v dohodě s Obchodní jednotou hospodářských družstev v Užhorodě připravil stavební program na šest potravních skladišť, z nichž pět bylo dimenzováno na 150 vagonů obilí (Užhorod, Mukačevo, Sevluš, Berehovo, Baťovo) a jedno na 50 vagonů ovoce (v Ťačovu). Vedle země měly částkami přispět i jednotlivé zainteresované okresy a město Mukačevo. Do léta 1938 byla zkolaudována železobetonová skladiště v Užhorodě, Mukačevu a Sevluš. S určitými problémy se setkala skladiště v Berehovu, Baťovu (tato musela být postavena z ocele, což akci poněkud prodražilo) a Ťačovu. Všechna skladiště nakonec měla výrazně vyšší skladovací kapacitu. Další skladiště oproti původnímu plánu vznikla v Černém Ardovu (50 vagonů) a zakoupilo se skladiště v Šomu (200 vagonů). Kapacita skladišť a překladišť měla sloužit i k výkupu, ale s ohledem na sucha a pohromy nebyla jejich kapacita prozatím naplněna.⁶⁵

Do realizace plánu ovšem zasáhly výsledky první vídeňské arbitráže, a tak zástupci Podkarpatské Rusi Igor Husnay a Štěpán Kločurák na základě zmocnění Augustina Vološina požadovali dne 9. listopadu u centrálních pražských úřadů výstavbu skladišť s kapacitou 50 vagonů za pomoci pracovních kolon v Rachovu, Teresvě, Volovci, Velkém Berezném a Perečině.⁶⁶ Asi nepřekvapí, že s ohledem na vztahy centrální a autonomní vlády se např. Ministerstvo veřejných prací 28. února 1939

60 BERGMANN, Josef. Vodohospodářské meliorace. In MUSIL, Jaromír (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod 1933, s. 173–180.

61 Např. NA, f. Ministerstvo zemědělství (MZ), kart. 291, sign. T2000.

62 NA, f. PMR, kart. 3349, sign. 757/132.

63 NA, f. PMR, kart. 3348, sign. 757/115.

64 NA, f. PMR, kart. 3347 a 3348, sign. 757/115.

65 NA, f. PMR, kart. 3347, sign. 757/115.

66 NA, f. PMR, kart. 3347, sign. 757/115.

vyjádřilo, že „není v této věci kompetentní“ a výstavba není ani finančně zajištěna.⁶⁷ Ostatní ústřední orgány buď nereagovaly, anebo se jejich odpovědi nepodařilo dohledat a s ohledem na další vývoj věc odložily.

Záplavy

Povodeň z listopadu 1922

Ve dnech 4. a 5. listopadu 1922 se v důsledku dešťů rozlily řeky Turja a Tuřice, které odnesly úrodnou prsí z polí spolu s částí břehů. V obci Tuří Remety byly povodněni zasaženy asi čtyři domky, ale nikoliv poškozeny. Starosta Tuřích Remet odhadl škodu na 100 000 korun a starosta Tuřice zase kolem 10 000 korun. Silniční stavby a veřejná zařízení nebyla poškozena.⁶⁸

Mezi 22. a 23. hodinou 4. listopadu zatopila řeka Uh dělnickou kolonii firmy Eisler a syn v Zábrodě a ohrozila na životě 20 rodin (cca 60 osob). Úřady navíc měly zprávy, že v horách prší a padá sníh, tudíž byly obavy, že voda bude dál stoupat. Se záchranou dělnických rodin po neúspěších se dvěma improvizovanými vory pomohlo 40 přivolaných příslušníků Pěšího pluku 36 dopravených dvěma nákladními automobily, které se na místo určení musely dostat oklikou, aby se vyhnuly zaplavené cestě. V kolonii a přilehlé zahradě vznikla odhadem škoda 50 000 korun. Firma přišla o dřevěný most na lesní trať u obce Zábrodě. U obce Novoselice voda zničila hned dva mosty – železný a dřevěný a k tomu 90 metrů lesní trati. Škody firma vyčíslila na 150 000 korun. Ve Velkém Berezném byla poškozena obecní jatka (škoda se odhadovala ve výši 16 000 korun) a místnímu kováři zmizela zásoba palivového dříví. Poškození polností občanů ze Zábrodě, Velkého a Malého Berezného a Mirči se nemohlo prozatím odhadnout.⁶⁹

Rozvodněná řeka Uže 5. listopadu zalila okolní pole a louky u obce Nevické a v 9.00 vnikla přímo do obce, kde protekla jejím středem a přerušila provoz v části obce. Rovněž zde se veškeré škody omezily na polnosti, odkud Uže odplavila osivo a pokryla je bahnem. V obci Nevické Podhradí se zřítíla stavidla v důsledku tlaku vody; stavidla ale nebyly v dobrém stavu, neboť se neopravilo jejich poškození z období jarních ledových ker. Kolem oběda voda začala klesat. Uže ale způsobila více škod o kus dále, kde v obci Dubriniče 5. listopadu zalila 60 domků a část obyvatelstva se musela přesunout k příbuzným a známým do zbývajících částí Dubriniče. Naštěstí se mohli vrátit domů již odpoledne. Dalších pět domů bylo zalito v Záříčí, ale došlo opět k zatopení krmiva pro dobytek, a hlavně sklizených zemědělských plodin. Polnosti v Dubriniči, Záříčí, Perečinu a Voročovu znehodnotilo bahno a kamení, popř. odnesení ornice. Četníci v této souvislosti upozorňovali na obavy obyvatel Dubriniče, že pokud nebude prodloužena ochranná hráz podél řeky Uže, tak budou brzy opět zatopeni.⁷⁰

67 NA, f. PMR, kart. 3348, sign. 757/115/1.

68 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

69 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

70 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

Obr. 3-1 a 3-2: Záplavy bahna, kamení a trosek v důsledku povodní. Nedatované a nelokalizované snímky. Archiv Národního muzea (dále ANM), f. Rudolf Kryl, kart. 82.

Služnovské úřady v Perečíně, Velkém Berezném a Užhorodě a Civilní správa měly po celou kritickou dobu permanentní službu. K menšímu rozliti Uže došlo také v Užhorodě, kde byla zaplavena jedna ulice a část další.

Dne 5. listopadu 1922 vystoupila z koryta kvůli dlouhodobým deštům též řeka Latorica, kterou přiživil tající sníh. V odpoledních hodinách velká voda navštívila Rosvegovo a Podmonastýr. V prvně jmenované obci uvěznila v pobřežním domku rodinu obuvníka Josefa Uraje. S ohledem na rychlost proudu a výšku vody se manželský pár s třítydenním dítětkem nemohla dostat pryč a musela být evakuována za pomoci četníky řízeného člunu. Voda před setměním začala opadávat. I zde byly

polnosti zaneseny blátem a kamením a voda odnesla na polích zanechanou kukuřičnou slámu, kterou kvůli deštům nebylo možné odvést včas.⁷¹

Povodeň z listopadu 1924

Na konci listopadu (29. a 30.) 1924 se následkem náhlých dešťů rozvodnila Tisa v rachovském okrese natolik, že se přelila přes rozestavěnou státní silnici u Malého Bočkova a zatopila tamní pozemky a samotnou silnici poškodila. Potok Šopurka protrhl župní silnici v délce asi 20 metrů, ale spojení s Kobyleckou Polanou díky zásahu cestmistra z Velikého Bočkova, který zhotovil provizorní vozovou cestu vedle protrženého místa, nebylo přerušeno. Potok Šopurka ve Velikém Bočkově zaplavil různé pozemky a odplavil část zahrad, jakož i okraje svého řečiště. Dobrou zprávou bylo, že nebyly ohroženy lidské životy.

Rozlila se též Tisa u Výloku a zaplavila zdejší louky a pole. U místního železničního mostu odnesla řeka část břehu, což přinutilo majitele domů u řeky (v ceně 4 000 – 5 000 korun) je rozebrat a odnést, protože byla obava, že řeka by podemlela i pozemky, na nichž stála jejich stavení. Tím ovšem škody nekončily, neboť v důsledku trvajících dešťů přibývaly zprávy o odplavených můstcích a podemletých cestách v oblasti Velikého Bočkova a Ustčorné. U vesnic Vulchovce, Ňagovo a Trnovo zaplavila Teresva níže položená pole a ve Vulchovcích odnesla dřevěný mlýn Andreje Kucina v ceně 30 000 korun, ale škoda byla naštěstí kryta pojištěním. Silnice mezi Nižním a Vyšným Sinovírem byla poškozena v délce 80 metrů a přerušila dopravu. Černá Tisa potom způsobila rozsáhlé škody v Jasíně, kde vyplavila a odplavila sklady dřeva a vzala dva dřevěné vory. Kromě toho řeka strhla tři dřevěné mosty a na mnoha místech u nádrže Apšinec byla zničena regulační zařízení v hodnotě 150 000 korun. Silnice Jasiňa – Kvasy byla značně poškozena a místy hrozila sesutím. Celková škoda se odhadovala na 600 000 korun, kdy hlavní ztráty postihly lesní správu. V Selu Slatině byl poškozen most a zatopeno 28 domů. Most pomohla zachránit vojenská asistence od Pěšího pluku 45, která odstranila dřevo nakupivší se u marmarošsko-sihoťského mostu.

K záchraně ohrožených domů v obci Bekeni nařídilo četnictvo průkop soukromé cesty, aby voda otekla stranou. Další příchozí zprávy potvrzovaly narůstající škody, např. u Vyškova bylo poškozeno celkem asi 900 metrů úzkokolejné dráhy. Mnohá další omezení vedla např. k dočasnému přerozdělení dohledacích obvodů četnických stanic.

Rozvodnila se též řeka Rika ve Volovém a související říčky, např. Boržava zatopila asi polovinu Dovhého a poškodila komunikační síť, v chustském okrese zase Terebla u Drahova (konkrétně osady Vilšany) vymlela část silnice a přerвала lanovou lávku firmy Mundus. Řeka Rika u Nižné Bystré poškodila silnici na čtyřech místech atd.

Hojné poškození cest, mostů, zaplavení polí kameny a odplavení úrodné vrstvy byly častým námětem zpráv. Problém vyvstal též se zásobováním obyvatelstva, které potraviny mělo uložené ve sklepích či skladovacích jámách – buď byly zatopeny, nebo přímo odplaveny. Náhlá povodeň tak způsobila nečekaně vysoké škody.⁷²

71 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

72 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

Povodeň z listopadu 1925

V noci ze 7. na 8. listopadu 1925 postihla Nižní Koločavu povodeň, kdy se rozvodnil potok Hrušovec a zaplavil nejen vodou, ale i kamením, okolní pole a odnesl i župní silnici v délce 20 metrů. Škody na polích způsobila rovněž řeka Terebla. Ve stejné době se vylila z koryta řeka Terebla u stejnojmenné obce a zaplavila sousední pozemky v šíři jednoho kilometru! V obci zatopila tři mlýny a dvě obytná stavení do výše jednoho metru. V Trebušanech pak řeka Tisa strhla dřevěný most náležející Státní lesní správě v Buštině a poškodila některá dřevěná zařízení pro voroplavbu v odhadované výši 50 000 korun. Poškozená železniční trať však byla díky úsilí železničního personálu rychle opravena. Tisa pak způsobila škody u obce Veliká Kopaňa, kde zalila nejen pole, ale vynutila si opuštění několika obydlí. Řeka pak v délce 10 metrů prorazila železniční násep, což mělo za následek přerušení dopravy. Zatopeny byly různé osady a samoty (např. Botoš a část Rachova). Rozdováděná

Obr. 4: Závál kulatiny u jasiňského mostu na Černé Tise. Nedatovaný snímek. ANM, f. Rudolf Kryl, kart. 82.

Tisa, resp. její část Černá Tisa, v osudovou noc strhla za pomoci unesených vorů most v Rachovu a unášené trosky mostu pak zlikvidovaly dřevěný most v Berlebaši o devět kilometrů dále, kde poškodila opěrnou zeď trati. V Rachovu byla zatopena část města zvaná Verbník do výše jednoho metru. Obyvatelstvo sice včas odešlo, ale nestihlo si vzít s sebou své věci. Černá Tisa v Jasině zaplavila řadu domků a o pomoc byla požádána armáda. Mezi Jasiňou a Kvasy byl železniční násep poškozen na dvou místech a újmý v těchto místech došla i státní silnice Košice – Jablonice, která nebyla schůdná ani po pěši. Tisa zaplavila část Sela Slatina, kde odnesla vory a stržené mosty se u zdejšího dřevěného mostu začaly kupit a ohrožovat tuto spojnici s Marmarošskou Sihotí. Za pomoci vojska byly trosky včas odstraněny. I tak došlo k poškození části silnice přiléhající k mostu. Tisa kromě toho ještě zatopila pozemky a část budov obcí Verjacja a Královo nad Tisou a v délce asi jednoho metru protrhla železniční trať u Verjacie. Tisa přerušila silnici mezi osadou Berlebaš a Jasiňou a zde

také poškodila železniční trať, kde se sesypaly násep a železniční koleje v celkové délce několika stovek metrů. Řeka Tisa si vzala mosty v Jasíně, Kvasích, Bilině,⁷³ Rachovu a Berlebaši, jakož i vory rachovského ředitelství státních lesů.⁷⁴

Řeka Teresva zaplavila části obydli v Uščorné,⁷⁵ která tak jako tak patří k nejdeštivějším místům střední Evropy,⁷⁶ a strhla most mezi touto obcí a Brusturami, které částečně také zatopila a zcela odřízla, a navíc si s sebou vzala několik vorů. Řeka dále odnesla 400 metrů silnice vedoucí do obce, a ještě provizorní most u obce Krsnašova,⁷⁷ jenž byl zbudován po povodni v roce 1923. Řeka Šopurka 8. listopadu zaplavila pole a zahrady ve Velikém Bočkově, kde zatopila i několik domů, poškodila silnici z městečka do Kobylecké Polany a odplavila dřevěný můstek továrny Klotilda. Kromě toho voda zcizila dřevo lesní správy složené na březích. K likvidaci lidských děl se připojil i potok Batár, jenž zaplavil pole u obcí Batár, Ďula a Ďakovo, zatopil župní silnici mezi Batárem a Výlokem v šíři jednoho kilometru a do výše přes půl metru. „Celé okolí podobalo se velkému jezeru.“ Apšice spolu s dalším potokem zaplavila okolí obce Nižní Apša a vesměs zlikvidovala mosty a lávky přes potoky a došlo i k poškození silnic.⁷⁸

Celkově se škoda za povodně z roku 1925 odhadovala v lednu 1926 jen na vodo-hospodářských stavbách na 345 000 korun, ovšem celkovou částku bylo možné zjistit na jaře 1926. Uvedená povodeň pak byla charakterizována jako průměrně velká voda.⁷⁹

Povodeň ze srpna 1927

Dlouhodobé deště trvající od 25. srpna 1927 nasýtily půdu tak, že nebyla schopna absorbovat další vodu, tudíž když 30. srpna přišla silná bouře, kdy napršelo 78,8 mm vody, které se vřítily do koryt řek Tisy a Lazeštiny, odhadovalo se, že v noci 30. srpna 1927 vteklo do Tisy asi 5 000 000 m³ vody, což již téměř naplněné nádrže nemohly více pojmout, a buď přetekly, nebo praskly, což se na několika místech stalo např. nádržím u Kozmeščeku a Lazeštiny. Stržené dřevo z vorů, ale i mostů, pak drtily chaty, další mosty, stromy a podemlávaly dopravní tělesa, tedy způsobovalo další škody a objevily se i ztráty na životech, např. Oleny Holovčukové a jejího vnuka Jiřího Holovčuka z Jasiny. Dále byla po obou březích Tisy zničena veškerá úroda. V Kvasech stoupla voda o čtyři metry a silnice vybudovaná za 21 500 000 korun byla odplavena. Násyp 20 metrů vysoký mezi obcí a zastávkou v Kevelově se zřítil v délce 400 metrů do Tisy spolu s kolejemi.⁸⁰

73 Obec se nepodařilo identifikovat.

74 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

75 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

76 KUŠTEK, Vladimír. *Československý svět v Karpatech*. Bratislava 2018, s. 209.

77 Obec se nepodařilo identifikovat.

78 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

79 NA, f. PMR, kart. 3346, sign. 757/71.

80 VÚA – VHA, f. Doplnovací okresní velitelství Chust (DOV Chust), nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

Obr. 5: Zatopená silnice Kvasy – Jasiňa. VÚA – VHA, f. DOV Chust, nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

Obr. 6-1 až 6-4: Zničená železnice u zastávky v Kevelovč.
VÚA – VHA, f. DOV Chust, nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

V Rachovu se směs vody a trosky zastavila před mostem, ale v jednu hodinu ráno most povolil a voda zalila čtvrť Verbík. Mezitím voda se dostala za Rachov, poškodila trať mezi Rachovem a Berlebašem, načež dospěla do Bočkova, kde poškodila železniční most a odplavila další dříví.⁸¹

Obr. 7: Zbytky mostu v Rachově. VÚA – VHA, f. DOV Chust, nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

Obr. 8: Voda v rachovské čtvrti Verbík. VÚA – VHA, f. DOV Chust, nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

81 VÚA – VHA, f. DOV Chust, nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

Obr. 9: Snímek zaplavených jatek a židovských lázní v Rachovu.
VÚA – VHA, f. DOV Chust, nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

Obr. 10: Vodou překrytá silnice Rachov – Berlebaš. VÚA – VHA, f. DOV Chust,
nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

Katastrofickou situaci se dle hlášení vojáků následně pokusili využít komunisté, ale bezpečnostní složky jejich snahu zhatily. „Pověřčivý a bigotní lidé viděli v katastrofě zlé znamení a utišili se teprve, když zvěděli o ještě větší pohromě v sousedním Polsku.“⁸²

82 VÚA – VHA, f. DOV Chust, nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

Rychlý průběh celé katastrofy si vyžádal značné materiální škody, a hlavně i ztráty na životech. Krátce po pohromě se pro kronikářské účely DOV v Chustu pokusili tamní příslušníci zpracovat letný přehled škod:

Škody z letní povodně 1927 v korunách dle zjištění DOV Chust	
<i>Škody na soukromém majetku</i>	
<i>Obec</i>	<i>Částka</i>
Jasiňa	3 705 902
Rachov	142 430
Kvasy	2700
Bilina ⁸³	9120
<i>Dohromady</i>	<i>3 860 152</i>
<i>Škody na státním majetku</i>	
<i>Druh</i>	<i>Výše škody</i>
Lesní cesty	1 594 000
Vodní cesty	2 679 000
Mosty	300 000
Telefon	50 000
Vodní nádrže	755 000
Dřevo 3 770 m ³	182 000
<i>Dohromady</i>	<i>5 560 000</i>

Sestaveno dle: VÚA – VHA, f. DOV Chust, nezpracovaný spisový materiál o povodni z roku 1927.

Shora uvedenou tabulku lze doplnit např. údajem, že cena na úpravy státní silnice Košice – Jablonice v úseku Bočkov – Jasiňa byla v lednu 1928 vypočtena na 11 000 000 korun a škody na nestátních silnicích se ještě stále zjišťovaly,⁸⁴ tudíž bezprostřední odhad škod, jak jej zaznamenali vojáci, byl až překvapivě mírný.

O rozsahu letní záplavy svědčí, že k informování Předsednictva ministerské rady, ale i Ministerstva vnitra, Ministerstva železnic, Ministerstva veřejných prací, Ministerstva zemědělství a Ministerstva zásobování lidu byl využit kanál Oddělení N Ministerstva vnitra, kterým se vládě dostala přehledná zpráva od Policejního ředitelství v Košicích, které si tradičně udržovalo přehled o dění na Podkarpatské Rusi, ač tam již jeho pravomoc nespádala, ale jelikož východoslovenská metropole poskytovala sídlo mnohým úřadům se společnou působností pro Podkarpatskou Rus a východní Slovensko (např. soudní tabule/vrchní soud, obchodní a průmyslová komora), bylo to pochopitelné. Zajímavé je i samotné Oddělení N Ministerstva vnitra, které v této době sice již zanikalo, ale až do roku 1923, kdy vznikla Zpravodajská ústředna a její jednotlivé odbočky, plnilo funkci civilní kontrarozvědky. Byl-li tedy využit tento způsob vyrozumění pražského ústředí, je zřejmé, nakolik

⁸³ Obec se nepodařilo identifikovat.

⁸⁴ NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

devastující tyto záplavy byly. Ostatně trať do Jasini dle odhadu byla nepoužitelná dalších pět až šest měsíců, což s ohledem na důležitost tratě a spojení s nejvýchodnějším cípem Podkarpatské Rusi, kde byly poškozeny i další silnice, již hrálo významnou bezpečnostní roli, navíc v době, kdy se na mezinárodní scéně opět objevili významní podporovatelé snah Maďarska o revizi trianonských hranic.⁸⁵ Skutečnost však byla taková, že následky povodní z let 1925 a 1927 se ještě odstraňovaly v roce 1933.⁸⁶

Počátkem září 1927 se osobním dopisem odeslaným z Užhorodu obrátil na premiéra poslanec Jaromír Nečas⁸⁷ s prosbou, aby ministerský předseda věnoval pozornost požadavkům obyvatel Podkarpatské Rusi a patřičně zaúkoloval zapojené resorty. Poslanec byl ujištěn, že zúčastněné ústřední úřady již začaly konat. To prakticky znamenalo, že např. ministerstvo veřejných prací zaúkolovalo Civilní správu Podkarpatské Rusi, aby zjistila „přibližný stavební náklad na znovuzřízení poškozených silnic a mostů“ a zároveň zajistila „ihned potřebné, aby zřízen byl nouzový přejezd v těch místech, kde silnice byla vodou úplně odplavena tak, aby doprava na silnici nemusela být zastavena“. Ministerstvo vnitra naopak rachovskému okresu poslalo okamžitou podporu ve výši 30 000 korun s tím, aby informoval o dalších potřebách na podporu, o níž chtělo ministerstvo urychleně rozhodnout. Dále Ministerstvo národní obrany nabídlo pomoc se stavbou provizorního mostu v Rachovu. Věc s mostem navíc spěchala, neboť jeho provizorní oprava nebyla natolik odolná, aby zvládla předpokládané podzimní povodně. Pomoc armády byla navíc potřebná i z toho důvodu, že Rachovo nemělo na opravu peníze.⁸⁸

Situace navíc těžce dolehla na místní obyvatelstvo, včetně místních státních zaměstnanců (z oborů železnice, lesní správy, poštovní správy, školské správy a pohraniční finanční stráže), kteří na základě usnesení své schůze z 25. září 1927 oslovili vládu se žádostí o pomoc. V důsledku špatné dostupnosti a obtížnosti zásobování nebylo dodáváno vše v potřebném množství, což vedlo k zvyšování cen těsně před nástupem zimy, tudíž zaměstnanci finančně nemohli v době všeobecného předzásobování obyvatelstva konkurovat, neboť neměli tolik hotovosti, kterou navíc museli vynakládat na odstraňování bahna z bytů, sklepů a studen a vůbec rekonstrukci svých obydlí za situace, kdy část rodin byla na zimu odesílána ze zdravotních důvodů nebo za účelem školní docházky do jiných částí republiky. Pro vládu zpracovali krátký přehled nárůstu cen základních životních potřeb v Jasini.⁸⁹

85 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

86 ANDREJS, Josef. Inženýr ve službě železnice (Z deníku kontrolora pro udržování dráhy). In MUSIL, Jaromír (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod 1933, s. 36.

87 Podrobněji k této osobnosti viz ŠVEC, Michael. Sociální demokrat Jaromír Nečas a Podkarpatská Rus. In *Paginae historiae*, roč. 23, 2015, č. 2, s. 185-201.

88 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

89 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

Ceny v Jasini v korunách podle podání zástupců státních zaměstnanců		
Produkt	Před povodní	Po povodni
1 kg mouky	3,70	4,20
1 kg kvasnic	10	14,30
1 litr petroleje	2	4,80
1 vejce	0,50	1,20

Sestaveno dle: NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

Státní zaměstnanci pak upozornili, že polská vláda poskytla zaměstnancům zvýšení služného o 25 % jako mimořádný přírůstek a pro sebe požadovali výpomoc na osm měsíců předem podle početnosti rodin. Z důvodu přerušení dopravních tepen v Polsku a Československu probíhalo přeshraniční zásobování, které polští zaměstnanci, po seznámení se s jasiňskými cenami, odmítli. Naopak zcela předvídatelný postoj zaujalo Ministerstvo financí, které sdělilo, že „nedostalo od svých podřízených úřadů žádného návrhu na udělení výpomoci povodní postiženým finančním zaměstnancům“. Následovalo blazeované odůvodnění: „Všeobecné důvody uváděné v memorandu státních zaměstnanců z Jasiny [!] nejsou tak závažné, aby bylo třeba zvláštního opatření, neboť tam uváděné ceny potravin a předmětů denní potřeby jsou běžné i v jiných povodní nepostižených městech.“ Pomoc resortním pracovníkům nebyla potřeba, neboť žádná taková žádost na ministerstvo dosud nedošla, tudíž se resort financí nemínil zabývat opatřením na pomoc svým zaměstnancům v Jasini. Na úkor efektivní pomoci na místě ministerstvo spravující státní pokladnu doporučovalo, aby se podpory zaměstnancům vyplácely až po předchozí dohodě zúčastněných resortů, aby se pomoc pohybovala ve stejných mezích s tím, že „výpomoc by se dle našeho úsudku nemohly pohybovat ve výši plné náhrady škody vzhledem k tomu, že i ostatní obyvatelstvo utrpělo škody, jež nelze nahradit“.⁹⁰

O špatné situaci a pravdivosti podání jasiňských státních zaměstnanců se přesvědčil dokonce referent Předsednictva ministerské rady, který koncem září 1927 navštívil Jasiňu v rámci své dovolené a domovskému úřadu ohlásil, že podání státních zaměstnanců odpovídá skutečnosti a dodal: „Hospodářské tísně postiženého kraje využívají zejména obchodníci židovští, kteří zvyšováním cen ztěžují životní podmínky státních zaměstnanců.“⁹¹

Koncem října 1927 v reakci na podání státních zaměstnanců jménem premiéra oslovilo Předsednictvo ministerské rady resorty financí, zemědělství, železnic, pošt a telegrafů, vnitra a pro zásobování dopisem, v němž „Předsednictvo ministerské rady doporučuje vzhledem k poměrně nepatrnému nákladu finančnímu, jež opatření toto bude vyžadovati, aby xx zaujalo příznivé stanovisko k žádosti k žádosti státních zaměstnanců, též s toho hlediska, že obyvatelstvu postiženého kraje poskytnuta byla finanční podpora“. Ministerstvo pro zásobování lidu se přitom již předtím ozvalo s tím, že do oblasti vyslalo protilichvevní orgány, aby zabránily zdražování s tím, že šéf rachovského okresu po katastrofě nechal zpracovat soupis potravin a vyhlásil maximální ceny spolu s tím,

⁹⁰ NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

⁹¹ NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

že Zemský hospodářský úřad v Užhorodě zajistil dopravu potravin po náhradních trasách. O rozsahu škod svědčí dlouhá zpráva Ministerstva železnic, které vypočítalo jednotlivé škody, nutnost poslušnosti jejich nápravy i faktu, že košickému železničnímu ředitelství již u některých škod nařídilo vyhlásit výběrové řízení na opravu ve zkrácené lhůtě 7 – 10 dní. Ostatně Jasiňa s cca 12 000 obyvateli byla zásobovatelná jen soumary a za dne. Některé spojnice pak byly budovány výhradně na přání ostatních resortů, např. Ministerstva vnitra, které také bylo požádáno o finanční příspěvek. Ministerstvo vnitra samozřejmě příspěvek odmítlo s odkazem na nouzový regulativ,⁹² podle něhož mohlo přispět pouze na podporu „opatření nezbytných předmětů denní potřeby (např. potraviny, šatstvo, zařízení)“. Dalším problémem v případě Jasině byla skutečnost, že Tisa se nacházela z obou stran stlačena do úzké soutěsky a na obou březích vedla buď železnice, nebo silnice, a řeka sama sloužila jako cesta pro plavení dřeva, k čemuž sloužily výše položené zadržovací nádrže. To vedlo k tomu, že přívalová vlna se v soutěsce rozbíjela o vzpříčené dřevo a vznikaly silné víry podemlívající oba břehy. Nepřekvapí proto, že Ministerstvo železnic požadovalo radikální úpravu celé otázky v rámci meziministerské komise.⁹³

Ministerstvo pošt a telegrafů s ohledem na omezený počet zaměstnanců v oblasti mohlo koncem prosince 1927 ohlásit, že po prozkoumání rodinného stavu a míry poškození obydlí již poskytl konkrétní finanční výpomoc v částce několika stovek korun či málo tisícikorun.⁹⁴

Na scénu v této souvislosti opět nastoupil poslanec Jaromír Nečas, který v této věci vznesl dotaz na premiéra, jenž vedle popisu škod požadoval zlepšení protipovodňových opatření v oblasti a lepší regulaci voroplavy. Kromě toho v zasažené oblasti požadoval snížení daní, odškodnění za uhynulý dobytek, zahájení nouzových prací k zaměstnání místního obyvatelstva, bezplatné zásobování dřevem, zajištění zásobování potravinami a komisionální zjištění škod zemědělců,⁹⁵ tedy vesměs věci, které stávající legislativa již nějakým způsobem řešila.

S ohledem na výše popsany dopis ministerstva železnic překvapí, že v odpovědi na poslancův dotaz došlo k odmítnutí názoru, že za škody může voroplava s tím, že související předpisy byly průběžně modernizovány a že příslušné nádrže jsou udržovány a opravovány. Nicméně s ohledem na škody na zařízení k voroplavbě se zvažovalo zavedení dopravy dřeva na železnici formou lesních drah. Jistým příjemným překvapením bylo sdělení, že Ministerstvo financí nařídilo Hlavnímu finančnímu ředitelství v Užhorodě, „aby veškeré žádosti za slevu daní z důvodu škod způsobených živelními pohromami byly s urychlením a blahovolně projednány a aby v odůvodněných případech byly poškozeným poplatníkům povolovány přiměřené daňové úlevy“.⁹⁶ Každopádně v březnu 1928 podala skupina komunistických senátorů kolem Kyrila

92 Nouzovým regulativem je patrně míněno zmocnění ministerstva k výpomoci základními životními potřebami podle vládního nařízení č. 266/1927 Sb. z. a n.

93 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

94 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

95 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61.

96 NA, f. PMR, kart. 80, sign. 61. Bohužel, nemáme doklady o tom, jak tato blahověle vypadala v praxi.

Reščuka návrh na provedení regulace Černé Tisy a zmírnění bída nezaměstnaných vorařů v oblastech postihnutých povodní ze srpna 1927.⁹⁷

Povodeň z července 1933

Městečko Výlok se stalo obětí povodně v létě 1933, kdy 8. července v noci jeho obyvatelé překvapila rychle stoupající voda. Podle vzpomínek dcery příslušníka finanční stráže její otec „v rychlosti svázal do plachet peřiny, šatstvo, na skříň kladl knihy a cenné věci. Ve dvoře bylo asi ½ metru vody, když vynesl kočárek a s ním i sestru Libuši. Mne [!] i bratra Václava posadil na kraj stolu. Tak jsme ve tmě a v chladu čekali do ranních hodin, kdy se v naší ulici objevil první ponton. Byli to vojáci z posádky z Berehova. Vzali nás i sousedovy děti a vyvezli nás do města, kde bylo na ulici asi 30 cm vody. Dali nás do budovy školy, kde o nás bylo postaráno. V ten den jsme jeli s maminkou vlakem do Berehova, kde se nás ujal známý strážmistr. Bydleli jsme u jeho rodiny po dobu, pokud voda rozlité Tisy ve Výloku a v jeho okolí neopadla. Dodnes mi z paměti nevymizela ta hrůza z povodně. Tisa vystoupila ze svých břehů osm metrů nad normál. Byla zničena přes polovina domů ve městě, zahynulo tam hodně zvířat. Kvůli vlhkosti a mokřím stěnám nebylo dlouho možné bydlet v domech, které byly postiženy povodní. Do podzimu byla vystavěna celá ulice dvojdomků ze dřeva, nacházely se zde škola a školka. Naše rodina dostala v kolonii dvojpokojový byt s příslušenstvím a zahradou“.⁹⁸

Z 560 domů ve Výloku zůstalo stát jen 80 stavení. Podle zpráv senátorů např. místní poštovní zajišťující telefonní a telegrafické spojení „konal službu do posledního okamžiku stoje až po prsa ve vodě, dokud nebyly baterie zaplaveny vodou“. Další místní

Obr. 11: Zaplavený Výlok v roce 1933. ANM, f. Rudolf Kryl, kart. 82.

97 NA, f. PMR, kart. 3346, sign. 757/97.

98 Citováno dle KUŠTEK, Vladimír. Československý svět v Karpatech. Bratislava 2018, s. 114.

Obr. 12-1 a 12-2: Zničená obydľí ve Výloku v roce 1933. ANM, f. Rudolf Kryl, kart. 82.

Obr. 13-1 až 13-3: Výstavba štátní kolonie ve Výloku po záplavách z roku 1933.
ANM, f. Rudolf Kryl, kart. 82.

úředník účastníci se záchranných prací přišel ke svému domovu až v noci a nalezl jej z jedné strany podemletý a částečně již zbořený. „*Jelikož nebyly na blízku žádné lod'ky, přivolával podnotář záchranu. V obou rukou držel své děti, které mu později zachránil jeden četník a sám pak se svojí ženou a služkou vylezli okny a drželi se okenních rámu, které praskaly. Asi kolem půl druhé hodiny v noci připlul na lod'ce cikán a podnotáře s rodinou zachránil. Sotva byla lod'ka několik metrů od budovy, zřítla se tato.*“ První pomoc na místě v podobě záchranných operací i udržování pořádku vedle představitelů okresního úřadu zajišťovala korouhev Jezdeckého pluku 10 z Berehova, kde veřejnou sbírkou byla zajištěna také první várka potravin.⁹⁹

Zemský úřad v Užhorodě zadal výstavbu 150 domů a do konce listopadu 1933 se do novostaveb mohlo nastěhovat více jak 700 obyvatel městečka. Nepřekvapí, že zemského prezidenta Antonína Rozsypala pak městské zastupitelstvo jednomyslně zvolilo svým čestným občanem. Slávy se zúčastnil nejen oceněný Rozsypal, ale též agrárnícky poslanec Josef Zajíc.¹⁰⁰ Ostatně agrárníčtí senátoři se ve věci podpory postižených touto záplavou výrazně angažovali, ale aktivní byli i senátoři ze sociální demokracie.¹⁰¹ Nelze nezmínit, že Výloku bylo ochotno pomoci dokonce Ministerstvo financí – projevilo souhlas s prominutím či snížením poloviny poslední splátky za úpravu vodního toku.¹⁰²

Závěr

Navzdory absenci specializované profesionální síly v podobě státních hasičů disponoval meziválečný stát nepřehlednými nástroji k boji s různými živelními katastrofami, kdy zejména kasernované vojsko a četnictvo mohlo rychle poskytnout množství fyzicky zdatných a jednotně řízených jedinců s možností celkem rychlé dopravy. Skutečnost, že hasiči existovali na drtivé většině státního území výhradně v podobě sborů dobrovolných hasičů, sice v některých případech byla omezující, ale dobově hustší síť vojenských posádek s motorovými vozidly tuto nevýhodu částečně kompenzovala, ovšem chyběla jim zase vícenásobná zkušenost se zásahy. Ostatně, četnictvo i vojsko běžně počítalo s tím, že může být využito ke zvládnutí nějaké živelní pohromy, ale nejednalo se o primární součást jejich odborné přípravy. Politická reprezentace státu sice v průběhu dvacátých let přijala množství legislativních i exekutivních předpisů ke zvládnutí následné rekonstrukce a rekultivace zasažených území, ale jako vždy byla limitující finanční stránka věci a mnohé samozřejmě záleželo na schopnostech a rozšafnosti na místě působících představitelů státní správy, zejména správců okresních politických správ/okresních úřadů a jim podřízených úředníků. Po vzniku Zemského úřadu v Užhorodě již nebyla potřeba podrobně informovat centrum o nejrůznějších povodních a od centra se požadovalo prakticky jen zajištění finančních prostředků na nákup a výplatu pomoci. Pozoruhodná je také celkově menší aktivita zákonodárců z Podkarpatské Rusi při snaze získat státní podporu pro postižené oblasti za pomoci různých dotazů a rezolucí

99 NA, f. PMR, kart. 3347, sign. 757/113.

100 KUŠTEK, Vladimír. *Československý svět v Karpatech*. Bratislava 2018, s. 114.

101 NA, f. PMR, kart. 3347, sign. 757/113.

102 NA, f. MZ, kart. 291, sign. T2000.

Senát Národního shromáždění R. Čs. r. 1932.

III. volební období.

6. zasedání.

Tisk 727.

N á v r h

senátorů Il. Curkanoviče, V. Votruby, dr Reyla a druhů

na rychlé poskytnutí hmotné podpory karpatoruským osadám postiženým povodní.

Poslední dvě neděle následkem rychlého tání sněhu a stálých dešťů vystoupily z koryta řeky a potoky na Podkarpatské Rusi (zejména Bodrog, Už, Tisa a jiné) a zatopily značné prostory osad a způsobily drobným zemědělcům ohromné škody.

Podepsaní navrhuji:

1. Aby vláda republiky Československé uložila ministerstvu financí ihned

uvolnit ze státní pokladny 2 miliony Kč pro poskytnutí první nejnutnější pomoci postiženým.

2. Aby vláda republiky Československé uložila Zemskému úřadu v Podkarpatské Rusi, aby neprodleně vyšetřil škody způsobené povodní, stanovil její výši a aby učinil všechna opatření, která by nahradila pohromou postiženým způsobené škody.

V P r a z e, dne 19. dubna 1932.

Curkanovič, Votruba, dr Reyl,

Bergman, Šabata, J. J. Krejčí, Rovňan, dr Karas, dr Kapras, inž. Havlín, dr Reháček, dr Fáček, Navrátil, Šachl, Fr. Novák, dr Žiška.

Obr. 14: Požadavek senátorů Národní demokracie kolem Ilariona Curkanoviče na pomoc postiženým. NA, f. PMR, kart. 3347, sign. 757/113.

z půdy Národního shromáždění. Rozdíl zvláště vyniká v pozoruhodné čípernosti osob zvolených v českých zemích a na Slovensku. Ačkoliv lze brát v potaz i jednoduché číselné počty podkarpatoruských držitelů mandátu, tak o mnohém vypovídající je, že těch několik málo aktivit ve prospěch postižených podkarpatoruských oblastí byly podávány výhradně na základě stranického klíče a nikoliv jako např. podnět skupiny poslanců nebo senátorů z Podkarpatské Rusi z různých politických stran.

PEŇAŽNÉ ÚSTAVY SLOVÁKOV VO VOJVODINE V ROKOCH 1918 – 1941

Ján TKÁČ

Abstract: *Monetary Institutions of Slovaks in Vojvodina in the years 1918 - 1941.* The text deals with Slovak financial institutions in Vojvodina and their importance in the life of Slovaks in the royal Yugoslavia in the years 1918 – 1941. The second half of the 19th and the first half of the 20th century in the history of Slovaks in Vojvodina was characterized by the establishment of financial institutions such as mutual helpers, savings banks, banks or credit unions. Most financial institutions were established immediately before the First World War and in the 1920s. These were Petrovská sporiteľňa, Kovačická sedliacka banka, Staro-Pazovská banka, Slovenská banka in Šída, Srijemska Slovenská banka in Ilok, Vzájemná pomocná in Hložany. The Czechoslovak Bank in Zagreb also intervened in the economic and social life of Slovaks. The primary function of these banks was not earnings, but they served the Slovak people and tried to raise them economically. The great economic crisis in the years 1929 - 1933 caused the merging of these institutions and the emergence of agricultural credit and economic cooperatives. Slovak monetary institutions disappeared during the socialist period after the Second World War.

Keywords: Slovak Monetary Institutions in Vojvodina. Slovaks in Vojvodina. Yugoslavia 1918 – 1941. Savings bank. Czechoslovak Bank in Zagreb. Savings bank in Petrovac

Vojvodina je v súčasnosti autonómna oblasť nachádzajúca sa na severe Srbska. V 18. – 19. storočí to bolo územie južného Uhorska. Vtedy sa tam usadili niektorí Slováci, ktorí prišli zo Slovenska alebo z územia dnešného Maďarska. Administratívne bolo toto územie začlenené do Báčsko-Bodrockej (Báčka), Torontálskej (Banát) a Srijemskej (Sriem) župy. V polovici 19. storočia tam Habsburgovci zriadili Vojvodstvo Srbsko a Tamišský Banát, kde mali Srbi asi štvrtinové zastúpenie. V roku 1860 bolo vojvodstvo zrušené a jeho územie začlenené do župnej správy Uhorska.¹ Tieto udalosti dopomohli tomu, aby sa toto územie začalo postupne nazývať Vojvodina a toto územie spájať so Srbmi. Kým pomenovania Báčka, Banát a Sriem boli bežné už v 19. storočí (aj medzi Slovákmí), pomenovanie Vojvodina sa všeobecne začalo používať po roku 1918, keď sa stala súčasťou Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov – Juhoslávie (skratka SHS),² a to najmä medzi Srbmi. U ostatných národov sa tak stalo až po druhej svetovej vojne. V medzivojnovom období však Vojvodina nebola samostatnou administratívnou jednotkou. Do roku 1922 pretrvalo staré župné zriadenie. V rokoch 1922 – 1929 bolo jej územie rozdelená na oblasti. Až v roku 1929

1 PALIČ, Milenko. *Srbi u Mađarskoj – Ugarskoj do 1918*. Novi Sad : Futura publikacije, 1995, s. 283-286.

2 Od roku 1929 sa názov štátu zmenil na Kráľovstvo Juhoslávia.

sa územie Báčky, Banátu a Srijemu ocitlo v rámci jednej administratívnej jednotky Dunajskej bánoviny, kde patrila aj Šumadia v severnom Srbsku (s výnimkou Belehradu). Sídлом Dunajskej bánoviny bol Nový Sad.³ Po roku 1945 bola z Báčky, Banátu a Srijemu vytvorená Autonómna oblasť Vojvodina v rámci Srbska.

Od začiatku jej vzniku bola Juhoslávia hospodársky veľmi nesúrodým územím. Najvyspelejšie územia s vyspelejším kapitalistickým podnikaním boli Slovinsko, Chorvátsko a Vojvodina. Na druhej strane na území tzv. starého Srbska (dnešné Severné Macedónsko), Kosova, Čiernej Hory prežívali ešte feudálne hospodárske vzťahy. Pred rokom 1918 patrilo územie Vojvodiny medzi najvyspelejšie časti Uhorska. Aj vďaka úrodnej pôdy, viacerým veľkostatkám s kapitalistickým podnikaním bolo poľnohospodárstvo vo Vojvodine na vysokej úrovni. Hospodárstvo v Juhoslávii malo agrárny charakter. Pozemková reforma, ktorá sa uskutočnila v Juhoslávii v 20. rokoch 20. stor. najviac zasiahla územie Vojvodiny. Uskutočnila sa tam aj kolonizácia srbského obyvateľstva z južných nerozvinutých častí. Cieľom pozemkovej reformy a kolonizácie bolo vylepšiť etnickú štruktúru obyvateľstva Vojvodinu a viac ju pripútať k Srbsku. Potom ako sa Vojvodina stala súčasťou SHS došlo k spomaleniu a nakoniec k utlmeniu hospodárskeho rozvoja. Juhoslovanský daňový systém znevýhodňoval územie Slovinska, Chorvátska a Vojvodiny oproti zvyšku Juhoslávie.

V čase pripojenia územia dnešnej Vojvodiny k SHS žilo na jej území približne 1 365 596 obyvateľov. Etnické zloženie tohto územia bolo veľmi pestré. Najpočetnejší boli: Srbi a Chorváti 502 415 (36,80%), Maďari 376 107 (27,71%), Nemci 316 107 (23,10%), Rumuni 69 530 (5,10%), Slováci a Česi 48 666 (3,30%), Židia 19 069 (1,40%), Rusíni 11 471 (0,80%). Srbi a Chorváti boli považovaní za jeden národ. Odhaduje sa, že Srbov bolo okolo 400 000, čo činí necelých 30% z celkového počtu obyvateľov. Podobne Slováci a Česi boli považovaní za jeden národ.⁴

Na území Vojvodiny, podobne ako aj v Chorvátsku, Slavónsku, Slovinsku, Dalmácii, Bosne a Hercegovine bola do roku 1918 platobným prostriedkom rakúsko-uhorská koruna. Dokonca bola základným platidlom aj na území starého Srbska a Čiernej Hory, keďže tieto boli v rokoch 1915 – 1918 pod správou rakúsko-uhorských okupačných vojsk. V dôsledku toho, že novovzniknutý štát Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov (SHS) bezprostredne po vojne nemal prostriedky a ani možnosti nahradiť starú menu novou, musel pristúpiť k tzv. „*nostrifikácii*“ starej. Udialo sa tak v dvoch fázach.

V prvej fáze sa najprv zakázal dovoz rakúsko-uhorskej meny na územie Kráľovstva SHS z iných bývalých častí Rakúsko-Uhorska. Potom nasledovalo pečiatkovanie a číslovanie starých rakúsko-uhorských bankoviek v nominálnej hodnote 10, 20, 50, 100 a 1000 korún. Bankovky v hodnote jedna a dve koruny boli iba pečiatkované. Pečiatkované boli iba tie bankovky, ktoré sa v tom čase nachádzali na území nového štátu a uskutočnilo sa to od decembra 1918 do januára 1919.

3 Bánovina – vyššia administratívna jednotka Juhoslovanského kráľovstva v rokoch 1929 – 1941. V Juhoslávii bolo spolu deväť bánovin.

4 GAČEŠA, Nikola L. Demografске i socialne prilike u vreme prisajedinjenja Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918 godine. In *Prisajedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji 1918*. Novi Sad : Muzej Vojvodine, Institut za istoriju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1993, s. 50-51.

Druhá fáza spočívala v kolkovaní už opečiatkovaných bankoviek v hodnote 10, 20, 50, 100 a 1000 korún. Bankovky v hodnote jedna a dve koruny sa nekolkovali. Uskutočnilo sa to od novembra 1919 do decembra 1920. V tejto fáze v skutočnosti neboli kolkované všetky bankovky. Každý verejnej a súkromnej osobe bolo zmenečných (a okolkovaných) len 80 % hodnoty bankoviek. Zadržaných bolo 20 % hodnoty bankoviek a na uvedenú sumu boli ich vlastníkom vystavené potvrdenky. „*Tieto zadržané bankovky sa nekolkovali, a z praktických dôvodov boli zadržané bankovky v hodnote 50 korún (lebo sa meškalo s výrobou zodpovedajúcich kolkov) a opotrebované bankovky.*“ Výsledkom bolo, že bola zadržaná pätina hodnoty všetkých bankoviek, čo vyvolalo búrlivé prejavy nespokojnosti. V dôsledku toho vydalo ministerstvo financií vyhlásenie v ktorom zdôvodnilo uvedený postup. Prvým dôvodom bolo, že sa na opotrebované bankovky nedali lepiť kolky a druhým bolo to, že sa stiahnutím častí bankoviek mala zvýšiť hodnota tých, čo zostanú v obehu. Čo sa týka potvrdeniek, pôvodný plán bol, aby sa vyplatili pri zmene korún za nové peniaze dináre. Od toho plánu sa potom ustúpilo a finančným zákonom pre rozpočtový rok 1922/23 sa stanovilo, aby sa vyplatili len tie potvrdenky, ktoré boli vystavené na menej ako 1 000 korún. Ostatné sa mali zmeniť za 3 % štátne dlhopisy. Podľa finančného zákona pre rozpočtový rok 1928/29 sa tieto potvrdenky prijímali aj ako hotovosť na splácanie daní a pokút (trestov).⁵ Podľa historika Jána Siráckeho bola reálna hodnota okolkovaných starých rakúsko-uhorských peňazí nižšia o 20 % ako predtým.⁶

Sťahovanie bankoviek z obehu sa tiež uskutočnilo v dvoch fázach. Prvé, čiastočné, sa uskutočnilo počas kolkovania, keď bolo zadržaných 20 % hotovosti. Druhé, masové sťahovanie pečiatkovaných a kolkovaných bankoviek v nominálnej hodnote 10, 20, 50, 100 a 1000 korún a pečiatkovaných bankoviek v hodnote jedna a dve koruny a ich výmena za dináre sa uskutočnilo postupne, v rôznych častiach nového štátu rôzne. V oblastiach, kde boli koruny platidlom aj pred prvou svetovou vojnou, teda aj na území Vojvodiny, sa začali sťahovať od 16. februára 1920. Bankovky v hodnote 20, 50, 100 a 1000 mali byť vymenené do 15. marca 1920, ale sa lehota posunula do 3. júna 1920. Pečiatkované bankovky v nominálnej hodnote jedna, dva a kolkované bankovky v hodnote 10 korún zostali ďalej v obehu. Ak neboli vymenené do konca roka 1921, boli stiahnuté z obehu v prvých štyroch mesiacoch roku 1922.⁷ Ako príklad posledná cena výtlačku novín *Národnej jednoty*, ktoré vychádzali v Petrovci (Báčsky Petrovec) uvedená v korunách bola zo 6. januára 1922 – 2 koruny. Prvá cena výtlačku *Národnej jednoty* uvedená v dinároch bola z 13. januára 1922 – 0,50 dinárov (50 parí).⁸

Paralelne s používaním starých rakúsko-uhorských peňazí boli v obehu aj bankovky Privilegovanej národnej Banky Srbského Kráľovstva spred roka 1915, ktoré

5 HADŽI-PEŠIČ, Jovan. *Novac Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*. Beograd : Zavod za izradu Novčanica i kovanog novca, 1995, s. 21-28.

6 SIRÁCKY, Ján. *Slováci vo svete 1*. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 152.

7 HADŽI-PEŠIČ, Jovan. *Novac Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*. Beograd : Zavod za izradu Novčanica i kovanog novca, 1995, s. 28-30.

8 *Národná jednota*, roč. 3, 6. 1. 1922, č. 1, s. 1 a *Národná jednota*, roč. 3, 6. 1. 1922, č. 2, s.1.

sa v platobnom obehu vyskytovali ešte v roku 1933 a to aj napriek tomu, že neboli zákonným platidlom.⁹

Ministerská rada (vláda) splnomocnila v novembri 1919 ministra financií, aby dal do obehu nové bankovky v nominálnej hodnote jeden dinár a pol dinára (50 parí). Podľa rozhodnutia ministra financií Kráľovstva SHS zo 6. januára 1920 boli do obehu vypustené mince v hodnote 5, 10 a 20 parí. V podstate, dinár zo začiatku nebol platidlom *de iure*, teda oficiálnou menovou jednotkou v Juhoslávii. Faktom bolo, že vydávanie nových dinárov sa uskutočňovalo na základe Zákona o srbských národných peniazoch z 13. decembra 1878. Teda ministerská rada, minister financií sa riadili zákonmi bývalého Srbského kráľovstva. Otázka menovej jednotky bolo čiastočne vyriešená Zákonom o Národnej banke Kráľovstva SHS z 26. januára 1920, podľa ktorého bol dinár ponechaný ako platidlo aj do budúcnosti. V určitom zmysle bol dinár potvrdený ako menová jednotka, keď minister obchodu a priemyslu rozhodol, že od 1. januára 1923 „všetky peňažné knihy štátnych pokladní, ako aj všetky evidencie akcionárskych spoločností a inštitúcií, ktoré sú povinné na verejné skladanie účtov, sa majú viesť len v dinároch“. Až Zákonom o peniazoch Juhoslovanského kráľovstva z 11. mája 1931 bol dinár (skratka din) uzákonený ako platobná menová jednotka Juhoslávie. Až do začiatku roka 1920 nebol presne stanovený kurz výmeny rakúsko-uhorských peňazí za dináre. Určoval sa na belehradskej burze. Množstvo rakúsko-uhorských peňazí sa zvyšovalo aj nelegálnym prisunom z ostatných krajín, ktoré boli súčasťou Rakúsko-Uhorska. Preto sa hodnota rakúsko-uhorských korún znižovala. Nakoniec vláda v decembri 1919 rozhodla, že kurz bude 4 koruny = 1 dinár, čo bolo publikované v neoficiálnej časti *Úradných novín Kráľovstva SHS (Službene novine Kraljevine SHS)* 18. januára 1920.¹⁰ Akým spôsobom sa uskutočnil prevod peňazí finančných a úverových ústavov sa nám nepodarilo zistiť. Vzhľadom na okolnosti pravdepodobne prišlo k poklesu finančných prostriedkov, ktorými mohli banky disponovať na základe výmenného kurzu 4:1.

Pre porovnanie sa kurz juhoslovanského dinára voči iným menám vyvíjal nasledovne: začiatkom mája 1923 1 US dolár mal hodnotu 98 din., 1 Kč = 2,97 din., 1£ = 464 din., 1 franc. frank = 6,60 din., 1 švajč. frank = 18,10 din.¹¹ V čase hospodárskej krízy v apríli 1932 to bolo nasledovne: 1 US dolár mal hodnotu 56,21 din., 1 Kč = 1,67 din., 1£ = 195,61 din., 1 franc. frank = 2,21 din., 1 švajč. frank = 11,01 din., 1 nem. marka = 13,72 din.¹² Začiatkom januára 1933 1 US dolár mal hodnotu 57,67 din., 1 Kč = 1,71 din., 1£ = 193,57 din., 1 franc. frank = 2,25 din., 1 švajč. frank = 11,13 din., 1 nem. marka = 13,79 din.¹³ Z približne rovnakého kurzu počas veľkej hospodárskej krízy možno vyvodiť, že Juhoslávia bola krízou zasiahnutá rovnako, ako iné krajiny.

9 HADŽI-PEŠIČ, Jovan. *Novac Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*. Beograd : Zavod za izradu Novčanica i kovanog novca, 1995, s. 10.

10 HADŽI-PEŠIČ, Jovan. *Novac Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*. Beograd : Zavod za izradu Novčanica i kovanog novca, 1995, s. 33-34 a 43.

11 Kurz dinára. In *Národná jednota*, roč. 4, 27. 4. 1923, č. 17, s. 4.

12 Hodnota cudzích peňazí. In *Národná jednota*, roč. 13, 13. 1 1932, č. 3, s. 4.

13 Hodnota cudzích peňazí. In *Národná jednota*, roč. 14, 6. 1. 1933, č. 1, s. 3.

1. Sporiteľne a banky

Tematika peňažníctva u dolnozemskej Slovákov, konkrétne v dnešnej Vojvodine je málo prebádaná. Jestvuje niekoľko čiastkových štúdií a článkov v rámci monografií jednotlivých obcí, ktoré citujeme v tejto štúdii. Preto sme pri písaní museli vychádzať hlavne z dobovej tlače. Širší prehľad peňažných ústavov urobil historik Peter Mičko v príspevku *Hospodársky život vojvodinských Slovákov v prvej polovici 20. storočia*.¹⁴ Proces zakladania slovenských peňažných ústavov v 90. rokoch 19. stor. na území dnešného Slovenska zasiahol aj dolnozemskej Slovákov, napr. v Čanádskej župe (Nadlak v dnešnom Rumunsku)¹⁵ a v Báčke, kde už v niektorých obciach jestvovali vzájomné pomocnice. Tie však mali úzky okruh pôsobnosti, a preto rýchlo zanikali. Zakladanie účastinných peňažných ústavov pokračovalo pozvoľna. Zo začiatku sa stretávali s nedôverou konzervatívnych roľníkov, ale postupne sa presvedčili aký blahodarný účinok majú také peňažné ústavy v ich obci.¹⁶ Pred prvou svetovou vojnou, ale najmä po nej sa účastiny stali obľúbeným cenným papierom u roľníkov. Na dedinách mala banka, najmä pre Slovákov veľký význam. Sústreďoval sa v nej domáci slovenský kapitál, podnecovala sporenie, napomáhala podnikavosti a budila u obyčajných ľudí dôveru voči svojmu národu. Pred prvou svetovou vojnou bola často jedinou národnou organizáciou, v ktorej pôsobilo nezávislé a národne uvedomelé úradníctvo. Slovenské banky a ich úradníci mali veľký podiel na kultúrnom a hospodárskom pozdvihnutí Slovákov v Báčke. Už Viliam Paulíny-Tóth, keď bol v roku 1869 zvolený za poslanca Uhorského snemu v kulpínskom volebnom okrese, radil Petrovčanom, aby založili slovenský peňažný ústav. V roku 1872 si Petrovčania založili vzájomnú pomocnicu, ktorá časom prestala vyhovovať úverovým potrebám a tak prikrčili k založeniu väčšieho peňažného ústavu.¹⁷ Peňažné ústavy vznikli v niekoľkých slovenských obciach a mali obecný význam. Najviac vznikali po prvej svetovej vojne, keď sa Bácska so Srijemom a Banátom stali súčasťou nového juhoslovanského štátu v 20. rokoch 20. storočia. Zohrali veľký význam nielen v hospodárskom živote slovenskej menšiny vo Vojvodine a v Južoslávii, ale aj v kultúre. Významnou udalosťou pre vojvodinských Slovákov po roku 1918 bol prechod na novú menu dinár a vytvorenie nového colného priestoru. Nový menový a colný priestor tvorili bývalé oblasti Rakúsko-Uhorska, čiže Slovinsko, Chorvátsko, Vojvodina, Bosna a Hercegovina a Boka Kotorská, potom oblasti tzv. starého Srbska (Srbsko na juh od riek Sáva a Dunaj s Kosovom a Macedónskom) a bývalé kráľovstvo Čierna Hora.

-
- 14 MIČKO, Peter. *Hospodársky život vojvodinských Slovákov v prvej polovici 20. storočia*. In Jarmila HODOLIČOVÁ (ed.). *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Nový Sad : Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2017, s. 74.
 - 15 HOLEC, Roman. *Ľudová banka v Nadlaku pred prvou svetovou vojnou*. In *200 rokov života Slovákov v Nadlaku*. Nadlak : Vyd. I. Kraska, 2003, s. 42-51.
 - 16 V rokoch 1918 – 1941 bola v Južoslávii najmenšou administratívnou jednotkou obec, ktorú tvorila jedna dedina. Po druhej svetovej vojne bolo do jednej obce združených niekoľko dedín alebo mestských častí.
 - 17 RÚŽEK, Michal. *Slovenské peňažníctvo v Báčke*. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104.

Petrovská sporiteľňa, účastinársky spolok v Petrovci

Prvý akciový peňažný ústav bol založený v Petrovci v roku 1896 pod názvom Petrovská sporiteľňa s kapitálom 60 000 korún. Každým rokom sa jej kapitál zvyšoval a získavala čoraz viac klientov. V roku 1905 zvýšila kapitál na 120 000 korún, v roku 1909 na 311 000, v roku 1911 na 400 000 a v roku 1914 na 700 000 korún.¹⁸ Ku koncu roka 1918 účastinná istina sporiteľne klesla na 400 000 korún, výška vkladov predstavovala 4 930 459,49 korún a čistý zisk 69 809,97 korún, pričom aj vo vojnovom roku 1917 mala banka zisk 12 429,44 korún.¹⁹ V roku 1920 sa kapitál zvýšil na 2 500 000

*Ján Grúnik (1869 – 1930),
národno-kultúrny pracovník,
správca Petrovskej sporiteľne
v Báčskom Petrovci.*

*Zdroj: Národný kalendár na
obyčajný rok 1931, roč. 12,
1930, s. 65.*

s rezervou 5 miliónov korún. Tento väčší nominálny nárast možno pripísať aj tomu, že hodnota bývalých rakúsko-uhorských korún postupne klesala a blížila sa ich výmena. Účastiny boli výlučne v rukách slovenských akcionárov. Postupne narastal aj celkový objem vkladov. V prvom roku jestvovania sporiteľne, teda v roku 1896, to bolo 130 000 korún vkladov, v roku 1911 1 750 000 korún, v roku 1920 10 000 000 korún a v roku 1921 výška vkladov presiahla 20 miliónov korún. V roku 1920 sporiteľňa vykázala čistý zisk 210 000 korún a vyplátila 12 % dividendy.²⁰ Najväčšiu zásluhu na zveľadení slovenskej Petrovskej sporiteľne mal bývalý úradník filiálky banky Tatra v Bytči Ján Grúnik (1869 – 1930),²¹ ktorý bol správcom sporiteľne v Petrovci od roku 1908 do svojej smrti v roku 1930.²² Začiatkom roka 1919 mala správa banky nasledovné zloženie: správca Ján Grúnik, podsprávca Juraj Nôta, členovia Pavel Lehocký, Eduard Greisinger, Vladimír Podhradský,²³ Ján Chorvát, Pavel Kukučka, Ján Lehotský, Pavel Boldocký, Michal Botka, Gustáv Lačok, predseda dozorného výboru bol spisovateľ Ján Čajak,²⁴ členovia dozorného vý-

-
- 18 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Báčke. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104.
 - 19 Pozvanie na XXII. ročné valné zhromaždenie. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 15. 3. 1919, č. 5. s. 15.
 - 20 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Báčke. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104.
 - 21 Ján Grúnik (1869, Kotešová - Buková – 1930, Báčsky Petrovec) študoval na gymnáziu v Žiline a na obchodnej akadémii v Bratislave.
 - 22 ČAJAK, Ján. Ján Grúnik. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 65-66.
 - 23 Vladimír Samuel Podhradský (1867, Duanaegyháza – 1930, Hložany) slovenský národnokultúrny pracovník. Učiteľ a kantor v Hložanoch štyridsať rokov až do svojej smrti. Zaslúžil sa o rozšírenie pestovania chmeľu medzi Slovákmi vo Vojvodine.
 - 24 Ján Čajak (1863, Liptovský Ján – 1944, Petrovec) spisovateľ. Jeho niektoré diela: poviedka pred oltárom, román Rodiny Rovesných, Cholera. Zaslúžil sa o založenie gymnázia v Petrovci. Predseda literárneho a národopisného odboru Matice slovenskej v Juhoslávii.

boru Alexander Hýl, Samuel Štarke,²⁵ Ondrej Garay, Július Kubány,²⁶ pokladník Štefan Labáth. V Petrovskej filiálke to boli podsprávca filiálky Jozef Magyar, pokladník filiálky Pavel Týr, účtovník Andrej Labáth,²⁷ „dirigent účt.“ Michal Rúžek.²⁸ Viacerí z nich boli učiteľia ako napríklad E. Greisinger, O. Garay, J. Kubány, A. Hýl a J. Čajak.

Peňažný ústav v Petrovci bol potrebný, lebo Petrovec bol najväčšou a najbohatšou slovenskou obcou v Báčke a v celej Juhoslávii. Mal všetky podmienky, aby sa stal nielen hospodárskym, ale aj kultúrnym strediskom celej „československej menšiny“ v Juhoslávii. K rozmachu Petrovskej sporiteľne došlo hlavne po prvej svetovej vojne. Petrovec bol v tom čase stredisko pestovania chmeľu v Juhoslávii, mal svojich obchodníkov, niekoľko „priemyselných podnikov“, reálne gymnázium, nakladateľský spolok *Zoru*, obchodný účastinný spolok, týždenník *Národná jednota*, humoristický časopis *Frčka*, Sokolskú jednotu, kníhtlačiareň, atď.²⁹

Petrovská sporiteľňa postupne založila niekoľko filiállok. Prvá filiálka bola založená v roku 1910 v Pivnici. Po Petrovci to bola najmajetnejšia slovenská obec v Báčke. Charakteristické pre ňu bolo, že tam nebol ani jeden židovský obchodník alebo krčmár. Pivničania boli dobrí roľníci a obchodníci. Vďaka sporiteľni získali Pivničania možnosť prísť k lacnému úveru a podnecovala ich k podnikaniu a sporivosti. Získala si dôveru nielen domáceho obyvateľstva, ale aj obyvateľstva okolitých obcí. V roku 1921 vykazovala 6 miliónov korún vkladov. Správcom filiálky bol od roku 1920 modranský rodák a príslušník generácie prúdiov Michal Rúžek.³⁰ Bol významný národný, hospodársky pracov-

Michal Rúžek (1887 – 1953), národný, hospodársky pracovník a autor viacerých článkov z oblasti hospodárstva a peňažných ústavov v Juhoslávii a v Československu. Člen správnej rady Československej banky v Záhrebe.

Zdroj: Národný kalendár na obyčajný rok 1929, roč. 10, 1928, s. 116.

-
- 25 Samuel Štarke (1888, Mošovce – 1959, Bratislava) evanjelický farár v Petrovci. od roku biskup slovenskej ev. a. v. cirkvi v Juhoslávii. V rokoch 1935 – 1941 predseda Matice slovenskej v Juhoslávii.
- 26 Július Kubány. Slovenský učiteľ v Petrovci. Prvý správca (riaditeľ) slovenského gymnázia v Petrovci.
- 27 Andrej Labáth (1886, Petrovec – 1934, Petrovec). Prvý správca kníhtlačiarne v Petrovci. Autor niekoľkých kníh z oblasti hospodárstva, politiky a kultúry, zostavovateľ Národných kalendárov.
- 28 Pozvanie na XXII. ročné valné zhromaždenie. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1919, č. 5. s. 15.
- 29 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Báčke. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104.
- 30 Michal Rúžek (1887, Modra-Kráľová – 1953, Bratislava).

ník a autor viacero článkov z oblasti hospodárstva a peňažných ústavov v Juhoslávii a v Československu. V apríli 1935 sa vrátil späť na Slovensko.³¹

V roku 1920 bola založená druhá filiálka, a to v Selenči. Selenčania boli pracovití a sporiví ľudia a už skôr sa domáhali peňažného ústavu. Národne uvedomelejšími boli evanjelici a vďaka nim sa tamojší Slováci katolíci v časoch Uhorska nepomaďarčili. Po ročnom pôsobení filiálka vykázala 2 milióny korún vkladov.

Tretia filiálka Petrovskej sporiteľne vznikla v Kysáči pravdepodobne v roku 1920 zlúčením s tamojšou Ľudovou bankou, ktorá vznikla v roku 1905 s účastinným kapitálom 102 000 korún. Banka sa zaslúžila o hospodársky a národný rozvoj kysáckych Slovákov. Vzhľadom na to, že po skočení prvej svetovej vojny bola Ľudová banka nepostačujúca, rozhodli sa spojiť s Petrovskou sporiteľňou.³² Ku koncu roka 1918 mala Ľudová banka v Kysáči účastinnú istinu 102 000 korún, výška vkladov bola 754 560,80 korún a celkový zisk za rok 1918 bol 11 138,81 korún. Začiatkom roka 1919 mala správa banky nasledovné zloženie: správca-účtovník Matej NemečKay, podsprávca Ján Grňa, pokladník Sámuel Mesík. Predseda dozorného výboru Ján Grúnik, členovia dozorného výboru Peter Šimkovic, Samuel Baláž.³³ V roku 1921 dosiahla celková výška vkladov vo filiálke 2 500 000 korún.³⁴

Štvrtá filiálka Petrovskej sporiteľne vznikla v meste Nový Sad tak, že sa k nej v roku 1921 pripojila tamojšia Slovenská banka, účastinárska spoločnosť. Začiatky Slovenskej banky v Novom Sade siahajú do začiatku 20. storočia. V roku 1906 novosadskí Slováci s pričinením advokátov Ľudovíta Mičátka a Miloša Krnu založili Pomocnicu. V roku 1910 ju premenili na účastinný spolok pod názvom Slovenská banka s počiatočným akciovým kapitálom 250 000 korún.³⁵ Začiatkom roku 1919 mala správa banky nasledovné zloženie: správca Ľudovít Mičátek, podsprávca Matej NemečKay, členovia správy Pavel Vrbacký, Ján Kováč, účtovník Ladislav Rástocký, predseda dozorného výboru Ján Grúnik, členovia dozorného výboru Ján Baláž, Matej Francisty. Ku koncu roka 1918 bola výška účastinnej istiny v Slovenskej banke 250 000 korún, výška vkladov 510 467 korún a celkový zisk banky vo výške len 17 814 korún.³⁶ V dôsledku toho, že v Novom Sade žilo asi 1000 Slovákov, väčšinou chudobnejších, mala banka málo vkladov, nestačila poskytovať úvery a nemohla úspešne konkurovať iným veľkým bankám v Novom Sade. Aby mohla kráčať s dobou a pokračovať v poskytovaní úverov, rozhodla sa spojiť s Petrovskou sporiteľňou.

31 Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na priestupný rok 1936*, roč. 17, 1935, s. 186.

32 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Bácske. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104-106.

33 Pozvanie na XIV. riadne valné zhromaždenie. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 15. 3. 1919, č. 5, s. 16.

34 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Bácske. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104-106.

35 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Bácske. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104-106.

36 Pozvanie na XII. riadne valné zhromaždenie... In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1. 3. 1919, č. 4, s. 10.

V roku 1920 bol základný kapitál banky navýšený na 500 000 korún.³⁷ Dňa 27. januára 1920 valné zhromaždenie banky rozhodlo dať do obehu na upisovanie nových 3 750 účastní v hodnote 200 korún za kus, čím sa dovtedajšia účastinná istina zvýšila z 250 000 korún na 1 milión korún.³⁸ V roku 1921 bola výška jej vkladov už ako filiálky Petrovskej sporiteľne 1 500 000 korún. Očakávalo sa, že v Novom Sade, v strede Vojvodiny, bude mať táto filiálka veľké predpoklady na rozvoj.³⁹

Podľa československého časopisu *Naše zahraničí* z roku 1921 mala Petrovská sporiteľňa aj expozitúru v Laliti,⁴⁰ a plánovala prevziať Hospodárske úverové družstvo v Kulpíne, ale neskôr sa nespomína, takže sa to pravdepodobne neuskutočnilo.

Týmito fúziami sa Petrovská sporiteľňa stala najsilnejším slovenským peňažným ústavom v Juhoslávii. Prevzala tak na seba úlohu vybavovať peňažné záležitosti báčskych Slovákov. Všestrannou bankovou činnosťou a kontaktmi s inými ústavmi si získala dôveru obyvateľstva bez ohľadu na národnú príslušnosť. V bankovej činnosti pôsobila ako veľké banky, ale zamerala sa hlavne na úschovu slovenských úspor, chrániac ich tak od cudzích, neslovenských rúk. Svojimi pôžičkami pomáhala roľníkom a financovala každé podnikanie v okolí. K zabrzdeniu rozvoja sporiteľne prišlo počas veľkej hospodárskej krízy. Táto kríza najviac zasiahla pestovateľov chmeľu, ktorí sa zadlžili v bankách.⁴¹

Petrovská sporiteľňa sa zo začiatku rozvíjala úspešne, ale zostala limitovaná počtom Slovákov v Bácske a ich hospodárskou silou. Nikdy neprekročila regionálny rámec. V roku 1921 predstavovala výška vkladov 18 miliónov korún,⁴² čo sa začiatkom roku 1922 zvýšilo na 25 miliónov korún. V tom čase sporiteľňa vlastnila majetok vo výške 5 miliónov korún. Za rok 1921 vyplácala sporiteľňa dividendy v hodnote 12 korún za každú akciu. Zároveň plánovala zvýšiť akciový kapitál na 4 milióny korún.⁴³ Po prechode na novú menu dinár k 31. januáru 1922 mala vklady vo výške 6 657 961,71 din. Účastinná istina banky bola vo výške 625 000 din, a čistý zisk za rok 1922 mala 91 462,91 din.⁴⁴ V roku 1924 bol majetok sporiteľne 12 294 069 din a v prvej polovici roku 1925 to bolo 12 632 829 din. Výška vkladov bola v roku 1925 7 458 753 din, čo bolo o 100 000 din viac ako v roku 1924.⁴⁵ V čase hospodárskej stability a konjunktúry v 20. rokoch 20. storočia sa bankovníctvo rozvíjalo. V roku 1926 pribudlo v sporiteľni 75 % všetkých vkladov. Vysvetľovalo sa to tým, že slovenský ľud neinvestoval svoje úspory do zakupovania pôdy, lebo z výnosov pôdy vzhľadom na

37 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Bácske. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104-106.

38 Hlídka národohospodárska. In *Naše zahraničí*, roč. 1, 1920, č. 3, s. 230-231.

39 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Bácske. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 104-106.

40 Hlídka národohospodárska. O vývoji slovenského peněžníctví v Jugoslávii. In *Naše zahraničí*, roč. 2, 1921, č. 3, s. 180.

41 Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 144-145.

42 Hlídka národohospodárska: O vývoji slovenského peněžníctví v Jugoslávii. In *Naše zahraničí*, roč. 2, 1921, sv. 3, s. 179-180.

43 Národohospodárska hlídka: Petrovská sporiteľňa. In *Naše zahraničí*, roč. 3, 1922, sv. 2, s. 85-86.

44 Pozvanie. In *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 10, s. 6.

45 Petrovská sporiteľňa... In *Naše zahraničí*, roč. 6, 1925, sv. 2, s. 105.

nízku cenu obilia nemal taký zisk ako z peňazí, ktoré mal uložené v sporiteľni. Za rok 1926 mala sporiteľňa čistý zisk zo sporenia 134 957 din. Na každú akciu vyplácala dividendu 4 din.⁴⁶ Aj v roku 1927 predstavovali dividendy 16 %, čiže 4 din za jednu akciu. Rezervy sporiteľne boli 800 000 din. Akciový kapitál spolu s rezervami sporiteľne a nehnuteľným majetkom predstavovali asi 2 milióny din. Dňa 31. marca 1928 sa konalo valné zhromaždenie sporiteľne, ktoré rozhodlo navýšiť akciový kapitál zo 625 000 din na 1 000 000 din. Plánovali vydať 2 500 nových akcií v hodnote 55 din za akciu.⁴⁷

V roku 1930 mala Petrovská sporiteľňa akciový kapitál 1 000 000 din s rezervou vo výške 1 000 000 din. Výška vkladov v tomto prvom krízovom roku bola 18 miliónov din, čo bolo na úrovni roku 1921. Išlo však prevažne o úspory Slovákov v Báčke. Veľká hospodárska kríza výrazne neovplyvnila vzťah báčskych Slovákov k sporeniu peňazí v banke. Správa banky mala v roku 1930 nasledovné zloženie: predseda a správca Ján Grúnik (zomrel 8. mája 1930), podpredseda Pavel Lehocký, členovia Ondrej Benda, Juraj Čáni, Ondrej Drozd, Ján Lehotský, Ondrej Mikuš, Fraňo Schrenk, Jozef Šuster a Leopold Vagáč z Petrovca, Jozef Kubány z Nového Sadu, Vladimír Podhradský z Hložian (zomrel 21. júla 1930), Ondrej Spevák z Pivnice, Michal Šuster zo Silbašu, predseda dozorného výboru Ján Čajak, členovia dozorného výboru Alexander Hýl a Samuel Štarke z Petrovca, Michal Kňazovič zo Selenče, Ján Sabadoš z Kysáču. Správca ústredia bol Ivan Grúnik, správca filiálky v Kysáči Ján Hlaváč, filiálky v Novom Sade Jozef Kubány, filiálky v Pivnici Michal Rúžek, filiálky v Selenči Karol Medvecký.⁴⁸ Po smrti Jána Grúnika sa správcom Petrovskej sporiteľne stal jeho syn Ivan Grúnik.⁴⁹

Na základe rozhodnutia valného zhromaždenia Petrovskej sporiteľne a po súhlase úradov, sa od 28. októbra 1931 zmenil názov na Slovenská banka, účastinárska spoločnosť deoničko družstvo.⁵⁰ Ústredie bolo v Petrovci a filiálky v Pivnici, Novom Sade, Kysáči a Selenči. Správcom banky bol Ivan Grúnik a predsedom správnej rady Eduard Greisinger.⁵¹

Dňa 30. marca 1932 sa konalo 35. valné zhromaždenie, vtedy už Slovenskej banky. Na valnom zhromaždení znovu hovorili o potrebe založiť filiálky aj v ďalších slovenských obciach. Účastinný kapitál bol 1 000 000 din, rezervy predstavovali 649 259 din, výška vkladov v banke bola 14 119 831 din a čistý zisk banky v roku 1931 bol 54 309 din.⁵² Nové filiálky plánovali založiť v Hložanoch a Laliti.⁵³

46 Petrovecké Spořitelně v Petrovci v SHS... In *Naše zahraničí*, roč. 8, 1927, sv. 2, s. 91.

47 Petrovecká spořitelna v Petrovci. In *Naše zahraničí*, roč. 9, 1928, sv. 1, s. 41.

48 Naše peněžné ústavy. In *Národní kalendář na obyčejný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 144-145.

49 S. Š. Kronika nášho národného života. In *Národní kalendář na obyčejný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 150.

50 Deoničko družstvo = účastinárska spoločnosť.

51 Slovenská banka. In *Národní jednota*, roč. 12, 28. 10. 1931, č. 86, s. 24.

52 A. V. Bilancia Slovenskej banky v Petrovci. In *Čechoslovák*, roč. 12, 1932, č. 4, s. 120.

53 Juhoslovanskí Slováci do nového roku. In *Čechoslovák*, roč. 12, 1932, č. 1, s. 21-22.

Podľa článku v *Našom zahraničí*, valné zhromaždenie Slovenskej banky v Petrovci odhlasovalo spojenie s Československou bankou v Záhrebe.⁵⁴ V monografii Stará Pazova sa píše, že Slovenská banka v Petrovci vyjednávala o tejto veci.⁵⁵ K zlúčeniu oboch banka však nedošlo a Slovenská banka v Petrovci aj naďalej pôsobila ako samostatný subjekt. Jestvovala aj počas druhej svetovej vojny a zanikla v roku 1947.⁵⁶ K 31. decembru 1932 mala účastinný kapitál 1 milión din, výšku vkladov 11 357 906,35 din. Hospodárenie banky bolo v tom čase už poznačené veľkou hospodárskou krízou a vykázala stratu 99 935,45 din.⁵⁷ V nasledujúcom období hospodárska sila banky klesala, ako to vyplýva aj z finančných správ publikovaných v petrovských novinách *Národná jednota*. Strata v roku 1934 bola 20 068,44 din. K 31. decembru 1935 bola výška vkladov 8 375 935 din a hospodárila so stratou 24 507,26 din.⁵⁸ K 31. decembru 1936 bol účastinný kapitál 436 128,50 din, výška vkladov bola 6 924 561,75 din a strata 55 455,14 din.⁵⁹

Kovačická sedliacka banka, účastinárska spoločnosť v Kovačici

Hlavným peňažným ústavom Slovákov v Banáte bola Kovačická sedliacka banka. Vznikla v roku 1918 zlúčením dvoch kovačických bánk. Prvou bola Kovačická banka založená v roku 1908 s účastinným kapitálom 100 000 korún a druhou bankou bola Sedliacka banka založená v roku 1909 s kapitálom 150 000 korún.⁶⁰ Koncom roka 1918 bola základná istina Kovačickej sedliackej banky vo výške 300 000 korún, výška vkladov 1 430 251,16 korún a celkový zisk banky za rok 1918 bol 32 264 korún.⁶¹

Správa banky mala vo februári 1919 nasledovné zloženie: advokát Ján Petrikovich,⁶² Juraj Karlovský, Fero Listavský, Martin Mikuš, kovačický farár Ján Čaplovič,⁶³

54 Ze života československé větve v Jugoslávii. Česká větve. In *Naše zahraničí*, 1931, č. 5, s. 217.

55 LILGE, Karol. *Stará Pazova. Monografia*. Myjava : Tlačou a nákladom Daniela Pažického, 1932, s. 137-138.

56 KRIVÁK, Michal. Slovenská sporiteľňa a jej predchodcovia, I. časť. In Samuel BOLDOCKÝ (eds.). *Petrovec 1745 – 1995*. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, s. 725-737.

57 Pozvanie na XXXVI. riadne valné zhromaždenie... In *Národná jednota*, roč. 14, 4. 3. 1933, č. 9, s. 4.

58 Slovenská banka úč. spol. v Petrovci. In *Národná jednota*, roč. 17, 14. 3. 1936, č. 11, s. 4.

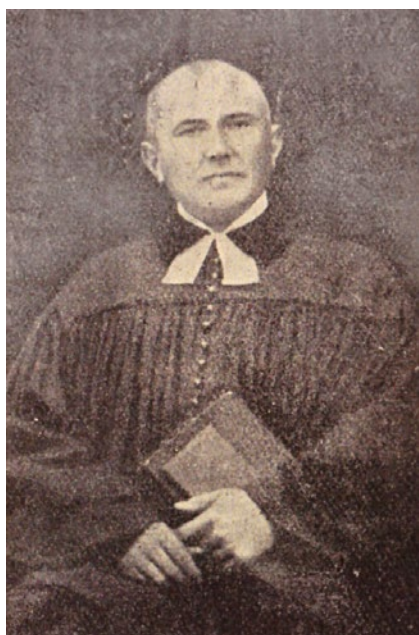
59 Slovenská banka úč. spol., Petrovec, Bážka. In *Národná jednota*, roč. 18, 20. 3. 1937, č. 12, s. 4.

60 Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 145-146.

61 Pozvanie na XI. riadne valné zhromaždenie... In *Dolnozemskej Slovák*, roč. 14, 15. 3. 1919, č. 5, s. 14.

62 Právnik Ján Petrikovich sa narodil v Radvani pri Banskej Bystrici. V rokoch 1907 – 1922 bol advokátom v Kovačici. Potom sa vrátil na Slovensko a pôsobil v Košiciach a v Turčianskom svätom Martine.

63 Ján Čaplovič (1876 – 1925), evanjelický farár v Kovačici. V rokoch 1907 – 1910 bol suspendovaný pre odpor proti zavedeniu maďarských bohoslužieb (Kovačický súdny proces). Jeho syn Ján Čaplovič neskôr odišiel na Slovensko a od roku 1948 bol riaditeľom Univerzitnej knižnice v Bratislave. Jeho vnuk Dušan Čaplovič bol slovenský politik a minister.

Ján Čaplovič (1876 – 1925), evanjelický farár v Kovačici. Predseda dozorného výboru Kovačickej sedliackej banky.

Zdroj: Národný kalendár na obyčajný rok 1926, roč. 7, 1925, s. 58.

Adam Žolnay, Andrej Boboš, právnik Juraj Bulík,⁶⁴ Adam Šimák. Dozorné poverenie malo nasledovné zloženie: Fero Galát, Pavel Krasko, Juraj Jamnický, Ľudovít Karlovský, Juraj Huravik.⁶⁵

V roku 1921 banka zvýšila účastinnú istinu na 1 milión korún a vkladov mala asi jeden a pol milióna korún, čo podľa bankového odborníka Michala Rúžeka nebolo veľa a okomentoval to slovami: „Pre hospodársku nedisciplinovanosť tamjšieho nášho živlu banka zápasí s nedostatkom kapitálu. Keď vezmeme do ohľadu blahobyť našich roľníkov v Banáte, Kovačická sedliacka banka mala by mať najmenej 10 miliónov kor. vkladov.“ Banka mala filiálky v Padine a Slovenskom Aradáči.⁶⁶ K 31. decembru 1921 po prepočítaní na dináre bola základná istina banky 125 000 din, výška vkladov predstavovala 641 840,18 din a čistý zisk za rok 1921 bol 30 201,29 din.⁶⁷ K 31. decembru 1922 mala banka účastinný kapitál 450 000 din, výška vkladov predstavovala 1 137 449,52 din a čistý zisk za rok bol 76 273,60 din.⁶⁸ Podľa výročnej správ z roku 1925 banka hospodárila s čistým ziskom 98 857,45 din a vyplátila 15 % dividendy. V tom období vraj kovačická banka

vykazovala najväčší čistý zisk zo všetkých slovenských bánk v Juhoslávii. Zisky by mohli byť aj väčšie keby bankové podnikanie v Juhoslávii nebolo zafažené vysokými dávkami. Podľa výročnej správy z roku 1925 zaplatila banka na verejných dávkach 107 872,52 din. Najviac sa na tom podieľali obecné prirážky. Preto sa domáhali zníženia dávok na znesiteľnú výšku.⁶⁹

Účastinný kapitál banky sa niekoľkokrát navyšoval, takže v roku 1929 mala banka účastinný kapitál vo výške 450 000 din. Rezervy boli vo výške 303 634 din a výška vkladov predstavovala 4 800 000 din. V tom roku banka zvýšila účastinný

64 Organizátor kultúrneho a politického života Slovákov v Juhoslávii. Prvý predseda Matice slovenskej v Juhoslávii v rokoch 1932 – 1935. Pre odbojovú činnosť bol po okupácii Juhoslávie v roku 1941 zatknutý a deportovaný do koncentračného tábora Mauthausen, kde v roku 1942 zomrel.

65 Pozvanie na XI. riadne valné zhromaždenie... In *Dolnozemskej Slovák*, roč. 14, 15. 3. 1919, č. 5, s. 14.

66 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Bácske. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 106.

67 Pozvanie na XII. riadne shromaždenie... In *Národná jednota*, roč. 3, 3. 2. 1922, č. 5, s. 4.

68 Pozvanie na XIII. riadne valné shromaždenie... In *Národná jednota*, roč. 4, 9. 2. 1923, č. 6, s. 4.

69 SVOZIL, Eduard. Čs. vetva v král. SHS. s hľadiska zemedelského. In *Naše zahraničí*, roč. 8, 1927, sv. 4, s. 168.

kapitál na 1 000 000 din, „čím sa stala primerane veľkým slovenským ústavom v Banáte“. Správa banky mala v roku 1930 nasledovné zloženie: správca obchodník Andrej Boboš, podsprávca Juraj Mikuš,⁷⁰ členovia správy Jozef Jarmacký, Martin Mikuš, Adam Žolnay ml., Juraj Sládeček, Karol Tóth, Ondrej Ďuriš, predseda dozorného výboru Ján Čaplovič,⁷¹ členovia dozorného výboru Juraj Brtka, Ján Petráš, Pavel Litavský, padinský farár Gustáv Klobušický a účtovník Ján Botka.⁷²

V roku 1931 sa banka zlúčila s Československou bankou v Záhrebe a spolu so svojimi filiálkami v Padine a Slovenskom Aradáči sa stali jej filiálkami.⁷³

Staro-Pazovská banka, účastinárska spoločnosť, Stará Pazova

V najväčšej slovenskej obci v Srieme v Starej Pazove bola v roku 1882 založená vzájomná pomocnica. Vzájomná pomocnica patrila evanjelickému cirkevnému zboru v Starej Pazove a sídlo mala na fare. V marci 1907 navrhol správca pomocnice a pazovský farár Vladimír Hurban⁷⁴ premeniť vzájomnú pomocnicu na sporiteľňu. Dňa 15. mája valné zhromaždenie akcionárov tento návrh prijalo spolu s novým názvom Staropazovská banka, účastinná spoločnosť. Akciový kapitál predstavoval 180 000 korún. V roku 1908 boli stanovy banky potvrdené Kráľovskou súdnou stolicou pod číslom 455/1908. Poslaním banky bolo sprostredkovať peňažné obchody, poskytovať pôžičky a hypotéky, prijímať vklady na zúročenie a podľa potreby uskutočňovať aj iné bankové obchody a podporovať u ľudí sporivosť. Počas celej svojej existencie, dokonca aj počas prvej svetovej vojny, banka vykazovala zisk.⁷⁵ Začiatkom roka 1919 mala banka základnú istinu 300 000 korún a rozličné rezervy 102 000 korún. Výška vkladov bola do 1 milióna korún a čistý zisk 42 152,96 korún.⁷⁶

Podľa Michala Rúžeka mala Staro-Pazovská banka v roku 1921 účastinný kapitál vo výške 600 000 korún. V roku 1921 mala banka 2 milióny korún vkladov.⁷⁷ V priebehu roka 1922 zvýšila banka účastinnú istinu o 140 000 din⁷⁸ a v roku 1930 mala banka účastinný kapitál 300 000 din, rezervy boli vo výške 240 125 din a výška vkladov predstavovala 2 800 000 din. Správa banky mala nasledovné zloženie: správca Jozef Šipický-Šágy, členovia správy Samuel Litavský, Ján Gombár, M. Pet-

70 Juraj Mikuš bol predseda výboru spravujúceho evanjelický sirotinec v Kovačici.

71 Syn farára Jána Čaploviča.

72 Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 146.

73 Ze života československé větve v Jugoslávii. Česká větve. In *Naše zahraničí*, 1931, č. 5, s. 217.

74 Vtedajší pazovský farár Vladimír Hurban (1850 – 1914) bol synom štúrovca Jozefa Miloslava Hurbana a bratom Svetozára Hurbana Vajanského. Jeho syn Vladimír Hurban (1884 – 1950) sa po ňom stal tiež farárom v Starej Pazove. Ako dramatik je známy pod pseudonymom Vladimír Hurban Vladimírov (VHV).

75 LILGE, Karol. *Stará Pazova. Monografia*. Myjava Tlačou a nákladom Daniela Pažického, 1932, s. 132-135.

76 Staropazovská banka úč. spol. In *Dolnozemský Slovák*, roč. 14, 1. 3. 1919, č. 4, s. 7.

77 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Báčke. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 106.

78 Čs. peněžní ústavy a podniky v Jugoslávii. In *Naše zahraničí*, roč. 4, 1923, sv. 2, s. 85.

rovič, predseda dozorného výboru Ján Grúnik, členovia dozorného výboru Karol Dolinay, Andrej Havran a účtovník H. Hurban.⁷⁹

Zo začiatku sa výška účastinného kapitálu banky zvyšovala podľa výšky vkladov. Približne v rokoch 1926 – 1927 mohla banka zvýšiť účastinný kapitál nad 300 000 din, ale neprikročila k tomu, lebo nechcela, aby sa dostala do rúk ľudí, ktorí nemali slovenské cítenie, ako to vtedy hovorili – do „*cudzích rúk*“. Veľká hospodárska kríza nezasiahla banku, tak ako ostatné banky. Pokús rozšíriť pôsobenie banky aj v ostatných slovenských sriemskych obciach sa nepodaril. V roku 1922 založila filiálku v Erdevíku, ale potom, ako tam Slovenská sriemska banka v Iloku otvorila svoju filiálku, ju koncom roku 1930 zatvorila. Expozitúra v Bólovciach fungovala ďalej. Čo sa týka obratu, bola Staro-Pazovská banka na treťom mieste v rámci slovenských peňažných ústavov v Juhoslávii. Aj napriek veľkej hospodárskej kríze spravovala banka „*značné úspory drobných ľudí*“. V rokoch 1931 – 1932 predstavovali vklady v banke viac ako 3 milióny din, čo bolo vzhľadom na počet malých gazdov, pomerne dosť.⁸⁰ Banka mala výhodu oproti ostatným slovenským bankám v tom, že už vtedy bola Stará Pazova mestečkom a bol tam väčší počet remeselníkov a obchodníkov, ktorí boli vhodnejší klienti pre bankové podnikanie ako roľníci.

Slovenská banka, účastinárska spoločnosť v Šíde

Počet Slovákov v západosriemskom mestečku Šíd nebol veľký, ale aj napriek tomu tam založili banku. Nepodarilo sa nám zistiť, kedy banka vznikla, ale podľa dobových prameňov šidska Slovenská banka v roku 1921 živorila a nemala dostatok peňazí ani na to, aby zamestnala jedného odborného zamestnanca a jej účastinný kapitál bol 100 000 korún.⁸¹ V roku 1926 hospodárila banka s relatívnym úspechom. Vklady vzrástli z 364 000 na 1 120 000 din. Správa banky sa rozhodla navýšiť účastinný kapitál na 500 000 din.⁸²

Začiatkom roku 1928 mala banka 80 000 din účastinného kapitálu a rezervy vo výške 1 a pol milióna din vkladov. V roku 1928 banka plánovala navýšiť akciový kapitál na pol milióna din. Šíd bol priaznivé miesto pre sídlo banky. Tamojší Slováci skupovali pôdu a obchod bol tiež rozvinutý.⁸³

Nasledujúce roky boli pre bankové podnikanie priaznivé a do roku 1930 sa banke podarilo navýšiť účastinnú istinu na 500 000 din. Rezervy mala vo výške 85 500 din a výška vkladov predstavovala 2 500 000 din.⁸⁴ Aj počas veľkej hospodárskej krízy bola banka na pomoci Slovákom. Keď Československá beseda v Juhoslávii zakúpila priestory pre Slovenský národný dom v Šíde, správa Slovenskej banky sa rozhodla dodatočne odpísať dlh tohto domu a dom venovať len na osvetové a kultúrne ciele tamojších Slovákov. Veľká hospodárska kríza zasiahla aj banku v Šíde.

79 Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč.12, 1930, s. 146.

80 LILGE, Karol. *Stará Pazova, Monografia*. Myjava : Tlačou a nákladom Daniela Pažického, 1932, s. 136-137.

81 RÚŽEK, Michal. Slovenské peňažníctvo v Báčke. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1922*, roč. 3, 1921, s. 106.

82 Slovenská banka v Šídu SHS. In *Naše zahraničí*, roč. 8, 1927, sv. 2, s. 92.

83 Slovenská banka v Šíde... In *Naše zahraničí*, roč. 9, 1928, sv. 21, s. 41.

84 Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 146.

Starú budovu predala a kúpila novú v centre mesta, čo bolo pre bankové obchody výhodnejšie. Dňa 13. júla 1930 mimoriadne valné zhromaždenie banky odhlasovalo spojenie s Československou bankou v Záhrebe⁸⁵ a stala sa tak jej filiálkou v Šíde.⁸⁶

Sriemska Slovenská banka, účastinárska spoločnosť v Iloku

Mestečko Ilok sa nachádza na pravom brehu Dunaja oproti Báčskej Palánke. Administratívne patrilo Chorvátsku a dnes je súčasťou Chorvátska. Ilok bol okresným administratívnym, obchodným a dopravným centrom západného Sriemu. Cez Ilok išiel vysťahovalecký prúd Slovákov z Báčky do Sriemu. Pre slovenských vysťahovalcov z Báčky, ktorí sa usadili v Iloku a jeho okolí bola z iniciatívy Československého zväzu v Juhoslávii v roku 1922 založená Sriemska Slovenská banka. Nevýhodou Iloku bolo, že od báčskych Slovákov ho oddeľovala rieka Dunaj, cez ktorú sa v tom čase dalo prejsť iba kompou a od Slovákov vo zvyšku Sriemu (Erdevík, Ľuba, Lúg, Bingul'a) ho oddeľovalo pohorie Frušká hora. Aj preto Slováci v Erdevíku žiadali, aby sídlo banky bolo v Erdevíku, ktorý ležal za Fruškou horou na rovine a neďaleko od neho 7 km bola vzdialená Ľuba na jednej strane a 3 km vzdialená Bingul'a na druhej strane, takže v okolí Erdevíku bolo asi 2 300 Slovákov. Vzhľadom na to, že v pôvodných prospektoch bol za sídlo banky označený Ilok a vzhľadom na to, že sa podľa zákona už nedalo nič zmeniť sídlo bolo ponechané v Iloku.⁸⁷ Podľa pôvodného plánu mala byť výška účastinného kapitálu vo výške 250 000 din rozdelená na 2 500 akcií po 100 din.⁸⁸ Nedorozumenie s Erdevičanmi však spôsobilo, že bola banka založená s počiatočným kapitálom 200 000 din. Valné zhromaždenie 8. decembra 1921 založilo Sriemsku slovenskú sporiteľňu, účastinársku spoločnosť, v Iloku, ktorá začala riadne pôsobiť od januára 1922. Pri zakladaní a upisovaní účastín upísali daruvárski a záhrebskí Česi šestinú účastín.⁸⁹ K 31. decembru 1922 bola výška vkladov 91 318,72 din a čistý zisk bol 7 543,14 din.⁹⁰

Začiatkom roka 1928 mala banka 1 500 000 din vkladov. Na valnom zhromaždení banky konanom 26. marca 1928 sa rozhodlo vyplatiť na každú akciu osem din dividendy.⁹¹

V *Národnom kalendári* na rok 1931 sa namiesto pomenovania sporiteľňa spomína pomenovanie banka. V roku 1929 bol základný kapitál navýšený na 400 000 din. V roku 1930 boli rezervy vo výške 80 000 din a výška vkladov predstavovala 2 500 000 din. Okrem činností v oblasti bankovníctva sa banka zaoberala aj kúpou a predajom pôdy, čím podporovala osídľovanie Slovákov v Srieme. Správa banky

85 S. Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 156.

86 Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 146.

87 Dr. –ák. Zo života Čechoslovákov v S. H. S. In *Naše zahraničí*, roč. 4, 1923, sv. 1, s. 6.

88 Hlídka národohospodárska: Sriemska Slovenská Sporiteľňa Účastinárska Spoločnosť. In *Naše zahraničí*, roč. 2, 1921, č. 4, s. 236-237.

89 Dr. –ák. Zo života Čechoslovákov v S. H. S. In *Naše zahraničí*, roč. 4, 1923, sv. 1, s. 6.

90 Pozvanie. In *Národná jednota*, roč. 4, 2. 3. 1923, č. 9, s. 4.

91 Sriemska slovenská banka v Iloku... In *Naše zahraničí*, roč. 9, 1928, sv. 21 s. 41.

mala nasledovné zloženie: predseda Adam Vereš (evanj. biskup),⁹² podpredseda Juraj Kopčok, členovia správy Štefan Šustar, Pavel Filko, Ľudovít Mocko, Samuel Čáni, Pavel Žilay, predseda dozorného výboru Michal Rúžek, členovia dozorného výboru Karol Kopčok, Pavel Červený.⁹³ V roku 1927 alebo v roku 1928 Sriemska Slovenská banka otvorila filiálku v Erdevíku. Za tri roky si v nej Erdevičania uložili takmer 1 000 000 din. V roku 1931 sa spojila s Československou bankou v Záhrebe. Sriemska Slovenská banka potom fungovala ako expozitúra Československej banky v Iloku. Podobný status mala aj jej filiálka v Erdevíku.⁹⁴

Československá banka, akciová spoločnosť v Záhrebe

Založená bola v roku 1921 v Daruvare Čechmi usadenými v okolí Daruvaru a Záhrebu. Na jej zakladaní sa podieľali aj Slováci, a preto v jej správe, od založenia, pôsobil aj jeden Slovák. Účastinný kapitál banky bol v roku 1930 5 000 000 din, rezervy predstavovali 1 130 000 din a výška vkladov predstavovala 35 000 000 din. Banka mala filiálky v Bjelovare, Daruvare a „expozitúru Hercegovac“. Okrem filiállok mala banka zastupiteľstvá na vidieku, kde žila česká menšina. Banka sa snažila pôsobiť na český národný život a podporovala družstevnú činnosť Čechov v Chorvátsku. Nadviazala spoluprácu aj so slovenskými bankovými ústavmi vo Vojvodine. Jej cieľom bolo zjednotiť Čechov a Slovákov v Kráľovstve SHS (Juhoslávii), od čoho očakávala, že by to prospelo slovenskej a českej menšine. Správa banky mala nasledovné zloženie: J. J. Šmíd, Jaroslav Navrátil, Karel Etvert, Ferdinand Fridrich, Ing. Rudolf Jungman, Lev Kalda,⁹⁵ Adolf Králik, Rafael Pavíček, Václav Petr, Michal Rúžek (Slovák), Florian Sedláček.⁹⁶ Správca ústredia (centrály) bol Jozef Bezdíček, filiálky v Bjelovari Alojz Munzár a filiálky v Daruvare Jozef Knyttl.⁹⁷

Banka zakotvila takmer vo všetkých českých obciach v Chorvátsku či už svojimi zastupiteľstvami alebo jednotlivými sporiteľmi. „*Tým sa hospodárska sila Čechov sústredila a neunikala do cudzích rúk.*“⁹⁸ Hospodárske postavenie banky sa postupne zväčšovalo a získavala si čoraz väčšiu obľubu nielen medzi Čechmi v Chorvátsku, ale aj medzi Slovákami vo Vojvodine. Neuškodila jej ani veľká hospodárska kríza. Aj keď nebola čisto slovenská banka, tak ako jediná prekročila miestny charakter a stala sa celojuhoslovanskou bankou. V celoštátnom meradle patrila pravdepodobne medzi menšie banky. Veľká hospodárska kríza v rokoch 1929 – 1933 spôsobila škody aj slovenským bankám vo Vojvodine. Preto väčšina z nich našla východisko v sporení s najsilnejšou bankou príbuzného národa Československou bankou v Záhrebe.

92 Adam Vereš (1883 – 1931). Evanjelický farár v Iloku. Prvý biskup slovenskej evanjelickej cirkvi v Juhoslávii, zvolený v roku 1929.

93 Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 147.

94 Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na priestupný rok 1932*, roč. 13, 1931, s. 209; Ze života československé vetve v Jugoslávii. Česká vetve. In *Naše zahraničí*, 1931, č. 5, s. 217.

95 Leo Kalda (1880 – 1956) architekt. Pre českú menšinu v Chorvátsku projektoval školy a národné domy v Hercegovci, Daruvare a Záhrebe.

96 Florian Sedláček (1889 – 1969) dôstojník a bývalý československý legionár v Rusku.

97 Naše peňažné ústavy. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 146.

98 Československá banka v Záhřebě. In *Naše zahraničí*, 1930, č. 1, s. 32.

V roku 1930 sa s ňou zlúčila Slovenská banka v Šíde a stala sa jej pobočkou. V roku 1931 ju nasledovala Srijemska Slovenská banka v Iloku, čím sa spolu so svojou filiálkou v Erdevíku stala jej filiálkou. V tom istom roku sa s ňou zlúčila aj Kovačická sedliacka banka v Kovačici a spolu so svojimi filiálkami v Padine a Slovenskom Aradáči sa stali jej filiálkami. Podľa článku v československom časopise *Naše zahraničí*, spojenie s bankou odhlasovalo aj valné zhromaždenie Slovenskej banky v Petrovci, ale k zlúčeniu nedošlo. A tak jediná väčšia slovenská banka, ktorá sa nezlúčila s Československou bankou zostala Slovenská banka v Petrovci so svojimi pobočkami. Ďalšia slovenská banka, ktorá zostala mimo Československej banky bola Staro-Pazovská banka, ale tej neprípisovali veľký význam.⁹⁹

V roku 1932 mala banka spolu päť filiálok, štyri expozitúry a dve zastupiteľstvá. Účastinný kapitál sa zvýšil na 7 miliónov din. Výška vkladov sa postupne zvyšovala a od roku 1931 do roku 1932 sa zvýšila o 12 miliónov din na 53 miliónov din. Svojim akcionárom vyplácala banka 10 % dividendy. V roku 1931 banka zaznamenala dovedy najväčší úspech.¹⁰⁰ Hospodárila so ziskom 869 918,05 din.¹⁰¹ Prispelo k tomu aj to, že sa s ňou spojili „slovenské“ banky z Vojvodiny a to, že na rozdiel od ostatných bánk stále vyplácala všetky vklady na požiadanie. Aj to pomohlo tomu, že sa dôvera ľudí v banku zvýšila. Následne sa zvýšil aj príliv vkladov v banke. Okrem plnenia hospodárskej ekonomickej funkcie, banka podporovala aj kultúrne snahy Slovákov a Čechov v Juhoslávii, najmä školstvo. Snažila sa obsiahnuť celý hospodársky život Slovákov a Čechov v Juhoslávii.¹⁰²

Dňa 29. apríla 1933 valné zhromaždenie banky rozhodlo väčšinou hlasov, aby sa čistý zisk vo výške 384 959,90 din preniesol na nový účet. Toto rozhodnutie bolo príznačné pre Československú banku a jej vedenie. Celých desať rokov zaznamenávala stály vzostup. Jej obchodovanie bolo krajne obozretné a dividendy, ktoré vyplácala boli dlhý rad rokov 12 % (len v roku 1932 10 %). Preto skutočnosť, že v roku 1933 dividendy nevyplatila, bolo pre niektorých prekvapujúca. No vzhľadom na jej predošlý vývoj a jej obchodnú politiku to pre niektorých nebolo prekvapujúce. Týmto činom sa banka chcela zabezpečiť do budúcnosti a dopredu sa vyvarovať prípadnej straty. Viac ako 80 % akcionárov tento počín schválilo ako správny. Veľká hospodárska kríza nepoškodila banku do takej miery ako ostatné juhoslovanské banky. Stalo sa tak aj napriek tomu, že zo strany Národnej banky Juhoslávie nedostala žiadnu podporu. Vo väčšine juhoslovanských bánk poklesli vklady v priemere o 30 %, kým v Československej banke len o 23 %, z 52 na 40 miliónov din. O dobrom stave banky svedčila aj skutočnosť, že ani počas veľkej hospodárskej krízy banka neprikráčila k možnosti nevyplácať vklady.¹⁰³ Upravoval to § 5 agrárneho zákona, kto-

99 Ze života československé větve v Jugoslávii. Česká větev. In *Naše zahraničí*, 1931, č. 5, s. 217.

100 SOBOTKA, O. 10 let československé banky v Záhřebě. In *Čechoslovák*, roč. 12, 1932, č. 3, s. 83-84.

101 Pozvanie na desiate valné zhromaždenie... In *Národná jednota*, roč. 13, 27. 2. 1932, č. 16, s. 3.

102 SOBOTKA, O. 10 let československé banky v Záhřebě. In *Čechoslovák*, roč. 12, 1932, č. 3, s. 83-84.

103 SOBOTKA, O. U krajanů v Jugoslavii. In *Čechoslovák*, roč. 13, 1933, č. 5, s. 139.

rý bol schválený v roku 1932. Podľa tohto zákona mohli banky, v prípade potreby, odmietnuť vyplatiť vklady.¹⁰⁴ Na rozdiel od menších slovenských bánk v Petrovci a Starej Pazove sa hospodárska sila Československej banky zvyšovala aj po veľkej hospodárskej kríze.

V roku 1933 hospodárila banka so ziskom 423 025,25 din. K 31. decembru 1934 bol účastinný kapitál banky sedem milión din, výška vkladov bola 36 771 698,63 din a hospodárila so ziskom 360 201,76 din.¹⁰⁵ K 31. decembru 1935 bol akciový kapitál sedem miliónov din, výška vkladov bola 39 218 831,44 din a hospodárila so ziskom 474 544,29 din.¹⁰⁶

2. Vzájomná pomocnica v Hložanoch

Vzájomná pomocnica v Hložanoch bola založená v roku 1869.¹⁰⁷ Josef Hříbek v časopise *Naše zahraničí* uvádza ako rok jej vzniku rok 1861.¹⁰⁸ Bola prvá svojho druhu v slovenských obciach v Báčke. Hoci neprerástla do väčšieho peňažného ústavu ako napr. petrovská sporiteľňa, zohrala v hospodárskom živote i napredovaní Hložančanov významnú úlohu. Zároveň sa stala hrádzou proti silnejúcej maďarizácii pred prvou svetovou vojnou. Vzájomná pomocnica mala svoj vlastný dom. V roku 1903 mala 211 členov a 21 998 korún majetku a jej obrat sa od založenia takmer zdvojnásobil. Usilovala sa byť ľudovým peňažným ústavom aj pre chudobnejších roľníkov. Predsedami pomocnice boli roľníci, ako napríklad Štefan Srnka, Ján Huďan, Michal Kolár a dlhoročným účtovníkom evanjelický kantor Vladimír Podhradský. Peniaze požičiavala za nízke úroky šesť až sedem percent a na vyplatené vklady dávala 4 % úroky.¹⁰⁹ Dňa 1. februára 1920 bolo výročné valné zhromaždenie, ktoré konštatovalo, že aj napriek pomerne veľkému obratu vykázala malý zisk, „ktorý sa v celku prirazil k rezervnej základine“.¹¹⁰

K 31. decembru 1931 bol majetok Pomocnice 2 017 182,83 din, výška členských vkladov bola 193 921 din, mimoriadnych¹¹¹ vkladov 1 733 641 din a vykázala mierny zisk 223,83 din. Správu pomocnice tvorili: predseda Ondrej Lovás, podpredseda Jozef Kollár, pokladník Juraj Pecník, členovia Ján Franka, Ján Jakuš, Ondrej Franka, Ondrej Fekete, Ján Uram, Pavel Srnka a Štefan Stupavský. Dozorný výbor tvorili: predseda obchodník Ján Takáč, členovia Michal Kukučka, Juraj Pažitnaj.¹¹²

104 SOBOTKA, Otto. Dnešní poměry v Jugoslavii. In *Čechoslovák*, roč. 13, 1933, č. 5, s. 142.

105 Pozvání na 13. řádnou valnou hromadu. In *Národní jednotu*, roč. 16, 6. 4. 1935, č. 14, s. 4.

106 Československá banka akc. spol. Záhřeb. In *Národní jednotu*, roč. 17, 29. 2. 1936, č. 9, s. 5.

107 SIRÁCKY, Ján. Príspevok Hložian do Základov slovenskej kultúry vo Vojvodine. In Samuel FEKETE (ed.). *Hložany 1756 – 1986*. Hložany : MS Hložany, 1986, s. 54.

108 HŘÍBEK, Josef. Popis některých československých osad v Království SHS: I. Hložany. In *Naše zahraničí*, roč. 9, 1928, sv. 3, s. 114.

109 SIRÁCKY, Ján. Príspevok Hložian do Základov slovenskej kultúry vo Vojvodine. In Samuel FEKETE (ed.). *Hložany 1756 - 1986*. Hložany : MS Hložany, 1986, s. 54.

110 Hlídka národohospodářská: In *Naše zahraničí*, roč. 1, 1920, č. 3, s. 230.

111 Finančné vklady do vzájomnej pomocnice v Hložanoch sa rozdeľovali na členské vklady, teda vklady členov vzájomnej pomocnice a mimoriadne vklady teda nečlenov vzájomnej pomocnice.

112 Vzájomná pomocnica v Hložanoch. In *Národní jednotu*, roč. 13, 27. 1 1932, č. 7, s. 4.

Dôvera ľudí voči pomocnici postupne klesala. Jej majetok sa znižoval, postupne klesala výška vkladov a od skončenia veľkej hospodárskej krízy niektoré roky hospodárila so stratou, ako to vidno z nasledujúcich údajov.

K 31. decembru 1932 činil majetok pomocnice 1 895 374,52 din, výška členských vkladov 188 296 din a mimoriadnych vkladov 1 611 721 din a vykázala mierny zisk 218,23 din.¹¹³ K 31. decembru 1933 majetok pomocnice klesol na 1 721 925,72 din, podobne výška členských vkladov klesla na 183 426 din a výška mimoriadnych vkladov na 1 443 452 din.¹¹⁴ K 31. decembru 1934 majetok pomocnice klesol na 1 549 735,22 din, výška členských vkladov klesla na 182 933 din, výška mimoriadnych vkladov na 1 272 891 din a hospodárila so stratou 80 000 din.¹¹⁵ K 31. decembru 1935 majetok pomocnice sa znížil na 1 354 928,12 din, výška členských vkladov klesla na 176 643 din, výška mimoriadnych vkladov na 1 165 670 din a hospodárila so stratou 10 403 din.¹¹⁶ K 31. decembru 1936 majetok pomocnice klesol na 1 262 939,22 din, výška členských vkladov klesla na 97 439 din a výška mimoriadnych vkladov na 1 164 797 din, ale vykázala mierny zisk 512 din.¹¹⁷

3. „Zemedelské“ úverové a hospodárske družstvá

Boli osobitným typom tzv. ľudového peňažníctva a v roku 1933 ich bolo 40 (spolu s českými v Chorvátsku), takmer v každej slovenskej obci spolu so svojou Ústrednou jednotou v Novom Sade. Vznikli vo viacerých obciach najmä počas hospodárskej krízy, pravdepodobne zo snahy pomôcť si v čase núdze a nedostupných lacných úverov. Ako sa vyjadril Ivan Grúnik, správca Slovenskej banky v Petrovci, boli „*obranou kapitálove slabších proti vykorisťovaniu zo strany veľkokapitálu*“. Čo sa týka peňažnej úverovej činnosti, nelíšili sa od bánk. Len zákonná forma bola iná, ale cieľ a prostriedky boli rovnaké. Na rozdiel od bánk, ktoré boli účastinné spoločnosti združujúce akcionárov a zisky rozdeľovali akcionárom vo forme dividend, boli družstvá združenia družstevníkov, ktoré si zisk odkladali do rezervy, lebo keď družstevník z družstva vystúpil, dostal dovtedy nahromadený eventuality zisk aj s podielmi. Družstvá dosahovali menšie zisky ako banky. Podľa I. Grúnika mali len dopĺňať banky a nie im konkurovať. Ich funkcia mala byť nákupná, „*odpredajná*“, spotrebná a len v druhom rade úverová a to len potiaľ, pokiaľ mali doplniť činnosť bánk.¹¹⁸

Väčšina úverových družstiev vznikla počas veľkej hospodárskej krízy. Najvýznamnejšie zemedelské úverové a hospodárske družstvá boli:

Zemedelské úverové a hospodárske družstvo v Padine si založili Padinčania 17. januára 1929 a malo 50 členov.¹¹⁹ Družstvo sa rozrastalo a v roku 1931 už malo

113 Vzájomná pomocnica v Hložanoch. In *Národná jednota*, roč. 14, 28. 1. 1933, č. 4, s. 4.

114 Vzájomná pomocnica v Hložanoch. In *Národná jednota*, roč. 15, 10. 2. 1934, č. 6, s. 4.

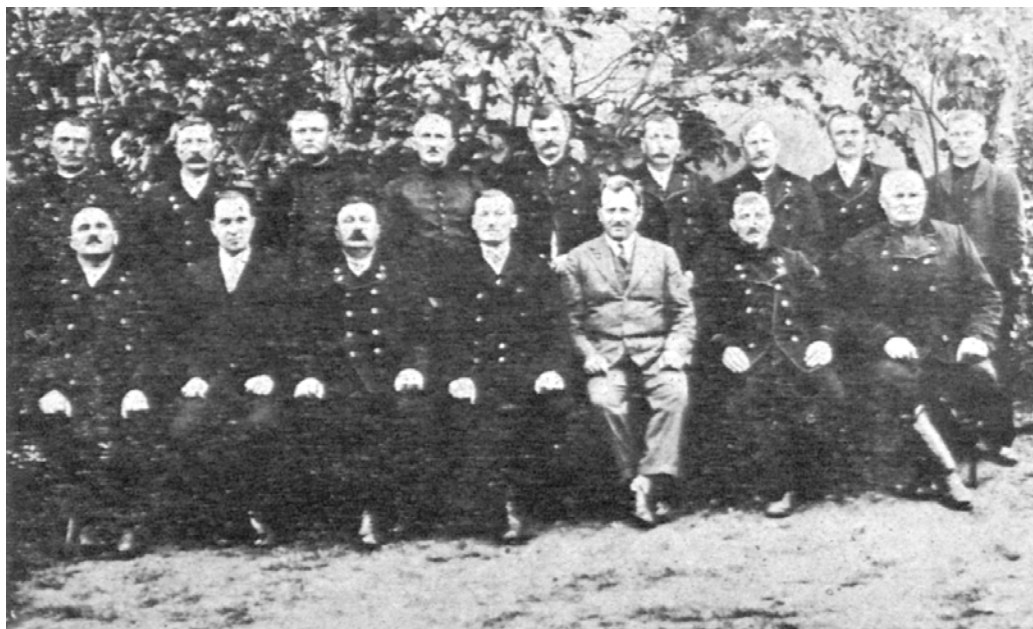
115 Záverečné účty Vzájomnej pomocnice v Hložanoch... In *Národná jednota*, roč. 16, 23. 2. 1935, č. 8, s. 4.

116 Záverečné účty na obchodný rok 1935... In *Národná jednota*, roč. 17, 1. 2. 1936, č. 5, s. 4.

117 Pozvanie na LXIX. Riadne valné zhromaždenie. In *Národná jednota*, roč. 18, 20. 2. 1937, č. 8, s. 4.

118 GRÚNIK, Ivan. Naše peňažníctvo. In *Náš život*, roč. 1, 1933, č. 2, s. 49-53.

119 Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1930*, roč. 11, 1929, s. 127-133.

*Spravujúci výbor Hospodárskeho kreditného družstva v Padine.
Zdroj: Národný kalendár na obyčajný rok 1935, roč. 16, 1934, s. 37.*

viac ako 250 členov s 380 podielmi a patrilo medzi najväčšie slovenské družstvá v Juhoslávii. Svojou činnosťou prispelo k hospodárskemu pozdvihnutiu obce. Družstvo poskytovalo lacné pôžičky a pre svojich členov „vymáhalo“ (sprostredkovalo) pôžičky od Privilegovanej agrárnej banky Juhoslávie. Okrem toho sa zaoberalo aj obchodovaním s poľnohospodárskymi plodinami a čistením obilia na vlastnom „selektore“.¹²⁰

Zemедelské úverové a hospodárske družstvo, s obmedzeným ručením, v Hložanoch vzniklo z Roľníckeho združenia vo februári 1929.¹²¹

Zemедelské úverové a hospodárske družstvo, s obmedzeným ručením, v Šíde vzniklo 22. decembra 1929. Jeho predsedom sa stal Ján M. Lacko.¹²²

Zemедelské úverové a hospodárske družstvo v Pivnici jestvovalo od 7. januára 1930.¹²³ Na valnom zhromaždení družstva konanom 11. februára 1933 sa konštatovalo, že príjmy a výdavky v roku 1932 predstavovali 2 milióny din.¹²⁴

120 Zemедelské úverové a hospodárske družstvo v Padinej. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1932*, roč. 13, 1931, s. 148.

121 Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1930*, roč. 11, 1929, s. 127-133.

122 S. Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 149-156.

123 Prvé riadne valné shromaždenie Zemедel. úverového a hospodárskeho družstva s r. o. v Pivnici. In *Národná jednota*, roč. 11, 15. 1. 1930, č. 5, s. 4.

124 VRBACKÝ, Andrej. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár 1934*, roč. 15, 1933, s. 156.

Zemedelské úverové družstvo v Hajdušici bolo založené pravdepodobne v roku 1932.

Zemedelské úverové hospodárske družstvo v Kysáči vzniklo začiatkom roku 1932. Valné zhromaždenie zvolilo výbor družstva 31. januára 1932.¹²⁵

Zemedelské úverové a hospodárske družstvo v Kovačici bolo založené 12. decembra 1929.¹²⁶

Zemedelské úverové a hospodárske družstvo v Petrovci.¹²⁷

To čo Otto Sobotka napísal o českých družstvách v Chorvátsku by sa dalo povedať aj o slovenských družstvách vo Vojvodine. Hoci vznikli v krátkom čase, tak ich rozvoj postupoval pomaly. Úverové družstvá nemohli vyvíjať väčšiu činnosť pre nedostatok vkladov (nedostatok voľných peňazí u roľníkov) a hospodárske družstvá (obchodné) tiež nemali dosť kapitálu. Tieto obchody uskutočňovali len väčšie družstevné zväzy, „ktoré mali dostatočné záruky a tým aj štátny úver“.¹²⁸

Slovenské peňažné ústavy vo Vojvodine pred druhou svetovou vojnou sa síce nazývali bankami alebo sporiteľňami, ale mali ďaleko od toho, čo veľkobanky predstavujú, často špekulatívny podnik so svojimi dobrými aj zlými vlastnosťami. Slovenské peňažné ústavy vo Vojvodine nemali iba zárobkový charakter. Ich zakladanie malo národný, slovenský charakter. Mali sprostredkovateľskú úlohu medzi Slovákmi, bez špekulácie, vykorisťovania a ovládania. Boli to ľudové ústavy, ktoré slúžili slovenskému ľudu a snažili sa ho hospodársky pozdvihnúť. Aj napriek tomu ich mnohí Slováci obviňovali prinajmenšom za to, že majú podiel na veľkej hospodárskej kríze. Za týchto okolností sa začalo družstevné hnutie a zakladanie úverových družstiev vo väčšine slovenských obcí. Jednotlivci sa začali združovať s cieľom pomôcť si v ťažkej finančnej situácii.¹²⁹

Peňažné ústavy mali veľký význam v živote Slovákov, ale v celoštátnom meradle boli malé. Väčšina z nich mala miestny charakter. Len Petrovská banka mala regionálny báčsky význam a jedine Československej banke v Záhrebe sa podarilo

Jozef Beláni, prvý predseda Zemedelského a úverového družstva v Pivnici.

Zdroj: Národný kalendár na obyčajný rok 1941, roč. 22, 1940, s. 107.

125 Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1933*, roč. 14, 1932, s. 149-155.

126 S. Š. Kronika nášho národného života. In *Národný kalendár na obyčajný rok 1931*, roč. 12, 1930, s. 149-156.

127 Pôžičky od privilegovanej agrárnej banky. In *Národná jednota*, roč. 11, 29. 3. 1930, č. 26, s. 2.

128 SOBOTKA, Otto. Ze života československé větve v Jugoslávii. Česká větve. In *Naše zahraničí*, 1931, č. 5, s. 215.

129 GRÚNIK, Ivan. Naše peňažníctvo. In *Náš život*, roč. 1, 1933, č. 2, s. 49-53.

získať celoštátne postavenie. Celkový obrat kapitálu uloženého v týchto ústavoch bol malý. Primerane silná svojej pôsobnosti bola Petrovská banka, ktorá spravovala vklady vo výške viac ako 10 mil. din a Československá banka v Záhrebe, ktorá spravovala vklady vo výške viac ako 40 – 50 mil. din, čo bolo viac ako rozpočet menšej juhoslovanskej bánoviny. Pre porovnanie, v rozpočtovom roku 1932 – 1933 boli rozpočty niektorých bánovín nasledovné. Dunajská bánovina, do ktorej patrila celá Vojvodina a severné Srbsko na juh od Belehradu (sídlné mesto Nový Sad) mala rozpočet 164 miliónov din. Najvyšší rozpočet mala Sávská bánovina, ktorá zaberala väčšiu časť dnešného Chorvátska (sídlné mesto Záhreb), a to 200 mil. din a najnižší Vrbaská bánovina, ktorá sa nachádzala na území západnej Bosny (sídlné mesto Banja Luka) 36 mil. din.¹³⁰

Peňažné ústavy v Juhoslávii dávali pôžičky za 20 – 30 % úroky a vklady úročili 10 – 15 %, čo bolo viac ako v tom čase na Slovensku.¹³¹ V Juhoslávii boli vysoké dane a všelijaké prirážky. Vysoká bola najmä obecná prirážka, ktorá na niektorých miestach bola až 1 200 – 1 600 %.¹³² Slovenské peňažné ústavy v Juhoslávii hospodárili konzervatívne a ich prostriedky sotva postačili aj na sporiteľské obchody. Ak hospodárili so ziskom, tak sa ich ročný zisk pohyboval iba vo výške niekoľko desiatok tisíc din. Väčšina klientov boli roľníci. Bohatí roľníci, síce ukladali svoje peniaze do bánk, ale ešte viac investovali do kúpy pozemkov. Slovenskí roľníci využívali krátkodobé úvery síce s vyššími úrokmi, ale sa ich snažili čím skôr splatiť, ako sa hovorilo, aby „*len mali zem čistú*“.¹³³ Remeselníkov a obchodníkov, ktorí by si požičiavali väčšiu sumu peňazí, viac investovali do podnikania, bolo málo. K tomu, že sa slovenské peňažné ústavy nerozvinuli viac prispela aj nejednotnosť Slovákov a miestny patriotizmus (slovenských obcí). To nebolo výhodné pre bankové podnikanie. Až veľká hospodárska kríza prinútila väčšinu slovenských bánk spojiť sa s Československou bankou v Záhrebe k čomu pravdepodobne napomohol aj tlak Československého zväzu v Juhoslávii, ktorý mal podporu Československa. S cieľom ľahšie prekonať problémy spôsobené veľkou hospodárskou krízou boli vo väčšine obcí založené roľnícke a úverové družstvá.

Pri porovnaní finančníctva v Juhoslávii s Československou republikou balkánska krajina zaostávala v rozvoji peňažných ústavov a dôvera obyvateľov v bankový systém a sporenie v bankách bola v konečnom dôsledku menšia ako v ČSR.¹³⁴ Pomerly na peňažnom trhu v Československu boli oveľa lepšie ako v Juhoslávii.

130 Rozpočty bánovín na rok 1932 – 1933 boli schválené min. financií. In *Národná jednota*, roč. 13, 2. 4. 1932, č. 26, s. 1.

131 Pre porovnanie na Slovensku od polovice 20. rokov 20. stor. boli úrokové sadzby podstatne nižšie 8 % - 12 % z úverov a 3 % až 6 % z vkladov.

132 SVOZIL, Eduard. Čs. vetva v král. SHS. s hľadiska zemedelského. In *Naše zahraničí*, roč. 8, 1927, sv. 4, s. 168.

133 MÜNZAR, Hugo. Dolnozemska Slovač a čs. peněžnictví. In *Naše zahraničí*, roč. 6, 1925, sv. 4, s. 192-193.

134 MIČKO, Peter. Hospodársky život vojvodinských Slovákov v prvej polovici 20. storočia. In Jarmila HODOLIČOVÁ (eds.). *270 rokov dejín, literatúry a jazyka Slovákov vo Vojvodine*. Nový Sad : Slovakistická vojvodinská spoločnosť, 2017, s. 74.

PÉČE O MATKU A DÍTĚ DO TŘÍ LET V PREŠOVSKÉM KRAJI 1948 – 1960¹

Lucie GILAROVÁ

Abstract: *Mother and child care for children under three years of age in the Prešov region 1948-1960.* The following study aims to describe the development of care for mothers and children under three years of age in the Prešov region. We focused on the basic areas that are closely related to the topic. This is the overall state of health care in the region, gynecological and obstetric care, then we took a closer look at the care of newborns and infants, vaccinations and finally children's crèches, as an important component in the care of children from several months to three years. The topic was elaborated on the basis of professional literature, periodicals (both regional and professional medical) and manuals and archival documents, especially from the state archives in Prešov, the Regional National Committee, the health department and the health department (1949-1960). As the topic has not yet been addressed, the study provides new insights into the development of health care, especially gynecological and obstetric care and pediatrics in the 1950s.

Keywords: Obstetrics. Counseling. Infants. Vaccination. Crèche. Czechoslovakia. Prešov Region. 1948-1960. Healthcare. Toddlers. Eastern Slovakia.

Úvodem

Následující studie si klade za cíl blíže analyzovat vývoj péče o matku a dítě do tří let v Prešovském kraji v letech 1948 – 1960. Pokusili jsme se mj. ukázat, jak se stav této péče změnil ve srovnání s předchozím obdobím, jaké problémy provázely vznik a provoz těchto zařízení ale také postoje místních lidí k novotám a pokroku ve zdravotnictví. Náš příspěvek je ohraničen lety 1948 – 1960, tedy obdobím komunistického režimu v ČSR, které se označuje také jako budování socialismu. Po roce 1948, kdy se k moci v Československu dostala Komunistická strana, došlo k velkému rozvoji zdravotnictví a k budování sítě zařízení sloužících k péči o matku a dítě. Nejdůležitější etapu tohoto vývoje pak představovala 50. léta, kdy byly položeny základy sítě zdravotnických zařízení v kraji. V roce 1960 následně zanikla územně-správní jednotka Prešovského kraje a jeho území bylo včleněno do nově vzniklého Východoslovenského kraje. Na konci 50. let zde stál zdravotnický systém, který byl dostupný široké veřejnosti a mnohé zdravotnické objekty z tohoto období slouží svému účelu dodnes.

Zaměřili jsme se na základní oblasti, které s daným tématem úzce souvisejí. Jedná se o celkový stav zdravotnictví v kraji po druhé světové válce, gynekologicko-porodnickou péči, následně jsme se blíže zabývali péčí o novorozence a kojence, očkováním a nakonec dětskými jeslemi, jakožto důležitou složkou v péči o děti od několika měsíců až do tří let.

1 Studie vznikla v rámci projektu SGS/4/2021.

Téma bylo zpracováno na základě odborné literatury, dobového tisku (jak regionálního, tak odborného lékařského), příruček a archivních dokumentů, zejména ze státního archivu v Prešově, fondu Krajský národní výbor, referát zdravotný a odbor zdravotný (1949 – 1960). Tématem zdravotnictví na území Slovenska nebo Prešovského kraje se zabývalo již více prací, většina z nich ale zejména obdobím před rokem 1948. Dosavadní zpracování jednotlivých dílčích témat jsme pro lepší přehled uvedli vždy v poznámce v úvodu příslušné kapitoly. Jelikož se předkládanému tématu dosud nikdo podrobněji nevěnoval, přináší studie nové poznatky o vývoji zdravotnictví, zejména gynekologicko-porodnické péče a pediatrie v 50. letech 20. století v Československu, zejména však v Prešovském kraji.

Zdravotnictví v Prešovském kraji² po roce 1945

Systém zdravotní péče v této oblasti byl i před druhou světovou válkou na velice nízké úrovni, preventivní péče téměř neexistovala a léčebná péče dosahovala nízké úrovně, nenacházely se zde téměř žádné nemocnice a obvykle připadal na jednoho lékaře obrovský počet pacientů.³ V roce 1937 to na území Prešovského kraje představovalo 5 048 osob.⁴ Zdravotnictví dostupné pro širokou veřejnost zde v podstatě neexistovalo.

Prešovský kraj byl jedním z nejvíce válkou postižených oblastí Slovenska.⁵ Zejména okresy Giraltovce, Humenné, Medzilaborce, Snina, Sobrance, Stropkov a Svidník.⁶ V roce 1945 se na území kraje nacházely pouze čtyři nemocnice – Prešov, Bardejov, Humenné a Michalovce.⁷ Jednalo se o zaostalou oblast bez průmyslu, pouze

-
- 2 Prešovský kraj jako správní jednotka v období 1949 – 1960 se skládal z následujících 15 okresů: Bardejov, Giraltovce, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Snina, Sobrance, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Stropkov, Svidník, Veľké Kapušany a Vranov. VOLKO, Viliam – KIŠ, Miloslav. *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR, 2007, s. 45.
 - 3 Historií zdravotnictví se blíže zabývá např. Mária Bokesová-Uherová ve svých monografiích. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta 1989; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973; JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva. Prehľad*. Martin : Osveta, 1985; aj. Dějinami zdravotnictví na území Prešovského kraje v období první republiky se zabýval ve více pracích Peter Koval' – např. KOVAL', Peter. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*. Prešov : Prešovská univerzita, 2020; a jiné. Historií zdravotnictví na východním Slovensku v meziválečném období se zabývali také JIROUŠKOVÁ, Marta – KOVÁČ, Pavel. *Z histórie zdravotníctva na východnom Slovensku (v rokoch 1918-1938)*. Košice : Krajský úrad národného zdravia, 1988.
 - 4 Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy. Prešov : Krajský dom osvet v Prešove, 1956, s. 114.
 - 5 Blíže např. HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948. Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011.
 - 6 GREGOR, Otto. Dojčenecká úmrtnosť v štrnástich vojnou poškodených okresoch Slovenska. In *Slovenský lekár. Časopis slovenských lekárov*, roč. 10, 1948, č. 5, s. 146.
 - 7 Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy. Prešov : Krajský dom osvet v Prešove, 1956, s. 113.

s primitívnym zemédelstvom. Životní i kultúrní úroveň lidí byla velice nízká. Stav zdravotníckej situace v kraji po druhej svetovej válke je podrobne popsané ve zpráve z roku 1960: „(...) nízka životná a kultúrna úroveň obyvateľstva sa priamo odrážali na mimoriadne nepriaznivej hygienickej a epidemiologickej situácii kraja. Situácia sa ešte zhoršila v období druhej svetovej vojny. V kraji bolo zničených okolo 35.750 rodinných domčekov, v odlahľých podhorských dedinách bývalo obyvateľstvo v zemliankach, chatrčiach, často spolu s hospodárskymi zvieratmi, bez spojov, bez hygienicky vyhovujúcich škôl, obchodov a kultúrnych zariadení. Vyše 10 % obyvateľstva pilo závadnú vodu z potokov, riek a prevážna väčšina z primitívne vybudovaných povrchových studní. Odrazom nízkej hygienickej úrovne bol masový výskyt vážnych nákazlivých chorôb predovšetkým chorôb brušného a škvrnitého týfu, úplavice, ktoré postihli v niektorých oblastiach kraja až 90 % obyvateľstva. Malária a trachom boli chorobami hromadného výskytu podobne ako záškrt, šarlach a detská obrna. Ako príklad možno uviesť, že v roku 1945 bolo v našom kraji zaznamenaných okolo 4.000 ochorení na brušný týfus s 800 úmrtiami a 643 ochorení na brušný týfus v roku 1946. Všeobecná podvýživa starších i mládeže, rôzne kožné onemocnenia, masový výskyt zhybového reumatizmu s jeho následkami boli charakteristickými znakmi zdravotného stavu obyvateľstva najmä v severných okresoch nášho kraja. V kraji boli iba štyri nemocnice bez detských, pôrodných a infekčných oddelení, nehovoriac už o odborných oddeleniach ako sú nervové, očné, krčné, apod. V okresoch bolo málo lekárov najmä v severných, napr. v Stropkove bol len jeden lekár, vo Svidníku a v Snine dvaja. Zdravotníckych sestier nebolo. Pôrodné asistentky boli len nekvalifikované aj to v ojedinelých obciach. Sanitná doprava nejestvovala. Pri nedostatku zdravotníckych zariadení, pracovníkov a nízkej kultúrnej a životnej úrovni sa utiekal ľud k poverám, rôznym zarietkaniam a odovzdanosti „osudu“.“⁸

Tuto nepříznivou situaci po skončení války pomáhala řešit také organizace UNRRA,⁹ která sehrála velkou roli v poválečné obnově Československa. Zajišťovala pomoc obětem druhé světové války zejména v nejvíce válkou zasažených oblastech. Šlo především o dodávky potravin, léků, stavebního materiálu, ošacení, zemědělských strojů apod. Speciální pozornost věnovala UNRRA také sirotkům, malým dětem a těhotným ženám.¹⁰ Východní Slovensko, které patřilo k válkou nejpostiženějším oblastem, navštívili delegáti UNRRA až v září 1945. Členové UNRRA byli zhrozeni z poměrů, které zde panovaly. S. Hitchcock, který stál v čele této mise, řekl: „O Slovensku a biede v jeho východnej časti mal by sa svet dozvedieť viac, ako sa dozvedel o českých Lidiciach, lebo delegáti videli na území východného Slovenska mnoho a mnoho Lidíc.“¹¹ UNRRA predstavovala výraznou a velice důležitou pomoc pro oběti druhé

8 Štátny archív Prešov (ŠA PO), fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, škatuľa (šk.). 54, inventárne číslo (inv. č.) 44-45, rok 1960. Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenia činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva 1959.

9 „United Nations Relief and Rehabilitation Administration“ – Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu. Blíže např. SOMMER, Karel. UNRRA a Československo. Opava : Slezský ústav AV ČR, 1993; KNAPÍK, Jiří. Sociálně podpůrné akce pro děti a mise UNICEF v Československu (1945 – 1951). In *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, roč. 10, 2017, s. 239-245.

10 SOMMER, Karel. UNRRA a Československo. Opava : Slezský ústav AV ČR, 1993, s. 10.

11 HALLON, Ludovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948. Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*. Bratislava : Historický

světové války z řad civilního obyvatelstva a přispěla alespoň k částečné stabilizaci místních poměrů. Její mise v Československu skončila v červnu 1947.¹²

Zásadní změny ve zdravotnictví přišly až po roce 1948. Veškerý jeho vývoj probíhal pod vlivem komunistického režimu, celé zdravotnictví bylo centrálně plánované a snažilo se především o zaměření na prevenci. Stát měl zájem na tom, aby se zlepšil zdravotní stav lidí. Potřeboval totiž zdravé pracovníky pro budování nové republiky. Důležitou roli hrálo také snižování novorozenecké a kojenecké úmrtnosti, jakožto jednoho z ukazatelů vyspělosti státu. Veškeré úspěchy v oblasti zdravotnictví pak režim používal ve své propagandě.¹³

Hned v roce 1948 vyšly první významné zákony týkající se zdravotní péče. Zákonem č. 185/1948 Sb. došlo k postátnění všech nemocnic a ostatních léčebných ústavů v Československu. O rok později začal platit zákon č. 271/1949 Sb., na základě kterého byly postátněny všechny podniky, ve kterých se vyráběl zdravotnický materiál, nástroje apod., farmaceutické továrny, lékárny a soukromé lékařské ordinace.¹⁴

Konkrétně pro Prešovský kraj byl velice významný Zákon č. 81/1948, který zajišťoval řízené rozmisťování lékařů. Tady se mladí lékaři dobrovolně příliš nehrnuli. Většina z nich neměla zájem začít svou kariéru v malých městech či obcích východního Slovenska. Mnozí, když měli šanci, přijímali nabídky na jiná místa.¹⁵ Práce zde byla totiž mnohem náročnější než jinde. Ve vesnických obvodech mnohdy pro lékaře chybělo vhodné ubytování, jednotlivé vesnice se nacházely i ve vzdálenosti 18 km od centra obvodu a i zde musel lékař pacienty navštěvovat. Do těchto odlehlých obcí se především v zimních měsících nedalo dojet autem. Lékař se zde musel dopravit povozem nebo pěšky. Často ho volali k případům také v noci. K tomu měl řádné ordinanční hodiny většinou ve špatně vybavené ordinaci a ještě musel řešit povinnou administrativu.¹⁶ Je proto pochopitelné, že lékaři neměli příliš zájem o práci v těchto končinách.

Důležitou součástí zdravotnického systému byly zdravotní sestry. Od roku 1948 začalo jejich jednotné vzdělávání. Zřídily se čtyřleté odborné zdravotní školy, kde bylo možné studovat také samostatný obor dětská či ženská sestra.¹⁷ Tyto školy se

ústav SAV, 2011, s. 151-152.

12 SOMMER, Karel. *UNRRA a Československo*. Opava : Slezský ústav AV ČR, 1993, s. 19.

13 Propagandě v komunistickém zdravotnictví v ČSR se věnoval SVOBODNÝ, Petr. *Propagace socialistického zdravotnictví v rámci komunistické propagandy (1945 – 1952)*. In *České zdravotnictví : vize a skutečnost. Složitá peripetie od plánů k realizaci*. Praha : Karolinum, 2005, s. 111-132.

14 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 330-332.

15 BENEŠ, K. Zasloužilý lékař MUDr. Ernest Blum: Chcem merať sily s ktorýmkoľvek mladým. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 46, s. 1.

16 PAPP, A. Zdravotníci v Bardejovskom okrese. Tvrdou a obetavou pracou razia cestu socialistickému zdravotníctvu. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotnictví*, roč. 4, 1955, č. 30, s. 4.

17 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 356-357.

nacházely v Prešove a Michalovcih.¹⁸ Kvůli velkému nedostatku zdravotních sester se v kraji otevřely také 10-měsíční kurzy pro dětské sestry a porodní asistentky.¹⁹ V Košicích se nacházel Štátny ústav pre vzdelanie a výcvik pôrodných asistentiek, který nabízel buď 10-měsíční nebo dvouleté kurzy. Přijímány byly pouze uchazečky od 20 do 35 let, které měly ukončenou měšťanskou školu a kurz si dopředu zaplatily.²⁰

Nejdůležitější zákony byly vydány v roce 1951 a 1952. **Zákon č. 103/1951 Sb. o jednotné preventivní a léčebné péči** stanovil, že stát poskytuje preventivní a léčebnou péči bezplatně všem zaměstnancům, důchodcům, všem dětem do 15 let, všem ženám pokud se jedná o péči v souvislosti s porodem, členům JZD a dále všem ostatním občanům, pokud jde o prevenci a léčbu TBC a jiných nakažlivých nemocí. Vytvořil se systém tzv. zdravotních obvodů, tedy menších územních celků. Obvod se stal základním článkem zdravotní péče. Veškerá zdravotní péče nyní spadala pod ministerstvo zdravotnictví.²¹ Ve skutečnosti však zdravotnictví bezplatné nebylo. Zaměstnanci si platili zdravotní pojištění, které stanovil zákon č. 99/1948 Sb. o národním pojištění.²² Následoval **Zákon č. 4/1952 Sb. o hygienické a protiepidemiologické péči**. Mělo se dbát na zdravé životní a pracovní prostředí lidí, nezávadnost léků, potravin apod. Byla zřízena funkce hlavního hygienika a krajských a okresních hygieniků, kteří měli zajišťovat hygienickou a protiepidemiologickou péči.²³ Koncem roku 1952 přijal ÚV KSČ a vláda ČSR usnesení o opatřeních pro další rozvoj čs. zdravotnictví, tzv. Zdravotnický dokument. Jeho hlavním úkolem bylo primární zaměření zdravotnictví na prevenci.²⁴

Pro výstavbu centrálního zdravotního systému byla velice důležitá vhodná organizace jednotlivých zdravotnických zařízení, proto se od roku 1953 začal uvádět do praxe tzv. obvodní systém. Po obvodech, jakožto nejnižších organizačních jednotkách, následovala síť tzv. okresních ústavů národního zdraví (OÚNZ), které se nacházely v okresních městech, měly ambulantní i lůžkové zařízení a sdružovaly všechny preventivní i léčebná zařízení v okrese.²⁵ Nad nimi stál krajský ústav národního zdraví (KÚNZ), který se nacházel v Prešově, kde sídlila také krajská nemocnice.²⁶

18 Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy. Prešov : Krajský dom osvetu v Prešove, 1956, s. 116.

19 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 14, inv. č. 8, rok 1952. *Plán školení zdravotnických kádrů*.

20 ŠA PO, pracoviště Archiv Vranov nad Topľou, fond Okresný národný výbor Vranov 1949 – 1954, šk. 65, inv. č. 149, rok 1949. *Asistentky pôrodné – zriadenie obvodných staníc*.

21 Zákon č. 103/1951 Sb. o jednotné preventivní a léčebné péči (online 26. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-103>).

22 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 330.

23 Zákon č. 4/1952 Sb. o hygienické a protiepidemiologické péči (online 26. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1952-4>).

24 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 336.

25 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 337-340, 349.

26 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 24, inv. č. 11, rok 1953. *Komentár k štátnemu plánu v zdravotníctve na rok 1953*.

Ještě na začátku 50. let měli zdravotníci problém mj. s nedostatkem sanitek pro převoz pacientů do zdravotnických zařízení. Někde však ani sanitka nepomohla, do některých obcí vedly tak špatné cesty, že jimi sanitka nemohla vůbec projet. Nemocné tak vozili na vozech taženými koňmi a ne vždy se tak lidé dostali k lékaři včas.²⁷

V Prešovském kraji se v roce 1956 nacházelo 114 obvodů, z nichž 96 bylo obsazeno lékaři. V období 1949 – 1956 přibýlo v kraji sedm nových nemocnic – Svidník, Snina, Stropkov, Sobrance, Velké Kapušany, Vranov a Medzilaborce. K původním čtyřem nemocnicím během tohoto období přibýla nová oddělení. V roce 1954 se snížil počet pacientů na jednoho lékaře na 1 722 a v roce 1956 klesl na 1 400 lidí.²⁸ V roce 1959 existovalo v kraji 129 zdravotních obvodů, z nichž bylo 121 obsazeno lékařem.²⁹ Podařilo se tak vybudovat dostupný zdravotnický systém, díky kterému se výrazně zvýšila kvalita života i zdravotní stav místních lidí oproti minulému období.

Gynekologicko-porodnická péče

Porodní báby pomáhaly rodičkám od nepaměti.³⁰ Zprvu však nešlo o odborně kvalifikované ženy. Již od druhé poloviny 18. století, v období vlády Marie Terezie, měly obce povinnost vydržovat vyškolené porodní asistentky. Šlo zde především o zájem státu – čím více lidí (poddaných) se v pořádku narodí, tím více daní pak mohou odvádět do státní kasy. Na základě tohoto nařízení vznikl v Zemplínské stolici seznam všech porodních bab podle jednotlivých obcí.³¹

27 OÚNZ. Zdravotné problémy nášho okresu – výstavba budovy OÚNZ. In *Nový roľník. Okresné roľnícke noviny – za zdarný pokrok našej dediny*, roč. 2, 1952, č. 2, s. 2; ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. OÚNZ Sabinov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959, OÚNZ Spišská Stará Ves – hodnotenie činnosti a hospodárenia.

28 *Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy*. Prešov : Krajský dom osvet v Prešove, 1956, s. 114, 116.

29 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

30 Historií porodních asistentek se ve svých pracech věnovalo již více historiků. Jejich práce se však zaměřovaly na období před rokem 1948. Tématem se podrobněji zabývaly např. Anna Falisová a Eva Morovicsová – FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Příprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 1, s. 35-56; FALISOVÁ, Anna. Starostlivosť o matky a dojčatá na Slovensku v období prvej republiky. In *Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie : zborník príspevkov z vedeckého sympózia 8. – 10. júna vo Vysokých Tatrách*. Bratislava : Ústav zdravotnej výchovy Spoločnosť sociálneho lekárstva SLS, 1994, s. 121-122; FALISOVÁ, Anna. *Pôrodné asistentky a ošetrovatel'ky na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2015; MOROVICSOVÁ, Eva. Historické korene profesionálnej prípravy pôrodných asistentiek na Slovensku do začiatku 50. rokov 20. storočia. In *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osveta v dejinách Slovenska*. Bratislava : Slovenský národný archív, 2013, s. 255-268; BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Profesia pôrodných báb z kultúrno-historického aspektu. In *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 1-2, s. 205-214.

31 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátorajáújhelyi Fióklevéltár (dále MNL BAZML SFL), IV. 2001. b. 149.d, Loc. 95, No. 35. *Seznam porodních bab*, 1767.

V Uhersku pôsobily tri druhy porodných bab – diplomované, cedulové a dedinské. Diplomované mali riadne univerzitné vzdelanie, cedulové složili zkušku u župného alebo mestského lekára a dedinské, ktorých bolo najviac, mali pouze praktické skúsenosti.³² Odborné vzdelanie porodných asistentiek na území dnešného Slovenska je spojené s Lékařskou fakultou Trnavské univerzity, kde se od roku 1770 konaly půlroční kurzy. Univerzita se po několika letech přestěhovala do Budína a stabilní vzdělávací ústav pro porodní asistentky vznikl až v roce 1872 v Bratislavě pod vedením Jána Ambra.³³ Uchazečky o univerzitní kurzy musely umět číst i psát, což v Uhersku nebylo vůbec samozřejmé pro vesnické ženy té doby. Od roku 1876 se tak zakládaly kratší kurzy, kde zájemkyně nemusely umět číst ani psát.³⁴ Na základě tohoto nařízení vznikla v roce 1900 nižší babská škola i v Prešove.³⁵ Obce, které se nacházely ve vzdálenosti vyšší než 75 km od univerzity, nemusely mít diplomovanou porodní bábu.³⁶ Na východoslovenských vesnicích 19. století působily ve většině případů dedinské, nekvalifikované porodní asistentky, kterým se lidově říkalo „valalské“³⁷ baby“. Kromě péče o těhotnou a rodící ženu měly za úkol navštěvovat rodičku i v čase šestinedělí a pomáhat s péčí o novorozence. Bylo důležité, aby porodní bába podala rodičce i informace o správné péči o novorozence a kojence, především kvůli vysoké kojenecké úmrtnosti, která v té době v Uhersku panovala. Tu způsobovaly hlavně velmi špatné sociální poměry obyvatel. Nekvalifikované báby se však často řídily různými pověrami a lidovými zvyky, než poznatky medicíny té doby.³⁸

Péče o těhotnou ženu se začala podstatněji rozvíjet až po roce 1948. Ústavním zákonem z 9. května 1948 se ženám přiznal nárok na zvláštní péči v těhotenství a mateřství. Postupně se začal budovat systém prenatálních poraden, kde lékař nastávající matky vyšetřil, ale také radil, jak se správně chovat během těhotenství. V roce 1949 v Prešovském kraji působilo pouze pět odborných ženských lékařů.³⁹

32 PEKAŘOVÁ, Kateřina. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In *Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch (Tradícia a súčasnosť)*. Bratislava 2013, s. 153.

33 FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 1, s. 35-37.

34 BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Profesia pôrodných báb z kultúrno-historického aspektu. In *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 1-2, s. 208; FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 1, s. 36.

35 PEKAŘOVÁ, Kateřina. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In ROLLEROVÁ, Anna (ed.). *Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch (Tradícia a súčasnosť)*. Bratislava 2013, s. 154-155.

36 FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia. In *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 1, s. 36.

37 valal (ze šarištiny) = vesnice.

38 BEŇUŠKOVÁ, Zuzana. Profesia pôrodných báb z kultúrno-historického aspektu. In *Slovenský národopis*, roč. 38, 1990, č. 1-2, s. 207, 210-211.

39 LACKO, František. Štatistické dáta lekárov na Slovensku. In *Slovenský lekár. Časopis slovenských lekárov*, roč. 11, 1949, č. 12, s. 278.

Dôležitý byl tzv. včasný záchyt těhotných – v ideálním případě se měla žena dostat do poradny ještě během prvního trimestru. Návštěvnost poraden byla ale slabá zejména na vesnicích. Matky často věřily různým pověrám. Jedna se týkala také poraden pro těhotné – nastávající matka údajně nesměla chodit do poradny, protože lékař by jí mohl urknout dítě.⁴⁰ V okrese Snina neexistovala před rokem 1948 žádná poradna pro těhotné, do roku 1955 sice jejich počet stoupl na 22, ale těhotné ženy je vyhledávaly jen málo.⁴¹ V okrese Vranov byla v roce 1955 pouze jedna prenatální poradna, kterou navíc vedl praktický lékař.⁴² V roce 1959 fungovalo v celém kraji 29 ženských poraden.⁴³

Tabulka č. 1

Kraj/okres ⁴⁴	% těhotných přijatých do poraden do IV. měsíce těhotenství v roce 1959	% ústavních porodů v roce 1959
Slovensko	66,7 %	83,6 %
Prešovský kraj	61,7 %	82,3 %
Prešov	53,7 %	86,8 %
Bardejov	56,2 %	84,5 %
Giraltovce	28,8 %	48,4 %
Humenné	88,1 %	85,9 %
Medzilaborce	71,4 %	97,9 %
Michalovce	66,7 %	93 %
Sabinov	47,2 %	75,8 %
Snina	76,1 %	69,5 %
Sobrance	72,4 %	93 %
Spišská Stará Ves	66,2 %	81 %
Stará Ľubovňa	47,1 %	66,1 %
Stropkov	57,8 %	88,7 %
Svidník	9,9 %	66,3 %
Veľké Kapušany	43,6 %	89,9 %
Vranov	65,8 %	92,9 %

40 VEJMELOVÁ, Květa. Živnost dosud trpěná. In *Zdravotnícké noviny. Orgán ministerstva zdravotníctva a ÚV oborového svazu zaměstnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 4, s. 1.

41 Za zdravie nášho ľudu. In *Za novú dedinu. Rolnícké noviny sninského okresu*, roč. 3, 1955, č. 29, s. 2.

42 25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 19.

43 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

44 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

Ženy v Prešovskom kraji na začátku sledovaného období rodily především doma, za pomoci porodní asistentky. S rozvojem zdravotnictví a zřizováním nových porodnic nebo gynekologicko-porodnických oddělení při nemocnicích se však ústavní porodnost začala postupně zvyšovat i na východním Slovensku.

Obrázek 1 – Na fotce porodní asistentka Zuzana Mihalisinová z Davidova (okr. Vranov) a první sanitář v okrese Vranov, pan Tkáč. (Zdroj: archiv p. Stanislava Ungradyho)

Velice důležitou roli hrály kvalifikované porodní asistentky.⁴⁵ Okresy byly rozděleny na porodnické obvody. V každém z nich měla působit kvalifikovaná porodní asistentka, někde ale stále působily pouze zkušené ženy.⁴⁶ Asistentky pracovaly především v terénu. Ze začátku asistovaly u porodů v domácnostech, později měly za úkol zejména navštěvovat těhotné ženy, zvát je do prenatální poradny a přesvědčovat o výhodách ústavních porodů. Také vykonávaly návštěvy rodiček po porodu

45 Jejich činnost upravoval Zákon č. 248/1948 Sb. o okrskových porodních asistentkách a o úpravě oprávnění k výkonu pomocné praxe porodnické. (on-line 28. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-248>).

46 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 20, inv. č. 8, rok 1952. *Bilančná zpráva o plnění plánu z roku 1950*; ŠA PO, pracoviště Archiv Vranov nad Topľou, fond Okresný národní výbor Vranov 1949 – 1954, šk. 65, inv. č. 149, rok 1949. *Asistentky pôrodné – zriadenie obvodných staníc*.

a radily s péčí o novorozence i o tom, jak se má chovať v šestinedelí, pretože detských sester bylo málo.⁴⁷

V roce 1947 pôsobilo v okrese Vranov 29 porodných asistentek, z nichž pouze sedm mělo diplom. Ostatní byly bez kvalifikace.⁴⁸ Ještě koncem 50. let rodilo v některých oblastech poměrně velké množství žen doma. Např. v okrese Stará Ľubovňa probíhalo v roce 1958 asi 60 % porodů v ústavu a 40 % doma. U většiny domácích porodů nebyla přítomna vyškolená porodní asistentka, ale pouze vesnické ženy. Stalo se také, že místní lékař viděl pupečník podvázaný šňůrkou od boty.⁴⁹ Podobná situace byla v okrese Prešov, kde se také ještě v roce 1958 vyskytovaly i tzv. fušky – t. j. nekvalifikované ženy, které asistovaly při porodech. Matky velice často věřily pověrám, proto nechtěly volat kvalifikovanou porodní asistentku a raději zvolily místní ženu.⁵⁰ Panovala zde obecně nedůvěra nastávajících matek k lékařům a porodnicím. Proto probíhaly různé osvětové akce, kde zdravotníci přesvědčovali ženy o výhodách ústavních porodů.⁵¹

Každá matka měla nárok na 18-týdenní těhotenskou a mateřskou dovolenou, dostala porodní příspěvek 500 Kčs a příspěvek na výbavičku 150 Kčs.⁵² Příspěvek představoval na tehdejší dobu poměrně pěknou částku, když průměrná mzda na Slovensku činila v roce 1957 asi 1.217 Kčs.⁵³

Od konce 40. let začala vznikat gynekologicko-porodnická oddělení při nemocnicích a také samostatné menší porodnice, tzv. „slahárne“ které vznikaly v místech, kde v okresním městě nebyla nemocnice nebo se nacházela ve velké vzdálenosti. Měly zpravidla 4 – 10 lůžek, jejich zřizování bylo mnohem méně náročné než vybudování celého nemocničního oddělení a vznikaly od počátku 50. let.⁵⁴ Jejich zakládání však často doprovázely problémy, jako např. nedostatek vody či uhlí k provo-

47 ŠALATA, Dr. Radí vám lekár – Za zdravie detí. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 31, s. 2; VEJMELOVÁ, Květa. Živnost dosud trpěná. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 7, 1958, č. 4, s. 1.

48 *25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou*. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 20, 28.

49 ŠALATA, Dr. Radí vám lekár – Za zdravie detí. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 31, s. 2.

50 VEJMELOVÁ, Květa. Živnost dosud trpěná. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 7, 1958, č. 4, s. 1.

51 *25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou*. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 29.

52 KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Príručka pre zdravotníckych pracovníkov*. Martin : Osveta, 1955, s. 9-10.

53 KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. 98 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, sv. 9, s. 30.

54 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 20, inv. č. 8, rok 1952. *Zoznam ústavov a zdrav. zariadení, ktoré majú byť v roku 1953 uvedené do prevádzky*; šk. 24, inv. č. 11, rok 1953. *Komentár k štátnemu plánu v zdravotníctve na rok 1953*.

zu.⁵⁵ Porodnička vznikla v Sobrancích v roce 1954 v novostavbě OÚNZ. Už v roce 1955 se okres dostal na první místo v kraji v počtu ústavních porodů, které představovaly asi 80 – 85 % všech porodů.⁵⁶ Roku 1955 zahájila provoz porodnička také ve Velkých Kapušanech a Lipanech (okr. Sabinov).⁵⁷ V roce 1956 začalo fungovat nové zdravotní středisko ve Spišské Staré Vsi, kde byla rovněž zřízena dobře vybavená porodnička o 10 postelích.⁵⁸ Ve stejném roce vznikla přestavbou kulturního domu malá porodnička v obci Kamienka (okr. Stará Ľubovňa). Disponovala operačním sálem i místností pro dětskou poradnu.⁵⁹ Od roku 1949 mohly ženy rodit ústavně ve městě Bardejov, kde vzniklo gynekologicko-porodnické oddělení v místní nemocnici. V tomto roce zde proběhlo 26 porodů, po pěti letech číslo stoupl na 266 porodů.⁶⁰ Porodnické oddělení se v roce 1954 otevřelo také v Medzilaborcích.⁶¹ Až do roku 1955 rodily ženy z okresu Vranov doma a v případě komplikací mohla žena rodit v okolních porodnicích – Humenné, Prešov nebo Michalovce.⁶² Ve Vranově byla porodnice v budově OÚNZ uvedena do provozu začátkem roku 1956.⁶³

V průběhu 50. let se s rozvojem zdravotní péče začala postupně zvyšovat také ústavní porodnost. V roce 1954 rodilo v okrese Stropkov 46 % žen v ústavu.⁶⁴ Okres Humenné zaznamenal v roce 1957 ústavní porodnost 58,5 %.⁶⁵ Velké rozdíly byly také mezi městy a vesnicemi. V okrese Prešov rodilo v roce 1957 v ústavu jen 52,1 % žen, v roce 1958 stoupl na 73 % a v samotném městě Prešov již téměř všech-

55 DROTÁROVÁ. Rozvoj zdravotnictva v Prešovskom kraji. In Vihorlat. *Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 5, 1955, č. 49, s. 2; ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ *Sobrance*; šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ *Spišská Stará Ves*.

56 DROTÁROVÁ. Rozvoj zdravotnictva v Prešovskom kraji. In Vihorlat. *Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 5, 1955, č. 49, s. 2; ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ *Sobrance*.

57 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ *Veľké Kapušany*; KÚNZ *Prešov*.

58 A. K. Budujeme pre seba a hlavne pre deti nový život. In *Nový roľník. Okresné roľnícke noviny – Za zdarný pokrok našej dediny*, roč. 6, 1956, č. 16, s. 1.

59 MINDALOVÁ, Mária. Ženy navštívili pôrodnicu v Kamienke. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 1, s. 2; HÁNOVÁ, V. A predsa ju otvoria. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctva a ROH – ústredného výboru svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 5, 1956, č. 47, s. 4.

60 MATUROVÁ, R. Úspesná práca Bardějovských zdravotníkov. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctva a ROH – ústredného výboru svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 4, 1955, č. 13, s. 1.

61 JUST, E. Rozvoj zdravotníctva v Prešovskom kraji. In *Nový život. Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 3, 1954, č. 65, s. 5.

62 25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 20, 28.

63 VAGANSKÝ. Prvı v druhej päťročnici vo vranovskej nemocnici! In *Roľnícka pravda. Roľnícke noviny vranovského okresu*, roč. 6, 1956, č. 3, s. 1.

64 JUST, E. Rozvoj zdravotníctva v Prešovskom kraji. In *Nový život. Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 3, 1954, č. 65, s. 5.

65 Dojčenecká úmrtnosť očami pôrodnej asistentky. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctva a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotníctví*, roč. 7, 1958, č. 46, s. 3.

ny těhotné přiváděly své děti na svět v porodnici – 95,1 %.⁶⁶ V celém kraji proběhlo v roce 1959 celkem 12 662 porodů, z toho 10 537 (83,2 %) v ústavu a 2 125 (16,8 %) v domácnosti. V roce 1959 zemřelo v kraji v souvislosti s porodem 0,4 ‰ žen.⁶⁷ Zejména ve větších porodnicích se potýkali s nedostatkem lůžek. Na gynekologicko-porodnickém oddělení OÚNZ Stropkov měli k dispozici 18 lůžek a nejednou se stalo, že na nich bylo hospitalizováno 25 pacientek.⁶⁸ V prešovské porodnici údajně někdy ležely tři pacientky na dvou postelích.⁶⁹

Tabulka č. 2

Vývoj ústavní porodnosti v ČSR ⁷⁰			
rok/území	ČSR	české kraje	Slovensko
1948	38,2 %	48,9 %	15 %
1949	40,5 %	52,5 %	16,2 %
1950	44,1 %	58 %	17,9 %
1951	51,7 %	66,9 %	23,7 %
1952	56,4 %	72,7 %	27,4 %
1953	65,1 %	81,5 %	36,5 %
1954	73 %	88,4 %	46,6 %
1955	79,4 %	91,8 %	58,6 %
1956	83,3 %	93,6 %	66,5 %
1959			83,6 %

S gynekologicko-porodnickou péčí souvisí také téma potratů, antikoncepce a bezdětných manželství. Do konce roku 1957 platil § 216 trestního zákona č. 86/1950 Sb., který stanovil trest pro ženy, které se rozhodnou uměle přerušit své těhotenství a také pro osoby, které potrat provedou. Oběma hrozil trest odnětí svobody až na jeden rok a v případě, že žena při zákroku zemřela nebo byla těžce poškozena na zdraví, hrozil trest vyšší.⁷¹ Stát chtěl předcházet podobným zbytečným ztrátám na životech a poškození zdraví žen v produktivním věku a tak koncem roku 1957 začal platit Zákon č. 68/1957 Sb. o umělém přerušení těhotenství. Pokud nyní ženy chtěly

66 VEJMELOVÁ, Květa. Živnost dosud trpěná. In *Zdravotnické noviny. Orgán ministerstva zdravotnictví a ÚV oborového svazu zaměstnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 4, s. 1.

67 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva 1959*.

68 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Stropkov – hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva – komplexný rozbor*.

69 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. *OÚNZ Prešov*.

70 Statistická ročenka republiky Československé 1957. Praha : Orbis, 1957, s. 58.

71 Sbírka zákonů republiky Československé, trestní zákon č. 86/1950, § 216 (on-line 29. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-86#hlava6>).

podstoupit umělé přerušení těhotenství, musely své rozhodnutí zdůvodnit před komisí. Pokud komise vyslovila souhlas, podstoupila žena potrat ve zdravotnickém zařízení a tím se minimalizovala rizika závažných následků.⁷² V důsledku tohoto zákona v kraji mírně klesla porodnost koncem 50. let.⁷³ Aby se předcházelo nechťeným těhotenstvím, fungovalo v kraji několik antikoncepčních poraden.⁷⁴ Řešila se také neplodnost. Pro páry, kterým se nedařilo počít dítě, existovaly poradny pro bezdětná manželství.⁷⁵

Zkvalitňování péče o těhotné ženy probíhalo v průběhu celých 50. let, kdy ze začátku období ve srovnání s českými kraji nebo celým Slovenskem (viz tabulka č. 2) probíhalo poměrně málo porodů v porodnici. Tento stav se však koncem 50. let výrazně zlepšil. Souviselo to především se vznikem gynekologicko-porodnických oddělení při okresních nemocnicích a malých porodnicích, vzrůstem počtu odborného zdravotnického personálu a také osvětové činnosti.

Péče o novorozence a kojence⁷⁶

Důležitým ukazatelem stavu porodnické a pediatrické péče, ale také zdravotní, kulturní a sociální úrovně obyvatelstva daného území je novorozenecká⁷⁷ a kojenecká⁷⁸ úmrtnost.⁷⁹

Slovensko patřilo k zemím, kde se vyskytovala vysoká novorozenecká i kojenecká úmrtnost již před druhou světovou válkou. Koncem války se však situace ještě zhoršila, zejména kvůli přechodu fronty, množství vypálených a zničených vesnic a celkovým poklesem životní úrovně lidu.⁸⁰ V roce 1950 činila kojenecká úmrtnost v Prešovském kraji 117, 1 ‰, což odpovídalo druhé nejvyšší⁸¹ úmrtnosti ze všech

72 Zákon č. 68/1957 o umělém přerušení těhotenství (on-line 29. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1957-68>).

73 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. MÚNZ Prešov – komplexný rozbor o činnosti a hospodárení MÚNZ v Prešove v r. 1959.

74 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. OÚNZ Snina – hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva – komplexný rozbor; OÚNZ Vranov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959;

75 25 rokov socialistického zdravotníctva v okrese Vranov nad Topľou. Košice : OÚNZ Vranov, 1977, s. 19.

76 Péči o novorozence a kojence se věnovala např. Anna Falisová částečně ve svých pracích o porodních asistentkách nebo např. FALISOVÁ, Anna. Starostlivosť o matky a dojčatá na Slovensku v období prvej republiky. In *Medzinárodné sympóziium k dejinám medicíny a farmácie : zborník príspevkov z vedeckého sympózia 8.-10. júna vo Vysokých Tatrách*. Bratislava : Ústav zdravotnej výchovy Spoločnosť sociálneho lekárstva SLS, 1994, s. 121-122.

77 Za novorozence se považuje dítě během prvního měsíce svého života.

78 Kojenci jsou děti do jednoho roku.

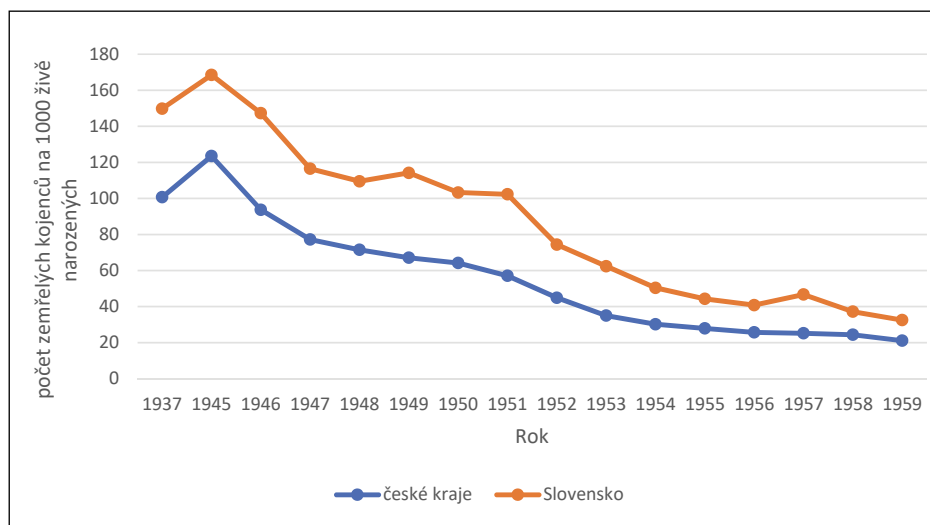
79 GREGOR, Otto. Dojčenecká úmrtnosť v štrnástich vojnou poškodených okresoch Slovenska. In *Slovenský lekár. Časopis slovenských lekárov*, roč. 10, 1948, č. 5, s. 147.

80 Blíže např. HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948. Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011.

81 Po kraji Žilinském.

krajů v ČSR. Příčin nalezneme celou řadu. Šlo např. o všeobecnou neuvědomělost rodičů, která se projevovala v pozdním vyhledání lékaře nebo nemocnice, špatné ubytovací poměry (na vesnicích žilo často v jedné místnosti i 10 – 14 osob), nedostatek hygienicky nezávadné vody a špatné zásobování ovocem a zeleninou. Hornatý terén v některých okresech i celkový nedostatek personálu ve zdravotnictví. K vysokému číslu kojenecké úmrtnosti přispívalo také romské obyvatelstvo zejména kvůli velice špatným hygienickým poměrům a stále fluktuaci, čímž se vyhýbalo zdravotnické kontrole. Ještě v roce 1950 se v kraji vyskytovalo mnoho případů břišního tyfu, strumy, trachomu, malárie, černého kašle, spalniček apod.⁸²

Graf č. 1 – V ývoj kojenecké úmrtnosti⁸³

Stát považoval za velice důležité bojovat proti kojenecké úmrtnosti a snažil se tak v síti dětských poraden zachytit všechny děti do jednoho roku. V roce 1949 působili v Prešovském kraji jen čtyři pediatři. Velké rozdíly v rozložení lékařské péče panovaly mezi městy a vesnicemi.⁸⁴ Ještě v roce 1952 ale ve většině okresů nebyl ani jeden odborný dětský lékař.⁸⁵ V praxi to fungovalo tak, že pediatr přijížděl jednou za čas z jiného okresu a prováděl prevenci. Kurativní péči (léčebnou) vykonával místní obvodní praktický lékař. Jako důležitá spojka mezi pediatrem a obvodním

82 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 14, inv. č. 8, rok 1952. *Prevádzací plán zdravotníctva na rok 1952. Kraj 19 Prešov.*

83 *Statistická ročenka republiky Československé 1957.* Praha : Orbis, 1957, s. 59; *Statistická ročenka republiky Československé 1958.* Praha : Orbis, 1958, s. 76; *Statistická ročenka republiky Československé 1959.* Praha : Orbis, 1959, s. 80; *Statistická ročenka ČSSR 1960.* Praha : SNTL, 1960, s. 76; *Statistická ročenka ČSSR 1961.* Praha : SNTL, 1961, s. 92.

84 LACKO, František. Štatistické dáta lekárov na Slovensku. In *Slovenský lekár. Časopis slovenských lekárov*, roč. 11, 1949, č. 12, s. 278.

85 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 20, inv. č. 8, rok 1952. *Kraj Prešovský.*

lékařem působila dětská sestra.⁸⁶ Síť poraden se postupně rozrůstala, v roce 1959 fungovalo v kraji už 115 dětských poraden.⁸⁷ Ne vždy však byly poradny na patřičné úrovni. V roce 1952 si stěžovaly matky z Vranova nad Topľou na naprosto nevhodnou místnost čekárny v dětské poradně. Dveře vedly přímo na ulici, odkud v zimních měsících proudil studený vzduch na svlečené děti a nacházela se zde čmoudící kamna. ONV sjednal nápravu a poradna se přesunula do vyhovujících prostorů.⁸⁸

Dětské sestry se staly jedním z nejdůležitějších článků v boji proti kojenecké úmrtnosti. Většinou totiž působily v terénu – navštěvovaly kojence přímo doma v rodinách. Tuto práci však provázely značné komplikace kvůli hornatému terénu některých okresů, nedostatku dopravních prostředků a personálu. V celém okrese Spišská Stará Ves působil v období let 1947 – 1953 pouze jeden praktický lékař, jedna všeobecná sestra a jedna dětská sestra. Ta pracovala tak, že chodila po jednotlivých obcích pěšky (z důvodu velice špatných cest) a vykonávala návštěvy v rodinách, vždy někde přenocovala a pokračovala dál. Než se vrátila do okresního města, trvalo to několik dní.⁸⁹ Dalším problémem bylo to, že pokud se dítě narodilo doma, za asistence tzv. dědinské baby,⁹⁰ přihlašovali jej do matriky rodiče, kteří to však mnohdy učinili až po měsíci či dvou. Matrikář následně uvědomil příslušný OÚNZ, ten podal hlášení dětské poradně a následně dětská sestra učinila návštěvu v rodině – k dítěti se tak dostala mnohem později než do předepsaných tří dnů od narození.⁹¹

Další zbraní v boji proti kojenecké úmrtnosti se stala osvěta a vzdělávání obyvatel. Jednotlivé ONV organizovaly v obcích nejrůznější osvětové a propagační akce, kde kvalifikovaní zdravotníci radili matkám, jak správně pečovat o dítě do jednoho roku, ale také bojovali proti tmářství a pověrám, které byly u místního obyvatelstva hluboce zakořeněné. Probíhaly také osvětové návštěvy přímo v rodinách kojenců.⁹²

Na stránkách novin se občas také objevovala rubrika, ve které radil dětský lékař nebo sestra, jak má správně vypadat péče o kojence nebo popisovali špatné příklady, se kterými se setkali během své praxe. Matkám bylo doporučováno kojení dětí

86 KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Príručka pre zdravotníckych pracovníkov*. Martin : Osveta, 1955, s. 14.

87 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

88 ŠA PO, pracovisko Archív Vranov nad Topľou, fond Okresný národní výbor Vranov 1949 – 1954, šk. 112, inv. č. 116, rok 1952. *Väčšia pozornosť poradni detí a matiek vo Vranove – novinová sťažnosť*.

89 Zkusme to porovnat... In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctví a ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 46, s. 2.

90 Nekvalifikovaná porodní asistentka, která nepracovala pro obvod.

91 STRECULA, V. MUDr. – STRECULOVÁ, A. Príspevok k starostlivosti o matku a dieťa v teréne. In *Lekársky obzor. Orgán povereníctva zdravotníctva*, roč. 2, 1953, č. 5, s. 326.

92 Prešovský okres bojuje proti dojčeneckej úmrtnosti. In *Hlas ľudu. Týždenník Prešovského kraja*, roč. 5, 1949, č. 16, s. 3; (Šv). Akcia „boj proti dojčeneckej úmrtnosti“ v okrese Vranov. In *Hlas ľudu. Týždenník Prešovského kraja*, roč. 5, 1949, č. 19, s. 2; ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva 1959*.

a prikrmovaní od 6. mesiace.⁹³ Zdôrazňovali dôležitosť očkování, radili jak správne obliekať dieťa, propagovali kúpaní kojenců jako prevenciu proti vzniku kožných onemocnení.⁹⁴ Doporučovalo se kúpať deti v kovových vaničkách. Běžnou praxí totiž bylo kúpať deti ve dřevěných vaničkách, kde se ale také pralo prádlo, usazovaly se tam tedy různé nečistoty a bakterie, které způsobovaly kojencům kožní boláky.⁹⁵ MUDr. Aladár Šalata z okresu Svidník si sťažoval na místní matky, ktoré príliš obliekali své malé děti. „Dieťa zošnúrované v perinke, na hlavičke čiapočka, obyčajne pletená a cez oči ešte plienka – „Žeby sja mu oči nezorvali“. Šťastie, že sa nos „zorvať“ nemôže, lebo i ten by naše matky prikryli, len neviem, či by si uvedomili, že dieťa by nemohlo dýchať.“ Nebo: „A tie nešťastné čapice! Tie musia na hlavách detí strašiť stále či je pekne, alebo nie. Ako keby bol naozaj nejaký osvedčený prostriedok proti prechladnutiu. Človek by im skoro uveril, lebo každá matka na otázku, „prečo má dieťa čapku na hlave,“ odpovie „ta mušu mu ju dati, bo by sja takoj perecholodilo“. Ono chudá ju má na hlave stále, ale z nosa mu liať nijak neprestáva. Tie „rozumnejšie“, keď vidia, že jedna nepomáha, pridajú i druhú. Len vieru v zázračnú moc čiapky nie a nie opustiť.“⁹⁶ Bojovali tedy také proti pověrám a s nimi spojenými praktikami, které byly mezi lidmi hojně rozšířené a často tak docházelo k poškození zdraví dětí. V jedné z obcí michalovského okresu se stal v roce 1959 případ, kdy třítydenní chlapec měl zlomené obě stehenní kosti. Dítě prý velmi plakalo celou noc a tak si matka myslela, že je dítě „pošibané“, proto požádala jednu vesnickou ženu, aby ho vyléčila. „Táto žena ho „premeriala“, t. j. dala mu ľavé kolienko krížom k pravému laktu a pravé kolienko k ľavému laktu, čím mu zlomila obidve stehenné kosti.“⁹⁷

Postupně se dařilo snižovat kojeneckou úmrtnost ve všech okresech kraje. V roce 1957 vykazoval nejvyšší kojeneckou úmrtnost okres Humenné, kde dosahovala 70,7 % a u romských dětí byla ještě vyšší – až 117 %. Příčinou byla především vysoká fluktuace lékařů, málo ústavních porodů, nedostatky v obsazování obvodů dětskými sestrami a celkově nedostatek pracovníků ve zdravotnictví.⁹⁸

Vliv na zlepšení situace v péči o děti mělo také postupné zřizování dětsko-kojeneckých oddělení u nemocnic. V roce 1950 vzniklo v pronajaté budově v Bardejově dětsko-kojenecké oddělení o 40 lůžkách.⁹⁹ V roce 1953 fungovalo v kraji již devět dět-

93 Materinské mlieko je najzdravšie. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1959, č. 27, s. 2; Životospráva dojčiacej matky. In *Nový roľník. Okresné roľnícke noviny – za zdarný pokrok našej dediny*, roč. 6, 1956, č. 20, s. 2.

94 ŠALATA, MUDr. Radí vám lekár. Kúpať či nekúpať? In *Roľník spod Dukly. Roľnícke noviny Svidníckeho okresu*, roč. 6, 1958, č. 16, s. 2; ŠALATA, MUDr. Ako obliekať deti? In *Roľník spod Dukly. Roľnícke noviny Svidníckeho okresu*, roč. 6, 1958, č. 17, s. 2; Kožné choroby u dojčiat a ako im predchádzať. In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 5, 1955, č. 7, s. 2.

95 STRECULA, V. MUDr. – STRECULOVÁ, A. Príspevok k starostlivosti o matku a dieťa v teréne. In *Lekársky obzor. Orgán poverenictva zdravotníctva*, roč. 2, 1953, č. 5, s. 329.

96 ŠALATA, MUDr. Ako obliekať deti? In *Roľník spod Dukly. Roľnícke noviny Svidníckeho okresu*, roč. 6, 1958, č. 17, s. 2.

97 HASIČKA, Pavol. Bojujeme proti tmárstvu a šarlatánstvu. In *Zemplínsky roľník. Roľnícke noviny okresu Michalovce*, roč. 9, 1959, č. 20, s. 2.

98 Dojčenecká úmrtnosť očami pôrodnej asistentky. In *Zdravotnícke noviny. Orgán ministerstva zdravotníctva i ÚV oborového svazu zamestnanců ve zdravotnictví*, roč. 7, 1958, č. 46, s. 3.

99 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 14, inv. č. 8, rok 1952. *Prevádzací plán zdravotníctva na rok 1952. Kraj 19 Prešov.*

ske-kojeneckých oddelení při nemocnicích.¹⁰⁰ Dětské oddělení v Prešově při krajské nemocnici se přebudovalo na samostatnou dětskou nemocnici.

Očkování

Historie očkování¹⁰¹ sahá do 18. století, kdy anglický lékař Edward Jenner vynalezl vakcínu proti pravým neštovicím. V Uhersku se první očkování dětí proti pravým neštovicím provádělo už od první poloviny 19. století.¹⁰² Po vzniku samostatného Československa v roce 1918 bylo povinné očkování všech dětí zavedeno zákonem č. 412 z 15. července 1919. Děti se poprvé očkovaly v kalendářním roce, ve kterém dovršily první rok života. Dále následovalo přeočkování v 7. a 14. roce.¹⁰³ Největší rozvoj očkování proti nakažlivým, zejména dětským, chorobám, nastal v 50. letech 20. století. Do konce 50. let přibýlo také očkování proti záškrtu, černému kašli, tuberkulóze, tetanu a dětské obrně.¹⁰⁴

Očkování se provádělo v poradnách, v jeslích, přímo v terénu nebo během hromadných očkovacích akcí. Rodiče dětí neměli v očkování příliš velkou důvěru a docházelo často k problémům. Aby lékaři rodičům dobře vysvětlili význam a důležitost očkování, publikovali propagační články na toto téma na stránkách regionálního tisku. Popisovali také průběh jednotlivých nemocí a rady, co mají rodiče dělat, pokud jejich dítě danou chorobou onemocní.¹⁰⁵

100 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 24, inv. č. 11, rok 1953. *Komentár k štátnemu plánu v zdravotníctve na rok 1953.*

101 Historii očkování, zejména proti pravým neštovicím, se věnovala např. TINKOVÁ, Daniela. Tělo bráněné a ubráněné: neštovice a očkování. In LENDEROVÁ, Milena. *Tělo mezi medicínou a disciplínou : proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století.* Vyd. 1. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 265-344; RICZIOVÁ, Beata: Vakcinácia proti kiahňam v Uhorsku na prelome 18. a 19. storočia. In SLABOTÍNSKÝ, Radek (ed.): *Medicína, farmacie a veterinárni lékařství. Kapitoly k dějinám a vybraným tématům.* Brno : Technické muzeum v Brně, 2017, s. 144-158. Vakcinci na území východního Slovenska se blíže zabýval ŽEŇUCH, Vavrinec. O očkování v Užskej stolici v priebehu 18. – 19. storočia. In ŠVORC, Peter (ed.). *Život na periférii. Východné Slovensko v prúde času.* Prešov : Prešovská univerzita, 2020. s. 95-125.

102 MNL BAZML SFL, IV. 2001/h, 93. Közgyűlési íratok 1829. Loc. 280, No. 358. *Atestata Parochum et Judicum Districtus Sookutiensis*; MNL BAZML SFL, IV. 2001/h, 333. Közgyűlési íratok 1845. Loc. 379, No. 1. *Výkaz o očkování proti neštovicím z roku 1844.*

103 Zákon č. 412/1919 Sb., o povinném očkování proti neštovicím (online 25. 5. 2021 <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzge4v6nbr-gixhazrsfuya#>).

104 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetví zdravotníctva 1959*; ŠAMALÍK, R. O význame očkovania proti chytľavým chorobám. In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 6, 1956, č. 17, s. 2.

105 ŠALATA, Dr. Čierny kašeľ a ochrana pred ním. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 30, s. 2; RAJEC, Ján. Nechajte očkovať deti proti záškrtu. In *Nová dedina. Staroľubovianske roľnícke noviny*, roč. 5, 1955, č. 30, s. 2; PRIKAZSKÝ, Dr. Dajte svoje deti očkovať. In *Pokrokový roľník. Okresné roľnícke noviny Bardejovského okresu*, roč. 6, 1956, č. 24, s. 2; KLAČANSKÝ, Dr. Boj proti zmrazeniu našich detí. In *Šarišan. Okresné roľnícke noviny*, roč. 7, 1957, č. 11, s. 2.

V roce 1946 začal platit Zákon č. 189/1946 Sb. o povinném očkování proti záškrtu. Jednalo se o tři dávky vakcíny, která se dítěti podala nejdříve po dosažení šesti měsíců života, přeočkování následovalo ve třetím a pátém roce života.¹⁰⁶ I když bylo očkování proti záškrtu stanoveno zákonem už v roce 1946, řádila tato nemoc na mnoha místech dál. Proočkovanost v mnoha obcích Prešovského kraje byla nízká. Děti narozené v roce 1956 měly dostat přeočkování v roce 1959. V polovině roku bylo přeočkováno pouze 26 % těchto dětí.¹⁰⁷

V roce 1958 probíhalo v okrese Stará Lubovňa hromadné očkování dětí od jednoho do tří let proti záškrtu. Z celého okresu přišli rodiče pouze se 40 dětmi a následně ani jedno dítě očkování řádně nedokončilo. Následující rok k očkování proti záškrtu pozvali 40 dětí ze Staré Lubovně, přišlo pouze 20 dětí. Při snahách o naočkování dětí měli zdravotníci velké problémy s rodiči, kteří nechtěli své potomky nechat vakcinovat. Když v tomto období proběhla epidemie záškrty v obci Jakubany (okr. Stará Lubovňa), během níž zemřelo jedno dítě, vzrostl výrazně zájem rodičů o vakcíny pro své děti a během několika dní se zdravotníkům podařilo naočkovat až 500 dětí z okolí.¹⁰⁸

Podobná situace panovala také v okrese Sabinov. V lékařském obvodu Lipany (okr. Sabinov) roku 1959 žilo 33 dětí, které měly být očkovány proti záškrtu. První dávku dostalo 23 dětí, druhou 12 a kompletní očkování mělo jen jedno dítě. Vzhledem k nízké proočkovanosti zde v roce 1959 proběhla epidemie záškrty a to zejména v obcích Lipany, Lúčka, Javornice a Dubovice, kde záškrtu podlehl 5-leté dítě. Následně zde proběhla očkovací kampaň, ve které bylo doočkováno mnoho dětí.¹⁰⁹ O něco lepší situace panovala v okrese Snina, kde proočkovanost dětí na záškrť, tetanus a černý kašel dosáhla 80 – 90 %. Problém představovaly spíše spalničky, kterými se v letech 1958 – 1959 nakazilo několik set dětí.¹¹⁰ Očkovat se začalo až v roce 1969. Od konce 50. let se očkovalo kombinovanou očkovací látkou Di-Te-Per.¹¹¹ Děti tak získaly najednou očkování proti záškrtu, tetanu a černému kašli.¹¹² Dobrá proočkovanost byla také v okrese Vranov, kde v roce 1959 mělo třetí dávku vakcíny Di-Te-Per 96,7 % dětí ročníků 1942 – 1955.¹¹³

106 Zákon č. 189/1946 Sb. o povinném očkování proti záškrtu (online 25. 5. 2021 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1946-189>).

107 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva 1959.*

108 ŠALATA, Dr. V našom okrese straší záškrť. In *Nová dedina. Starolubovianske roľnícke noviny*, roč. 9, 1959, č. 24, s. 2.

109 ŠA PO, fond KNV Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Sabinov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959.*

110 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Snina – hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva – komplexný rozbor.*

111 Zkratka latinských názvů nemocí – Difterie (záškrť) – Tetanus – Pertusis (černý kašel).

112 ŠALATA, Dr. Čierny kašeľ a ochrana pred ním. In *Nová dedina. Starolubovianske roľnícke noviny*, roč. 8, 1958, č. 30, s. 2.

113 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Vranov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959.*

V Prešovském kraji se začalo masově očkovat proti dětské přenosné obrně v roce 1957. Tři dávky vakcíny dostalo tehdy asi 140 000 dětí.¹¹⁴ V okrese Snina byla proočkovanost asi 80 % a v letech 1958 – 1959 se zde vyskytly pouze dva lehké případy této nemoci.¹¹⁵ Ve Vranově měli naočkováno 94,8 % dětí.¹¹⁶

Důležitou ochranu představovalo také očkování proti tuberkulóze, která se v 50. letech v Československu ještě hojně vyskytovala. První dávku vakcíny dostávaly děti už od čtvrtého dne, nejpozději však do šesti týdnů po narození. Přeočkování probíhalo v 6., 10., 15., 19., 25., a 30. roce.¹¹⁷

V průběhu 50. let rostlo procento očkových dětí a snižoval se tak výskyt těchto nemocí v kraji. Očkování tak nesporně přispělo k eliminaci vážných stavů, trvalých následků nebo úmrtí vlivem těchto dětských nemocí.

Jesle

První jesle vznikaly na území bývalého Československa již ve druhé polovině 19. století. Šlo však jen o několik málo zařízení.¹¹⁸ Výraznější posun nastal až po druhé světové válce. V roce 1947 byl vydán tzv. všeobecný řád jeslí, který upravoval jejich chod.¹¹⁹ Největší rozvoj sítě jeslí v Československu nastal po roce 1948, kdy byl přijat Zákon č. 241/1948 Sb. o pětiletém plánu.¹²⁰ Komunistický režim měl velký zájem na tom, aby se ženy co nejvíce zapojovaly do pracovního procesu a zvýšily tak počty pracovníků, budujících novou republiku. Souvisela s tím také koncepce nového hospodářství a feminizace mnohých pracovních odvětví. Jesle se měly stát institucí, která umožní matkám rychlý návrat do zaměstnání a kvalitně se postará o malé děti do tří let, které budou alespoň část dne trávit v žádoucím výchovném působení kolektivu. Na význam kolektivní výchovy se poukazovalo již u dětí od 6měsíců.¹²¹ Jesle spadaly organizačně pod ministerstvo práce a sociálních věcí, které vydalo směrnici pro zřizování a provoz jeslí. Od 1. ledna 1952 na základě Zákona

114 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *Kraj: Prešov. Komplexný rozbor hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva 1959.*

115 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Snina – hodnotenie činnosti a hospodárenia v odvetvi zdravotníctva – komplexný rozbor.*

116 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Vranov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959.*

117 ŠAMALÍK, R. O význame očkovania proti chytľavým chorobám. In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 6, 1956, č. 17, s. 2.

118 Historii jeslí na území Československa se zabývají v dílčích kapitolách děl o dětství či o předškolní výchově např. LENDEROVÁ, Milena – RÝDL Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha : Paseka 2006, s. 269-270; TRNKOVÁ, Marie. *Kapitoly ze sociální péče o mládež*. Praha : Organizace sociálních pracovníků, 1932, s. 26-28. Problematika po roce 1948 nebyla zatím zpracována.

119 *Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů*. Praha : Vydavatelství ROH, 1951 s. 215.

120 Zákon č. 241/1948 Sb. o pětiletém plánu (on-line 26. 5. 2021 <https://www.zakonyprolid.cz/cs/1948-241>).

121 FREIBERGEROVÁ, Anna. *Děti v jeslích*. Praha : Práce, 1958, s. 59.

č. 103/1951 Sb. o jednotné preventivní a léčebné péči plně přešly pod ministerstvo zdravotnictví.¹²²

Jednalo se o zařízení, které poskytovalo dětem všestrannou zdravotní a výchovnou péči. Podle zřizovatele se jesle rozdělovaly na dva typy – místní (zřizovány místními národními výbory – MNV) nebo závodní, které zřizoval závod. Mohly se otevřít, pokud žilo v okolí alespoň 20 dětí, které by zde mohly docházet. Zřízení schvaloval KNV. Veškeré náklady nesl zřizovatel – tedy MNV nebo závod.¹²³ V Prešovském kraji existovaly v roce 1949 pouze jedny jesle o kapacitě 30 dětí, které však navštěvovalo pouze 13 dětí. V kraji museli řešit zejména problém s nedostatkem vhodných místností jak po stránce hygieny, tak kapacity ale setkávali se také s nedostatečnou podporou ze strany místních činitelů. Přesto se však síť těchto zařízení dál rozvíjela. V roce 1950 fungovalo v kraji již osm dětských jeslí o kapacitě 225 míst, využito bylo 131. O rok později se stav zdvojnásobil na 16 jeslí s kapacitou 386 míst a obsazeností 306 dětí.¹²⁴ Ne všude ale měly pracující matky možnost umístit dítě do jeslí. Ještě v roce 1954 se v okrese Spišská Stará Ves nenacházely ani jedny dětské jesle.¹²⁵

V Prešovském kraji se jesle zřizovaly zejména v místech, kde byla nejvyšší zaměstnanost žen ale také ve větších obcích, kde se nacházelo JZD. Z 20 jeslí, které v kraji existovaly v roce 1953, byly jen tři u JZD a to v obcích Habura (okr. Medzilaborce), Pozdišovce (okr. Michalovce) a Lipany (okr. Sabinov).¹²⁶

Rodiče dětí platili pouze za stravu. Provozní doba se přizpůsobovala pracovní době matek. Každé jesle se řídily svým tzv. domácím řádem. Pokud po dobu tří měsíců klesl počet docházejících dětí pod 10, mohly být jesle uzavřeny.¹²⁷ V Sobrancích byly jesle uzavřeny v roce 1954 kvůli nevyhovujícím prostorům. I když zde měly matky o jesle zájem, ONV a MNV situaci nevyřešily ani půl roku po uzavření jeslí.¹²⁸

Typy jeslí

Nejčastější typ jeslí představovaly jesle denní. Fungovaly od pondělí do pátku přibližně od 6 do 18 hodin a v soboty do 14 hodin. Matky si děti vyzvedly odpoledne po práci.

122 KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Příručka pro zdravotnických pracovníků*. Martin : Osveta, 1955, s. 3.

123 *Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů*. Praha : Vydavatelství ROH, 1951, s. 216.

124 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 20, inv. č. 8, rok 1952. *Rozbor o plnění plánu v odvetvi zdravotníctva na rok 1951 kraja Prešov*.

125 (M.V.). Význam poradní a jasiel. In *Nový roľník. Okresné roľnícke noviny – Za zdarný pokrok našej dediny*, roč. 4, 1954, č. 18, s. 1.

126 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 24, inv. č. 11, rok 1953. *Dodatok k rozboru návrhu plánu v zdravotníctve na rok 1953*.

127 *Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů*. Praha : Vydavatelství ROH, 1951, s. 217.

128 ŠA Košice, pracovisko Archív Michalovce, fond Okresný národní výbor Sobrance, šk. 100, inv. č. 215, rok 1954. *Situácia detských jaslí; (ŠA)*. Kedy sa konečne zriadia detské jasle v Sobranciach? In *Vihorlat. Roľnícke noviny okresu Sobrance*, roč. 5, 1955, č. 2, s. 2.

Méně častým typem byly tzv. jesle týdenní. Sloužily zejména pro matky, které měly takovou pracovní dobu, že provozní doba denních jeslí nevyhovovala. Otevřeno měli od pondělního rána nepřetržitě až do sobotního odpoledne. Nemohly se přijímat děti mladší šesti měsíců. Postupně se zjistilo, že tento typ jeslí může způsobit narušení vztahu mezi rodiči a dítětem,¹²⁹ dbalo se proto opravdu pečlivě na to, aby se přijímaly pouze děti matek, které neměly jinou možnost. V Prešovském kraji tyto jesle fungovaly od roku 1950 v Prešově a měly 30 míst.¹³⁰

Někde vznikly také jesle s nepřetržitým provozem. Navštěvovaly je děti matek, které měly velice nepravidelnou pracovní dobu. Matky tak kdykoliv mohly přivést dítě do jeslí a kdykoliv ho vyzvedávat – vždy, když nepracovaly. Jejich nevýhody však byly stejné jako u týdenních jeslí.

Poměrně častým typem se staly jesle podnikové, které zřizoval závod pro děti svých zaměstnanců. Velkou výhodou pro matky i děti se ukázala možnost docházet pravidelně kojit. V případě nedostatku místa v jeslích měly přednost kojenné děti před nekojenými – ty mohly navštěvovat územní jesle.¹³¹ V roce 1959 existovalo v Prešovském kraji šest podnikových jeslí a to v okresech Giraltovec, Humenné, Michalovce, Prešov, Snina a Vranov.¹³² V roce 1960 vznikly ještě závodní jesle v obci Šarišské Michaľany (okr. Sabinov). Zde se nacházel podnik Imuna, ve kterém se vyráběla séra a očkovací látky.¹³³

Přijímání dětí

Do jeslí se přijímaly děti od tří měsíců do tří let. Přednost dostaly děti zaměstnaných matek. Ve výjimečných případech, se svolením lékaře, mohly do jeslí docházet i děti mladší tří měsíců. O přijetí rozhodovala ředitelka jeslí ve spolupráci s národním výborem, příp. s Revolučním odborovým hnutím (ROH), pokud se jednalo o závodní jesle.

Před přijetím muselo dítě splnit celou řadu kritérií. Rodiče měli povinnost předložit potvrzení od lékaře, že se v rodině ani v jejím okolí nevyskytují nakažlivé choroby, hlavně tuberkulóza. Dále potvrzení o zdraví dítěte, o výsledku tuberkulinové zkoušky,¹³⁴ o očkování proti záškrtu u dětí starších šesti měsíců a u dětí starších

129 Na toto téma koncem 50. let velmi upozorňoval dětský psycholog, prof. Zdeněk Matějček, vznikl také dokumentární film Děti bez lásky. POLANSKÁ, Jitka. Děti bez lásky: film, který změnil pohled na jesle. (online 27. 5. 2021 <https://www.eduzin.cz/skola-a-ucitele/predskolni-vzdelavani/laska-na-pridel/>).

130 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, REFERÁT VII – zdravotný 1949 – 1954, šk. 14, inv. č. 8, rok 1952. *Krajský sumár – Prešov. Sociálne služby v rezorte zdravotníctva*.

131 KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Príručka pre zdravotníckych pracovníkov*. Martin : Osveta, 1955, s. 93-94.

132 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

133 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 54, inv. č. 44-45, rok 1960. *OÚNZ Sabinov – komplexný rozbor činnosti za rok 1959*.

134 Zkouška, která zjistila, jestli má dítě protilátky na TBC. „U dětí tuberkulin pozitivních, které ještě nebyly calmetisovány, nutno připojit ještě nález skiaskopický nebo skiagrafický (zobrazovací metody, které využívají RTG záření – pozn. L. G.), ze kterého by bylo

18 mesíců potvrzení o očkování proti neštovicím. Vyžadovalo se také prohlášení rodičů, že okamžitě uvědomí správu jeslí, pokud se v jejich domácnosti nebo okolí vyskytne nakažlivá choroba.¹³⁵ Přijaté děti byly každé ráno zkontrolovány dětskou sestrou. Pokud dítě prošlo ranním sítem, sestra ho vykoupala a oblékla do ústavních šatů.¹³⁶

Obrázek 2 – Děti v jeslích, Vranov 1955. (Zdroj: archiv p. Michala Hudáka)

Zaměstnanci jeslí

Vysoké zdravotní nároky byly kladeny také na zaměstnance jeslí. Uchazečka o zaměstnání v jeslích musela předložit tyto dokumenty: potvrzení o klinickém vyšetření, kde se zkoumal výskyt hnisavých ložisek v mandlích, zubech a hnisavých kožních procesů, dále potvrzení o zkoušce BWR – tedy o tom, jestli dotyčná nemá syfilis; musela absolvovat skiaskopickou prohlídku plic a předložit potvrzení o vyšetření na bacilonosičství (tyfus, úplavice, záškrť a streptokok). Každá pracovníce jeslí musela všechna tato vyšetření absolvovat jednou za půl roku. V případě lehkého nachlazení měla pracovníce povinnost nosit během pracovní doby roušku.

V každých jeslích musela být zaměstnána minimálně jedna kvalifikovaná dětská sestra – pěstounka a jedna pomocná pěstounka. Ty měly na starost maximálně 12 kojenců či batolat. Kromě těchto dvou pracovala v jeslích ještě kuchařka a uklízečka, která uklízela jen v době nepřítomnosti dětí a pouze vlhkým způsobem. V jeslích nad 40 dětí měla jedna pěstounka funkci ředitelky jeslí. Ta odpovídala navíc za administrativu jeslí.

patrně, že dítě nemá aktivní formu tbc.“ KUBÁT, Kamil a kol. *Jasle. Příručka pro zdravotnických pracovníků*. Martin : Osveta, 1955, s. 217.

135 *Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů*. Praha : Vydavatelstvo ROH, 1951 s. 216-217.

136 Zriaďujeme detské jasle. In *Hlas ľudu*. Týždenník Prešovského kraja, roč. 6, 1950, č. 10, s. 9.

V každých jeslích musel být zajištěn lékařský dozor. Lékař vykonával návštěvu jeslí alespoň dvakrát nebo třikrát za týden. Během těchto návštěv lékař prováděl očkování, tuberkulinové zkoušky (každé dítě jednou za 12 měsíců), kontroloval dětem stav chrupu a prohlížel děti, které onemocněly nebo byly nově přijaté. Děti mladší 12 měsíců musel lékař kontrolovat jednou týdně, starší děti jednou za dva týdny.¹³⁷ Každé dítě mělo osobní zdravotní záznam, do kterého lékař zapisoval veškeré údaje. Také schvaloval jídelníček v jeslích a měl zajistit, aby kojící matky mohly docházet do jeslí kojit své děti. Toto se dělo převážně v závodních jeslích, které byly umístěny v těsné blízkosti podniku.¹³⁸

Budova jeslí

Jelikož se jednalo o zdravotnické zařízení, byly na umístění jeslí kladeny vyšší nároky. Novostavby se stavěly podle typových plánů. Nová budova jeslí o kapacitě 35 míst byla postavena např. v Humenném, přímo na sídlišti. V přízemí se nacházelo oddělení pro batolata a v patře pro kojence. Ve sklepě nechali vybudovat také kryt pro 60 osob. Někde došlo k tomu, že novostavba sloužila hned dvěma účelům. V Medzilaborcích vznikla novostavba jeslí, které se o budovu dělily s porodničkou. Ve Vranově plánovali v roce 1956 zřídit v jedné budově jesle i mateřskou školu, která by se nacházela v přízemí.¹³⁹ V Strážském (okr. Michalovce) sídlili jesle v novostavbě zdravotního střediska.¹⁴⁰

Někde však proběhla adaptace stávající budovy, v tom případě se měly jesle alespoň částečně přiblížit hlavním prvkům typových novostaveb. V obci Bystré (okr. Gíraltovec) a v Bardejově se v letech 1955 – 1956 zřídily dětské jesle z několika bytových jednotek na místních sídlišťích.¹⁴¹

Existovaly dva typy jeslí – s kapacitou do 30 dětí a s kapacitou nad 40 dětí. V menších jeslích se zřizovala dvě oddělení – pro kojence a mladší batolata do 18 měsíců a druhé pro děti od 18 měsíců do tří let. Větší jesle měla tři oddělení. První bylo pro děti do 10 měsíců, druhé od 10 do 18 měsíců a třetí pro děti do tří let. Před jeslemi stála společná kočárkárna, uvnitř se musela nacházet izolační místnost, přijímací místnost – sloužící k odevzdání a převlékání dětí, koupelna, záchody, kuchyně a u oddělení kojenců také mléčná kuchyně, v případě závodních jeslí místnost pro kojení a další administrativně-technické místnosti.

137 Dětské jasle – slnečná osada. In *Hlas ľudu. Týždenník Prešovského kraja*, roč. 6, 1950, s. 11.

138 *Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů*. Praha : Vydavatelstvo ROH, 1951 s. 218-222.

139 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ Humenné; OÚNZ Medzilaborce; OÚNZ Vranov.

140 ŠA Košice, pracoviště Archiv Michalovce, fond Okresný národní výbor Michalovce, šk. 147, inv. č. 238, rok 1953. *Výstavba obvodného zdravotného strediska a detských jaslí v Strážskom*.

141 ŠA PO, fond Krajský národní výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 26, inv. č. 17, rok 1956. OÚNZ Bardejov; OÚNZ Gíraltovec; ŠA PO, pracoviště Archiv Bardejov, fond Okresný národní výbor Bardejov 1945 – 1960, šk. 235, inv. č. 902, rok 1956. *Zriadenie detských jaslí v Bardejove*.

Budova se v ideálnom prípade mala nachádzať v blízkosti bydliska matiek, ďalej od hlučných a prašných komunikácií, musela mať k dispozícii bezvadnú pitnú vodu a hygienicky vyhovujúcu kanalizáciu.¹⁴²

Jesle sa stali dôležitou, nie však masovo využívanou organizáciou starostlivosti o dieťa. Jejich celková kapacita v kraji bola približne 665 miest, ale jej využitie do konca 50. rokov nepresiahlo 80 %. V priebehu 50. rokov bolo navštevovaných približne 0,6 – 1 % všetkých detí do troch rokov.¹⁴³ Najväčší záujem mali rodičia o jesle v Prešove, kde bolo všetkých šiestich jeslí využito na 100 %. Najmenej využívali jesle rodičia v okrese Medzilaborce (50,7 %), Spišská Stará Ves (53,3 %) a Stará Ľubovňa (57,6 %), teda v okresoch, kde sa nachádzalo najmä priemyslových podnikov.¹⁴⁴

Tabuľka č. 3

JESLE – stav v roku 1959 ¹⁴⁵				
území/okres	počet územných jeslí	počet závodných jeslí	celkom	% využitia miest
Kraj Prešov	19	6	25	78,2 %
Bardejov	1	-	1	78,4 %
Giraltovce	-	1	1	85,6 %
Humenné	1	1	2	84,6 %
Medzilaborce	1	-	1	50,7 %
Michalovce	4	1	5	66 %
Prešov	5	1	6	101,5 %
Sabinov	2	-	2	63,6 %
Snina	1	1	2	71 %
Sp. Stará Ves	1	-	1	53,3 %
St. Ľubovňa	1	-	1	57,6 %
Stropkov	1	-	1	89,4 %
Vranov	1	1	2	79,4 %

142 *Príručka pre odborných zamestnancov sociálnych ústavov*. Praha : Vydavateľstvo ROH, 1951 s. 222-224.

143 V Prešovskom kraji sa rodilo každý rok priemerne 12 849 detí (po odčítaní detí zomrelých v novorodeneckom veku a vo veku do jedného roka). Do jeslí dochádzali približne štyri ročníky detí, v rozmedzí rokov bolo v jesliach Prešovského kraja od 415 do 665 miest, z ktorých sa využívalo asi 76 % kapacity. *Statistická ročenka republiky Československej 1957*. Praha : Orbis, 1957, s. 49, 257; *Statistická ročenka republiky Československej 1958*. Praha : Orbis, 1958, s. 58, 480; *Statistická ročenka republiky Československej 1959*. Praha : Orbis, 1959, s. 66-67, 411; *Statistická ročenka ČSSR 1960*. Praha : SNTL, 1960, s. 441.

144 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

145 ŠA PO, fond Krajský národný výbor Prešov, Odbor zdravotný 1955 – 1960, šk. 46, inv. č. 37, rok 1959. *Zdravotnícka štatistika kraja Prešovského 1959*.

Tabulka č. 4

POČET JESLÍ – Srovnání pro ČSR, české kraje a Slovensko ¹⁴⁶								
území/kraj	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
ČSR	1090	1135	1143	1155	1155	1167	1178	1185
české kraje	787	813	825	844	842	848	855	861
Slovensko	303	322	318	311	313	319	323	324
Prešov	20	19	19	19	20	22	24	25

Tabulka č. 5

rok 1959	Ø počet dětí do 3 let	Počet míst v jeslích	Počet jeslí	maximální % dětí navštěvujících jesle
České kraje	600 332	29 377	861	4,9 %
Slovensko (bez PK)	314 483	9 123	299	2,9 %
Prešovský kraj	51 396	665	25	1,3 %

Závěrem

Prešovský kraj, jakožto jeden z nejvíce válkou zasažených krajů Československa, se po roce 1945 potýkal se špatnou hygienickou i epidemiologickou situací, s čímž souvisel také nárůst novorozenecké a kojenecké úmrtnosti. Péče o matky a malé děti se tak stala jednou z hlavních priorit v rámci poválečné obnovy země. Nejvýraznější změny se udály po roce 1948, kdy moc ve státě převzala Komunistická strana. Celá 50. léta se následně nesla v duchu budování zdravotnictví i v těchto nejchudších oblastech. Postupně se výrazně zvýšil počet porodů v porodnicích, ale také návštěvnost těhotenských či dětských poraden. Významnou roli sehrálo rovněž povinné očkování dětí proti neštovicím, tuberkulóze, záškrtu, černému kašli, tetanu a dětské obrně. Probíhaly nejrůznější osvětové akce. To vše se odrazilo na postupném snižování novorozenecké, kojenecké i dětské úmrtnosti. Pro děti do tří let se začala budovat síť jeslí, které sloužily především potřebám pracujících matek. Staly se tak důležitou, nikoliv však masově využívanou organizací, kterou v Prešovském kraji během 50. let navštěvovalo přibližně 0,6 – 1 % všech dětí do tří let. Do konce 50. let se tak podařilo vybudovat fungující zdravotnický systém, který sice nebyl úplně bezchybný, ale oproti období před rokem 1948 se jednalo o velký pokrok. Výrazně se díky němu zlepšila kvalita života i zdravotní stav místních lidí. Mnohá zdravotnická zařízení vybudovaná v tomto období slouží svému účelu i v současnosti.

146 *Statistická ročenka republiky Československé 1959*. Praha : Orbis, 1959, s. 441; *Statistická ročenka republiky Československé 1957*. Praha : Orbis, 1957, s. 257; *Statistická ročenka republiky Československé 1958*. Praha : Orbis, 1958, s. 380; *Statistická ročenka ČSSR 1960*. Praha : SNTL, 1960, s. 441.

LUDIA A DOBA

Vianočné trhy na Staromestskom námestí.

Foto: Peter Švorc

- ◀ *Strahovský kláštor je najstarší premonštrátsky kláštor v Čechách založený v roku 1140, a jedna z najvýznamnejších architektonických pamiatok Českej republiky.*

Foto: Peter Švorc

KYRIL PROKOP – BIOGRAFICKÝ NÁČRT¹

Michal FALAT

Abstract: *Kyril Prokop – biographical sketch.* Democratic regime of interwar Czechoslovak republic has created opportunity for broad strata of population to participate in political sphere. Many of deputies and senators in parliament originated among lower social classes, such as peasantry. Kyril Prokop was one of such individuals. Because of his humble origins as well as relatively short political career, he belongs to numerous historical figures, whose past is obscured by lack of historical sources. The paper brings brief outline of Kyril Prokop's political activities during his lifetime based on scarce historical sources available.

Keywords: Kyril Prokop. Czechoslovak republic. Ruthenian politicians. Rusyn politicians.

Československo bolo konštituované ako demokratický štát. Táto skutočnosť bola navonok deklarovaná už v prvých dvoch paragrafoch Ústavnej listiny zo dňa 29. februára 1920. Jediným zdrojom všetkej moci v štáte bol ľud, ktorý mal zaručené všeobecné volebné právo. Demokratický systém vytvoril priestor, aby široké masy obyvateľstva mohli participovať na politickom živote nového štátu. To sa koniec koncov aj skutočne dialo. Členmi Národného zhromaždenia v Prahe sa stali aj občania z menej majetných spoločenských vrstiev či občania bez vyššieho vzdelania. Jednou z takýchto osôb bol aj Kyril Prokop, roľník z dediny Krivá na vtedajšej Podkarpatskej Rusi a neskorší poslanec československého parlamentu.

Osobnosť Kyrila Prokopa² je v (česko-)slovenskej historiografii prakticky neznáma. Okrem niekoľkých zmienok vo vzťahu k jeho pôsobeniu v dočasnom direktóriu a Národnom zhromaždení, nevenovali mu historici žiadnu pozornosť. Nie je nám známe ani len stručné biografické heslo, ktoré by zachytávalo najzásadnejšie momenty jeho politickej činnosti.³ Tento fakt vyplýva najmä z absencie záznamov rozsiahlejších spoločensko-politických aktivít, ktoré by zanechali stopy v prameňoch.

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0111/21 *Rusíni, ich politická elita a medzivojnové Československo*.
 - 2 V literatúre sa môžeme stretnúť aj s odlišnou formou krstného mena – Kyryl, Kiril, prípadne Cyril. V policajnej správe, ktorá obsahuje výpoveď Kyrila Prokopa, je uvedené meno vo forme Kyril. Z tohto dôvodu ho také používame v tomto príspevku.
 - 3 S osobnosťou Kyrila Prokopa sa nestretáme na stránkach slovníka významných osobností dejín Podkarpatskej Rusi od Ivana Popa, ani v Encyklopédii rusínskej kultúry od Paula R. Magosciho. Heslo s jeho menom absentuje tiež v biografickom slovníku politickej elity medzivojnového Československa. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha, 2008. 311 s.; MAGOCSI, Paul, Robert – POP, Ivan. *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto, 2002. 520 p.; KOLÁŘ, František a kol. *Politická elita meziválečného Československa 1918 – 1938. Kdo byl kdo za první republiky*. Praha : Pražská edice, 1998. 302 s.

Rok 1918 priniesol významné zmeny v spoločenskom a politickom živote mnohých stredoeurópskych krajín. Obzvlášť to platilo pre nástupnícke štáty Rakúsko-Uhorska, v ktorých sa v priebehu niekoľkých dní z príslušníkov dovtedy utlačovaných národností stali v nových štátoch príslušníci štátotvorných národov. Mnohí z nich využili príležitosť, ktorá sa naskytla po vzniku Československa a v pomerne krátkom čase dosiahli relatívne vysoké pozície v štátnej správe, v ktorej bol dopyt po slovanskom, voči republike lojálne naladenom obyvateľstve.⁴ Mnohí z týchto jednotlivcov sa však v dlhodobom horizonte ukázali ako neperspektívni, a tak rovnako nečakane ako sa na „scéne dejín“ objavili, hneď sa aj stratili. Zväčša po sebe zanechali len veľmi málo stôp, ktoré nedovoľujú historikovi vytvoriť celistvý obraz o ich činnosti. Kyril Prokop je len jednou z takýchto pomerne neznámych osobností dejín Podkarpatskej Rusi, po ktorých sa nám zachovalo iba niekoľko torzovitých prameňov.⁵ Poslaním príspevku je prispieť k poznaniu tejto osobnosti a obohatiť poznatky o pestrej štruktúre medzivojnového politického života v Československu.

Kyril Prokop sa narodil 15. marca 1883 v obi Iža v Marmarošskej župe. Už vo svojom bydlisku sa však dostal do styku s pravoslávnu vierou a negatívnym postojom stoličných úradov voči pravoslávne hnutiu, ktorý ho ovplyvnil po zvyšok života. Na počiatku 20. storočia prenikalo pravoslávie na územie severovýchodného Uhorska zo Spojených štátov amerických. To sa nepozdávalo predstaviteľom gréckokatolíckej cirkvi ani stoličným úradom, ktoré sa pokúšali zabrániť jeho šíreniu. V roku 1904 bolo v obci Iža (ale aj niektorých ďalších obciach) odsúdených niekoľko roľníkov za prestup na pravoslávnu vieru.⁶ Približne desať rokov neskôr sa odohrali tzv. Marmarošské procesy, ktoré na rozdiel od predošlých procesov získali široký ohlas v celom slovanskom svete. V tomto procese sa na lavicu obvinených z vlastizrady posadil aj Kyril Prokop.⁷ Vo vykonštruovaných procesoch proti pravoslávnej cirkvi bolo nakoniec odsúdených 94 osôb, vrátane K. Prokopa, ktorému súd vymeral trest v rozsahu odňatia slobody na rok a osem mesiacov a pokutu 200 korún.⁸ Po tom, čo si odpykal trest v Komárne, bol krátko nato opäť internovaný a prepustený až 15. ok-

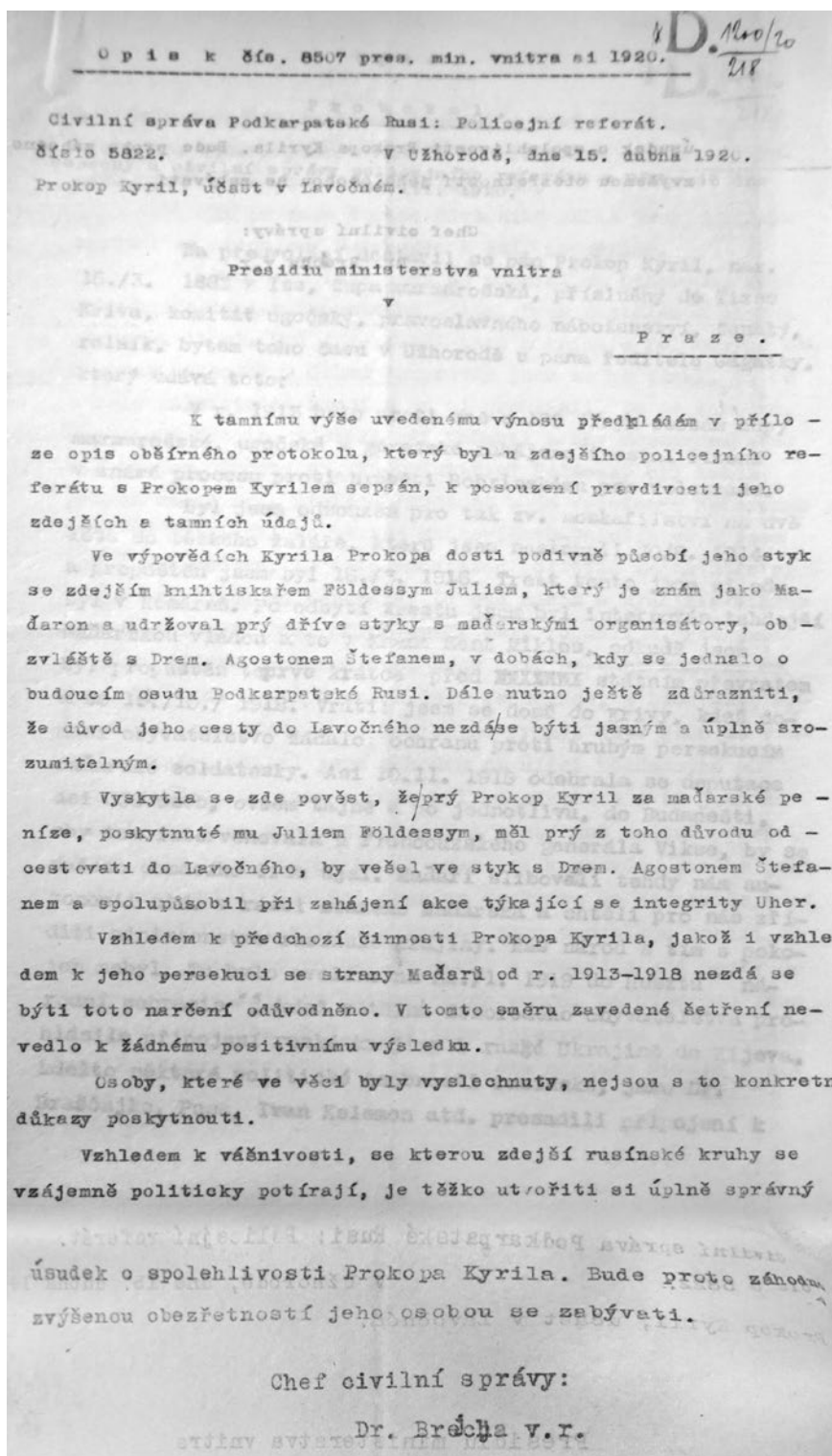
4 HUBENÝ, Dávid. Viktor Géza Barany. Problémy podkarpatoruského úradníka v republike a exilu. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. [cit. 22. 11. 2021] roč. 16, 2021, č. 1, s. 110. [Dostupné z: http://dejiny.unipo.sk/PDF/2021/05_1_2021.pdf]

5 V národnom zhromaždení medzivojnového Československa pôsobilo niekoľko rusínskych poslancov, o ktorých do dnešných dní vieme len veľmi málo. Spomeňme senátora Ivana Bodnára či poslancov Juraja Kaliňáka a Vasiľa Fuščiča.

6 TAJTÁK, Ladislav. Marmarošskosihotský schizmatický proces roku 1914 vo svetle slovensko-rusínskych vzťahov v slovenskej a maďarskej historiografii. In HARBULOVÁ, Ľubica (ed.). *Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919 – 1945*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 52.

7 Priame svedectvo z priebehu tohto procesu priniesli aj slovenskí či rusínski intelektuáli. Bližšie: ŠTEFÁNEK, Anton. Marmarošský proces a zahraničná politika našej monarchie. In *Prúdy*, roč. 5, 1914, č. 6, s. 243-258; BESKID, Konštantín. *Obrázky z bývalého maďarského ráje: monstrosní proces v Marmarošské Sihoti*. Chust : Novotný a Bartošek, 1926. 55 s.

8 TAJTÁK, Ladislav. Marmarošskosihotský schizmatický proces roku 1914 vo svetle slovensko-rusínskych vzťahov v slovenskej a maďarskej historiografii. In HARBULOVÁ, Ľubica (ed.). *Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919 – 1945*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 55.

Hlásenie šéfa Civilnej správy na Podkarpatskej Rusi Dr. Jána Brejchu o pobyte K. Prokopa v Lavočnom a jeho údajnom protištátnom pôsobení

tóbra 1918.⁹ Väčšinu času počas Veľkej vojny tak prežil vo väzení. Hoci je dnes zrejmé, že prestup rusínskeho obyvateľstva na pravoslávnu vieru nemal politické ciele a bol vyvolaný ťaživou spoločenskou a hospodárskou situáciou chudobného roľníckeho obyvateľstva, reakcia uhorskej vlády tak prispela k vyostreniu negatívneho vzťahu Rusínov k uhorskému štátu, ako aj gréckokatolíckej cirkvi, resp. ich predstaviteľom. To sa nakoniec prejavilo koncom roka 1918, keď sa mnohé ruské národné rady¹⁰ vyslovili za odtrhnutie Rusínmi osídleného územia a jeho pripojenie k iným okolitým štátom, prípadne vytvorenie samostatného štátneho útvaru.

Jednotlivé národné rady mali živelný charakter, vznikali spontánne na verejných zhromaždeniach. Medzi ich predstaviteľmi sa okrem inteligencie – u ktorej možno očakávať potrebu vyjadrovať sa k aktuálnemu spoločenskému a politickému dianiu – vo veľkej miere objavili aj široké masy pospolitého ľudu. Do tohto spoločensko-politického pohybu sa zapojil tiež K. Prokop, ktorý spoločne s ďalšími obyvateľmi obce Iža (a azda aj širšieho okolia), odmietol naďalej žiť v hraniciach uhorského štátu. Vo svojom neskoršom svedectve odôvodnil svoje rozhodnutie tým, že život pod maďarským „panstvom“ sa stal neznesiteľným. Rusíni podľa jeho svedectva nemajú žiadnu vlastnú školu a v úradoch a celom verejnom živote sa používa iba maďarský jazyk.¹¹ Tento nepriaznivý stav dospel do bodu, keď boli rusínske deti trestané bitkou za používanie materinského jazyka.¹²

Východisko z tejto situácie hľadali Rusíni v pripojení nimi obývaného územia k niektorému z okolitých slovanských štátov. Prvotné myšlienky sa orientovali na spojenie s Ruskom. To sa však v tom čase samo zmietať v občianskej vojne, a tak sa táto možnosť stala neperspektívna. Spojenia s Poliakmi sa Rusíni podľa svedectva K. Prokopa báli, pretože bolo známe zaobchádzanie Poliakov s ostatnými slovanskými národmi. Do úvahy pripadalo ešte spojenie s Ukrajincami či Čechmi. Ako sa však ukázalo, „*pak jsme poznali, že Ukrajinců není mnoho, že lid za nimi nestojí, že oni vlastně dělají německou politiku na skázu Ruska a oslabení Slovanstva a že nám pomoci*

-
- 9 Archív Kancelárie prezidenta republiky (AKPR), fond Kancelár prezidenta republiky (KPR), protokol Podkarpatská Rus (PR), inv. č. 116, šk. č. 1. Kyril Prokop – Účast v Lavočném.
 - 10 Národné rady, ktoré vznikali v priebehu r. 1918 predstavovali zvláštnu formu politickej aktivity v rusínskom a ukrajinskom prostredí. Mali politické ciele, ale len regionálnu pôsobnosť a zvyčajne aj krátkodobú existenciu. Boli dôsledkom absencie politickej aktivity v tomto prostredí v predchádzajúcom období. Bližšie: KONEČNÝ, Stanislav. Politické strany v národnom hnutí karpatských Rusínov. In КОПОРОВА, Кветослава (ed.). *Studium Carpatho-Ruthenorum 2011. Штудії з карпаторусиністики*. Пряшів, 2011, s. 9-10.
 - 11 Svedectvo K. Prokopa je v súlade s údajmi z uhorských štatistík z konca 19. a začiatku 20. storočia. Bližšie: FALAT, Michal. Spoločenská skladba rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku na začiatku 20. storočia. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. [Cit. 14. októbra 2021] roč. 14, 2019, č. 2, s. 98. [Dostupné z: http://dejiny.unipo.sk/PDF/2019/05_2_2019.pdf]
 - 12 AKPR, fond KPR, protokol PR, inv. č. 4, šk. č. 1. Županský úrad v Užhorode. *Resoluce rolníka Kyrila Prokopa o připojení k ČSR*.

nemohou. Proto hledáme pomoci u bratrského národa českého, který ukázal velkou sílu, pořádek, má řádné vojsko a co hlavního, uznán jest za spojence čtyřdohody“.¹³

Toto retrospektívne svedectvo pochádza až z 8. marca 1919, keď už poprední predstavitelia významných národných rád zastávali pročeskoslovenský postoj a boli v spojení s československými orgánmi. K. Prokop toto memorandum v mene Ruskej národnej rady z Marmarošskej Sihoti tlmočil na županskom úrade v meste Užhorod, ktoré už bolo v tom čase obsadené československým vojskom. Fakt, že ho československým orgánom doručil K. Prokop naznačuje, že aj napriek svojmu prostému pôvodu požíval vo svojom okolí istú autoritu.

Od roku 1919 sa K. Prokop aktívne zúčastňoval na politickom živote Podkarpatskej Rusi, resp. Československa. Bol členom Centrálnej ruskej národnej rady (CRNR) založenej na zasadnutí 8. mája 1919 v Užhorode a patrila medzi členov viac ako 100-člennej rusínskej delegácie v Prahe, ktorá mala vyjadriť podporu spojeniu budúcej Podkarpatskej Rusi s Československom. V rámci CRNR, ktorá navonok prezentovala jednotu rusínskeho hnutia, však jestvovali zásadné ideové rozdiely. Tie sa prejavili už počas letných mesiacov 1919, keď rusofilské krídlo rady odmietalo zriadenie dočasného direktória podľa návrhu G. Žatkoviča¹⁴ a na schôdzi rady dňa 9. októbra 1919 vyústili do jej rozpadu na dve organizácie. Rusofilsky orientovaní predstavitelia zotrvali na pôvodnom názve CRNR, ukrajínofilské krídlo bolo združené v Prvej centrálnej ruskej národnej rade. K. Prokop zostal členom rusofilsky orientovanej rady, keďže sám bol rusofilskej orientácie a pravoslávneho vierovyznania.

Pôvodný návrh na zriadenie direktória, ktorého autorom bol Grigorij Žatkovič predpokladal, že jeho členmi budú – Eugen Puza,¹⁵ Július Braščajko,¹⁶ Augustín Vo-

-
- 13 AKPR, fond KPR, protokol PR, inv. č. 4, šk. č. 1. Županský úrad v Užhorode. *Resoluce rolníka Kyrila Prokopa o připojení k ČSR*.
 - 14 ŽATKOVIČ, Grigorij (2. 12. 1886 – 26. 3. 1967), americký právnik a rusínsky politik. Od jesene r. 1918 člen Americkéj národnej rady Uhro-Rusínov. Rusínov považoval za svojbytný národ a v tomto duchu koncipoval aj program ANRUR. Na stretnutí s T. G. Masarykom vo Philadelphii rokovali o otázke pripojenia územia obývaného Rusínmi k Československu. V prvej polovici r. 1919 sa neoficiálne zúčastnil Parížskej mierovej konferencie, kde spolu s Júliom Gardošom a Antonom Beskidom vytvorili tzv. ruskú komisiu. V letných mesiacoch toho istého roku viedol rokovania o zriadení autonómie Podkarpatskej Rusi. Bol prezidentom dočasného direktória. Od apríla 1920 do mája 1921 pôsobil vo funkcii guvernéra Podkarpatskej Rusi. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha : Libri, 2008, s. 281-282.
 - 15 PUZA, Eugen (1880 – 1922), rusínsky politik a vojak, major Ukrajinskej haličskej armády, iniciátor a člen Ruskej národnej rady v Chuste. Bol jedným z členov delegácie, ktorá v Stanislave predložila požiadavku pripojenia územia uhorských Rusínov k Západoukrajinskej ľudovej republike. V rokoch 1920 až 1921 člen Direktória Podkarpatskej Rusi a tajomník Grigorija Žatkoviča. Bližšie: *Енциклопедія українознавства. Словникова частина* (ЕУ-ІІ). Париж – Нью-Йорк, 1973, s. 2414-243.
 - 16 BRAŠČAJKO, Július (19. 4. 1875 – 9. 10. 1955), právnik, podkarpatský politik ukrajinskej kultúrnej orientácie. Na prelome r. 1918 – 1919 stál na čele rusínskych politikov, ktorí sa snažili o pripojenie Rusínmi osídleného územia k Ukrajine. V jari 1919 si uvedomil nereálnosť tohto plánu a začal presadzovať pripojenie k Československu. Zúčastnil sa zriadenia CRNR v Užhorode 8. 5. 1919 a stal sa jej členom. Bol jedným zo zakladateľov Ruskej

lošin¹⁷ a Emilián Toronský. Na návrh československej vlády, resp. šéfa civilnej správy Jána Brejchu,¹⁸ sa mali členmi direktória stať aj Július Hadžega¹⁹ a Kyril Prokop. Ustanovujúce zasadnutie sa konalo 18. decembra 1919. Medzi prítomnými okrem Eugena Puzu však chýbal aj K. Prokop, ktorý sa v tom čase nachádzal v poľskom väzení.²⁰ Udalosti spojené s jeho uväznením v Poľsku približuje policajná správa. Prokop pri výsluchu uviedol, že do obce Lavočné v blízkosti československo-poľských hraníc vycestoval po tom, čo mu Július Földeši²¹ v súkromnom rozhovore v Užhorode prezradil, že sa tam koná rokovanie Augustína Štefana²² s poľskými

roľníckej (poľnohospodárskej) strany (Руска хлѣборобска (земледѣлска) партія). Jeden z popredných predstaviteľov ukrajinského kultúrno-jazykového smeru na Podkarpatskej Rusi. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 45-46.

- 17 VOLOŠIN, Augustín (17. 3. 1874 – 19. 7. 1945), gréckokatolícky kňaz, pedagóg, publicista, kultúrny činiteľ a politik ukrajinskej orientácie. Od r. 1900 pôsobil ako profesor na gréckokatolíckom učiteľskom ústave, kde neskôr pôsobil ako riaditeľ do r. 1938. Bol autorom mnohých didaktických a učebných pomôcok, medzi ktorými nechýbala *Metodická gramatika uhro-ruského literárneho jazyka*. V novembri 1918 sa zasadil o vznik Uhro-Ruskej národnej rady v Užhorode, ktorá viedla rokovania o autonómii s maďarskou vládou. V marci 1919 sa definitívne zaradil medzi zástancov československej orientácie a výrazne sa zasadil o zjednotenie rusínskych predstaviteľov v CRNR. V dobe politickej krízy v r. 1938 sa stal popredným predstaviteľom autonomistického hnutia ukrajinskej orientácie. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 267-270.
- 18 BREJCHA, Ján (22. 2. 1867 – 28. 12. 1924), český správny úradník. Po vyhlásení vojenskej diktatúry bol na Podkarpatskej Rusi poverený organizáciou štátnej správy. Po vyhlásení generálneho štatútu sa stal najvyšším predstaviteľom – administrátorom Civilnej správy. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 46.
- 19 HADŽEGA, Július (16. 1. 1879 – 1. 12. 1947), gréckokatolícky kňaz, publicistka a rusínsky politik. Po rozpade Rakúsko-Uhorska agitoval za pripojenie Rusínmi obývaného územia k Československu. Bol členom direktória, v ktorom mal na starosti cirkevné záležitosti. Bol spoluzakladateľom Spoločnosti Alexandra Duchnoviča a aktívny publicista rusínskeho smeru. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 88.
- 20 Národní archiv České republiky (NA ČR), fond Prezidium ministerské rady (PMR), č. 16707, šk. č. 107, *Ustanovení provisorního Direktoria*.
- 21 FÖLDEŠI, Július (1875 – 1947), kníhtlačiar, rusínsky politik promaďarskej orientácie. V r. 1918 – 1919 agitoval za zotrvanie Rusínmi osídleného územia v Maďarsku. V r. 1924 sa stal členom Autonómneho poľnohospodárskeho zväzu (Автономный Земледѣлский Союзъ) a v r. 1935 – 1939 bol poslancom Národného zhromaždenia. Bližšie: МАГОЧИЙ, Павло-Роберт. *Підкарпатська Русь. Формування національної самосвідомості (1848 – 1948)*. Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, 2021, s. 538.
- 22 ŠTEFAN, Augustín (25. 5. 1877 – 1944), právnik a rusínsky politik promaďarskej orientácie. Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vyhlásení Maďarskej republiky bol menovaný ministrom kabinetu Michala Károlyiho. V decembri 1918 bol menovaný guvernérom tzv. Ruskej krajiny, kde zotrval aj po boľševickom prevrate. V apríli 1919 sa snažil o prevrat, bol však odhalený a musel utiecť do Poľska. V r. 1942 sa vrátil na Podkarpatskú Rus a sľúbil vernosť ČSR. V r. 1925 – 1929 pôsobil ako poslanec v parlamente za agrárnu stra-

O p i s .

K D. 1100/20
218

P r o t o k o l .

Na predvolání dostavil se pan Prokop Kyril, nar. 15./3. 1883 v Ise, župa marmarošská, příslušný do Tizso Kriva, komitát ugočský, pravoslavného náboženství, ženatý, rolník, bytem toho času v Užhorodě u pana ředitele Gagatky, který udává toto:

V r. 1913 bylo proti mně a 180 jiným osobám župy marmarošské, ugočské a gerežské zahájeno trestní řízení v známé procesu proti hraběti Bobrinskému pro velezradu. Byl jsem odsouzen pro tak zv. moskefilství na dvě léta do těžkého žaláře, které jsem nastoupil 30/8. 1914 a propuštěn jsem byl 16./3. 1916. Trest tento jsem si odbyl v Komárně. Po odbytí trestu jsem byl internován tehdejší maďarskou vládou a to v Kaunt Sent Miklos, odkudž jsem byl propuštěn teprve krátce před ~~XXXXXX~~ státním převratem a to 15./10./ 1918. Vrátil jsem se domů do Krivy, kdež domácí obyvatelstvo žádalo, ochranu proti hrubým persekucím maďarské soldatesky. Asi 10.11. 1918 odebrala se deputace asi 300 osob, ovšem tajně a po jednotlivu, do Budapešti, aby tam intervenovala u francouzského generála Vikse, by se našeho domácího lidu ujal. Maďaři slibovali tehdy nám autonomii atd. v rámci starého Maďarska a chtěli pro nás zřídit ministerstvo rusínské krajiny. Náš národ s tím s pokojem nebyl. Tu bylo svoláno na 21./1. 1919 do Husztu "národní shromáždění" kdež většina domorodého obyvatelstva prohlásila připojení ruské krajiny k ruské Ukrajině do Kijeva, kdežto některé politické osobnosti rusínské, jako Dr. Braščajko, Puza, Ivan Kelemen atd. prosadili připojení k

Hlásenie Policajného referátu Civilnej správy Podkarpatskej Rusi z 30. marca 1920 o výpovedi K. Prokopa o jeho činnosti v čase začleňovania Podkarpatskej Rus do Československa

predstaviteľmi s cieľom udržať Podkarpatskú Rus v Maďarsku. K. Prokop sa podľa vlastných slov vydal do Lavočného za účelom zistiť, o čom sa bude rokovať. Sám sa obával, že prípravy na zjazd CRNR 9. októbra využijú promaďarsky orientovaní Rusíni na vyvolanie nepokojov. Na poľských hraniciach ho však ešte 27. septembra 1919 zadržala poľská pohraničná stráž a odvieďla do väzenia vo Ľvove. Po zásahu československého ministerstva zahraničných vecí bol prepustený z väzenia 22. februára 1920 a vrátil sa do Mukačeva.²³

Samotná policajná správa vznikla na základe vyšetrovania jeho politickej spoľahlivosti. Prokop bol podozrivý zo spolupráce s maďarskou iredentou na základe svedectva Jaromíra Nečasa a Jacka Ostapčuka. K. Prokop označil ich svedectvo za lož a snahu o jeho diskreditáciu, pretože požíval značnú dôveru v Marmarošskej župe a odmietal s nimi (ukrajinoľmi) spolupracovať. K vyšetrovaniu sa vyjadril aj šéf civilnej správy Ján Brejcha, ktorý prezídiu ministerstva vnútra oznámil, že vyšetrovanie vo veci spolupráce K. Prokopa s maďarskou iredentou prinieslo negatívny výsledok. Zároveň poukázal na perzekúcie K. Prokopa uhorským režimom pred rokom 1918 a konštatoval, že celé obvinenie voči jeho osobe sa zdá neodôvodnené.²⁴ K. Prokop sa vzhľadom na pobyt vo väzení členom direktória de facto nestal. V čase jeho prepustenia a príchodu na Podkarpatskú Rus už bolo direktorium prakticky nefunkčné. Už 22. januára priniesli maďarské noviny *Közlöny* (Bulletin) správu o tom, že Žatkovič podal v Prahe demisiu a spolu s ním aj všetci členovia direktória.²⁵ Hoci je pravda, že v zákulisí politických rokovaní sa otvorene hovorilo o demisii, k jej prijatiu československou vládou došlo až 20. apríla 1920.

Neusporiadané pomery na Podkarpatskej Rusi viedli v nasledujúcom roku k politickej kríze, ktorá pretrvávala počas celej prvej polovice 20. rokov. Na rok 1920 boli v Československu vyhlásené voľby do Národného zhromaždenia, ktoré sa však neuskutočnili na niektorých novopripojených územiach, ako aj na území Podkarpatskej Rusi. Pražská vláda prijala toto rozhodnutie z obavy, aby sa moci na Podkarpatskej Rusi neuchopili voči republike nepriateľsky naladené osoby. Do Prahy sa totiž z východného cípu republiky dostávali rôznorodé správy o rusínskych politických predákoch, ktoré ich často obviňovali z neúprimnosti, vzájomnej nevraživosti či chamtivosti.²⁶ Jednotliví politici sa tiež vzájomne osočovali v tlači a často sa navzájom obviňovali z maďarónstva. Rozhodnutie neuskutočniť voľby vyvolalo nevôľu medzi rusínskymi politikmi, ktorí obviňovali československú vládu z nedodržiavania vzájomných dohôd a mierovej zmluvy.

Napriek tomu, že voľby sa na území Podkarpatskej Rusi nekonali, ich realizácia v ostatných častiach krajiny mala dopad aj na jej východnú časť. V roku 1920 tu začali vznikať prvé politické strany, ktorých predchodcami boli už spomínané centrálné

nu. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha : Libri, 2008, s. 247.

23 AKPR, fond KPR, protokol PR, inv. č. 116, šk. č. 1. Kyril Prokop – Účast v Lavočném.

24 AKPR, fond KPR, protokol PR, inv. č. 116, šk. č. 1. Kyril Prokop – Účast v Lavočném.

25 AKPR, fond KPR, protokol PR, inv. č. 88, šk. č. 1. Civilní správa Podkarpatské Rusi a prezidium ministerské rady – činnost Dr. Žatkoviče – demise, články a pod.

26 HUBENÝ, David. Podkarpatoruské volby do sněmu a přezkum u Volebního soudu v roce 1939. In *Historie – otázky – problémy*. 2014, č. 1, s. 181-182;

ruské národné rady. Jednou z prvých politických strán, ktoré tu vznikli bola Karpatoruská strana práce maloroľníkov a bezzemkov (Карпаторуська трудова партія малоземельних і безземельних, skratene Карпаторусская трудовая партія), ktorá bola založená ruskými emigrantami z Haliče – Andrejom Gagatkom,²⁷ a Bukoviny – Ilarionom Curkanovičom²⁸ na zjazde v Mukačeve a Svalave v dňoch 11. – 12. júla 1920.²⁹ Členom strany sa stal aj K. Prokop. Bola to ľavicovo orientovaná strana s rusofilskou orientáciou. Rusínom síce priznávala určitú osobitosť, avšak považovala ich (vrátane Ukrajincov) za súčasť jednotného ruského národa.³⁰ Vzhľadom na svoju orientáciu podporovala šírenie pravoslavia na Podkarpatskej Rusi. Z tohto dôvodu spolupracovala s *Ruskými pravoslávnyimi novinami* (Рускій Православній Вестник), ktoré vychádzali v rokoch 1921 – 1922. Redaktorom novín bol spočiatku Ivan Monďič, neskôr sa redaktorom stal K. Prokop.³¹

Politická kríza na Podkarpatskej Rusi vyústila v rokoch 1922 – 1923 do opozičnej politiky väčšiny rusínskych politických strán. Niektorí predstavitelia vypracovali memorandá a tie potom zaslali predsedníctvu Spoločnosti národov, ktorá bola arbitrom v sporoch československej vlády so zástupcami Rusínov v Československu. Prebehlo niekoľko rokovaní medzi predstaviteľmi rusínskych politických strán v snahe zjednotiť postup a vyvinúť nátlak na pražskú vládu, aby splnila svoje sľuby. Poprední českí predstavitelia sa snažili situáciu v regióne upokojiť. V roku 1922 rokoval v Užhorode Eduard Beneš, avšak bezvýsledne. Úsilie upokojiť situáciu vyvinula aj Republikánska strana poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu (agrárna strana), ktorej odbočka – Селянсько републиканська земледельська партія (Seljansko-republikánska zemledeľská partija) pôsobila na území Podkarpatskej Rusi. Na spoločných rokovaníach v roku 1923 došlo k zjednoteniu s blokom ruských (rusínskych) roľníckych strán na Podkarpatskej Rusi – Подкарпатській

-
- 27 GAGATKO, Andrej (24. 8. 1884 – 1944), haličský a podkarpatoruský politik. Pred prvou svetovou vojnou bol účastníkom novoslovanského hnutia na Lemkovštine. Na jar 1919 emigroval do ČSR a usadil sa na Podkarpatskej Rusi. Rozvinul spoluprácu s prešovskými rusofilsky orientovanými politikmi, propagoval pripojenie Podkarpatskej Rusi spolu s Lemkovštinou k Československu. Od mája 1919 pôsobil ako tajomník CRNR v Užhorode. Po rozkole v októbri 1919 zostal na strane rusofilov. V r. 1920 založil Karpatoruskú stranu práce (Карпаторусская трудовая партія). Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha : Libri, 2008, s. 89-90.
- 28 CURKANOVICH, Ilarion (12. 1. 1878 – 1947), bukovinský politik rusofilskej orientácie. V r. 1919 sa prihlásil od československej armády a s ňou prišiel na Podkarpatskú Rus. Je jedným zo zakladateľov Karpatoruskej strany práce (Карпаторусская трудовая партія). Na Podkarpatskej Rusi viedol ostrý boj s predstaviteľmi ukrajínofilskej orientácie. V r. 1929 – 1935 pôsobil ako senátor v Národnom zhromaždení. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha : Libri, 2008, s. 89-90.
- 29 ЛІХТЕЙ, Ігор. *Підкарпатська Русь у складі Чехословаччини: особливості суспільно-політичного розвитку 1919 – 1929 років*. Ужгород : Всеукраїнське державне видавництво Карпати, 2018, с. 124-125.
- 30 CURKANOVICH, Ilarion. *Ideové smernice karpatoruských politických stran*. Praha : Tiskový odbor ÚSČS, 1931, s. 11.
- 31 ЛІХТЕЙ, Ігор. *Підкарпатська Русь у складі Чехословаччини: особливості суспільно-політичного розвитку 1919 – 1929 років*. Ужгород : Всеукраїнське державне видавництво Карпати, 2018, с. 127.

Nový ruský poslanec našeho Národního shromáždění.

Včera složil předepsaný slib jako poslanec pan Kiril Prokop, zemědělec v Tise Krive. Slib pronesl ruský. Poslancem K. Prokopem vstoupil do parlamentu nový zástupce ruského lidu na Podkarp. Rusi. Ze života nového poslance uvádíme: Kiril Prokop narodil se r. 1883 v Ise u Hustu, památném to středisku národního a pravoslavného hnutí podkarpatoruského lidu, kteréhožto hnutí se již jako jiných zúčastnil. Bylo to ovšem hnutí maďarskou státní mocí persekované. Také když se K. Prokop oženil v Tise Krive, zachoval staré styky s Ižou a ocíl se téže mezi 188 obžalovanými a souzenými v památném marmarošetském procesu r. 1912 a byl odsouzen ke čtyřletému žaláři. Z toho si odseděl dvě leta v samovazbě v Komárně, načež byl roku 1916 až do konce války internován v kteréš obci u Pešti. Po pádu monarchie uanesli se zástupci ruského lidu v Marmarošské Sňhoti odtrhnouti se od Maďarska a připojiti se ke Kijevu. Schůze té zúčastnil se i K. Prokop. Byl též v deputaci podkarpatoruských zemědělců, vypravené z iniciativy nynějšího posl. republikánské strany dra Štefana do Pešti. Ale maďarské sliby a listi byly prohlédnuty. Deputace slíbila, že odpověď Maďarům dá ve schůzi v Hustě. Ale odtud byla vyslána pětičlenná delegace, v níž byl rovněž p. K. Prokop. Než delegace byla zadržena Poláky. Když pak posl. Prokop zvěděl, co již bylo vykonáno pro připojení Podkarpatské Rusi k Československu, ujal se horlivě práce k tomuto cíli. V dubnu r. 1919 odevzdal vládě obšírné memorandum jménem 35 obcí a v memorandě tom se žádá, aby Podkarp. Rus byla připojena k Československu. Pan K. Prokop je členem ústř. výkonného výboru trudové strany, Ústř. ruské národní rady a členem Ústř. pravoslav. komitétu. Ruský lid Podkarpatské Rusi má v novém poslanci zástupce osvědčeného, zdáního a věrného.

Článek *Nový ruský poslanec našeho Národního shromáždění* uveřejnený v novinách *Národní listy* 23. októbra 1928

však vzdal svojho mandátu a na jeho miesto nastúpil K. Prokop.³² Sľub poslanca zložil 22. októbra 1928 a jeho voľba bola verifikovaná 13. decembra 1928.³³

Odchod Andreja Gagatka z parlamentu komentovala maďarská tlač, ktorá to pripisovala vnútornému rozkladu Karpatoruskej strany práce (Карпаторусская трудовая партия). *Venkov* – tlačový orgán Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu, reagoval na toto vyhlásenie správou, že niektorí členovia

Земледѣлскій Союзъ (Jozef Kamin-ský, Vasil' Ryžak a Michal Demko), Карпаторусская трудовая партия (Andrej Gagatko, Ilarion Curkanovič a Kyril Prokop) a Земледѣлска автономна партия Подкарпатской Руси (Ivan Močkoš). Súčasťou bloku sa nestala Руска хлѣборобска (земледѣлска) партия (Augustín Vološin, Július Braščajko, bratia Želtvajovci), ktorá odmietala rusofilskú orientáciu strán, najmä snahu zaviesť ruský jazyk v školstve. Po zjednotení strana zmenila názov na Республиканська партия земледілського народу Підкарпатської Руси (Republikánska strana poľnohospodárskeho ľudu Podkarpatskej Rusi). Spolupráca však nemala dlhé trvanie. Už v roku 1924, keď sa na Podkarpatskej Rusi konali prvé voľby do Národného zhromaždenia, sa blok rozpadol, pretože niektorí rusínski politici nesúhlasili s centralistickou politikou agrárnej strany. Kyril Prokop v tom čase zostal verný Karpatoruskej strane práce (Карпаторусская трудовая партия), ktorá šla do volieb v spolupráci s Československou národnosocialistickou stranou. Andrej Gagatko získal poslanecké kreslo, ktoré obhájil aj vo voľbách v roku 1925. Koncom volebného obdobia sa

32 Nový ruský poslanec našeho Národního shromáždění. In *Národní listy*. 23. október 1928, s. 2.

33 Stenoprotokol ze schůze č. 167. [cit. 22. november 2021] In: Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. [Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=30977>]; Stenoprotokol ze schůze č. 176. [cit. 22. november 2021] In: Spoločná Česko-Slovenská Digitálna parlamentná knižnica. [Dostupné z: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=31170>]

Karpatoruskej strany vstúpili medzi agrárnikov.³⁴ Medzi inými sa členom agrárnej strany stal aj K. Prokop. V nasledujúcich voľbách v roku 1929 získal mandát v Národnom zhromaždení za agrárnu stranu, ktorá mala v Poslaneckej snemovni vo funkčnom období 1929 – 1935 46 poslancov.³⁵

Počas svojho pôsobenia na pôde Národného zhromaždenia Prokop nevyvíjal výraznejšiu iniciatívu. V priebehu funkčného obdobia nepredniesol jedinú reč v rozprave, nevystúpil s vlastným prejavom ani nepodal žiadnu interpeláciu. Možno predpokladať, že pasivita v poslaneckom kresle prakticky ukončila jeho politickú kariéru. Osobnosť K. Prokopa sa totiž po roku 1935 vytráca z písomných prameňov a jeho ďalší osud je nám doposiaľ neznámy.

34 Odchod Dr. Gagatky z politickej arény mrzí Maďary. In *Venkov*, 18. september 1928, s. 5.

35 UHLÍŘ, Dušan. *Republikánska strana venkovského a maloroľníckeho lidu 1918 – 1938*. Praha : Ústav československých a svetových dejin ČSAV, 1988, s. 247.

MATERIÁLY

*Župčany. Rímskokatolícky Kostol Nanebovzatia Panny Márie,
v ktorom kázal Jonáš Záborský. Foto: Peter Švorc*

NÁHROBKY A PAMÄTNÍKY NA JONÁŠA ZÁBORSKÉHO V ŽUPČANOCH

Erik ONDRIA

Abstract: *Tombstones and monuments to Jonáš Záborský in Župčany.* Each cultural nation commemorates its important historians and representatives who have been recorded in history, or rather created history of their own nation, in various ways. Celebrations, reverential acts, anniversaries and the unveiling of monuments or memorials are in this respect among the most common honors of the memory of any important person. Jonáš Záborský is undoubtedly one of the leading figures in Slovak national history. In Župčany, the village in which he worked, where he wrote the vast majority of his literary and historical work and where he is buried, several tombstones or other memorials are commemorating the work and activities of this Slovak nationalist were discovered on the anniversaries of Záborský's death or birth during the 19th and 20th centuries. The article focuses mainly on the presentation of individual monuments to Jonáš Záborský in the village of Župčany and the genesis of their gradual creation.

Keywords: Jonáš Záborský. Župčany. Monuments. Tombstones.

„Pred nedávnym časem prejel přes naše město vel. p. Jonáš Záborský, ubíraje se na místo duchovního účinkování svého, do Župčan, obce to v Šarišské stolici, při Prešově ležící.“¹ Táto stručná správa uverejnená v Slovenských novinách v apríli 1853 oznamovala vtedajšej verejnosti nové pôsobisko jedného z najznámejších slovenských národovcov. Spisovateľ, kňaz a historik Jonáš Záborský však podľa svojho vlastného životopisu neprišiel do Župčian literárne naladený: *„Uznan som teda za najmúdrejšie, hoc ma srdce bolelo, mlčať a s tým predsavzatím som prišiel do Župčian nepísať viac ani slova. I zostal som za šesť rokov tomuto predsavzatiu verným. Bol som okrem povinností farárskych výlučne len gazdom.“²*

Jonáš Záborský našťastie neostal svojmu predsavzatiu verný a v Župčanoch, v obci, v ktorej pôsobil 23 rokov ako rímskokatolícky kňaz, napísal najväčšiu a najdôležitejšiu časť svojej literárnej a historickej tvorby. Obec a jej občania sa navyše dostali do literárneho spracovania, keď poslúžili ako predloha k Záborského Dvom dňom v Chujave.³ V Župčanoch v roku 1876 Jonáš Záborský zomrel a je tu aj pochovaný. Obec sa tak popri Zaborí, Kežmarku, Prešove, Viedni či Košiciach a ďalších miestach, stala jedným z pôsobísk tohto národného buditeľa. Na jeho pôsobenie a život v Župčanoch dodnes upozorňuje niekoľko pamiatok, ktoré boli v obci inštalované v priebehu 19. a 20. storočia.

1 Dopisy. In *Slovenské noviny*, 9. 4. 1853, č. 41, s. 162.

2 ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Dva dni v Chujave – Najdúch – Vlastný životopis*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 228; JARIABEK, Viliam. *Jonáš Záborský župčiansky samotár*. Martin : Osveta, 1981, s. 107.

3 Aj vďaka, či práve kvôli Záborského poviedke sú dodnes Župčany známe aj pod neoficiálnym hovorovým a mierne provokačným názvom „Chujava“.

Jednou z najmarkantnejších pamiatok na Záborského pôsobenie v obci je budova župčianskej fary, v ktorej býval podobne ako ostatní farári slúžiaci v obci. Práve budova župčianskej fary sa stala, popri hrobe spisovateľa, v roku 1922 miestom oslavy a spomienky na Jonáša Záborského. Začiatkom júna 1922 zorganizoval Slovenský odbor Národnej rady Československej pod protektorátom ministerstva škol-

stva a národnej osvetu zjazd osvetových pracovníkov v Prešove. Vrcholom bohatého programu slávností konaných 3. až 6. júna 1922 bolo odhalenie dosky Pavla Országha Hviezdoslava, 4. júna 1922, na budove kolégia v Prešove a pamätnej dosky Jonáša Záborského na fare v Župčanoch o deň nato.⁴ Pozvánka a program tohto podujatia boli pomerne široko propagované v jednotlivých regionálnych novinách,⁵ čoho následkom bola značná účasť nielen inteligencie, zástupcov novín a kultúrnych či spoločenských združení a organizácií z celého Slovenska, ale aj bežných občanov.

Slávnosti v Prešove sa konali za osobnej účasti ministra školstva a národnej osvetu Vavra Šrobára, ktorý sa však nakoniec nezúčastnil odhaľovania pamätnej dosky na fare v Župčanoch. Pamätná doska Jonášovi Záborskému bola na fare v Župčanoch slávnostne osadená za zvukov národných hymien v pondelok, 5. februára 1922. Na nohách bola v ten deň celá obec – bandérium a rady mládeže v šarišských krojoch vítali prichádzajúcich hostí.⁶ Slávnostné príhovory pri tejto príležitosti mali pred kostolom v Župčanoch pri Záborského hrobe zastupujúci šarišský, neskôr košický župan dr. Rumann a tajomník Matice slovenskej František Heřmanský. Slávnosť bola zakončená recitáciami šarišských mládencov pri hrobe Záborského nachádzajúcom sa pri miestnom kostole Nanebovzatia Panny Márie.⁷ Ako bývalo zvykom, pamätná doska na fare v Župčanoch bola zverená do opatery a ochrany, na jednej strane starostovi obce, na druhej župčianskemu farárovi Štefanovi Sárosymu.⁸ Nápis⁹ na pamätnej doske je na fare osadený dodnes:

*Pamätná tabuľa na župčianskej fare,
foto: Mária Kaletová*

- 4 Sjazd osvetových pracovníkov Slovenska v Prešove. In *Slovenský svet*, roč. 2, 1922, č. 18, s. 11.
- 5 Okrem už citovaného periodika *Nový svet* z regionálnych tlačí napríklad: Sjazd osvetových pracovníkov Slovenska v Prešove. In *Naša Orava*, roč. 5, 6. 5. 1922, č. 18, s. 2; Sjazd osvetových pracovníkov Slovenska v Prešove. In *Považské hlasy*, roč. 5, 21. 4. 1922, č. 16, s. 1.
- 6 Prvý osvetový zjazd Slovenska. In *Gemer-Malohont*, roč. 4, 11. 6. 1922, č. 24, s. 1.
- 7 Odhalenie dosky Jonáša Záborského. In *Slovenský svet*, roč. 2, 1922, č. 25, s. 8.
- 8 KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. Jonáš Záborský. Životné epizody. In *Slovenské pohľady*, roč. 43, 1927, č. 6 – 8, 1927, s. 506.
- 9 Za pomoc pri výskume a odborné rady z epigrafie pri všetkých pamiatkach na Jonáša Záborského v Župčanoch ďakujem Mgr. Márii Kaletovej.

JONÁŠ
ZÁBORSKÝ

Slovenský historik a spisovateľ – žil, pracoval a zomrel
v tomto dome.

*1812 †1876¹⁰

*Pôvodný náhrobník osadený na hrobe
J. Záborského v maďarčine,
zdroj – Štátny archív v Prešove, Fond
Základná deväťročná škola v Župčianoch
1922-1972, i. č. 154, šk. 11. Kronika
rímsko-katolíckej ľudovej školy v Župčianoch
1927-1953, s. 12-13.*

Národ netvorí len jeho obyvateľstvo, ale aj jeho predkovia či dejiny a túto skutočnosť si veľmi dobre uvedomovali aj v novovzniknutej Československej republike (ČSR). Nová československá vláda si tak pripomínala českých aj slovenských národovcov, ktorí v histórii oboch národov vykonali mnoho prospešnej práce. Istým paradoxom však bolo v tomto období, a v prípade Záborského zvlášť, upriamenie pozornosti na faru v Župčianoch a nie na miesto posledného odpočinku Jonáša Záborského. Na Záborského hrobe sa totiž stále nachádzal kamenný náhrobok s maďarským textom:

ZÁBORSZKY JONÁS
Született 1812 Febr. 3 an
Meghalt 1876 Jan 23 an¹¹

Ako písal prešovský kronikár Belo Klein-Tesnoskalský vo svojom článku o Záborskom v roku 1927: „Záborského pochovali pri kostole župčianskom, hrob mu ozdobil kameným pomníkom jeho následník v kňazskom úrade (zrejme Anton Kleinovský, ktorý po ňom prevzal farárske miesto, pozn. E. O.); len škoda, že nemal pochopenia pre nekonečnú lás-

- 10 Uvádzam presný prepis textu ako je písaný na pamätnej doske osadenej na fare v Župčianoch. Doska je vyrobená z jedného kamenného bloku s rozmermi 75 x 50 cm a na rohoch je opatrená štvorcovými bronzovými krytmi úchyto.
- 11 Záborského náhrobník z jedného kusa kameňa v maďarčine je vysoký 2 metre. Je zakončený krížom, vystupujúcim z ornamentu, so šírkou ramien a tela 8 cm a rozmermi 43 x 20 cm. Florálny ornament zdobí aj krajné zakončenie poloblúkového frontónu, na ktorého ploche sa nachádza vyobrazenie kalicha, symbolu kňazstva, s ornamentálnym pozadím. Celkové rozmery kamennej náhrobnej dosky predstavujú 100 x 60 cm. Vnútorňá plocha náhrobnej dosky má rozmery 87 x 42 cm, jej hĺbka je 13 cm. Meno Jonáša Záborského je na nej uvedené 6 cm vysokou kapitálou, údaje o živote 2 - 4 cm vysokou kurzívou. Šírka podstavca je 65 cm, výška 13 cm a hĺbka 19 cm.

ku Záborského k svojej materinskej reči, maďarský nápis na jeho pomníku čítame ako nemiernu ironiu s nevoľou... Keď už azda slovenský nápis ostýchal sa dať vyryť, aby sám neprišiel do podozrenia panslavizmu, mohol to urobiť latinčino-u.¹²

Okrem maďarského textu na náhrobníku Jonáša Záborského začali postupne novinári i jednotlivci v tlači upozorňovať aj na zhoršujúci sa stav ako samotného náhrobku, tak aj chátrajúcej budovy župčianskej fary, v ktorej sa navyše ešte stále nachádzali niektoré jeho rukopisy.¹³ Navyše hrob Jonáša Záborského sa stával postupne stále navštevovanejším miestom nielen jednotlivcov, ale aj organizácií, ktoré rovnako upozorňovali na skutočnosť zastaraného náhrobníka a nedôstojného miesta posledného odpočinku veľkého slovenského národovca. Bolo tomu tak aj na zjazde slovenského katolíckeho študentstva v Košiciach v roku

Prvý Záborského náhrobník osadený v stene kostola Nanebovzatia Panny Márie v Župčanoch, foto: Mária Kaletová

1927, ktorý mal v programe návštevu Záborského hrobu v Župčanoch.¹⁴ Neskoršie snahy Ústredia slovenského katolíckeho študentstva o vybudovanie dôstojného miesta posledného odpočinku pre Jonáša Záborského v Župčanoch však skončili s ukončením pôsobenia vtedajšieho župčianskeho farára a správcu pamiatok na Jonáša Záborského, Štefana Sárossyho, ktorý odišiel do výslužby v úctyhodnom veku 86 rokov.¹⁵

Keďže sa nepodarilo na hrob Jonáša Záborského vyhotoviť nový náhrobok napísaný v slovenčine, objavovali sa v priebehu 30. rokov 20. storočia príležitostne v jednotlivých periodikách a tlači články,¹⁶ ktoré na tento stav upozorňovali aj naďalej, resp. pripomínali Záborského prínos ako pre slovenské dejiny a literatúru, tak

12 KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo. Jonáš Záborský. Životné epizody. In *Slovenské pohľady*, roč. 43, 1927, č. 6 – 8, 1927, s. 505.

13 Čo je s pozostalosťou Jonáša Záborského? In *Slovenský denník*, roč. 10, 25. 1. 1927, č. 19, s. 4.

14 Účastníkom sjazdu slov. kat. študentstva v Košiciach do pozornosti. In *Slovenská pravda*, roč. 8, 24. 7. 1927, č. 30, s. 3.

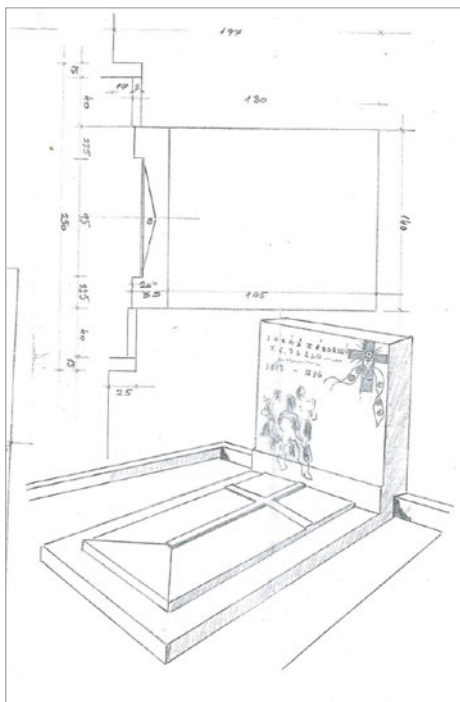
15 Štátny archív Prešov (ŠA PO), fond Základná deväťročná škola v Župčanoch 1922 – 1972, inv. č. 154, šk. 11. *Kronika rímsko-katolíckej ľudovej školy v Župčanoch 1927 – 1953*, s. 12-13.

16 MRÁZ, Andrej. Tragická osobnosť Jonáša Záborského. In *Elán*, roč. 7, marec 1937, s. 5; Historický kalendár. In *Slovenský hlas*, roč. 1, 3. 2. 1938, č. 27, s. 3.

aj pre samotnú obec.¹⁷ Postupne sa dali veci do pohybu a uskutočňovali sa prípravy na odhalenie busty Jonášovi Záborskému v parku v Prešove. V Župčanoch sa na druhej strane pripravovali plány na nový náhrobný kameň, ktorý sa mal osadiť na Záborského hrob.¹⁸

Iniciatívy sa v tomto smere chopil Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku. Bola vyhlásená zbierka na nový náhrobný kameň, ktorý mal byť osadený na hrobe Jonáša Záborského v Župčanoch a na Záborského bustu, ktorá mala byť osadená v mestskom parku v Prešove.¹⁹ Autorom nového slovenského náhrobníka a pripravovanej busty sa stal sochár a maliar Karol Šovánka,²⁰ ktorý v tom čase pôsobil v Kežmarku. Šovánka predložil Jubilárnemu výboru mladých Slovákov na východnom Slovensku návrh náhrobníka, ktorý bol prijatý. Výbor konzultoval finálny návrh pomníka v Župčanoch, ako aj jeho blízkeho okolia, jednak s rímskokatolíckym farským úradom v Župčanoch, jednak s biskupom Jozefom Čárskym.²¹ Po pripomienkovaní návrhu vyobrazenia, najmä v súvislosti s kresťanskými insígniami, ktoré mali na náhrobku symbolizovať Záborského vieru a poslanie kňaza, bolo nakoniec rozhodnuté neumiestňovať na náhrobník reliéf hlavy Záborského, ale skupinu detí.²²

- 17 Župčany – stredisko spomienok na Jonáša Záborského. In *Slovenský hlas*, roč. 1, 8. 10. 1938, č. 230, s. 6.
- 18 Náhrobok J. Záborského v Župčanoch. In *Novosti*, roč. 20, 7. 9. 1938, č. 204, s. 6; Náhrobok J. Záborského v Župčanoch. In *Slovenský ľud*, roč. 18, 14. 9. 1938, č. 37, s. 509; Náhrobok J. Záborského v Župčanoch. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 16. 9. 1938, č. 38, s. 8.
- 19 V obci Župčany sa vyzbieralo 500 Kčs. Najväčšou sumou prispela Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach, ktorá na Záborského pomník a bustu prispela 62 000 československých korún, čo prakticky predstavovalo potrebnú sumu na vybavenie potrebných záležitostí v súvislosti s pomníkom a bustou. Cena samostatného náhrobníka v Župčanoch bola podľa správ v tlači 20 000 Kčs. Zdroje: ŠA PO, fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku, inv. č. 4, šk. č. 3. 1240/38 Slovenská pokladnica pre hospodárskych robotníkov; Náhrobok J. Záborského v Župčanoch. In *Novosti*, roč. 20, 7. 9. 1938, č. 204, s. 6; Náhrobok J. Záborského v Župčanoch. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 16. 9. 1938, č. 38, s. 8.
- 20 Karol Šovánka – sochár, maliar a umelecko-priemyselný výtvarník. Narodil sa 7. 3. 1883 v Uhrovci, zomrel 4. 5. 1961 v Östringene. Študoval v Budapešti, Bruseli a na sochárskej špeciálke. Istý čas pracoval v ateliéri sochára Zalu, odkiaľ sa dostal do Kežmarku, kde bol kresliarom vo výšivkárskej škole. Tu začal maľovať a v neskoršom období sa osamostatnil ako sochár a maliar. Známy je najmä vďaka svojim veristickým krajinkám (najmä zimným), vedutám, no predovšetkým obrazmi lovnej a vysokohorskej zveriny. Zúčastňoval sa rozličných súťaží na pomníky, pamätné tabule, čoho dôkazom sú aj jeho diela v Župčanoch a Prešove. Na prelome 30. a 40. rokov 20. storočia vystavoval svoje diela vo väčších slovenských mestách. V roku 1945 odišiel do západného Nemecka, kde aj neskôr zomrel. Zdroje: ŠAUCIN, Ladislav. *Výtvarné umenie na východnom Slovensku 1918 – 1938*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 52 – 53; Karol Šovánka, Dostupné na <https://www.webumenia.sk/autor/10553> [cit. 12. apríla 2021].
- 21 ŠA PO, fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku, inv. č. 4, šk. č. 3. 1325/38 – *List od Jubilárneho výboru z 10. 8. 1938 pre R-K farský úrad v Župčanoch*; 1384/38 – *List od Jubilárneho výboru z 25. 8. 1938 pre K. Šovánku*.
- 22 Reliéf Záborského a postavy šarišských detí predstavovali dva hlavné motívy, s ktorými sa na náhrobku počítalo. Prvú možnosť preferovali v Župčanoch, najmä farár Ladislav

*Nákres druhého náhrobníka z roku 1938,
zdroj – Štátny archív v Prešove, Fond
Jubilárny výbor mladých Slovákov na
východnom Slovensku, i č. 4, šk. č. 3.
1325/38 – List od Jubilárneho výboru
z 10.8.1938 pre R-K farský úrad v
Župčanoch.; 1384/38 – List od Jubilárneho
výboru z 25.8.1938 pre K. Šovánku.*

Zadávatelia objednávky sa tak rozhodli pre náhrobník, ktorý mal odzrkadľovať Záborského pôsobenie a odkaz vo viacerých významoch. Dominantnú časť ľavej strany náhrobníka tvorila skupina troch detí odetá do šarišských krojov vystupujúca do popredia náhrobníka. Kompozícii dominovala postava chlapca uprostred dvoch dievčat. Prítomnosť slovenských detí mala vyjadrovať a symbolizovať Záborského vzťah s národom, pre ktorý zasvätil svoj život a prácu. Chlapec drží veniec, dievča vpredu kyticu.²³ Pravý horný roh náhrobníka tvorila menšia vystupujúca podoba kríža, v ktorom bol umiestnený kalich s hostiou. Tento kalich umiestnený v podstavci kríža vystupoval ešte nad úroveň reliéfu kríža. Symboly kňazstva boli doplnené o kňazskú stólu vychádzajúcu z pozadia tela kríža, ktorá vlnito presahovala nadol smerom k podstavcu náhrobníka.²⁴

Náhrobník obsahoval dve textové polia.
V ľavom hornom rohu sa nachádzal text:

JONÁŠ ZÁBORSKÝ.
R. K. FARÁR A SPISOVATEL,
HISTORIK A NÁRODNÝ BUDITEL
1812 – 1876

Herbst. Pre druhú možnosť sa definitívne rozhodlo z viacerých dôvodov – mala podporu v Jubilárnom výbore, potvrdil ju aj biskup Čársky a hlavne sochár Šovánka mal už v čase záverečných pripomienkovaní pripravenú základnú dosku s kompozíciou detí. Zdroj: ŠA PO, fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku, inv. č. 4, šk. č. 3. 1418/38 – *List od Jubilárneho výboru z 2. 9. 1938 pre Ladislava Herbsta, farára v Župčanoch.*

- 23 ŠA PO, fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku, inv. č. 4, šk. č. 3. 1389/38 – *List Jubilárneho výboru z 26. 8. 1938.*
- 24 Rozmery tohto náhrobníka boli 180 x 140 cm. Podstavec náhrobníku mal výšku 35 cm a samotná plocha náhrobnej dosky predstavovala 145 cm, šírka ostala zachovaná. Horné textové pole bolo uvedené kapitálou v rozmeroch 3 – 6 cm. Dolné textové pole nachádzajúce sa na podstavci kapitálou s veľkosťou 3 cm. Kríž zo šírkou ramien 11 cm v pravom hornom rohu mal rozmery 53 x 40 cm. Rozmery kalicha umiestneného v kríži nebolo možné zmerať, nakoľko je táto časť niekdajšieho pomníka zničená. Centrálna postava kompozície (chlapec) je vysoká 110 cm, výška a šírka venca je 60 x 32 cm.

Na podstavci pravého dolného rohu sa nachádzal text:

**ZÁBORSKÉHO TLEJÚ SKLESLE TOTO
KOSŤ: JONÁŠA
ON ŽIL A SO SLÁVOU ŽIŤ BUDE VOŽDY SLOVÁK
J. ZÁBORSKÝ²⁵**

*Náhrobník z roku 1938 – zdroj Archív
obce Župčany. Pamätná kniha obce
Župčany I., s. 22.*

Podpis autora náhrobníka – sochára Karla Šovánku sa nachádza v ľavom dolnom rohu náhrobníka, v jeho podstavci, prakticky hneď pod postavou prvého šarišského dievčaťa. Jeho podpis nachádzame rovnako aj zozadu na buste Jonáša Záborského, nachádzajúcej sa v parku na Hlavnej ulici v Prešove. Hrobové miesto posledného odpočinku Jonáša Záborského v Župčanoch bolo neskôr opatrené okrasným kovovým oplatením, ktoré pôvodne dopĺňalo celokamenný pomník.

Prípravy na osadzovanie pamätníkov pre Jonáša Záborského v Župčanoch a Prešove však neboli separátnou akciou. Boli súčasťou osláv 20. výročia získania samostatnosti a vzniku ČSR. Kryli sa tiež so 60. výročím úmrtia Jonáša Záborského. V rámci týchto osláv plánovali na východnom Slovensku odhaliť niekoľko pamätníkov za osobnej účasti ministerského predsedu Milana Hodžu. Do série dôstojných osláv a slávnostných otvorení pamätníkov mali patriť pomník sedliackemu povstaniu z roku 1831 na

kopci Furča pri Haniske, pomník Milana Rastislava Štefánika v Trebišove a už spomínaný náhrobník a busta Jonáša Záborského v Župčanoch a Prešove.²⁶

Program osláv bol stanovený na druhú polovicu septembra 1938. V dostatočnom predstihu sa v Župčanoch začalo s prípravami, nakoľko prvý dátum posviacky náhrobníka bol stanovený na 18. september 1938, ktorý bol neskôr zmenený na 25. september 1938. Určovali sa osoby, ktoré mali privítať ministra a významných hostí,²⁷ rozhodlo sa komu bude daný do opatery nový náhrobník, dolaďoval sa de-

25 Uvádzam doslovné prepisy textov z náhrobníka. Medzera v texte nachádzajúcom sa na podstavci je spôsobená prienikom stuhy venca, ktorý drží chlapec v hlavnej kompozícii, do úrovne podstavca.

26 ŠA PO, fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku, inv. č. 4, šk. č. 3. 1355/38 *Jubilárny výbor pripravuje dôstojné oslavy k 20. výročiu štátnej samostatnosti.*

27 Na posviacku kameňa bol pozvaný aj samotný biskup Jozef Čársky a uvažovalo sa tiež o pozvaní Tida J. Gašpara. V korešpondencii sa však polemizovalo o vhodnosti pozvánky pre Tida Gašpara z obavy vzniku možnej nevôle v súvislosti zo skutočnosťou, že bol zo západného Slovenska a nie z východu. Organizátori podujatia nechceli, aby pozvanie

*Náhrobník z roku 1938 s okrasným oplotením,
zdroj – Krajské múzeum v Prešove, zbierka Literárnej histórie*

finitívny program, objednala sa živá hudba a samozrejme kňaz pre vysviacku náhrobníka. Pre potreby zaistenia bezpečnosti v súvislosti s príchodom československého premiéra sa zaistovala aj četnícka asistencia.²⁸ Keďže však program odhalenia a vysviacky pomníka pripadal na druhú polovicu septembra 1938, odložilo sa celé podujatie kvôli mobilizácii a možnosti nemeckej agresie voči Československu na neurčito. Telegramom oznámil túto skutočnosť 23. septembra 1938 tajomník Jubilárneho výboru mladých Slovákov na východnom Slovensku Štefan Škvarenina.²⁹

Nový náhrobný kameň na hrob Jonáša Záborského bol vytvorený a osadený, no slávnosti a posviacka sa v roku 1938 nekonali. O fakte, že nový náhrobný kameň bol v Župčanoch inštalovaný ešte v roku 1938 svedčia aj oslavy Dňa zahraničných Slovákov, ktoré sa v obci konali 5. júla 1939. Ceremonie sa konali aj pri hrobe Jonáša Záborského, na ktorom sa už podľa fotodokumentácie týčil nový náhrobník.³⁰

Tida Gašpara avizovalo skutočnosť, že na východnom Slovensku nebol vhodnejší prominentný hosť. Zdroj: ŠA PO, fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku, inv. č. 4, šk. č. 3. 1389/38 – *List Jubilárneho výboru* z 26. 8. 1938.

28 Hostí mali uvítať starosta Germuška a správca školy Andreášsky, náhrobník mal byť daný do opatery farárovi Ladislavovi Herbstovi a podľa zápisov v archívnych dokumentoch mal vysviacku previesť Július Bednár (podľa jednej z obecných kroník v Župčanoch ju previedol miestny farár Ladislav Herbst, čo je pravdepodobnejšie), príležitostnú reč mal mať aj vdp A. Novický. Zdroje: ŠA PO, fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku, inv. č. 4 a 7, šk. č. 3 a 4. 1372/38, 1443/38, 1469/38; 53/38; Archív obce Župčany. *Pamätná kniha obce Župčany I.*, s. 23.

29 ŠA PO, fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku, inv. č. 7, šk. č. 4. 51/38 – *Telegram* z 23. 9. 1938.

30 Podobné podujatie sa v Župčanoch konalo aj 15. 8. 1939 pri príležitosti spomienky na Andreja Hlinku. ŠA PO, fond Základná deväťročná škola v Župčanoch 1922 – 1972, inv.

*Podpis autora pomníku z roku 1938 Karla Šovánku,
foto: Mária Kaletová*

Náhrobný kameň v maďarčine, ktorý bol predtým osadený nad hrobom Jonáša Záborského bol po odstránení z miesta posledného odpočinku slovenského národovca zapracovaný do niky steny vedľa stojaceho kostola Nanebovzatia Panny Márie. Slávnostná posviacka náhrobného pomníka sa konala až 29. júna 1940, teda až počas trvania Slovenského štátu.

Celej slávnosti sa zúčastnili okrem občanov obce, kultúrnych a osvetových pracovníkov aj politickí predstavitelia. Prítomný bol napríklad aj rodák z obce a poslanec slovenského snemu Andrej Germuška, vysokí funkcionári Hlinkovej gardy (HG) z regiónu – rečnil napríklad hlavný veliteľ HG František Galan, podujatia sa zúčastnil aj prešovský mešťanosta Anton Sabol-Palko a pod. Ako obvykle zaznelo mnoho prihovorov významných predstaviteľov kultúrneho a politického života Slovenského štátu, spevov a recitácií básní deťmi zo Župčian, pričom celý priebeh slávnosti bol neskôr odvysielaný aj rozhlasom.³¹

Dva roky od posviacky nového náhrobníka Jonáša Záborského sa pri spomienkovom kladení venca na Záborského hrobe v Župčanoch zišli aj členovia Spolku slovenských spisovateľov. Udalosť sa konala pri 130. výročí narodenia slovenského národovca a bola spojená s večierkom a besedou, ktorú mali členovia Spolku slovenských spisovateľov deň predtým v Prešove. Členovia spolku si prišli 19. apríla 1942 uctiť pamiatku položením venca na Záborského hrob. Delegáciu na čele s vedúcim výpravy Valentínom Beniakom uvítali starosta obce Jozef Germuška s farárom Ladislavom Herbstom. Spomienkové slovo a význam Záborského tvorby pri tejto udalosti pripomenul Jožo K. Šmálov.³² Spisovatelia sa zastavili aj na miestnej fare, v ktorej kedysi Jonáš Záborský písal a pôsobil. Podpísali sa tiež do prvej pamätnej knihy obce. Svoje podpisy v knihe zanechali spisovatelia a osobnosti: Ján Smrek, Ján Poničan, Matúš Kravec, Mikuláš Gacek, František Rell a iní.³³

Osud tretieho náhrobníka Jonáša Záborského, ktorý bol v obci Župčany tomuto národovcovi odhalený je úzko spätý s dejinami múzejníctva v obci a v Prešove. Múzeum Slovenskej republiky rád (SRR) v Prešove (v súčasnosti Krajské múzeum v Prešove) totiž začalo ešte v 50. rokoch 20. storočia uvažovať o vysunutej expozícii vo vybraných priestoroch klasicistickej kúrie po rode Puľských v Župčanoch. Vysunutá expozičná časť Múzea SRR v Župčanoch mala byť inštalovaná v podobe pamätnej izby Jonáša Záborského. Rozhodnutie využiť kúriu v Župčanoch na

č. 154, šk. 11. *Kronika rímsko-katolíckej ľudovej školy v Župčanoch 1927 – 1953*, s. 45-46.

31 Archív obce Župčany. *Pamätná kniha obce Župčany I.*, s. 23.

32 Večer slovenských spisovateľov v Prešove. In *Slovák*, roč. 24, 21. 4. 1942, č. 90, s. 7; Slovenskí spisovatelia v Prešove. In *Gardista*, roč. 4, 21. 4. 1942, č. 90, s. 5.

33 Archív obce Župčany. *Pamätná kniha obce Župčany I.*, s. 28.

*Návšteva delegácie Spolku slovenských spisovateľov v Župčanoch v roku 1942,
zdroj – Krajské múzeum v Prešove, zbierka Literárnej histórie*

účel zriadenia Pamätnej izby Jonáša Záborského bolo podstatne odôvodnené. Obec sa nachádzala v prímestskej časti Prešova, pri hlavnej trase východ – západ (Prešov – Levoča). Osobnosť, ktorej mala byť pamätná izba venovaná tu pôsobila 23 rokov a bola tu pochovaná. Práve tu napísal Záborský väčšinu svojho rozsiahleho literárneho a vedeckého diela. Hrob s pamätníkom, starý náhrobník v maďarčine osadený v kostolnom výklenku, pamätná tabuľa na fare, kúria s pamätnou izbou a s historickým parkom³⁴ by tvorili vhodný kultúrno-historický areál s možnosťou usporiadania rozličných literárnych a kultúrno-osvetových podujatí.³⁵

Súhlas na zriadenie Pamätnej izby Jonáša Záborského v Župčanoch dalo Povereníctvo školstva a kultúry ČSR 21. novembra 1956. Po dlhých prípravách spojených s niekoľkými komplikáciami a desaťročnom vytrvalom úsilí sa túto myšlienku podarilo uskutočniť. Pamätná izba Jonáša Záborského v Župčanoch bola otvorená

34 Dvojradohá lipová aleja, kostol Nanebovzatia Panny Márie, hrob Jonáša Záborského s náhrobkom, starý náhrobník v maďarčine, pamätná tabuľa na fare, park spolu so šľachtickou kúriou a druhý náhrobník z roku 1938 ktorý je v nej umiestnený, patria medzi nehnuteľné národné kultúrne pamiatky (NKP) nachádzajúce sa v obci Župčany. Zdroj: Pamiatkový úrad SR. Register nehnuteľných NKP. Dostupné na: <http://www.pamiatky.sk/po/po?Kraj=7 & Okres=62 & Obec=2167 & KatastralneUzemie=2737 & Ulica=&OrientacneCislo=&UnifikovanyNazovPO=&CUZText=&SearchButton=H%C4%BE-ada%C5%A5> [cit. 12. apríla 2021].

35 BEŇOVSKÝ, Boris a kol. *Literárne tradície východného Slovenska*. Prešov : Múzeum Slovenskej republiky rád, 1976, s. 8.

30. januára 1966, pri príležitosti 90. výročia úmrtia Jonáša Záborského.³⁶ Osobitnú pozornosť venovali tvorcovia pri inštalácii výstavy súdobej izby Jonáša Záborského, v ktorej bola inštalovaná časť osobnej Záborského knižnice. Táto izba bola inštalovaná ako dobová spisovateľova pracovňa.³⁷

Oslavy v súvislosti s otvorením pamätnej izby zabezpečovalo Múzeum SRR. Rade Miestneho národného výboru v Župčanoch bolo avizované, že na slávnostnom otvorení Záborského pamätnej izby sa zúčastnia funkcionári z rodiska Jonáša Záborského – zo Záboria, zástupcovia Matice slovenskej z Martina, významní hostia a umelci z Košíc, Prešova a funkcionári Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska a Okresného národného výboru.³⁸ Je potrebné poznamenať, že kúria v Župčanoch mala na konci roku 1966 stav nezodpovedajúci predmetu svojho využitia a potrebovala generálnu opravu. V najbližšom období sa počítalo s urobením nových omietok a vymaľovaním. Objekt mal opravenú iba strechu.³⁹

Pamätná izba Jonáša Záborského bola v Župčanoch inštalovaná „len“ osem rokov. V júni 1974 bola pre adaptačné práce na župčianskej kúrii zatvorená a literárnohistorický materiál bol prevezený späť do depozitných priestorov vtedajšieho Múzea SRR. Po nutných opravách na kúrii v Župčanoch sa v jej priestoroch opäť rátať s otvorením muzeálnej expozície, avšak už podstatne rozšírenej. Popri rozšírení expozície sa počítalo aj s vytvorením nového náhrobného pomníka na hrobe Jonáša Záborského.

Návrh na vytvorenie literárnej expozície Múzea SRR v Župčanoch z roku 1972 bol prakticky postavený na rovnakých východiskách ako pri príprave pamätnej izby z 50. a 60. rokov 20. storočia: „Múzeum Slovenskej republiky rád privítalo ochotu Miestneho národného výboru v Župčanoch a ďalších zložiek obce uvoľniť všetky priestory miestnej kúrie pre účely literárnej expozície a literárneho depozitára, v snahe vytvoriť ucelený kultúrno-historický komplex, ktorý by tvorili kúria, park, hrob Jonáša Záborského a pamätná tabuľa.“⁴⁰

Dominantou tohto komplexu mala byť kúria, v ktorej by sa sústredila všetka zberateľská, dokumentačná a expozičná činnosť múzea na úseku literárnej histórie. V kúrii sa nachádzali štyri miestnosti s výhodnou cirkuláciou a štyri menšie miestnosti pre depozitár a študovňu. Kúria bola však aj v tomto období v nevyhovujúcom stave a vyžadovala okamžitú vonkajšiu opravu a menšie vnútorné zásahy.

36 ŠA PO, fond Miestny národný výbor v Župčanoch, 1952 – 1990, Zápisnice rady MNV r. 1966 – 1970, inv. č. 48, šk. 6. *Zápisnica napísaná dňa 13. 1. 1966 na riadnej pracovnej schôdzi rady MNV v Župčanoch*; SEDLÁK, Imrich. *Päťdesiat rokov v slovenskom národnom živote*. Martin : Matica slovenská, 2011, s. 42.

37 SNINČÁK, Jozef. Pamätná izba Jonáša Záborského v Župčanoch pri Prešove. In *Múzeum: študijný a informačný materiál*, roč. 11, 1966, č. 2, s. 44-45.

38 ŠA PO, fond Miestny národný výbor v Župčanoch, 1952 – 1990, Zápisnice rady MNV r. 1966 – 1970, inv. č. 48, šk. 6. *Zápisnica napísaná dňa 13. 1. 1966 na riadnej pracovnej schôdzi rady MNV v Župčanoch*.

39 ŠA PO, fond Miestny národný výbor v Župčanoch, 1952 – 1990, Zápisnice pléna MNV r. 1961 – 1970, inv. č. 11, šk. 2. *Zpráva o činnosti MNV a jeho orgánov v roku 1966 v obci Župčany*.

40 ŠA PO, fond Miestny národný výbor v Župčanoch, 1952 – 1990, Zápisnice rady MNV r. 1971 – 1975, inv. č. 54, šk. 7. *Návrh na vytvorenie stálej literárnej expozície Múzea Slovenskej republiky rád v Župčanoch zo dňa 15. 3. 1972*, s. 1.

Pracovňa J. Záborského v niekdajšej vysunutej expozícii múzea SRR v Župčanoch, zdroj – Krajské múzeum v Prešove, zbierka Literárnej histórie

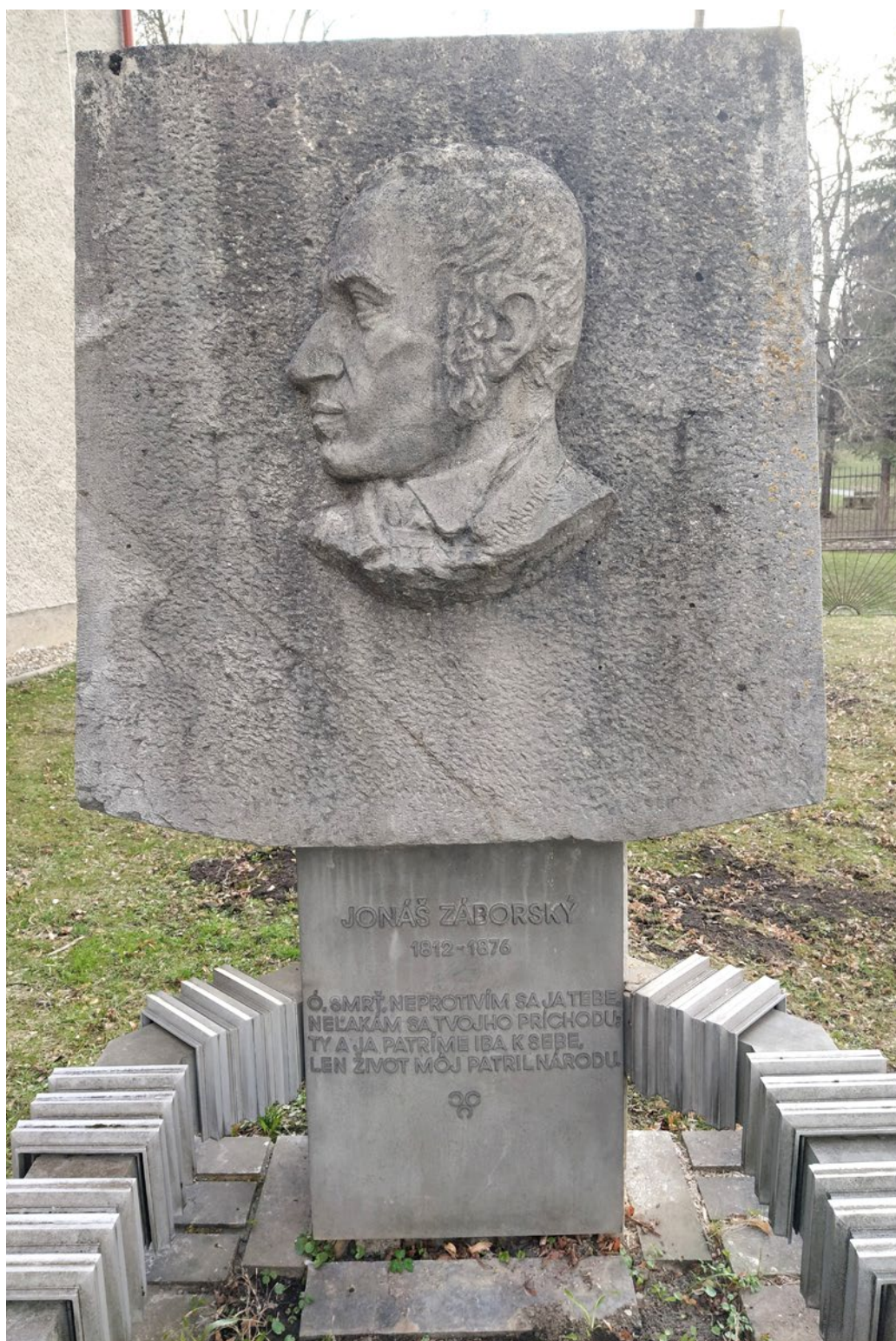
Pracovníci múzea tu plánovali inštalovať staršie prejavy kultúrno-literárnych tradícií východného Slovenska. Park v okolí kúrie mal historickú hodnotu a bol tiež pamiatkovo chránený, preto sa počítalo s jeho čiastočnou rekonštrukciou. V tomto prípade išlo o úpravu oplatenia parku. Hrob Jonáša Záborského, najmä jeho náhrobník zo záveru 30. rokov 20. storočia, bol tiež poškodený a vyžadoval architektonický zásah či celkovú prestavbu. Pamätná tabuľa na budove fary potrebovala len čiastočné úpravy.⁴¹

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že k otvoreniu stálej expozície Literárnych tradícií východného Slovenska v Župčanoch bolo potrebné vykonať veľký kus práce. Všetky nutne potrebné opravy a adaptačné práce na kúrii v Župčanoch, vrátane vypracovania libreta a scenára literárnej expozície a inštalácie nábytku, boli dokončené do otvorenia v roku 1976.

V rámci 100. výročia úmrtia Jonáša Záborského sa chystalo po celom Slovensku množstvo kultúrnych akcií. V Martine sa uskutočnila vedecká konferencia na tému *Jonáš Záborský v dejinách slovenskej literatúry* (21. – 23. januára 1976). Dňa 21. januára 1976 sa uskutočnila slávnostná premiéra zdramatizovaných *Dvoch dní v Chujave* v Prešove a 24. januára v Martine, slávnostná akadémia 22. januára v Župčanoch a 25. januára v Sklabini.⁴²

41 ŠA PO, fond Miestny národný výbor v Župčanoch, 1952 – 1990, Zápisnice rady MNV r. 1971 – 1975, inv. č. 54, šk. 7. *Návrh na vytvorenie stálej literárnej expozície Múzea Slovenskej republiky rád v Župčanoch zo dňa 15. 3. 1972.* s. 2.

42 JAROŠČÁKOVÁ, Kveta. Expozícia literárnych tradícií východného Slovenska skutočnosťou. In *Literárnomúzejný letopis* 10. Martin : Matica slovenská, 1977, s. 114.

Súčasný pomník J. Záborského v Župčanoch, foto: Mária Kaletová

Do série podujatí v súvislosti s výročím úmrtia Záborského bola v kúrii v Župčanoch 22. januára 1976 otvorená stála expozícia *Literárne tradície východného Slovenska*.⁴³ Zároveň bol v rovnaký deň za účasti popredných slovenských a českých literárnych vedcov a historikov, kultúrnych a osvetových pracovníkov a učiteľov slovenčiny odhalený pamätník na hrobe Jonáša Záborského. Autormi nového náhrobníka na Záborského hrobe boli prof. Ing. arch. Martin Kusý⁴⁴ a akad. sochár Ladislav Snopek^{45, 46}. Tento náhrobný kameň je na hrobe Jonáša Záborského pri obecnom kostole dodnes.⁴⁷ Nápis na jeho doske znie:

- 43 V ôsmich výstavných miestnostiach na ploche približne 300 m² zachytávala expozícia pomerne širokú škálu literárnych dejín východného Slovenska – najstaršie kultúrne a literárne tradície (od najstarších čias do polovice 17. storočia), obdobie baroka (od polovice 17. storočia do roku 1780), prvé fázy národného obrodzenia (od roku 1780 do 30. rokov 19. storočia), štúrovske hnutie na východnom Slovensku (30. – 40. roky 19. storočia), Jonáš Záborský (1812 – 1876), ktorému bola venovaná najväčšia pozornosť, medzivojnové literárne úsilie (1918 – 1945) a socialistickú literatúru (od roku 1945). Zdroj: BEŇOVSKÝ, Boris a kol. *Literárne tradície východného Slovenska*. Prešov : Múzeum Slovenskej republiky rád, 1976, s. 9.
- 44 Martin Kusý – narodil sa 14. 11. 1916 v Dobroči, zomrel 24. 2. 1989 v Bratislave. Študoval na Českom vysokom učení technickom v Prahe a po uzavretí českých škôl za čias protektorátu študoval na Vysokej škole technickej vo Viedni. Bojoval v Slovenskom národnom povstaní a patrí medzi najvýznamnejších slovenských architektov a historikov slovenskej architektúry 20. storočia. Tvoril v období po druhej svetovej vojne. Pracoval na všetkých typologických podobách architektúry – urbanizmus sídel, krajiny parkov, domy pre bývanie rodinné i kolektívne, školy, administratívne budovy, historické rekonštrukcie, domy pre vedu, ambasády, múzeum, priehrady, pamätníky, hrobky a náhrobky. Pracoval v riadiacich funkciách v rôznych projektových organizáciách, pedagogicky pôsobil na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave. Je autorom troch kníh o dejinách architektúry na Slovensku od roku 1848 do záveru 20. storočia. Spolok architektov Slovenska udeľuje od roku 2003 Cenu Martina Kusého za teoretické diela. Bližšie: DULLA, Matúš a kol. *Majstri architektúry*. Bratislava : Perfekt, 2005, s. 78 – 79; Ing. arch. Martin Kusý.
Dostupné na: <https://www.osobnosti.sk/osobnost/martin-kusy-2086> [cit. 12. apríla 2021].
- 45 Ladislav Snopek – narodil sa 10. 12. 1919 v Mařaticiach na Morave, zomrel 4. 12. 2010 v Bratislave. Bol významným sochárom a medailérom českého pôvodu, ktorý pôsobil na Slovensku. Vyštudoval Vyššiu školu kamenosochársku v Hořiciach a Akademii výtvarných umění v Prahe. Je autorom mnohých sochárskych diel venovaných tematike SNP. Od konca 50. rokov 20. storočia vyučoval ako profesor na Vysokej škole múzických umení v Bratislave, kde v 70. rokoch 20. storočia získal profesúru. Zdroje: KAHOUN, Karol. *Ladislav Snopek*. Bratislava : Pallas, 1974, s. 125; Snopekovci spod Inovca – Iné rody Snopekovcov v kontexte dejín a dobových dokumentov. Dostupné na: http://snopek.ro-dokmen.org/snopekovci_others_cz.html [cit. 12. apríla 2021].
- 46 JAROŠČÁKOVÁ, Kveta. Expozícia literárnych tradícií východného Slovenska skutočnosťou. In *Literárnomúzejný letopis 10*. Martin : Matica slovenská, 1977, s. 114.
- 47 Posledný Záborského náhrobník je tvorený šesťuholníkovým kusom kameňa so základňou na najkratšej hrane s vystupujúcou podobizňou Jonáša Záborského z ľavého profilu. Maximálna šírka tohto náhrobníku činí 125 cm, výška 119 cm, hĺbka 60 cm. Masívny náhrobník je umiestnený na podstavci o rozmeroch 60 x 80 cm, na ktorom je pripevnená kovová náhrobná doska s textom, kapitálou, o veľkosti 2,5 – 3,5 cm. Z podstavca náhrobníku vychádza na dvoch miestach okrasná obruč visiaca vo vzduchu, ktorá obkolesuje

JONÁŠ ZÁBORSKÝ

1812 – 1876

Ó, SMRŤ, NEPROTIVÍM SA JA TEBE,
NELAKÁM SA TVOJHO PRÍCHODU;
TY A JA PATRÍME IBA K SEBE,
LEN ŽIVOT MÔJ PATRIL NÁRODU.

Predchádzajúci pomník zo Záborského hrobu z roku 1938 bol osadený do priestoru vybúraného okna západnej steny kúrie.⁴⁸ Tento bývalý náhrobník je v poškodenom stave a v stene kúrie je osadený dodnes.

Hlavná pozornosť v expozícii v Župčanoch bola sústredená na Jonáša Záborského. Zvýraznené to bolo aj faktom, že táto časť expozície bola situovaná v najväčšej miestnosti s najširším expozičným záberom. V organických celkoch boli dokumentované významné úseky zo života Záborského, jeho literárne dielo s edičnou alebo javiskovou realizáciou, až po osobnostný a literárny odkaz spisovateľa. Zvláštnu pozornosť si v tejto časti expozície zasluhovalo premietacie zariadenie a ozvučenie nahrávkami ukážok z tvorby Záborského a básne Pavla Orzságha Hviezdoslava.⁴⁹

Pomníky alebo neskoršie pamätníky na Jonáša Záborského v Župčanoch boli spravidla v Župčanoch inštalované pri výročiach jeho narodenia či úmrtia. S výnimkou prvého náhrobníku v maďarčine bolo osadenie ostatných výsledkom iniciatívy vlády, združení či organizácií, ktoré upozorňovali na odkaz Jonáša Záborského. Súčasný stav niektorých pamiatok v obci však z hľadiska starostlivosti nezodpovedá veľkosti tohto národovca a tieto pamiatky potrebujú minimálne konzervátorský zásah.

Zoznam použitých zdrojov:

Archívy

Archív Krajského múzea v Prešove

Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov

Archív obce Župčany. *Pamätná kniha obce Župčany I.*, 45 s.

Štátny archív v Prešove

- Fond Základná deväťročná škola v Župčanoch 1922 – 1972
- Fond Jubilárny výbor mladých Slovákov na východnom Slovensku
- Fond Miestny národný výbor v Župčanoch, 1952 – 1990

hrobové miesto, a ktorá je vyrobená z kovu a kameňa. Hrobové miesto má v súčasnosti rozmery 288 x 174 cm.

- 48 Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov, Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Prešov – stredisko Prešov 38/20, 1. oploenie parku Župčany. *Zápisnica napísaná dňa 10. 6. 1975 v kancelárii MNV v Župčanoch na kontrolnom dni akcie „Župčany kúria“.*
- 49 JAROŠČÁKOVÁ, Kveta. Expozícia literárnych tradícií východného Slovenska skutočnosťou. In: *Literárnomúzejný letopis 10*. Martin : Matica slovenská, 1977, s. 118-119.

Literatúra

- BEŇOVSKÝ, Boris a kol. *Literárne tradície východného Slovenska*. Prešov : Múzeum Slovenskej republiky rád, 1976. 79 s.
- ČECHOVÁ, Ivana – Erik ONDRIA a kol. *Župčany v premenách času*. Župčany : Obecný úrad v Župčanoch, 2018. 288 s.
- DULLA, Matúš a kol. *Majstri architektúry*. Bratislava : Perfekt, 2005. 87 s.
- JAROŠČÁKOVÁ, Kveta. Expozícia literárnych tradícií východného Slovenska skutočnosťou. In *Literárnomúzejný letopis 10*. Martin : Matica slovenská, 1977, s. 113 – 119.
- JARIABEK, Viliam. *Jonáš Záborský župčiansky samotár*. Martin : Osveta, 1981. 228 s.
- KAHOUN, Karol. *Ladislav Snopek*. Bratislava : Pallas, 1974. 140 s.
- KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. Jonáš Záborský. Životné epizody. In *Slovenské pohľady*, roč. 43, jún – august 1927, č. 6 – 8, s. 484 – 508.
- MRÁZ, Andrej. Tragická osobnosť Jonáša Záborského. In *Elán*, roč. 7, marec 1937, s. 3 – 5.
- SAUČIN, Ladislav. *Výtvarné umenie na východnom Slovensku 1918 – 1938*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1964. 217 s.
- SEDLÁK, Imrich. *Päťdesiat rokov v slovenskom národnom živote*. Martin : Matica slovenská, 2011. 221 s.
- SNINČÁK, Jozef. Pamätná izba Jonáša Záborského v Župčanoch pri Prešove. In *Múzeum: študijný a informačný materiál*, roč. 11, 1966, č. 2, s. 43 – 45.
- ZÁBORSKÝ, Jonáš. *Dva dni v Chujave – Najdúch – Vlastný životopis*. Bratislava : Tatran, 1974. 263 s.

Dobová tlač

- Čo je s pozostalosťou Jonáša Záborského? In *Slovenský denník*, roč. 10, 25. 1. 1927, č. 19, s. 4.
- Dopisy. In *Slovenské noviny*, 9. 4. 1853, č. 41, s. 162.
- Historický kalendár. In *Slovenský hlas*, roč. 1, 3. 2. 1938, č. 27, s. 3.
- Náhrobok J. Záborského v Župčanoch. In *Novosti*, roč. 20, 7. 9. 1938, č. 204, s. 6.
- Náhrobok J. Záborského v Župčanoch. In *Slovenský ľud*, roč. 18, 14. 9. 1938, č. 37, s. 509.
- Náhrobok J. Záborského v Župčanoch. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 16. 9. 1938, č. 38, s. 8.
- Odhalenie dosky Jonáša Záborského. In *Slovenský svet*, roč. 2, 1922, č. 25, s. 8.
- Prvý osvetový zjazd Slovenska. In *Gemer-Malohont*, roč. 4, 11. 6. 1922, č. 24, s. 1.
- Sjazd osvetových pracovníkov Slovenska v Prešove. In *Naša Orava*, roč. 5, 6. 5. 1922, č. 18, s. 2.
- Sjazd osvetových pracovníkov Slovenska v Prešove. In *Považské hlasy*, roč. 5, 21. 4. 1922, č. 16, s. 1.
- Sjazd osvetových pracovníkov Slovenska v Prešove. In *Slovenský svet*, roč. 2, 1922, č. 18, s. 11.
- Slovenskí spisovatelia v Prešove. In *Gardista*, roč. 4, 21. 4. 1942, č. 90, s. 5.
- Účastníkom sjazdu slov. kat. študentstva v Košiciach do pozornosti. In *Slovenská pravda*, roč. 8, 24. 7. 1927, č. 30, s. 3.
- Večer slovenských spisovateľov v Prešove. In *Slovák*, roč. 24, 21. 4. 1942, č. 90, s. 7.

Župčany – stredisko spomienok na Jonáša Záborského. In *Slovenský hlas*, roč. 1, 8. 10. 1938, č. 230, s. 6.

Internetové zdroje

<https://www.webumenia.sk/autor/10553> [cit. 12. apríla 2021].

<http://www.pamiatky.sk/po/po?Kraj=7 & Okres=62 & Obec=2167 & KatastralneUzemie=2737 & Ulica=&OrientacneCislo=&UnifikovanyNazovPO=&CUZText=&SearchButton=H%C4%BEada%C5%A5> [cit. 12. apríla 2021].

<https://www.osobnosti.sk/osobnost/martin-kusy-2086> [cit. 12. apríla 2021].

http://snopek.rodokmen.org/snopekovci_others_cz.html [cit. 12. apríla 2021].

AREÁL SUŠIARNE LIEČIVÝCH RASTLÍN ŽIDOVSKÉHO VEĽKOPODNIKATEĽA ALEXANDRA WOHLA

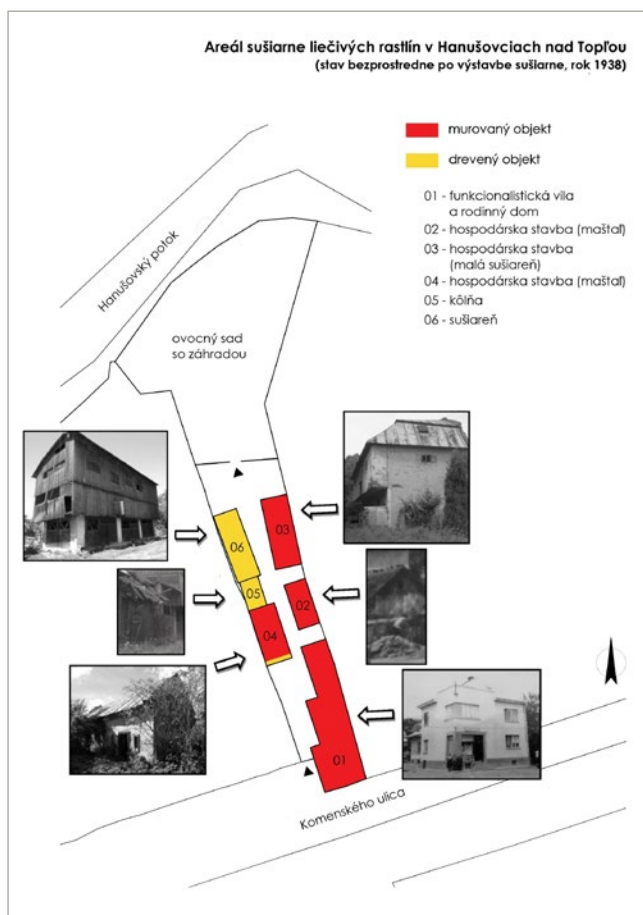
Anton LIŠKA

Abstract: *The area of the dryer for medicinal plants of the Jewish businessman Alexander Wohl.* In the first half of the 20th century, about 250 inhabitants of Jewish origin lived in Hanušovce nad Topľou, which represented approximately 20% of the total population of the village. The Jewish minority actively participated in economic, social and political events in the region, owned several family houses right in the center and operated most of the shops and enterprises. One of the most successful Hanušovce entrepreneurs of Jewish origin in the period under review was Alexander Wohl, who operated a wholesale trade in medicinal plants, wild berries and fruit in the village. Its production was known not only in Czechoslovakia but also abroad. The presented study aims to map the building-historical development and building-historical characteristics of the area of this Jewish enterprise, which was prosperous in the interwar period, and at the same time to point out its sad presence.

Keywords: Alexander Wohl. Hanušovce nad Topľou. Cultural heritage. Construction-historical development. Medicinal plant dryer.

Areál sušiarne liečivých rastlín židovského podnikateľa Alexandra Wohla,¹ miestnymi obyvateľmi prezývaného Chemčo, situovaný v čase svojho vzniku na parcelách 543, 544 a 545 intravilánu obce Hanušovce nad Topľou, bol vybudovaný v prvej polovici 20. storočia. Areál bol včlenený do radovej zástavby židovských rodinných domov, nachádzajúcich na severnej strane centrálnej časti obce. Zo západu a východu susedil so záhradami a rodinnými domami, patriacimi židovskej minorite, zo severu ho obmýval Hanušovský potok a z juhu ho vymedzovala Komenského ulica. Pozemky a stavby, ktoré sa v areáli nachádzali, získal Alexander Wohl kúpou

1 Alexander Yehoshua Wohl sa narodil 25. 10. 1894 v Hanušovciach nad Topľou. Jeho manželkou bola Mária Wohl, rod. Goldberger. Manželia Wohlovi mali dve deti – dcéru Rozáliu, ktorá sa narodila 30. 11. 1922 v Hanušovciach nad Topľou a syna Jozefa, narodeného tiež v Hanušovciach. Rozália sa 16. 9. 1941 vydala za Rumana Rosenwassera z Turian. Obrad prebehol v miestnej židovskej synagóge. Alexander Wohl zastával počas svojho života v tunajšej židovskej komunite viaceré dôležité pozície – bol funkcionárom židovskej náboženskej obce a predsedal pohrebnému spolku Chevra kadiša. V 30. rokoch 20. storočia založil v Hanušovciach nad Topľou medzinárodne úspešný podnik, zameraný na výkup, spracovanie a distribúciu prírodných komodít. Okrem toho podnikal aj s rozličným tovarom. Koncom roku 1941, kvôli stupňujúcim sa represáliám voči židovskému obyvateľstvu na Slovensku, z Hanušoviec nad Topľou emigroval do Švajčiarska a odtiaľ potom do Kanady, kde prežil zvyšok svojho života. Zomrel 16. 7. 1960 v Kanade.

Obrázok 1 Schematický náčrt Areálu sušiarne liečivých rastlín židovského veľkopodnikateľa Alexandra Wohla s vyznačením jednotlivých objektov – stav bezprostredne po dostavbe v roku 1938.

Zdroj: Súkromná zbierka Dr. A. Lišku
Autori nákresu: A. Liška, L. Settegová

pôdorysu, postavená z plnej pálenej tehly a v celom rozsahu omietaná, bez podpivničenia, s malými okennými, resp. vetracími otvormi, drevenou omietanou pavlačou a manzardovou strechou krytou plechovou krytinou.³ Po dobudovaní tohto objektu a prispôbení starších hospodárskych budov pre potreby svojho podnikateľského plánu, požiadal Alexander Wohl Živnostenský úrad v Gíraltovcích o vydanie živnostenského oprávnenia.⁴ Po jeho získaní založil v Hanušovciach nad Topľou podnik

alebo dedením, resp. nechal postaviť v rozmedzí rokov 1921 – 1938.²

Stavebno-historický vývoj areálu od jeho vzniku po Nežnú revolúciu (19. storočie – 1989)

Na začiatku podnikateľských aktivít Alexandra Wohla sa v areáli sušiarne nachádzali tri stavby – dve menšie staršie hospodárske budovy obdĺžnikového pôdorysu so sedlovou strechou, vybudované z kameňa, resp. z kameňa a plnej pálenej tehly (maštale) a jeden dlhý starší jednopodlažný čiastočne podpivničený rodinný dom obdĺžnikového pôdorysu (od strednej časti smerom na sever zúžený v pôdorysnej šírke asi o 1,5 m), krytý čiastočne sedlovou a čiastočne valbovou strechou, vybudovaný zo zmiešaného kamenného a tehlového (plná pálená tehla) muriva. Spomenuté objekty boli vybudované v priebehu 19. storočia. K nim pribudla v roku 1934 menšia hospodárska stavba (malá sušiareň) pravouhlého

2 Archív Okresného úradu Vranov nad Topľou – katastrálneho odboru (Archív OÚ VnT – KO), Hanušovce nad Topľou, Pozemno-knižná vložka č. 590.

3 Archív OÚ VnT – KO, Hanušovce nad Topľou, Pozemno-knižná vložka č. 590.

4 Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov (Archív KPÚ Prešov), fond Z, šk. č. R4/45, inv. č. Z270. Hanušovce n/T – sušiareň liečivých rastlín. *Návrh na vyhlásenie veci za kultúrnu pamiatku.*

s názvom VEGETABIL – veľkoobchod s liečivými rastlinami, lesnými plodninami a ovocem.⁵

Svoj „biznis plán“ založil Alexander Wohl na výkupe, spracovaní a následnej distribúcii prírodných komodít (byliny, ovocie, lesné plody), ktoré vykupoval od miestnych sedliakov. Jeho veľkoobchod si vďaka kvalitným výrobkom našiel vo veľmi krátkom čase stálych odberateľov tak na území Československa, ako aj

v zahraničí, predovšetkým však vo Švajčiarsku. Veľký záujem o jeho výrobky spôsobil, že po necelých štyroch rokoch prevádzkovania svojej živnosti už s pôvodným zázemím nebol schopný pokrývať neustále sa zvyšujúci dopyt. Z uvedeného dôvodu rozšíril v roku 1938 areál sušiarne o tri nové objekty – dvojpodlažnú funkcionalistickú vilu v tvare kocky, ktorú pristaval ku pôvodnému objektu jednopodlažného pozdĺžneho rodinného domu, štvorpodlažnú, 9 m vysokú hospodársku stavbu bez podpivničenia, s betónovými základmi a zmiešanou tehlovo-drevenou konštrukciou (veľká sušiareň), ktorú umiestnil západne od objektu tzv. malej sušiarne a malú jednopodlažnú drevenú stavbu krytú pultovou strieškou, situovanú medzi starším murovaným hospodárskym objektom a veľkou sušiarňou. Na túto zákazku si povolal murárskych majstrov až z Liptova – troch bratov Kováčovcov a Adama Malatu z Liptovskej Kokavy.⁶ V juhozápadnom vstupnom priestore funkcionalistickej vily zriadil podnikovú predajňu, priestory pôvodného rodinného domu prispôbil na váženie a výkup komodít, v novej hospodárskej budove – veľkej sušiarňe sušil liečivé byliny, čajovinu a ovocie a malú drevenú hospodársku stavbu používal ako kôľňu.

Z úspechu firmy Alexandra Wohla neťažila iba jeho rodina a miestna židovská komunita, ale aj členovia tunajšej majority. Židovský veľkopodnikateľ totiž vo svojej hanušovskej prevádzke zamestnával štyroch miestnych obyvateľov – dve ženy, ktoré sa starali o sušenie a spracovanie dovezených komodít a dvoch chlapov, ktorí pomocou vozov ťahaných konským záprahom prevážali zabalený tovar na železničnú stanicu v Kapušanoch pri Prešove (v Hanušovciach nad Topľou v medzivojnovom období železničná trať neexistovala), odkiaľ bol následne vlakovou prepravou rozvášaný ku koncovým užívateľom. Okrem toho miestnu majoritu finančne podporo-

Obrázok 2 Korešpondenčný listok (originál) veľkoobchodu židovského veľkopodnikateľa Alexandra Wohla.

Zdroj: Súkromná zbierka Ing. S. Brussa

5 BRUSS, S. a kol. *Vitajte v Hanušovciach nad Topľou. Sprievodca kultúrne-historickými zaujímavosťami mesta a okolia*. Hanušovce nad Topľou : Vlastivedné múzeum v Hanušovciach nad Topľou, 2005, s. 29.

6 KRUPOVÁ, A. (ed.). *Spomienky ožívajú. Publikácia vydaná pri príležitosti I. ročníka podujatia Stretnutie rodákov*. Hanušovce nad Topľou : MsÚ Hanušovce nad Topľou, 2004, s. 65.

Mapa 1 Areal sušiarne liečivých rastlín židovského veľkopodnikateľa Alexandra Wohla s vyznačením jednotlivých objektov na historickej katastrálnej mape Hanušoviec nad Topľou z r. 1943.
Zdroj: Súkromná zbierka Dr. A. Lišku. Autor mapy: A. Liška

val aj tým, že od nej vykupoval komodity, s ktorými následne sám obchodoval. Predovšetkým menej majetní obyvatelia Hanušoviec nad Topľou a blízkeho okolia si takto v jarňách, letných a jesenných mesiacoch vedeli vcelku dobre privyrobiť. Kým všetky ostatné práce ponechal na pleciach svojich pracovníkov, resp. miestnych sedliakov, výkup plodín realizoval výlučne vo vlastnej réžii. Jeho obchod fungoval šesť dní v týždni, od nedele do piatkového západu slnka. V sobotu, počas sabatu, bol podnik VEGETABIL – veľkoobchod s liečivými rastlinami, lesnými plodinami a ovocem z náboženských dôvodov vždy zatvorený.⁷

Pokojný a úspešný súkromný i pracovný život Alexandra Wohla narušili udalosti spojené so vznikom fašistického Slovenského štátu (14. marca 1939) a následným vypuknutím druhej svetovej vojny (1. septembra 1939). Stupňujúca sa protižidovská nálada, pribúdajúce protižidovské nariadenia, obmedzovanie ľudských práv a podnikateľskej činnosti obyvateľov židovského pôvodu, strach a obava o vlastný život i životy členov rodiny, to všetko primälo Alexandra Wohla k tomu, aby koncom roka 1941 Hanušovce nad Topľou opustil. Jeho kroky smerovali najprv do Maďarska, cez ktoré sa spolu so svojou rodinou presunul do Švajčiarska a potom až do Kanady. Odchodom zo Slovenska zachránil seba i svoju rodinu pred istou smrťou v koncentračnom alebo vyhladzovacom tábore.⁸

Po odchode židovského veľkopodnikateľa prevzal jeho firmu roľník z neďalekých Petkoviec Ján Petrík. Akým spôsobom sa ku podniku VEGETABIL – veľko-

7 Informácie poskytla Alžbeta Lišková, rod. Kopasová, obyvateľka mesta Hanušovce nad Topľou.

8 GLOD, O. História – jedinečná sušiareň v Hanušovciach. In *Vegetabil* [online]. [cit. 2021-06-06]. Dostupné na internete: <<https://vegetabil.sk/historia-a-sucasnost/>>.

obchod s liečivými rastlinami, lesnými plodinami a ovocem dostal nie je známe. Podľa niektorých informácií mal veľkoobchod Alexandra Wohla ako člen vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany arizovať.⁹ V arizačnom zozname, ani v zozname likvidátorov židovského majetku v Hanušovciach nad Topľou sa však jeho meno nevyskytuje.¹⁰

Tabuľka 1 Likvidácie a arizácie židovských podnikov v Hanušovciach nad Topľou v rokoch 1941 – 1942.¹¹

	Meno pôdovného majiteľa	Meno arizátora / likvidátora	Predmet podnikania
Hanusovce nad Topľou	Berger Samuel	–	obchod s dobytkom
	Bieder Abraham	–	krajčírstvo
	Friedmann Leopold	–	obchod s miešaným tovarom
	Guttmann Jindrich	–	obchod s vápnom
	Henrik Müller	Juraj Socha	obchod s miešaným tovarom
	Ignác Rosenberg	Štefan Mikita	obchod s miešaným tovarom
	Jakub Grünfeld	Juraj Sabo	kramárstvo
	Jindrich Guttmann	–	obchod s vápnom a vyrobenou kožou
	Jozef Wiesel	Alojz Vittko	kramárstvo
	Kindermann Heinrich	–	obchod s dobytkom
	Kohn Bernát	–	hodinár
	Lazar Friedmann	Jozef Velebír	obchod s miešaným tovarom
	Majer Schachne	Jozef Snak	obchod s maslom a s tvarohom
	Markus Schönfeld	Michal Groško	obchod s miešaným tovarom
	Nathan Friedmann	Juraj Mital'	obchod s miešaným tovarom
	Regina Friedmannová	–	obchod so železom
	Šalamon Guttmann	Viktor Heins	kamenárstvo
	Samuel Rosenwasser	Juraj Sabo	obchod s miešaným tovarom
	Schönfeld Jakub	–	obchod s miešaným tovarom
	Schwartz Leopold	–	pekárstvo
	Tabak Jozef	–	krajčírstvo
	Vold Gold	Štefan Seman	obchod s miešaným tovarom
	Ziegler Izák	–	obchod s doskami
	Zipser František	–	výroba sódovej vody

- 9 HUDÁK, M. Sušiareň liečivých rastlín v Hanušovciach už 30 rokov chátra. Do jednej z najkrajších technických drevostavieb na Slovensku vozili pred vojnou lipový kvet na vozoch. In *Košice online* [online]. [cit. 2021-05-06]. Dostupné na internete: <<https://www.kosiceonline.sk/zachrana-unikatnej-susiarne-bylin-v-hanusovciach-uviazla-na-dedic-skem-konani>>.
- 10 Arizácie a likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942). Hanušovce nad Topľou. In *Ústav pamäti národa* [online]. [cit. 2021-06-12]. Dostupné na internete: <https://www.upn.gov.sk/projekty/areizacie/likvidacie/vysledky-vyhľadavania/?mesto_obec=Hanusovce&okres=Giraltovce>.
- 11 LIŠKA, A. – VASÍLOVÁ, D. *Historický záujmový útvar v nižšom sekundárnom vzdelávaní. Hanušovský región*. Prešov : GTF PU v Prešove, 2012, s. 197-198.

Pravdepodobne sa stal iba jeho správcom. Výkupu, sušeniu a distribúcii liečivých rastlín, lesných plodov a ovocia sa však nevenoval. S odchodom Alexandra Wohla totiž odišli aj jeho zákazníci. Oficiálnym vlastníkom areálu liečivých rastlín sa Ján Petrík stal až na konci 40. rokov 20. storočia. Podľa zápisu v pozemno-knižnej vložke č. 590 obce Hanušovce nad Topľou získal tento majetok prostredníctvom kúpno-predajnej zmluvy, vystavenej 11. októbra 1949 v Hanušovciach. Areál vlastnil spolu s Helenou Petříkovou, rod. Gordanovou. Po jej smrti v roku 1954 zdedil jej vlastnícky podiel v novembri 1955 Jánov maloletý syn Štefan. Zvyšnú časť majetku zdedil Štefan Petřík po smrti svojho otca Jána v januári 1964. Spoluvlastníčkou areálu sa v tom istom čase stala aj Zuzana Petříková, rod. Nováková.¹² Podobne ako Ján a Helena, ani Štefan a Zuzana Petříkovi sa výkupu, sušeniu a distribúcii liečivých rastlín, lesných plodov a ovocia nevenovali. Pre svoje účely využívali výlučne funkcionalistickú vilu, v ktorej bývali a hospodárske objekty, v ktorých chovali domáce zvieratá a hydinu. Sušiarne nevyužívali a severnú časť areálu, na ploche ktorej sa nachádzal ovocný sad a záhrada, odpredali.

Stavebno-historický vývoj areálu od Nežnej revolúcie po súčasnosť (1989 – súčasnosť)

Bezprostredne po Nežnej revolúcii sa o objekt veľkej sušiarne začalo intenzívne zaujímať Okresné vlastivedné múzeum vo Vranove nad Topľou so sídlom v Hanušovciach nad Topľou (súčasný Krajské múzeum Prešov – Kaštieľ v Hanušovciach nad Topľou). Po vzájomných rokovaníach so Štefanom a Zuzanou Petříkovcami napokon objekt veľkej sušiarne prevzalo v apríli 1991 do nájmu, pričom v ňom oživilo jeho pôvodnú funkciu – sušenie liečivých rastlín. O rok neskôr vtedajší riaditeľ predmetnej inštitúcie Gregor Gašpar požiadal Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti Bratislava – stredisko Prešov (predchodca dnešného Krajského pamiatkového úradu Prešov) o pomoc s vyhlásením tejto technickej stavby za kultúrnu pamiatku a jej odkúpením pre potreby tunajšieho múzea, ktoré by ju následne prevádzkovalo podľa predpisov platných na úseku ochrany technických pamiatok. Okrem nej prejavilo múzeum záujem aj o oproti stojaci murovaný hospodársky objekt (malá sušiareň), ktorý s drevenou sušiarňou tvoril jeden kompaktný celok.¹³ Rodina Petříková túto iniciatívu miestneho múzea podporovala a s odpredajom objektov štátu aj ich vyhlásením za kultúrne pamiatky súhlasila. Na základe uvedenej iniciatívy vykonali prešovskí pamiatkari na jeseň 1992 obhliadku sušiarne (veľká sušiareň) a hospodárskeho objektu (malá sušiareň) na Komenského ulici 33 v Hanušovciach nad Topľou. Nakoľko počas obhliadky zistili, že oba objekty disponujú pamiatkovými hodnotami, v septembri 1992 vypracovali základný návrh na ich vyhlásenie za kultúrne

12 Archív OÚ VnT – KO, Hanušovce nad Topľou, Pozemno-knižná vložka č. 590.

13 Archív KPÚ Prešov, fond Spisová agenda ústavu (SAÚ), Hanušovce nad Topľou – sušiareň liečivých rastlín, list zo dňa 21. 09. 1992, č. záznamu 1836/92. *Lokálny zámer využitia objektu sušiarne liečivých rastlín v Hanušovciach nad Topľou.*

pamiatky¹⁴, ktorý v roku 1993 doplnili o ďalšie technické detaily¹⁵. Navrhovaná vec mala niesť názov *Areál sušiarne liečivých rastlín* a pozostávať z dvoch pamiatkovo chránených objektov – veľkej a malej sušiarne. Kým objekt veľkej sušiarne sa v roku 1993 nachádzal vo vyhovujúcom stavebno-technickom stave a vyžadoval si len lokálne opravy strešného pláňa, oproti nemu stojaca malá sušiareň bola po stavebno-technickej stránke čiastočne narušená a vyžadovala si opravu strechy, drevenej pavlače a okien. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky¹⁶ sa s podaným návrhom stotožnilo a dňa 8. novembra 1993 vyhlásilo Sušiareň liečivých rastlín v Hanušovciach nad Topľou za kultúrnu pamiatku.¹⁷ Vyhlásená však bola iba veľká sušiareň, malá sa pre svoj nevyhovujúci stavebno-technický stav napokon kultúrnou pamiatkou nestala. Proces vyhlasovania hanušovskej sušiarne za kultúrnu pamiatku bol definitívne zavŕšený 4. januára 1994, keď ju Pamiatkový ústav Bratislava (predchodca dnešného Pamiatkového úradu SR) zapísal pod číslom 10747/0 do Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok SR.¹⁸

Necelé dva roky od vyhlásenia veľkej sušiarne za národnú kultúrnu pamiatku (NKP) Okresné vlastivedné múzeum vo Vranove nad Topľou so sídlom v Hanušovciach nad Topľou neobnovilo nájomnú zmluvu s jej vtedajším vlastníkm, a to z toho dôvodu, že výkup a sušenie liečivých rastlín prestali byť predmetom ich záujmovej činnosti.¹⁹ Od konca roku 1996 teda tento objekt prestal definitívne plniť svoju pôvodnú funkciu (daný stav trvá do súčasnosti) a starostlivosť oň začala postupne upadať. Pôvodnú funkciu neplnili ani ďalšie hospodárske objekty, situované v jej areáli. Okrem toho Štefan a Zuzana Petříkovci dali v roku 1996 kvôli zlému stavebno-technickému stavu asanovať hospodársku budovu (malá sušiareň), situovanú východne od veľkej sušiarne.²⁰

-
- 14 Archív KPÚ Prešov, fond Z, šk. č. R4/45, inv. č. Z270. Hanušovce n/T – sušiareň liečivých rastlín. *Návrh na vyhlásenie veci za kultúrnu pamiatku.*
 - 15 Archív KPÚ Prešov, fond Z, šk. č. R4/45, inv. č. Z270. Hanušovce n/T – sušiareň liečivých rastlín. *Doplnenie návrhu na vyhlásenie veci za kultúrnu pamiatku.*
 - 16 Proces vyhlasovania vecí za kultúrne pamiatky sa v roku 1993 riadil Zákonom č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti z 9. 4. 1987, konkrétne § 3 ods. 1 – 6. V sledovanom období malo proces vyhlasovania vecí za kultúrne pamiatky na starosti Ministerstvo kultúry SR, vyhlasovanie národných kultúrnych pamiatok bolo v kompetencii vlády SR.
 - 17 Archív KPÚ Prešov, fond Z, šk. č. R4/45, inv. č. Z270. Hanušovce n/T – sušiareň liečivých rastlín. *Rozhodnutie o vyhlásení Sušiarne liečivých rastlín v Hanušovciach nad Topľou za kultúrnu pamiatku zo dňa 08. 11. 1993.*
 - 18 Archív KPÚ Prešov, fond Z, šk. č. R4/45, inv. č. Z270. Hanušovce n/T – sušiareň liečivých rastlín. *Upovedomenie o zápise kultúrnej pamiatky do Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok SR zo dňa 04. 01. 1994.*
 - 19 Archív KPÚ Prešov, fond SAÚ, Hanušovce nad Topľou – sušiareň liečivých rastlín, list zo dňa 29. 10. 1996, č. záznamu 1545/96. *Hanušovce n/Topľou – sušiareň liečivých rastlín – podklady.*
 - 20 Archív KPÚ Prešov, fond SAÚ, Hanušovce nad Topľou – sušiareň liečivých rastlín, list zo dňa 11. 11. 1996, č. záznamu 3317/06. *Hanušovce n/Topľou, areál sušiarne liečivých rastlín – doplnenie podkladov.*

NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou bola od polovice roku 1996 využívaná primárne ako sklad. Nič sa na tom nezmenilo ani v roku 2005, keď areál sušiarne získal nových vlastníkov. V rámci dedičského konania po nebohom Štefanovi Petríkovi, ktorý nemal žiadnych potomkov a ani príbuzných, sa jeho novým vlastníkom stala Slovenská republika. Areál sušiarne za vlastníka spravoval Obvodný úrad Prešov. V roku 2006 sa spoluvlastníkom areálu stala Mária Nováková, ktorá od SR odkúpila štvrtinový podiel. Stredobodom jej záujmu však nebola sušiareň ani hospodárske budovy, ale funkcionalistická vila, situovaná v prednej (južnej) časti areálu, ktorej spodné priestory využívala na podnikateľské účely (obchod s drogistickým tovarom, neskôr kvetinárstvo).²¹

V septembri 2013 sa o areál sušiarne začal zaujímať Valentín Dulina, ktorý si ho vyhlíadal ako potenciálne miesto pre výstavbu polyfunkčného objektu. V areáli sa v sledovanom období okrem pamiatkovo chráneného objektu sušiarne nachádzali aj ďalšie dve pamiatkovo hodnotné stavby – murovaná hospodárska budova s dreveným trámovým stropom a sedlovou strechou, slúžiaca pôvodne ako maštal' a funkcionalistická dvojpodlažná vila, v prednej (južnej) a prostrednej časti podpivničená, v zadnej (severnej časti) bez podpivničenia, ktorá v čase svojho vzniku plnila funkciu obchodnej prevádzky (južný priestor I. NP²² južnej časti vily), skladu a baliarne spracovaných (vysušených) liečivých rastlín, ovocných a lesných plodov (priestory v severných častiach objektu) a funkciu rodinného domu (obytné priestory pre členov rodiny Wohl, situované na I. a II. NP južnej časti objektu). Priestory vily situované pod úrovňou terénu plnili funkciu pivníc. Obe spomenuté budovy sa v roku 2013 nachádzali vo vyhovujúcom stavebno-technickom stave. Okrem troch objektov a neudržiavaného ovocného sadu so záhradou, situovaných v severnej časti areálu, sa z pôvodných prvkov až do roku 2013 dochovala aj pôvodná kovová dvojkrídlová bohato zdobená brána, ktorá sprístupňovala areál z ulice. Nakoľko okrem sušiarne liečivých rastlín nebol ani samotný areál, ani žiaden iný objekt v ňom pamiatkovo chránený, výstavbe polyfunkčného objektu, ktorý by bol vzdialený minimálne 10 m od obvodového plášťa NKP nič nebránilo.²³ Z uvedeného dôvodu Valentín Dulina a jeho manželka areál sušiarne liečivých rastlín v roku 2014 od SR a Márie Novákovej odkúpili. V septembri 2014 dali manželia Dulinovi so súhlasom vecne a miestne príslušného stavebného úradu a úradu na úseku ochrany kultúrneho dedičstva funkcionalistickú vilu z roku 1938 a hospodársku budovu (maštal') z 19. storočia zbúrať. Odstránená bola i kovová vstupná brána, sprístupňujúca pôvodný areál z Komenského ulice. Na ich mieste začali následne s výstavbou polyfunkčného objektu.²⁴ Od roku 2014 tak v areáli, ktorý pôvodne tvorilo šesť pamiatkovo cenných objektov, z toho tri z 19. storočia a tri z 30. rokov 20. storočia,

21 LIŠKA, A. – SETTEYOVÁ, L. – SUCHÝ, L. – ZAJAC, J. *NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou. Odborno-metodický materiál (strojopis)*. Prešov : KPÚ Prešov, 2021, s. 10.

22 Nadzemné podlažie.

23 Predbežné stanovisko KPÚ Prešov ku plánovanej výstavbe na parcelách č. 544 a 545 na Komenského ulici č. 14 v Hanušovciach nad Topľou zo dňa 08. 10. 2013.

24 Závazné stanovisko KPÚ Prešov zo dňa 21. 10. 2014 ku asanácii rodinného domu na Komenského ulici č. 14 v Hanušovciach nad Topľou na parcele č. KN-C 545 k. ú. Hanušovce

zostal už iba jediný – NKP Sušiareň liečivých rastlín. Noví majitelia, rovnako ako ich predchodcovia, objekt sušiarne neplánovali využívať ani na pôvodný, ani na žiaden iný účel.

Koncom februára 2017 došlo vplyvom nepriazne počasia ku poškodeniu strešného plášťa sušiarne, pričom jeho odtrhnuté časti ohrozovali obyvateľov vedľajšieho pozemku i robotníkov, pracujúcich na výstavbe polyfunkčného objektu. Z uvedeného dôvodu dali jej majitelia strešný plášť v celom rozsahu odstrániť. V marci toho istého roku požiadali príslušný úrad na úseku ochrany kultúrneho dedičstva o vydanie rozhodnutia na obnovu objektu.²⁵ Obnovu však nezrealizovali, nakoľko v júli 2017 objekt predali Vlastimilovi Vargovi.²⁶ Zmenou vlastníka NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou v júli 2017 sa začal proces jej postupnej degradácie. Tá bola spôsobená jednak negatívnymi vplyvmi počasia, jednak nemožnosťou zastihnúť nového vlastníka NKP a primäť ho k tomu, aby zabezpečil jej základnú ochranu. Aby toho nebolo málo, koncom decembra 2017 začali sušiareň rozoberať neznámi páchatelia, ktorí z objektu odstránili väčšiu časť dosák, tvoriacich jeho obvodový plášť.²⁷ Na konci roka 2017 sa tak pamiatka ocitla v celom rozsahu nezastrešená a bez väčšiny svojho opláštenia. Do objektu pravidelne prenikali zrážky a bol permanentne vystavovaný negatívnym vplyvom počasia, čo sa logicky odrazilo aj na jeho stavebno-technickom stave. Kým na začiatku roku 2017 vykazoval len menšie nedostatky (poškodená betónová podlaha na prízemí, absencia časti dreveného opláštenia, menšie trhliny v strešnej krytine) a nachádzal sa vo vyhovujúcom stavebno-technickom stave, v priebehu rokov 2018 – 2021 sa jeho stavebno-technický stav zmenil na dezolátny (statické poruchy, plesne, drevokazné huby, poškodené podlahy na všetkých podlažiach, absencia strešného plášťa, absencia asi 70 % opláštenia, trhliny v zadnom murive objektu a pod.).²⁸ V súčasnosti objekt nemá vlastníka, nakoľko jeho posledný známy majiteľ v júni 2020 zomrel a dedičské konanie po nebohol nateraz nebolo ukončené.²⁹ Od augusta 2021 je správcovstvom

nad Topľou a hospodárskej budovy na parcele č. KN-C 544 k. ú. Hanušovce nad Topľou; Závazné stanovisko KPÚ Prešov zo dňa 06. 10. 2014 k územnému konaniu.

- 25 Úradný záznam KPÚ Prešov zo dňa 01. 03. 2017 z výkonu štátneho pamiatkového dohľadu na NKP Sušiareň – Hanušovce nad Topľou, Komenského 14/33; Rozhodnutie KPÚ Prešov o zámere obnovy NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou zo dňa 13. 03. 2017.
- 26 Oznámenie o zmene vlastníctva národnej kultúrnej pamiatky Sušiareň liečivých rastlín v Hanušovciach nad Topľou zo dňa 17. 07. 2017.
- 27 SEMANOVÁ, E. Sušiareň liečivých rastlín v Hanušovciach nad Topľou. Príbeh jednej nezvyčajnej pamiatky. In *Pamiatkový úrad SR*. [online]. [publ. 2018-02-13]. Dostupné na internete: <<http://www.pamiatky.sk/sk/page/stanovisko-pusr-susiaren-liecivych-rastlin>>.
- 28 LIŠKA, A. – SETTEYOVÁ, L. – SUCHÝ, Ľ. – ZAJAC, J. NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou. *Odborno-metodický materiál (strojopis)*. Prešov : KPÚ Prešov, 2021, s. 19.
- 29 HUDÁK, M. Sušiareň liečivých rastlín v Hanušovciach už 30 rokov chátra. Do jednej z najkrajších technických drevostavieb na Slovensku vozili pred vojnou lipový kvet na vozoch. In *Košice online*. [online]. [publ. 2021-05-06]. Dostupné na internete: <<https://www.kosiceonline.sk/zachrana-unikatnej-susiarne-bylin-v-hanusovciach-uviazla-na-dedickom-konani>>.

objektu poverené občianske združenie Vegetabil – sušiareň liečivých rastlín, ktoré sa dlhodobo usiluje o jeho záchranu.

Stavebno-historická charakteristika objektov areálu sušiarne liečivých rastlín³⁰

V areáli sušiarne liečivých rastlín v Hanušovciach nad Topľou sa pôvodne nachádzalo šesť stavieb – dve menšie staršie hospodárske budovy (maštale) z 19. storočia, jeden dlhý starší jednopodlažný rodinný dom z 19. storočia, ku ktorému bola v roku 1938 z južnej strany pristavená dvojpodlažná funkcionalistická vila, jedna menšia hospodárska stavba (malá sušiareň) z roku 1934, jedna veľká sušiareň z roku 1938 a jedna malá hospodárska stavba (kôlna) z roku 1938. Do areálu sa vstupovalo z juhozápadnej strany (z Komenského ulice), cez kovovú bránu a v jeho zadnej (severnej) polovici bol situovaný ovocný sad so záhradou.

Veľká sušiareň

NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou, vybudovaná v roku 1938, predstavuje nepodpivničenú štvorpodlažnú stavbu obdĺžnikového pôdorysu (179 x 6,2 m) zmiešanej tehlovo-drevenej konštrukcie, vysokú asi 9,2 m, ukončenú

Obrázok 3 Exteriér objektu NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou (veľká sušiareň) – stav v roku 1996. Zdroj: Archív KPÚ Prešov, Skeny negatívov, Hanušovce nad Topľou, č. neg. 34545, r. 1996. Autorka fotografie: J. Pappová

30 Opis asanovaných objektov areálu sušiarne liečivých rastlín boli vyhotovené na základe dochovaných historických fotografií a opisov. Opis NKP Sušiareň (liečivých rastlín) bol vyhotovený na základe miestnej obhliadky objektu, zrealizovanej v júni 2021, súčasťou dobovej fotodokumentácie a jej zamerania, vyhotoveného v roku 2020 Mgr. art. Tomášom Haviarom. Opis autorsky upravil Ing. Ľubor Suchý, PhD. Opis interiéru funkcionalistickej vily a rodinného domu bol vyhotovený na základe dobových fotografií a opisu inventára týchto objektov, vyhotoveného v roku 2006 Ing. Samuelom Brussom.

Obrázok 4 Interiér objektu NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou (veľká sušiareň) – stav v roku 2008. Zdroj: Archív KPÚ Prešov, Hanušovce nad Topľou, 09/2008. Autor fotografie: M. Kaliňák

Obrázok 4 Interiér a exteriér objektu NKP Sušiareň (liečivých rastlín) v Hanušovciach nad Topľou (veľká sušiareň) – aktuálny stav (jún 2021). Zdroj: Archív KPÚ Prešov, Hanušovce nad Topľou, 06/2021. Autor fotografie: A. Liška

plytkou asymetrickou trojnásobne zalomenou strechou, osadenou na betónových základoch. Nosnú konštrukciu objektu tvorí dvojpodlažný murovaný skelet, pozostávajúci z ôsmich tehlových omietaných (vápenná biela šúchaná) pilierov z plných pálených tehál spájaných maltou a štvorpodlažná drevená hrádzená stĺpková konštrukcia bez výplne z pílených hranolov spájaných čapovaním a klincovaním, zavetrená jedno a dvojstrannými páskami a horizontálnymi rozperami.

Nosná drevená konštrukcia sušiarne je na južnej (bočnej), východnej (prednej, dvorovej) a severnej (bočnej) strane od úrovne II. NP o asi 1,5 m predsadená (vyložená) pred murovaný skelet objektu. Priestor medzi nosnými piliermi na západnej (zadnej) strane sušiarne tvorí omietaná tehlová výplň. Vo vrchole prostredného úseku, medzi druhým a tretím pilierom, je táto výplň v celej svojej šírke perforovaná malými pravouhlými vetracími otvormi obdĺžnikových tvarov, orientovaných

na výšku. Otvory sú bez výplní. Nosná drevená stĺpiková konštrukcia je na južnej (bočnej) a východnej (prednej, dvorovej) strane I. NP vyplnená drevenými jedno a dvojkridlovými otváranými, resp. posuvnými zvlakovými vrátami s drevenou doskovou výplňou (vertikálne pribíjané dosky), na severnej (bočnej) strane I. NP s doskovým opláštením a na zvyšných častiach v úrovni II. – IV. NP opäť s doskovým opláštením, dole s hrotitým ukončením. Dosky opláštenia majú šírku asi 15 – 22 cm a hrúbku 2 cm s kladením s medzerou šírky asi 1 – 1,5 cm. Jednotlivé podlažia objektu sú ukončené drevenými pílenými stropnými trámami. Podlahu na úrovni I. NP tvorí betónová mazanina hrúbky asi 1,5 cm (v súčasnosti značne zdeštruovaná), na úrovniach II. – IV. NP sa nachádza drevená dosková podlaha z pílených dosák šírky asi 15 – 22 cm a hrúbky 2 cm ukladaných bez drážky a pribíjaných klincami ku stropným trámom. Stavba nemá riešený tradičný krov, jeho konštrukciu tvoria presahy nosnej drevenej stĺpikovej konštrukcie, na ktorú sú klincami pribíjané jednotlivé kroky. Objekt je v súčasnosti bez krytiny. Strecha objektu bola pôvodne na východnej strane krytá štvorcovými AZC šablónami, na zvyšnej časti pozinkovaným plechom strihaným a ukladaným do pásov. Jednotlivé podlažia objektu sú sprístupnené prostredníctvom drevených priamych jednoramenných rebríkových schodísk, situovaných v južnej a severnej časti objektu.

Sušiareň bola na južnej a východnej strane, na úrovni II. a III. NP, pôvodne perforovaná pravouhlými vetracími otvormi, ktoré tvorili kľúčovú časť technickej infraštruktúry objektu. Sušenie rastlín, ovocia a lesných plodov v útrobach sušiarne totiž fungovalo na princípe prúdenia vzduchu, ktorý bol podľa potreby vháňaný do jej interiéru prostredníctvom týchto otvorov. Na otvory sa podľa potreby zakladali buď plné drevené výplne, resp. drevené rámy s vypletaným kovovým sitom s okamami väčších rozmerov bez zasklenia.

Malá sušiareň

Malá sušiareň, pôvodne situovaná východne od veľkej sušiarne, postavená v roku 1934, predstavovala murovanú, v celom rozsahu omietanú stavbu z plných pálených tehál obdĺžnikového pôdorysu bez podpivničenia. Na úrovni II. NP mala v celom rozsahu svojej hlavnej (dvorovej, západnej) fasády umiestnenú celodrevenú, v plnom rozsahu omietanú pavlač. Krytá bola manzardovou strechou ukončenou na východe plným murovaným v celom rozsahu omietaným štítom z plných pálených tehál. Ako krytina bol použitý pozinkovaný plech so stojatou drážkou strihaný a ukladaný do pásov. Na južnej strane bol strešný plášť perforovaný pravouhlým vetracím otvorom, ktorý vyplňala jednokridlová plná plechová von otváraná výplň. Zadná (východná) fasáda bola bez osí (otvorov), bočné (južná, severná) fasády mali jednu os v podobe malého okenného pravouhlého otvoru, situovaného uprostred II. NP. Okenné otvory bočných fasád vyplňali jednoduché drevené rámové dvojkridlové jednotabuľové von otvárané presklené výplne. Rám okien bol v interiéri členený prostredníctvom kovových mreží tvaru jednoramenného kríža. Hlavná (západná, dvorová) fasáda objektu bola na úrovni I. NP šesťosová, v úrovni II. NP trojosová. Do interiéru objektu sa vstupovalo prostredníctvom dverných otvorov, situovaných v druhej a piatej osi I. NP. Otvory boli vyplnené jednoduchými drevenými plnými jednokridlovými otváranými dverami. Okenné otvory na I. NP boli malé štvorcové, bez výplní. Vo vnútornej časti otvorov boli osadené kovové mreže tvaru jednora-

Obrázok 5 Objekt malej sušiarne v areáli sušiarne v Hanušovciach nad Topľou (rok 1992).
 Zdroj: Archív KPÚ Prešov, Skeny negatívov, Hanušovce nad Topľou, č. neg. 33511, r. 1992
 Autor fotografie: Q. Gottwald

menného kríža. Drevená omietaná pavlač bola na južnej a severnej strane hlavnej fasády perforovaná pravouhlými okennými otvormi, ktoré vyplňali dvojkrídlové von otvárané dvojtabuľové presklené výplne. V strede pavlače boli nad sebou, v celej jej výške, situované dva veľké pravouhlé otvory, z ktorých horný bol vyplnený jednoduchou doskovou jednokrídlovou otváranou výplňou a spodný bol bez výplne. Pokiaľ ide o interié, prízemie, ktoré slúžilo primárne na uskladnenie bylín, bolo dvojpriestorové a malo hlinenú podlahu a drevený trámový strop a poschodie, ktoré slúžilo na sušenie rastlín, bolo jednopriestorové, malo drevenú podlahu a drevený strop omietaný na rákos.

Funkcionalistická vila a rodinný dom

Najhonosnejším objektom celého areálu bola funkcionalistická vila z roku 1938. Išlo o podpivničenú dvojpodlažnú murovanú v celom rozsahu omietanú budovu v tvare kocky, vybudovanú z plných pálených tehál, situovanú v juhovýchodnej časti areálu, hlavnou (južnou, uličnou) fasádou orientovanou do Komenského ulice a zadnou (severnou) fasádou pristavanou ku pôvodnému jednopodlažnému rodinnému domu z 19. storočia. Zastrešená bola valbovou strechou. Ako krytina bol použitý pozinkovaný plech so stojatou drážkou strihaný a ukladaný do pásov. Objekt bol opatrený odkvapovým systémom z pozinkovaného plechu. Strechu perforovali dve tehlové komínové v plnom rozsahu omietané telesá. Fasády boli hladké, členené podokennými profilovanými rímsami, mierne vystupujúcim soklom, korunou rímsou nárožného atikového múru, mohutnou šambránou výkladca spojeného s hlavným vstupom do objektu a pilierom oddeľujúcim kútové (nárožné) osi II. NP južnej a západnej fasády vily. Bočná (východná) fasáda bola bez osí. Zadná (severná) fasáda, na ktorú v úrovni I. NP plynule nadväzoval rodinný dom z 19. storočia, bola na úrovni I. NP jednoosová, na II. NP bez osí. Bočná (západná, dvorová) a pred-

ná (hlavná, uličná, južná) fasáda boli na úrovni oboch podlaží dvojsové. Všetky osi objektu boli pravouhlé. Okenné osi hlavnej (južnej) fasády a južnú okennú os II. NP dvorovej (západnej) fasády vyplňali štvorkrídlové (každé krídlo jednotabuľové presklené) dvojité futrované okenné výplne s dnu otváranými krídlami. Severné okenné osi dvorovej (západnej) fasády vyplňali trojkrídlové (každé krídlo jednotabuľové presklené) dvojité futrované okenné výplne s dnu otváranými krídlami. Južnú os I. NP dvorovej (západnej) fasády tvoril výkladec vyplnený veľkou pravouhlou pevnou jednotabuľovou presklenou výplňou, z exteriéru opatrený drevenou roletou. Západnú os I. NP hlavnej (južnej) fasády tvoril výkladec spojený so vstupným otvorom (hlavný vstup do objektu), sprístupňujúcim interiéru vily z ulice. Výkladec vyplňala veľká pevná jednotabuľová presklená výplň, z exteriéru opatrená drevenou roletou, vstupný otvor drevená rámová jednokrídlová dnu otváraná dverná výplň s nadsvetlíkom. Dverná výplň bola v spodnej časti plná, v hornej časti presklená. Z exteriéru bol vstupný otvor opatrený drevenou roletou a kovovou mrežou. Pred hlavným vstupom do interiéru vily bolo situované jednoduché priame exteriérové betónové schodisko, pozostávajúce z piatich schodiskových stupňov so zaoblenými hranami, smerom nahor (ku vstupu) sa zužujúce. V západnom rohu I. NP zadnej (severnej) fasády objektu bol situovaný bočný (vedľajší) pravouhlý vstupný otvor, sprístupňujúci interiéru vily z dvora. Otvor vyplňala plná drevená rámová kazetová dnu otváraná dverná výplň s preskleným jednotabuľovým nadsvetlíkom a troma vodorovnými kazetami. Vstup bol krytý rovnou betónovou strieškou, zhora opatrenou pozinkovaným plechom. Pred vstupom bolo situované jednoduché priame exteriérové betónové schodisko, pozostávajúce z piatich pravouhlých betónových schodiskových stupňov. Soklová časť hlavnej (južnej) fasády objektu bola perforovaná dvoma malými pravouhlými okennými otvormi, ktoré vyplňali jednoduché drevené dvojkrídlové presklené von otvárané okenné výplne, soklovú časť bočnej (západnej) fasády perforoval pravouhlý dverný otvor, sprístupňujúci podzemné podlažie (pivničné priestory) vily.

Rodinný dom z 19. storočia predstavoval čiastočne podpivničenú (v jej južnej časti) jednopodlažnú murovanú (zmiešanú tehlovo-kamennú murivo) v celom rozsahu omietanú budovu pozostávajúcu z dvoch na seba nadväzujúcich častí obdĺžnikového pôdorysu (užšej severnej a širšej južnej), situovanú v juhovýchodnej časti areálu, zadnou (severnou) a hlavnou (západnou) fasádou orientovanou do dvora a od roku 1938 z juhu pristavanú ku zadnej (severnej) fasáde funkcionalistickej vily. Jeho širšia (južná) časť bola zastrešená valbovou strechou, užšia (severná) časť sedlovou strechou s murovaným trojuholníkovým štítom na severe. Strechy mali presah asi 1 m. Presahy striech (štáblón) boli podbité drevenými doskami a omietnuté. Ako krytina bol na oboch strechách použitý pozinkovaný plech so stojatou drážkou strihaný a ukladaný do pásov. Objekt bol opatrený odkvapovým systémom z pozinkovaného plechu. Valbová strecha domu bola perforovaná jedným tehlovým omietaným komínovým telesom. Fasády boli hladké, členené podokennými profilovanými rímsami a mierne vystupujúcim soklom. Bočná (východná) fasáda bola bez osí. Zadná (severná) fasáda užšej časti rodinného domu bola na úrovni I. NP perforovaná dvoma nad sebou situovanými malými pravouhlými presvetľovacími okennými otvormi, ktoré vyplňali pevné kovové šesťtabuľové presklené výplne, na úrovni štítu dvoma vedľa seba situovanými malými pravouhlými vetracími otvormi bez vý-

Obrázok 6 Funkcionalistická vila (vľavo v čase výstavby, vpravo v 60. rokoch 20. stor.)
v areáli sušiarne v Hanušovciach nad Topľou. Zdroj: Súkromná zbierka Ing. Samuela Brussa

plní. Zadná (severná) fasáda širšej (južnej) časti rodinného domu bola perforovaná jedným dverným a jedným okenným otvorom. Oba otvory boli pravouhlé. Okenný otvor, situovaný v západnej časti fasády, vyplňala drevená dvojité futrovaná trojkridlová okenná výplň tvaru písmena T s dvoma zvislými a jedným vodorovným jednotabuľovým preskleným krídlom z vonkajšej aj z vnútornej strany. Horné vodorovné krídla boli výklopné, spodné zvislé boli von, resp. dnu otvárané. Stredový priečnik vonkajšieho krídla mal zbodnú profiláciu. Medzi vonkajšími a vnútornými krídlami boli osadené kovové mreže. Dverný otvor, situovaný vo východnej časti popisovanej fasády, vyplňala jednoduchá drevená zárubňa, na ktorú boli osadené plné drevené rámové trojkazetové dnu otvárané dvere s vodorovnými kazetami. Pred vstupom do objektu bolo situované jednoduché priame exteriérové betónové schodisko, pozostávajúce z piatich pravouhlých betónových schodiskových stupňov. Západne od schodiska, v soklovej časti fasády, bol situovaný vstup do podzemného podlažia (pivničných priestorov) rodinného domu. Hlavná (dvorová, západná) fasáda rodinného domu bola v užšej (zadnej) časti perforovaná troma pravouhlými otvormi, v širšej (prednej) časti dvoma pravouhlými otvormi. Najsevernejšiu os užšej časti západnej fasády rodinného domu tvoril vstupný otvor, ktorý vyplňala plná drevená rámová kazetová dvojkridlová von otváraná dverná výplň, sprístupňujúca interiér objektu. Zvyšné osi západnej fasády tvorili okenné otvory, ktoré vyplňali drevené dvojité futrované šesťkridlové okenné výplne s troma jednotabuľovými presklenými výplňami obdĺžnikového tvaru v spodnej a troma jednotabuľovými presklenými výplňami štvorcového tvaru v hornej časti okenných rámov, a to tak z interiérovej, ako aj exteriérovej strany. Interiérové aj exteriérové krídla výplní boli dnu otvárané. Soklová časť hlavnej (západnej) fasády širšej (južnej) časti rodinného domu bola perforovaná troma malými pravouhlými okennými otvormi, ktoré vyplňali jednoduché drevené dvojkridlové presklené von otvárané okenné výpl-

ne a jedným pravouhlým dverným otvorom, sprístupňujúcim podzemné podlažie (pivničné priestory) rodinného domu.

Rodinný dom a funkcionalistická vila boli v interiéri funkčne prepojené a vytvárali jednotný celok. Interiér objektov tvorilo jedno podzemné a dve nadzemné podlažia a podstrešie. Podzemné podlažie (pivničné priestory) pozostávalo z dvoch samostatných pivníc s rovnými stropmi a hlinenými podlahami z dusanej hliny. Pivnica pod vilou plnila funkciu skladu zeleniny, pivnica pod rodinným domom bola využívaná ako dielňa. Nachádzal sa v nej stolársky stôl (varštag), tri ďalšie pracovné stoly s náradím, jeden drevený regál a nádoba na vápno. Na prízemí sa nachádzalo dokopy desať priestorov – dve predsieň, dve izby, kuchyňa, kúpeľňa, špajza, predajňa, zadná miestnosť (sklad) a schodisková chodba so schodiskom, sprístupňujúcim poschodie objektu. V zadnej izbe, ktorá slúžila ako sklad, sa nachádzalo palivo (drevo, brikety z uhlia), debny na ovocie, plechové sudy na naftu a náradie (kosa, hrable, rýľ, odhrňáč na sneh a pod.). V špajze bol umiestnený drevený policový regál so zavaraninami. Nábytok predsiení pozostával z dvojdverovej drevenej skrine, dreveného regálu, stola, stoličiek a keramickej bielej maľovanej ornamentmi zdobenej súpravy na umývanie, pozostávajúcej z umývadla a džbánu na vodu. Kuchyňa bola vybavená kredencom, kuchynským stolom, stoličkami, kuchynským sporákom na drevo, ladou na drevo, porcelánovým mliečnikom a dvoma sklenenými likérovými karafami. V izbe situovanej vedľa kuchyne sa nachádzala pec na drevo a uhlie, drevená posteľ, stôl, stoličky, kovový elektrický luster, drevená polica a drevené odpočívadlo z 19. storočia v štýle Louis Philippe.³¹ Kúpeľňa bola vybavená liatinovou vaňou, topným valcom, umývadlom, zrkadlom, lavicou na vodu a naftovou pecou. Najbohatšie zariadenou miestnosťou na prízemí bola spálňa. Okrem manželskej postele a dvoch nočných stolíkov sa tu nachádzal aj šijací stroj značky Kayser, príborník so štyrmi postrannými policami a dvojdielnou a jednodielnou sklenenou skrinkou, tri porcelánové čajníky, starožitná kuchynská váha s mosadznými misami a závažiami, toalet s elipsovým otočným zrkadlom, šesť stoličiek, dve dvojdielne skrine na oblečenie, dva stoly, písací stroj, kovový elektrický luster, domáce tkané koberce a päť obrazov s náboženskou tematikou. Juhozápadný priestor, slúžiaci ako predajňa, bol vybavený jednou veľkou a dvoma menšími váhami na váženie ovocia, bylín a lesných plodov, predajným dreveným pultom so zásuvkami, policovým regálom, drevenými policami a veľkým sálovým kovovým elektrickým lustrom. Podlahy boli v obytných priestoroch drevené doskové (tzv. dile), v komunikačných a obslužných priestoroch keramitové. Stropy boli rovné omietané. V priestoroch predajne bola podstropná časť murív po celom obvode zdobená profilovanou štukovou rímsou. Na pochodí funkcionalistickej vily sa nachádzalo päť priestorov – chodba, komora a tri izby. V komore sa nachádzal jeden policový regál, v chodbe schodisko a v izbách pece na tuhé palivo (tzv. petríky) a nábytok v podobe obrazov s náboženskou tematikou, lustrov, nočných stolíkov, postelí, skríň a umý-

31 Odpočívadlo je jediným kusom nábytku, ktorý sa podarilo z funkcionalistickej vily pred jej zbúraním zachrániť. Dnes je súčasťou zbierkového fondu Krajského múzea Prešov – Kaštieľa Hanušovce nad Topľou.

vadiel. Na povalách (v podstreší objektov) boli umiestnené dvojposchodové regály na sušenie byliniek so sitovou výplňou a prútené demižóny na víno.

Funkcionalistická vila s rodinným domom predstavovala od roku 1938 najhonosnejšiu svetskú stavbu v Hanušovciach nad Topľou. Od svojho vzniku bola napojená na elektrinu a obecný vodovod. Svojou architektúrou patrila medzi unikátne stavby nie len na území mesta, ale v rámci celého Východoslovenského kraja.

Iné hospodárske budovy (kôlna, maštale)

V areáli sušiarne sa okrem malej a veľkej sušiarne a funkcionalistickej vily nadväzujúcej na starší rodinný dom nachádzali aj tri hospodárske objekty – dve maštale z 19.

storočia a jedna kôlna z roku 1938. Situované boli uprostred južnej časti areálu, v priestore medzi funkcionalistickou vilou a sušiarňami.

Kôlna, situovaná medzi veľkou sušiarňou a „západnou“ maštalo, predstavovala jednoduchú drevenú stavbu, ktorej nosnú konštrukciu tvorili pílené hranoly z mäkkého dreva. Obvodový plášť objektu pozostával z drevených dosák, strecha bola pultová, v severnej časti klopená na západ (z dvora) s malým pultom na východe, v južnej časti klopená na východ (do dvora), krytá pozinkovaným plechom so stojatou drážkou strihaným a ukladaným do pásov. Zo severu sa plynule napájala na budovu veľkej sušiarne, z juhu na budovu „západnej“ maštale. Vstupy do kôlne boli situované na východnej strane. Južný a prostredný vstup vyplňali jednoduché plné drevené doskové von otvárané zvlakové vráta, severný vstup jednoduché plné drevené doskové von otvárané zvlakové vráta s pevným dreveným pravouhlým nadsvetlíkom. Pravouhlý otvor nadsvetlíka bol rozdelený priečnikom na dva

Obrázok 7 Objekt kôlne v areáli sušiarne v Hanušovciach nad Topľou (rok 1992).

Zdroj: Archív KPÚ Prešov, Skeny negatívov, Hanušovce nad Topľou, č. neg. 33511, r. 1992
Autor fotografie: Q. Gottwald

rovnako veľké otvory, ktoré vyplňalo kovové pletivo. Kôlna slúžila na uskladňovanie náradia a tuhého paliva (dreva).

„Západná“ maštaľ, situovaná južne od drevenej kôlne, predstavovala murovaný, v plnom rozsahu omietaný hospodársky objekt obdĺžnikového pôdorysu, vybudovaný v 19. storočí zo zmiešaného tehlovo-kamenného muriva. Zastrešená bola sedlovou strechou s drevenými doskovými štítmi, v plnom rozsahu omietanými. Krytá

Obrázok 8 Interiér a exteriér objektu „západnej“ maštale v areáli sušiarne v Hanušovciach nad Topľou (rok 1993). Archív KPÚ Prešov, Hanušovce nad Topľou, 09/2013.
Autorka fotografií: J. Onufráková

bola pozinkovaným plechom so stojatou drážkou strihaným a ukladaným do pásov. Z južnej strany ku nej bola pristavaná drevená dosková stavba šírky asi 1 m, zo severnej strany sa na ňu napájala drevená kôľňa. Exteriér objektu bol opatrený povrchovým náterom svetlomodrej farby, interiér náterom v žltom, resp. okrovom odtieni. Vstup do maštale bol situovaný v severnej časti jej hlavnej (dvorovej, východnej) fasády. Išlo o pravouhlý dverný otvor, ktorý vyplňala jednoduchá drevená zárubňa a jednokrídlová dnu otváraná plná drevená rámová výplň s krabicovým zámkom a kovovou kľučkou. Severne a južne od vstupného otvoru sa nachádzali dva pravouhlé vetracie otvory bez výplní. Objekt bol dvojpriestorový, pričom do druhého (južného) priestoru sa vstupovalo z interiéru, prostredníctvom pravouhlého dverného otvoru, situovaného uprostred južného múru severnej miestnosti. Otvor vyplňala jednoduchá drevená zárubňa a jednokrídlová dnu otváraná plná drevená rámová dverná výplň s krabicovým zámkom a kovovou kľučkou. Podlaha bola v maštali hlinená (z udusanej hliny), strop bol drevený trámový s drevným záklopom a povrchovou úpravou modrej farby.

„Východná“ maštal, situovaná medzi malou sušiarňou a funkcionalistickou vilou s rodinným domom, predstavovala murovaný neomietaný

Obrázok 9 Východná maštal' v Hanušovciach nad Topľou (60. roky 20. stor.).
Zdroj: Súkromná zbierka Ing. Samuela Brussa

hospodársky objekt pôdorysu obdĺžnika, vybudovaný v 19. storočí z kamenného muriva. Zastrešená bola sedlovou strechou s drevenými doskovými štítmí na južnej, resp. severnej strane. Krytá bola slamenou krytinou (slamené došky). Vstup do objektu bol situovaný uprostred hlavnej (dvorovej, západnej) fasády.

Vstupná brána

Do areálu sušiarne sa vstupovalo z Komenského ulice, prostredníctvom vstupnej brány, umiestnenej prostredníctvom kovových závesov na kovových stĺpoch osade-

Obrázok 10 Vstupná brána do areálu sušiarne
v Hanušovciach nad Topľou (rok 2013).

Archív KPÚ Prešov, Hanušovce nad Topľou, 09/2013.

Autorka fotografie: J. Onufráková

ných medzi západnou fasádou funkcionalistickej vily a východnou fasádou susedného rodinného domu. Išlo o dvojkrídlovú kovovú otváranú bránu so zbodným stredovým stĺpikom ukončeným florálnou výzdobou. Brána bola opatrená dvoma krabicovými zámkami, kľučky boli jednoduché kovové. Krídla brány boli pravouhlé, v hornej časti ukončené segmentom. Spodnú časť krídel vyplňala plná plechová výplň, prostrednú časť kovové polia s vertikálne ukladanými prútmi (rovnými, resp. zatočenými), čiastočne zdobenými geometrickou výzdobou, v hornej, segmentovo ukončenej časti, tyčovinou vytvárajúcou geometrickú výzdobu.

Ovocný sad so záhradou

Zadnú (severnú) časť areálu sušiarne o celkovej rozlohe okolo 1500 m² tvoril ovocný sad so záhradou. V ovocnom sade pestoval Alexander Wohl bežné druhy ovocných stromov (jablone, slivky, hrušky), pričom ich ovocie využíval buď pre vlastnú konzumáciu, resp. pre potreby svojho veľkoobchodu. V záhrade dorábala zeleninu pre vlastnú spotrebu.

PREDSTAVUJEME

*Pohľad zo Spišského hradu na Spišské Podhradie
a Spišskú Kapitulú. Foto: Stanislav Kurimai*

SPIŠSKÝ HRAD

Zuzana DEMČÁKOVÁ

Abstract: *Spiš Castle.* The ruins of Spiš Castle form a significant dominant feature of the surrounding area and the whole of Spiš. Although it is a ruin, the castle walls attract visitors from near and far away countries. The interesting and rich history of the castle and the fates of its owners arouse the interest of both laymen and the general professional public. In 1993, was the National Cultural Monument - Spiš Castle, together with its surroundings, inscribed into the UNESCO World Cultural and Natural Heritage List. In this way, this magnificent stone acropolis has been given historical, architectural and cultural significance of world character. Important families, aristocratic and royal, chose it as their seat, which to a large extent created and changed the character of the time in which they lived, and not once the appearance of Spiš Castle.

Key words: Castle. Spiš. Middle Ages. Arpads. Thurzo family. Zápolya family. Čáky family. Aristocratic residence. Committee. County.

Mohutná ruina, týčiaca sa veky nad svojím okolím. Pýcha Spiša a pamiatka zapísaná v Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Genius loci. Spišský hrad. Aká je história tejto, azda najznámejšej ruiny na Slovensku?

Spišský hrad píše svoju históriu naprieč celými ľudskými generáciami. Kopec, na ktorom stojí, vďaka výhodnej polohe neunikol záujmu už pradávnych obyvateľov. V rôznych obdobiach praveku bola táto prírodná dominanta, s rozhľadom do širokého okolia, opätovne vyhľadávaná a osídľovaná. Najstarší obyvatelia hradného kopca, ľud tzv. bukovohorskej kultúry, pochádzal z dôb mladšej doby kamennej – neolitu (5500 – 4000 pred Kr.). Vyznačoval sa bohatou, precízne vypracovanou dekoráciou keramiky.¹ Tento ľud si svoje sídliská zakladal na miernych návršiach alebo terasách, obyčajne blízko vodných tokov, ale aj na vyvýšeninách, akým bol priestor hradného kopca. Vznik sídlisk v povodí Torysy a Hornádu súvisel pravdepodobne s obchodnou cestou, ktorá viedla až do Poľska. Tu zohrávala dôležitú úlohu ťažba obsidiánu, tzv. sopečného skla, ktorého zdrojmi oplývala oblasť Zemplína. Tento vyhľadávaný a cenný výmenný artikel sa vďaka obchodu dostával aj do stovky kilometrov vzdialených končín. Obsidiánové artefakty sú zastúpené aj medzi nálezmi z hradného kopca. Ich pôvod sa však môže viazať k rôznym obdobiam praveku.² Okrem obsidiánu sa tento ľud vyznačoval aj vysokou znalosťou výroby keramiky,

1 FIALA, A. – LUKÁČ, G. – VALLAŠEK, A. Hradný kopec v predhistorickom období. In CHALUPECKÝ, Ivan. (ed.) *Spišský hrad*. Martin : Neografia, 1988, s. 17.

2 STEJSKAL, M. Hradný vrch a okolie v dávnej minulosti. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 41.

Spišský hrad

čo svedčí o zručnosti a ume hrnčiarov bukovohorskej kultúry. Tenkostenné nádoby bohato zdobili jemne rytou výzdobou, ktorú farebne zvýrazňovali inkrustáciou.³

Neskôr hradné bralo obsadili nositelia tzv. bodrogkeresztúrskej kultúry. Toto obdobie bolo spájané s ťažbou a spracovaním medi. Pôvodne sa bodrogkeresztúrska kultúra sústredila v priestore dnešného severovýchodného Maďarska, na území Slovenska zasiahla do Košickej kotliny a Východoslovenskej nížiny. Nálezy tejto kultúry na hradnom kopci sú doposiaľ jediné v rámci celého územia Spiša.⁴

V neskoršej fáze eneolitu sa vyskytol na Spiši aj ľud tzv. bádenskej kultúry. Artefakty z tohto obdobia naznačujú intenzívne osídlenie hradnej akropoly a príľahlej

3 STEJSKAL, M. Hradný vrch a okolie v dávnej minulosti. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 42.

4 STEJSKAL, M. Hradný vrch a okolie v dávnej minulosti. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 43.

Spišský hrad v zime

Okrem obytných a hospodárskych objektov na hradnom kopci postavil aj kultúrovú stavbu a sieť komunikácií s kamennou úpravou. Táto kultúra zaznamenala svoje progresívne obdobie v laténskej fáze, charakteristickej razbou mincí, produkciou kvalitnej keramiky a šperkov. V rímskej fáze sa ale tento sľubný rozvoj zastavil a ukončilo sa tak včasnodedinné obdobie osídľovania hradného kopca. Ten ostal opustený prinajmenšom do 11. storočia.

Kráľovský hrad

Svoju „kráľovskú históriu“ začal písať Spiš oveľa skôr, ako sa začalo so stavbou hradných múrov. Po rozpade Veľkomoravskej ríše sa územie Slovenska stalo postupne súčasťou novovznikajúceho uhorského štátu. Budovanie jeho hospodársko-spoločenskej organizácie vychádzalo z využitia dovtedajšieho stavu hradskej sústavy vybudovanej v období Veľkej Moravy. Geopolitická poloha definuje Spiš ako územie na hraniciach s Poľskom, kde bezprostredným susedom Spiša, z poľskej strany, sú historické regióny Sandecko a Sandomiersko. Vo včasnom a rozvinutom stredoveku zvyšovala význam Spiša aj relatívne neveliká vzdialenosť Kyjevskej Rusi, hlavne jej najzápadnejšej časti Haličsko-volynského kniežatstva. Preto si Spiš ako pohraničná

prírodnej lokality, s dnešným názvom Dreveník, práve týmto ľudom.

Nasledujúci vývoj v strednej a mladšej dobe bronzovej je spojený s pilinskou kultúrou, ktorej prosperita sa zakladala na rozvinutej kovovýrobe. Príznačné sú dva poklady bronzových predmetov z Dreveníka, ktoré boli nájdené ešte v medzivojnovom období. Prvý z nich, v súčasnosti uložený vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, obsahoval ihlice, lievikovité a srdcovité závesky. Druhý, objavený v roku 1932, tvorilo až 221 rôznych, zväčša bronzových predmetov, ako šperky, ozdoby a pracovné nástroje.⁵

Najrozsiahlejšie praveké osídlenie spadá do obdobia od 1. storočia pred Kristom, do 2. storočia po Kristovi, keď tu vybudoval svoje hradisko ľud púchovskej kultúry, do určitej miery ovplyvnenej Keltami, pravdepodobne kmeňom Kotínov.

5 STEJSKAL, M. Hradný vrch a okolie v dávnej minulosti. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 45.

oblasť vyžadovala pozornosť všetkých stredovekých panovníckych rodov a geopolitických celkov.⁶

V priebehu 10. – 12. storočia vznikli postupne na starších slovanských hradiskách alebo v ich blízkosti nové opevnené sídliská s funkciou politických, administratívnych a často i cirkevných centier. Podobne, ako to bolo aj inde, aj tu sa začala presadzovať ústredná moc reprezentovaná dynastiami, v uhorskom kráľovstve Arpádovcami.

V ranných počiatkoch Uhorského kráľovstva bola výstavba hradov výlučne kráľovskou doménou. Najmä po tatárskom vpáde boli do ich prestavby a výstavby zaangažovaní aj šľachtici, no pod dozorom kráľa.⁷ Rozsiahle kráľovské majetky bolo treba kontrolovať a dohliadať na proces organizácie obyvateľstva. To vyústilo do vzniku kráľovských komitátov, pričom tu na Spiši došlo k tomuto procesu koncom 12. storočia, vznikom Spišského komitátu (*Comitatus Scepusiensis*).⁸ V priebehu 11. a 12. storočia začali viacerí Arpádovci s expanziou do oblastí haličsko-volyňského kniežatstva. Ich angažovanosť v kyjevsko-ruskej alebo haličsko-vladimírskkej politike a zároveň výborná geografická poloha Spiša nepriamo spôsobila nárast významu tejto spišskej oblasti. Získanie haličsko-vladimírského údelu sa postupne stalo pre uhorských kráľov jedným zo strategických cieľov vlády. Práve na Spiši sa organizátorom politiky kráľovského dvora stali mladší členovia panovníckej rodiny, ktorí tu skutočne pobývali. Je len samozrejmé, že sa to nemohlo obísť bez vybudovania vnútornej štruktúry Spiša. Tá zahŕňala budovanie Spišského hradu, Spišského prepošstva, čoby stabilnej cirkevnej inštitúcie, zvyšovanie počtu obyvateľov prostredníctvom vnútornej alebo vonkajšej kolonizácie a v neposlednom rade, praktické rozdeľovanie kráľovskej zeme ľuďom verným panovníkovi – hradným jobagiómom⁹ a kráľovským servientom.¹⁰

Najstaršia zachovaná priama písomná zmienka o Spišskom hrade, kde sa zároveň priamo uvádza aj názov Spiš, je listina z roku 1249, pričom najstaršia písomná

-
- 6 HOMZA, M. Spišský hrad a Spišské prepošstvo, dve centrá včasnostredovekého Spiša. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209 – 2009. Spišský hrad, Spišská Kapitula, dve centrá v dejinách Spiša*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2009, s. 9.
 - 7 FIALA, A. – LUKÁČ, G. – VALLAŠEK, A. Hradný kopec v predhistorickom období. In CHALUPECKÝ, I. (ed.) *Spišský hrad*. Martin : Neografia, 1988, s. 29.
 - 8 ŽUDEL, J. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 11.
 - 9 HRADNÝ JOBAGIÓN, z lat. *homagium* (sľub vernosti) – druh slobodných osôb v 13. storočí, ktoré boli vo vazalskom pomere ku kráľovskému hradu, hradní rytieri. Ich majetky sa nachádzali v bezprostrednom okolí hradov, na kráľovskej pôde. Jobagióni tvorili vojenské posádky kráľovských hradov. Vykonávali strážnu a vojenskú službu, ale aj technické a zásobovacie práce pre hrad. Týmto termínom sa neskôr označovali aj nižšie vrstvy vznikajúcej šľachty a v novoveku dokonca aj poddaní. Preto je nutné rozlišovať obdobie, keď je daný termín použitý, rovnako aj komu daný jobagión podliehal. Teda či išlo o kráľovského jobagióna, hradného jobagióna, jobagióna zemepána, či jobagióna cirkevného hodnostára.
 - 10 KRÁĽOVSKÝ SERVIENT, z lat. *servire* (slúžiť) – druh slobodných osôb v 13. storočí, ktoré podliehali iba kráľovi a boli vyňatí z právomoci župana. Za pôdu, ktorú dostali od kráľa, boli viazaní službou v kráľovskom vojsku.

Spišský hrad

zmienka o Spiši vôbec pochádza z roku 1209. Táto druhá spomenutá zmienka je na prvý pohľad suchá a nezaujímavá. Podľa nej bamberský biskup Ekbert¹¹ r. 1209 s dovolením kráľa predal svoje pozemky na západnom Spiši, medzi „snežnými horami“ a riekou Poprad, spišskému prepoštovi Adolfovi a jeho sestre. Podľa tejto listiny bolo toto územie, ležiace v okolí dnešnej Veľkej Lomnice, vyňaté z právomoci Spiša, čo znamená, že predtým patrilo k župe a jej stredisku - Spišskému hradu. Bola tu aj dedina Žakovce, takže územie nebolo celkom pusté a neobývané. Okrem toho, listina nepriamo poukazuje na existenciu hradu a Spišského prepošstva.¹² Toto darované územie patrilo do právomoci spišského župana, kráľovho človeka – komesa,¹³ ktorý stál na čele spišského komitátu. Ten tvoril aj hospodárske zázemie pre samotný hrad. Spišský hrad zostával v rukách kráľa a v mnohých prípadoch zastával funkciu kráľovskej rezidencie. Uhorský kráľ a jeho rodina totiž nemali stále sídlo, ale pohybovali sa so svojím dvorom po rôznych oblastiach krajiny. Z tohto dôvodu bol na čele komitátu a kráľovského Spišského hra-

-
- 11 Ekbert aj Adolf patrili do početného sprievodu Gertrúdy z Merána, prvej manželky uhorského kráľa Ondreja II., Ekbert bol navyše aj jej bratom.
 12 MENCLOVÁ, D. *Spišský hrad*. Bratislava : Polygrafické závody, 1957, s. 5.
 13 KOMES, z lat. *comes* (spoločník, v prípade Spišského hradu, spoločník kráľa), stredoveké pomenovanie titulu úradníka na čele územnosprávnej jednotky, ktorá patrila kráľovi. V prípade Spiša išlo o Spišský komitát (*Comitatus Scepusiensis*).

du župan, kráľov zástupca. Riadil agendu, vyberal dane, súdil menšie delikty a i. Prvým, po mene známym spišským županom, bol Dionýz, syn Ampoda, palatín¹⁴ a hlavný kráľovský taverník,¹⁵ ktorý sa spomína v listine kráľa Ondreja II. z roku 1216.¹⁶ Samotný Spišský hrad a jeho fungovanie mal na starosti castellanus, teda hradný kastelán, či inak kapitán. Predpokladá sa, že v rôznych obdobiach túto funkciu mohol zastávať podžupan, alebo samotný župan, prípadne tretia osoba. Akú mal Spišský hrad v tomto období podobu?

Na túto otázku vo veľkej miere odpovedajú výsledky archeologického výskumu, podľa ktorého bola v 12. storočí na hradnom vrchu postavená mohutná kruhová veža – donžon.¹⁷ Na jeho výstavbu zvolili najvyššie miesto v priestore hradnej akropoly, ktorou prechádzala prirodzená tektonická puklina. Tá bola ešte rozšírená, čím vznikol nepravidelný priestor využívaný ako suterén. Bolo to doslova monumentálne dielo, dosahujúce pri základni priemer 22,5 metra. Obvodové múry so šírkou 3,8 – 3,9 m mali špecifickú skladbu. Čelné plochy múrov boli vystavané z rozmerných travertínových blokov dosahujúcich dĺžku až 115 cm a výšku 50 cm. Vnútro vyplňovali menšie kamene viazané pevným maltovým spojivom.¹⁸ Okrúhly stredový pilier s priemerom 3,4 m niesol podľa predpokladov lúčovito usporiadané stropné trámy jednotlivých podlaží. Veľká obytná veža v krátkom časovom horizonte zanikla, čo spoľahlivo ohraničuje výstavba dodnes stojacej veže – bergfrítu.¹⁹

Medzi ďalšie stavby, ktoré radíme do tohto obdobia, patrí aj obdĺžniková cisterna, vytesaná v skalnom podloží, juhovýchodne od veže. Cisterny, v ktorých sa zachytávala dažďová voda, sa na Spišskom hrade používali ako zásobárne vody takmer počas celých jeho dejín. Hradné bralo je tvorené travertínovým podloží, popretkávaným jaskynným systémom a množstvom trhlín a dutín, čo prakticky znemožňovalo vykopáť funkčnú studňu, preto vodu potrebnú pre život zabezpečovali práve cisterny.

V rokoch 1221 až 1241 bol Spišský hrad v rukách Kolomana Haličského, mladšieho brata neskoršieho uhorského kráľa Bela IV. a mladšieho syna kráľa Ondreja II. Ten vynakladal veľké úsilie na to, aby k Uhorskému kráľovstvu pripojil haličské kniežatstvo. Na podporu svojich záujmov zasnúbil svojho 6-ročného syna Kolo-

-
- 14 PALATÍN, z lat. palatinus (kráľovský) – najvyšší krajinský hodnostár, od 13. storočia zástupca kráľa na zasadnutiach šľachty, na druhej strane zástupca šľachty.
 - 15 TAVERNÍK, zo staroslov. *Tovor* (truhlica) – titul, ktorý má korene ešte v období Veľkej Moravy. V stredovekom Uhorsku dvorský hodnostár, ktorý mal na starosti hospodársku správu kráľovského dvora. Najvyšší krajinský hodnostár. Význam tohto titulu a funkcie upadá po roku 1526.
 - 16 OLEJNÍK, V. – JÁNOVSKÁ, M. – STEJSKAL, M. *Spišský hrad ako kráľovské sídlo*. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 60.
 - 17 DONŽON, zo starofranc. *donjon*, *dongon* (hradná pevnosť) – mohutná vežovitá stavba – väčšinou hranatého pôdorysu, ktorá plnila obytnú aj obrannú funkciu. Donžon na Spišskom hrade z 12. stor. mal, podobne ako niekoľko ďalších výnimiek, kruhový pôdorys.
 - 18 FIALA, A. – LUKÁČ, G. – VALLAŠEK, A. Hradný kopec v predhistorickom období. In CHALUPECKÝ, I. (ed.) : *Spišský hrad*. Martin : Neografia, 1988, s. 30.
 - 19 BERGFRIET, z nem. Bergfried (hlavná hradná veža). Hlavná veža hradu, ktorá slúžila jednak ako rozhľadňa, sklad, no predovšetkým ako posledné útočisko obrancov hradu. Oproti *donjonu* nemal *bergfrít* obytnú funkciu.

mana s 3-ročnou dcérou ladomerského kniežata Salomeou. Tento diplomatický ťah stroskotal. Po zdrvivúcej porážke roku 1219 a následnom väznení musel Koloman Halič opustiť, no ako náhradu, pravdepodobne ako údelné kniežatstvo, mu bol daný Spiš.²⁰

Pod jeho vedením prebiehal nevídaný rozvoj celej oblasti. Ten sa prejavil aj na Spišskom hrade, najmä na jeho veľkolepej prestavbe. Prvou známou stavebnou aktivitou na hradnej akropole bolo opevnenie. Kopírovalo obvod travertínovej plošiny akropoly. Veľké travertínové bloky využívané pri jeho výstavbe tvorili líca múru, medzi ne boli uložené menšie a spolu zaliate veľmi pevnou vápennou maltou. Spolu s opevnením na hrade vznikali aj drobné obytné, hospodárske a prevádzkové budovy. Kolomanovým pričinením vznikla na hradnom kopci pamiatka, ktorá sa dnes radí k jedným z najväčších pokladov Slovenska. Je to románsky obytný palác, postavený na najchránenejšom mieste hradného kopca. Stavba tohto paláca nie je ojedinelá. Podobné vznikli v Norimbergu, Bambergu, Klosterneuburgu alebo Wartburgu, kde žila Kolomanova sestra Alžbeta Durínska. Palác bol postavený ako trojpodlažný, so zaatikovou strechou. Vstup do prvých dvoch podlaží bol z nádvorja na južnej strane. Druhé nadzemné podlažie, presvetlené združenými oknami, malo reprezentatívnu funkciu. Z tretieho podlažia sa vystupovalo na východnej a západnej strane, cez kamenné oblúkové ostenie, do exteriéru na drevenú ochodzu. Tá mala aj obrannú funkciu, keďže lemovala obvod paláca práve na miestach, ktoré už neboli chránené hradbou. Z vnútorného členenia sa zachovalo iba nepatrné torzo, ako kamenné konzoly, ktoré niesli stropnú konštrukciu, prevet a komínové teleso, ktoré svedčí o vykurovaní pomocou veľkého kozuba.

Približne do polovice 13. storočia možno zaradiť aj ďalšiu stavbu, realizovanú na najvyšších miestach hradnej akropoly. Ide o vežu, tzv. bergfrít. Bola postavená na základoch prvého zrúteného donžonu. Bergfrít nedosahuje jeho pôvodné rozmery, ani nenapĺňa jeho pôvodnú funkciu. Bola to veža obranná, čo potvrdzujú viaceré obranné prvky ako lukovištná strieľňa, úzke vnútorné schodisko, vstup z druhého poschodia a i. Postavili ju doprostred hradného nádvorja, medzi vstupnú bránu a obytný palác, aby k nej bolo zo všetkých strán rovnako ďaleko. Bola teda akýmsi útočiskom, v prípade, ak bola hradná obrana prelomená, hradby a brány dobyté.

Spišský hrad a Tatári

Rok 1241 bol ťažkým rokom pre Uhorské kráľovstvo. Do krajiny vpadli Mongoli, pričom kmeňu Tatárov historické správy pripísali na vrub celú inváziu, preto sa všeobecne zaužíval názov tatársky vpád. Po porážke kráľovských vojsk v bitke pri rieke Slanej sa začal naplňať ten najhorší katastrofický scenár. Kráľ Belo IV. sa len zázrakom zachránil útekem, výkvet uhorskej armády bol zdecimovaný alebo pobitý a padol aj Koloman Haličský, kráľov brat, vtedy už chorvátsko-slavónsky kráľ a pán Spiša.

Mongoli pustošili krajinu. Po ich odchode v roku 1242 nechal kráľ zrevidovať pozemkovú držbu. K tejto udalosti sa viaže aj kráľovská listina z 19. septembra 1249, ktorá je zároveň najstaršou priamou písomnou zmienkou o Spišskom hrade. Belo IV.

20 MENCLOVÁ, D. *Spišský hrad*. Bratislava : Polygrafické závody, 1957, s. 22.

Spišský hrad

ňou obnovuje donáciu svojho otca Ondreja II. stratenú počas mongolského vpádu, na územie, resp. obec Jablonov, pre Kostol sv. Martina na Spiši. Súčasne dáva spišskému prepoštovi Matejovi povolenie na stavbu paláca a veže na Spišskom hrade.²¹ Aj keď to, či sa Mongoli dostali na územie Spiša je aj v dnešných časoch predmetom polemík viacerých historikov, táto listina dokazuje reálnu hrozbu vpádu nájazdníkov pre Spišiakov. Strata dôležitých listín, akou donácia nepochybne je, je predstaviteľná len za najhorších možných podmienok, akými je pre archív urýchlenná evakuácia, útek alebo ponechanie listín svojmu osudu.

Po odchode Mongolov bola krajina zdevastovaná. Medzi tými, ktorí inváziu prežili, vypukol hladomor a okrem toho sa medzi nimi neustále šíril strach z jej opakovania. Kráľ sa snažil všemožnými prostriedkami postaviť spustnutú krajinu na nohy. Jeho politika podporovala výstavbu a opravu hradov, ktoré by zvýšili obranyschopnosť krajiny. V tejto súvislosti Belo IV. na miesto svojho zosnulého brata Kolomana nedosadil nikoho z rodu Arpádovcov. Mal tu však iných spoľahlivých ľudí, k akým pravdepodobne patril spišský prepoš Matej. A už spomínanou listinou mu kráľ udelil povolenie na stavbu veže a paláca na Spišskom hrade, ktoré mali slúžiť na posilnenie jeho obrany a na úžitok Kostola sv. Martina. Vežu a palác mal

21 OLEJNÍK, V. – JÁNOVSKÁ, M. – STEJSKAL, M. Spišský hrad ako kráľovské sídlo. In NOVOTNÁ, M.(Ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 68.

Spišský hrad

tzv. Fiochovej a severnej obrannej veže. Obe situovali na dnešnom dolnom nádvorí. Tie spolu s opevnením vytvorili akési opevnené refúgium, teda útočisko alebo pevnosť. Vznik tohto nádvorja bol v starších interpretáciách spájaný s pobytom Jána Jiskru z Brandýsa na Spišskom hrade v 15. storočí. To viedlo k teórii o rozširovaní hradu formou postupného budovania jednotlivých nádvorí v smere od hradného jadra k spodnému nádvoriu. Dôkazy o existencii refúgia túto teóriu vyvracajú a vedú k záveru, že Spišský hrad už v 13. storočí disponoval rozlohou, akú má dnes. A práve vďaka nej je zaradený k jedným z najväčších hradných komplexov v strednej Európe.

Šľachtické sídlo

Pôvodne kráľovský hrad daroval v roku 1464 kráľ Matej Korvín do dedičnej držby, aj s titulom comes perpetuus Terrae Scepusiensis, bratom Zápoľským. Dovtedy sa titul comes stotožňoval s funkciou župana, ktorá však nebola dedičná. Nimi sa začala písať nová tradícia, podľa ktorej sa titul spišského župana dedil. Patril pritom

mať Matej, ako aj jeho nástupcovia v úrade, v doživotnej správe, no k stavbe paláca nedošlo.²²

Prepoštova veža bola vystavaná v blízkosti hradného jadra. Dnes už nejestvuje. Ostalo po nej iba torzo. Veža slúžila zároveň ako depozit pre uschovanie archívov a chrámového pokladu zo Spišskej Kapituly v čase nebezpečenstva. K naplneniu tejto funkcie došlo počas storočí niekoľkokrát. Naposledy ešte roku 1703, v čase Rákociho povstania.²³ Na konci 13. storočia prepošt z hradu odišiel do blízkej Spišskej Kapituly. Na malom území tak pôsobili dve významné centrá územnej správy, Spišská Kapitula – cirkevného a Spišský hrad – svetského charakteru.

V 13. storočí sa v dôsledku obáv z návratu Mongolov na hrade pristúpilo k výstavbe dvoch obranných veží, južnej obytno-obrannej

22 OLEJNÍK, V. – JÁNOVSKÁ, M. – STEJSKAL, M. Spišský hrad ako kráľovské sídlo. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 70.

23 OLEJNÍK, V. – JÁNOVSKÁ, M. – STEJSKAL, M. Spišský hrad ako kráľovské sídlo. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 71.

majiteľovi Spišského hradu, ktorý už nebol majetkom kráľa, ale súkromným v rukách šľachty.

Zápoľskovci patrili k elite vtedajšieho sveta. Ich rod bol významný a bohatý. Zastávali viacero dôležitých funkcií. Imrich okrem funkcie taverníka a kapitána horného Uhorska zastával od roku 1486 funkciu uhorského palatína. Štefan na konci 15. storočia vlastnil 72 hradov a panstiev, z toho 27 hradov a 314 dedín na Slovensku. Mali dostatok financií, ktoré využili pri prestavbe Spišského hradu. Tu uskutočnili rozsiahle stavebné premeny, ktoré sa premietli do následnej architektonickej podoby sídla. Ich výsledkom bol rozsiahly palácový komplex pozdĺž západnej steny s rodovým palácom, rytierskou sálou a gotickou záhradou. K stavbám, o ktoré sa pričínili, patrí aj neskorogotická kaplnka svätej Alžbety. Táto svätica bola nepriamo spojená so Spišským hradom. Bola dcérou kráľa Ondreja II. a jeho prvej manželky Gertrúdy z Andechs – Merana a zároveň aj sestrou Kolomana Haličského, ktorý podobne ako Zápoľskovci výraznou mierou prispel k výstavbe hradu a rozvoju Spiša. Ich stavebné aktivity sa sústreďovali hlavne na horný hrad a dôležité fortifikačné úpravy.

Keď roku 1487 zomrel Imrich Zápoľský, všetky jeho majetky a tituly zdedil jeho mladší brat Štefan. Ten začal so stavbou rodovej pohrebnej kaplnky v Spišskej Kapitule. Nevedno kedy výstavba skončila, no keď Štefan roku 1499 zomrel, bol už pochovaný v nej. Štefan mal so svojou manželkou Hedvigou Tešínskou štyri deti: synov Jána a Juraja, dcéru Barboru a pravdepodobne dcéru Magdalénu, zomrelú vo veľmi mladom veku.²⁴

Vdova spravovala rodinný majetok, no jej hlavným cieľom bolo dosiahnuť korunováciu svojho najstaršieho syna Jána za uhorského kráľa, čím by bol rod Zápoľských prvý v uhorskej hierarchii. Hedviga si zvolila za svoje sídlo Trenčiansky hrad a správu Spišského hradu prenechala kastelánom a podžupanom. Tých pravidelne kontrolovala listami, z čoho vyplýva ďalšia zaujímavosť, a to časté používanie slovenčiny.

Snahy priniesť do rodu kráľovskú korunu boli korunované úspechom 29. augusta 1526, po bitke pri Moháči. Turecké vojská porazili uhorskú armádu, kráľ Ľudovít II. Jagelovský prišiel o väčšinu šľachty, duchovenstva a v neposlednom rade o vlastný život. Bitka rozpútala aj iný boj. Boj o kráľovskú korunu medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským, trvajúci dlhých 11 rokov. Krajina smerovala k občianskej vojne, k roztržkám a k hlbšej destabilizácii krajiny.

Ako iné kraje, aj Spiš bol rozdelený medzi znepriatelenými stranami. Spišský hrad ako majetok lavíroval medzi oboma. Už korunovaný Ferdinand Habsburský ho za poskytnuté vysoké pôžičky formálne daroval Alexejovi Turzovi. Zápoľský, na strane druhej, ako odmenu za sprostredkované diplomatické služby, zase Hieronymovi Laskému. Neúnosná situácia pre obe znepriatelené strany sa zmiernila až podpísaním tzv. Varadínskeho mieru 24. februára 1538.²⁵ O necelé dva roky Zápoľský zomrel. Ním sa zo Spiša a zo Spišského hradu jeho rod vytratil. V roku 1551

24 KUCHARSKÁ, V. *Ducissa. Život kňažnej Hedvigy v časoch Jagelovcov*. Bratislava : Post Scriptum, 2014, s. 38.

25 MENCLOVÁ, D. *Spišský hrad*. Bratislava : Polygrafické závody, 1957, s. 123.

vdova po zosnulom Jánovi, Izabela Jagelovská, za veľké odstupné vrátila Ferdinandovi Sedmohradsko a namiesto Spiša získala pre svojho neplnoletého syna Opolské vojvodstvo v Sliezsku.²⁶ V tom čase, už od roku 1531, podľa Ferdinandovej donácie vlastnil hrad Alexej Turzo.

Spišský hrad získal nového pána. Turzovci tu prežili viac ako sto rokov. Boli to roky pokoja, mieru i turbulencií, ktoré menili nielen politickú scénu Uhorského kráľovstva, ale aj rodinné väzby vo vnútri rodu. Zmeny nastali už v roku 1543, po Alexejevej smrti. Umrel bez mužských potomkov, a tak svoje panstvo so Spišským hradom testamentom odkázal svojmu bratovi Jánovi. Jeho dcéry, na čele s krajiniským sudcom Andrejom Bátorim, Alexejovým zaťom, so závermi testamentu nesúhlasili. Vzájomné dohadovanie dedičov nepriamo vyústilo do dobrodružnej epizódy Spišského hradu. V tomto čase sa hrad pokúšal získať lúpežný rytier Šarško z Košíc. Považoval ho za ľahkú korisť, keďže v tom čase hradná posádka disponovala vojakmi o počte 100 mužov. Zároveň mal hrad dobrú polohu, odkiaľ by mohol napádať okolie. Nadviazal spojenie s niektorými členmi hradnej posádky, no tí Šarškove úmysly prezradili Jurajovi Pauschnerovi – hradnému kapitánovi. V noci 27. apríla 1543 sa Šarško spolu s 18 lupičmi dal lanami vtiahnuť do hradu. Šarško však počas výstupu pascu prekukol a začal sa brániť. Hradný vojak prerezal lano brániaceho sa kapitána lupičov a ten sa pri páde z hradieb zabil. Jeho vojaci sa na nádvorí hradu nechceli vzdať bez boja. Počas roztržky, ktorá nastala, vypukol požiar pri ktorom vybuchla veža so strelným prachom. Výbuch usmrtil aj samotného hradného kapitána Juraja Pauschnera. Bezprostredne po tejto udalosti sa aj vďaka úskoku hradu zmocnil Andrej Batori. Aj napriek jeho intervencii u kráľa a listine, ktorou sa do majetku Spišského hradu majú voviesť Alexejeve dcéry, roku 1553 bol podľa vtedajších náležitostí do majetku vovedený práve Ján Turzo. Tým sa Turzovci stali definitívne majiteľmi Spišského hradu. Nimi sa začala nová etapa zvelačovania hradu, o čom svedčí aj zaujímavá zmienka z roku 1560. Podľa nej Stanislav Turzo dal vystavať akési kanály, ktoré mali privádzať vodu na hrad. Mandátom, z 26. apríla 1560, mu cisár Ferdinand nariadil, aby ich stavbu ukončil a pozemky, ktoré protiprávne pod Spišským hradom zaujal, vrátil. Stanislav teda problém s vodou, ktorý mal hrad od začiatku svojej existencie, nevyriešil. Turzovci ale hrad zmodernizovali, okrem iného prestavali západné palácové časti, začali s výstavbou nových východných a prebúrali novú bránu, ktorá viedla smerom na horný hrad.

Nové storočie so sebou prinieslo nové politické boje, vo víre ktorých sa ocitol aj Spišský hrad. V nových časoch získal aj nových majiteľov, nový významný rod – Čákiovcov. Kým sa však Štefan Čáki stal právoplatným pánom Spiša, podobne ako Turzovci, zaplietol sa do víru bojov o dedičstvo po zosnulom Michalovi Turzovi, poslednom vlastníkovi Spišského hradu tohto mena. Michal zomrel v roku 1636 bez mužského potomka, preto testamentom svoje majetky odkázal Štefanovi Čákiemu, ktorý vďaka manželke mal k dedeniu najbližšie. Jeho manželka, Eva Forgáčová, bola vnučkou Alexeja Turzu a Barbory Zrínskej. Podľa uhorského práva na to, aby bol testament právoplatný, musel s jeho obsahom súhlasiť panovník. To sa v tomto prípade nestalo. Aj napriek tomu po Michalovej smrti Štefan Čáki hrad prevzal,

26 MENCLOVÁ, D. *Spišský hrad*. Bratislava : Polygrafické závody, 1957, s. 123.

Spišský hrad

neskôr mu bol násilne odňatý a až 25. marca 1639 bol do jeho vlastníctva Spišskou Kapitulou definitívne vovedený. Čáki sa však musel zaviazat, že do kráľovskej pokladnice zaplatí 85 000 zlatých, tak isto sa zaviazal prijať na hrad v prípade potreby cisársku posádku.

Po počiatkových peripetiách s dedičstvom začal na hrade s aktívnou stavebnou činnosťou. Prestaval ho podľa svojich potrieb a vtedajšieho vkusu. Tak sa zo Spišského hradu stalo renesančno-barokové opevnené rodové sídlo. Najväčšie stavebné úpravy sa týkali najmä východných palácov, no dostalo sa aj na kvetinovú záhradu, ktorú dal vybudovať pre svoju manželku. Záhrada obdĺžnikového tvaru sa nachádzala priamo v priestore horného hradu. Aby plnila svoju funkciu, na jej plochu navozili výraznú vrstvu čiernej humusovitej zeminy. Okrem toho jej súčasťou boli zavodňovacie kanály, vystavané z pieskovcových platní.²⁷ K ďalším zaujímavým stavebným počinom tohto obdobia bola výstavba dielne na výrobu fajok.

Satis Ruinosa

Po smrti Štefana Čákiho, v januári 1662, došlo k rozdeleniu hradu podľa závetu. Dedičmi majetku sa stala Štefanova vdova Kristína a jeho traja synovia. Bratia František a Štefan boli politicky aktívni. Kým František bol zainteresovaný do prípravy nového povstania proti cisárovi, Štefan sa žiadnych príprav nezúčastnil. Skôr ako stačilo toto povstanie prepuknúť bolo prezradené, vodcovia popravení a ich majetky skonfiškované. Panovník siahol aj na majetky Františka Čákiho, no samotný František popravený nebol, náhle zomrel v Košiciach 17. novembra. Na jeho majetok a polovicu hradu stratila nárok vdova Alžbeta Czoborová a jej neplnoletý syn František. Späť do rodiny, ale s obmedzeniami sa dostal až roku 1688, vďaka Štefanovej intervencii, ktorý sa okrem župana stal medzičasom veliacim generálom v hornom Uhorsku.²⁸

Postupom času sa kamenný hrad stal nemoderným pre svojich obyvateľov. Chladné múry a ťažko prístupný terén nevyhovoval „moderným“ požiadavkám, ktoré diktovala talianska renesancia. Čákiovci sa postupne presídľovali do kaštieľov a kúrií, ktoré im v mnohých smeroch poskytovali pohodlnejší spôsob života a pre zvučné rody, akými boli aj oni, honosnejšie možnosti prezentácie spoločenského statusu. Opustený hrad chátral.

Zároveň politická situácia po roku 1670 a nový spôsob boja, odsunuli viaceré hrady a medzi nimi aj Spišský, na okraj záujmu. Dokonca v roku 1699 päťčlenná vojenská rada vybrala hrady, predovšetkým na južnej hranici proti Turkom, ktoré sa mali vyzbrojiť a obsadiť silnými posádkami. Rada zároveň prijala rozhodnutie o zbúraní viacerých hradov, medzi nimi aj Lietavy, Oravy, Levíc a Spiša. O dva roky nato sa s realizáciou začalo, aj napriek protestom dvorskej komory. Začiatkom roka 1702 bol Spišský hrad zadelený do prvej zo šiestich skupín objektov, kde treba strhnúť opevnenia a ich materiálom vyplniť priekopy. Čoskoro sa ukázala finančná náročnosť tohto projektu, ani Viedeň ani Pešť dostatok prostriedkov nemala, vďaka čomu sa Spišský hrad vyhol skaze.²⁹ Osudným sa mu stal až požiar v roku 1780. Oheň zachvátil len dolné nádvorie a v hornom hrade zhoreli iba strechy, no nové nikto

27 OLEJNÍK, V. – JÁNOVSKÁ, M. – STEJSKAL, M.: *Spišský hrad ako kráľovské sídlo*. In NOVOTNÁ, M (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 121.

28 MENCLOVÁ, D. *Spišský hrad*. Bratislava : Polygrafické závody, 1957, s. 147.

29 OLEJNÍK, V. – JÁNOVSKÁ, M. – STEJSKAL, M. *Spišský hrad ako kráľovské sídlo*. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 81.

nedal obnoviť a budovy bez nich podľahli skaze. Murivá sa postupne rozpadávali paradoxne v opačnom poradí, ako boli postavené – tie najmladšie najrýchlejšie. Túto ruinu mali Čákovci vo svojom vlastníctve do roku 1948, čím sa do histórie hradu zapísali ako rod, ktorý ho vlastnil najdlhšie.

Už v 19. storočí sa objavili prvé pokusy o jeho výskum a záchranu. Prvou lastovičkou bola správa o jeho stave, ktorú vydala cisársko-kráľovská komisia pre výskum a zachovanie pamiatok z roku 1865. Na to, aby slová neostali iba na papieri, však boli potrebné finančné prostriedky, ktoré komisia nemala. No našli sa aj takí, najmä jednotlivci, ktorí vyvinuli heroické úsilie, aby interpretovali historické písomné pramene týkajúce sa Spišského hradu alebo aby vytvorili historickú analýzu komplexu. K nim nepochybne patrí Jozef Hradszky, ktorý o ňom napísal aj knihu. Tá vyšla ako samostatný výťah ročenky Uhorského karpatského spolku v roku 1884. Ďalej Adolf Stephanie (1907), vojenský dôstojník a zároveň prvý archeologický bádateľ na hrade a profesor levočskej reálky Hieroným Bal, ktorý *Dejiny hradu* vydal knižne v roku 1914. Táto publikácia bola do roku 1957 považovaná za najlepšie spracovanie jeho dejín. V danom roku však vyšla monografia *Spišský hrad* od Dobroslavy Menclovej, ktorá štafetu prvenstva prebrala, dokonca rozsahom uvedených faktov zostala doteraz neprekonaná. V tejto sfére nemožno opomenúť činnosť tunajších historických spoločností a spolkov, predovšetkým Spišského dejepisného spolku, ako aj tunajšej pobočky spolku Karpatského.

Spišský hrad na záchranu a konzervovanie svojich múrov čakal až do sedemdesiatych rokov. Predchádzal mu zisťovací archeologický výskum Belu Polla v roku 1966 a dlhodobý archeologický a architektonický výskum pod vedením Andreja Fialu a Adriána Vallaška, v rokoch 1969 až 1978. V nemalej miere k tomu prispelo aj zaradenie Spišského hradu medzi prvých 23 národných kultúrnych pamiatok (1961). Konzervácia, výskum a rekonštrukcia v malej aj väčšej miere prebiehajú na hradnom kopci dodnes. Boli spojené so sanáciou hradného brala (1992 – 2001), rekonštrukciou obvodových múrov, opravy objektu tzv. kapitánskeho domu, ako aj oveľa pragmatickejšie úpravy, ktoré boli spojené s realizáciou exteriérového osvetlenia (2002), budovaním kanalizačného systému a prívodu pitnej vody na hrad (2007). V tomto roku sa začalo s najvýraznejším rekonštrukčným zásahom zameraným na obnovu celého hradného areálu okrem dolného nádvorja. Projektová štúdia k obnove bola vypracovaná už v roku 2010, no z rôznych príčin sa k jej postupnému napĺňaniu pristúpilo až v roku 2021.

Finis coronat opus, alebo Spišský hrad v súčasnosti

Spišský hrad je dnes vyhľadávanou turistickou lokalitou. Návštevníkov priťahujú jeho unikátne hodnoty, ktoré tlmočia dôležitý archeologický, architektonický i umelecko-historický odkaz dôb dávno minulých. Prostredníctvom múzejných expozícií sa tu predstavuje história regiónu a dávna každodennosť života na hrade.

Moderná doba si aj v tejto oblasti vyžaduje nové spôsoby prezentácie pokladu, akým Spišský hrad je. A práve tento fakt je popri ochrane a záchrane kultúrneho dedičstva ďalším, na ktorý sa pri budovaní kultúrneho povedomia spoločnosti prihliada. Preto aj expozície a sprievodné programy počas letnej turistickej sezóny na Spišskom hrade sú koncipované tak, aby vyhoveli vysokým nárokom návštevníkov,

Spišský hrad

s prihliadnutím na rozmanitosť ich veku, vzdelania a prístupov k tráveniu voľného času. Za všetky spomenieme najmä Noc múzeí, Hradohranie určené najmä pre deti a mládež, Noci so živými sochami, divadelné piatky alebo šermiarsky festival súHRADnice a i. V roku 1993 bol Spišský hrad zapísaný do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Tak sa tento monument dostal do pozornosti návštevníkov z celého sveta a aj vďaka nim sa stal jednou z najnavštevovanejších turistických lokalít na Slovensku. Okrem toho ho poctili návštevou známi ľudia z politickej alebo kultúrnej sféry a to nielen

z domova, ale aj zo zahraničia. K takým patrili návštevy prezidentov Slovenskej republiky Michala Kováča (1994), Rudolfa Schustera (2001, 2003), predsedu vlády Mikuláša Dzurindu (2000), ministrov kultúry SR Milana Kňažka (2000), Daniela Krajcera (2010). V roku 2005 hrad poctil návštevou Jeho kráľovská Výsosť veľkovojvoda Henri de Luxembourg s manželkou Theresou a roku 2013 Ich cisárske výsosti japonský princ Fumihito Akišino a princezná Kiko Akišino. Do svojho programu pri návšteve SR ho zaradili aj ministri obrany V4 a náčelníci generálneho štábu krajín V4 (2011, 2015), alebo hostia Ústavného súdu SR z partnerských krajín – Ruska (2008), Maďarska (2009) a Čiernej Hory (2015). V roku 2015 hrad navštívil generálny tajomník OSN Pan Ki-mun s manželkou a ministrom zahraničných vecí SR Miroslavom Lajčákom. Hrad si mali možnosť prezrieť aj potomkovia bývalých vlastníkov pri návštevách Slovenska, Juraj Csáky z Bijacoviec, ktorý žil v Kanade, jeho príbuzní z rodiny Hetelendy de Vindornyalak, žijúci na obidvoch amerických kontinentoch a univ. prof. Mórítz Csáky zo Spišského Hrhova, dnes žijúci v Rakúsku.³⁰

Ani hradné bralo ešte možno nevydalo všetky svoje tajomstvá. Odhaľuje ich postupne, tak ako tomu bolo v roku 2005. V útrobách Temnej jaskyne pod hradom, ktorá vznikla prirodzeným rozpadom travertínového brala, sa speleológom naskytol nezvyčajný pohľad. V úzkej pukline objavili poklad. Ľudské ostatky s koženým mešcom a striebornými mincami. Pozostatky patrili približne 165 cm vysokému mužovi vo veku približne 30 – 40 rokov. Kostí prezradili znaky nadmernej fyzickej záťaže a zreteľné poúrazové zmeny. Azda najvýraznejšie z nich je vyličené sečné poranenie stehennej kosti. Pri ostatkoch bolo nájdených 20 rímskych denárov vyra-

30 NOVOTNÁ, M. *Spišský hrad ako hradná ruína*. In NOVOTNÁ, M. (ed.) *Spišský hrad*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, s. 30

zených priamo v Ríme. Najstaršia z razieb spadá do obdobia vlády cisára Vespasiana (rok 72/73) a najmladšia je z čias Septima Severa (rok 193/194). Bol to značný majetok, čo naznačuje mužovo vyššie spoločenské postavenie. Možno to bol obchodník, možno mal v mešci spoločný majetok celej komunity, alebo kmeňa. Isté je, že sa do cieľa svojej cesty nedostal. Ako sa ocitol v Temnej Jaskyni pod Spišským hradom? O tom ostatky mlčia. Možno tu hľadal úkryt pred nepriazňou počasia, pred nepriateľom, alebo tu náhodne spadol a zranenia, ktoré utržil mu znemožnili jaskyňu opustiť. A v nej donedávna opatroval svoj, na vtedajšiu dobu, veľký strieborný majetok.

Spišský hrad je spravodlivý ku všetkým svojim návštevníkom. Aby odhalil svoje krásy uložené v expozíciách horného hradu a kúsok svojej histórie, každý, bez rozdielu postavenia, musí vynaložiť námahu, potrebnú na prekonanie hradného kopca, a to nie iným, ako možno aj stredovekým spôsobom – pešo. Po prekonaní tejto prekážky sa návštevníkom otvára iný svet. O čosi starší, o čosi osobitejší, akoby sa ocitol v inom časopriestore. Expozície hradnej dobovej kuchyne, spálne, mučiarne a Kaplnky sv. Alžbety ich vtiahnu do svojho príbehu, ktorý už viac ako osemsto rokov píše jeho majitelia, stavitelia i obyvatelia.

Záver

Spišský hrad a okolie predstavujú skutočný skvost. Spolu s Levočou, Spišským Podhradím, Spišskou Kapitulou, travertínovými kopami: Pažicou, Sivou Bradou, Dreveníkom a obcou Žehra s kostolom sv. Ducha tvoria jedinečné pamiatky kultúrnej a prírodnej povahy, zachované vo svojom stredovekom rozsahu. Je málo miest, s minimálnymi externými zásahmi, ktoré si zachovali svoju pôvodnú integritu. Okrem kultúrneho a prírodného rozmeru na tomto mieste je badateľný aj ten nemenej dôležitý, a to rozmer duchovný. Či už Spišská Kapitula, drobné sakrálne stavby v horizonte Pažica, známe pod názvom Spišský Jeruzalem, Spišské Podhradie so svojimi chrámami a zachovanou synagógou alebo Žehra so vzácnym románskym kostolíkom. Nad nimi sa na vysokom skalnom brale vypína Spišský hrad. Nemý svedok, ktorý neprehovorí, ale svedčí. Svedčí o moci a bohatstve svojich majiteľov, o ich úspechoch i tragédiách. Svedčí o sláve Spiša, stáročia uchovávajúc odkaz pre generácie budúcich dní.

Zoznam použitej literatúry

- Spišský hrad*. CHALUPECKÝ, I. (ed.) Martin : Neografia, 1988. 168 s.
- MENCLOVÁ, D. *Spišský hrad*. Bratislava : Polygrafické závody, 1957. 222 s.
- Spišský hrad*. NOVOTNÁ, M. (ed.) Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2015, 173 s. ISBN 978- 80- 8060- 369- 4.
- Terra Scepusiensis – Terra Christiana, 1209 – 2009. Spišský hrad, Spišská Kapitula dve centrá v dejinách Spiša*. NOVOTNÁ, M. (ed.) Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2009, 223 s. ISBN 978- 80- 85167- 41- 2.
- VENCKO, J. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie : Kníhtlačiarne Edmund Schustek, 1941. 384 s.
- KUCHARSKÁ, V. *Ducissa. Život kňažnej Hedvigny v časoch Jagelovcov*. Bratislava : Post Scriptum, 2014. 245 s. ISBN 978- 80- 89567- 30- 0
- ŽUDEL, J. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, 200 s.

PRIPOMÍNAME SI

*Socha evanjelického kňaza Adama Hlovíka
v Gíraltovciach. Foto: Peter Švorc*

AKTIVITY EVANJELICKÉHO KŇAZA ADAMA HLOVÍKA V ŠARIŠI (170 rokov od úmrtia)

Nadežda JURČIŠINOVÁ

K popredným osobnostiam slovenského národného života na východnom Slovensku v prvej polovici 19. storočia patrila evanjelický a. v. farár Adam Hlovík. Svojou činnosťou sa zapojil do viacerých národných kultúrno-vzdelávacích aktivít v tomto regióne. Spočiatku pôsobil ako kňaz v Kladzanoch na Zemplíne (1822 až 1831),² potom až do smrti bol farárom a šariško-zemplínskym seniorom v Giraltovciach. Bol milovníkom šarišských a zemplínskych ľudových piesní, organizátorom základného školstva na východnom Slovensku a šarišským zberateľom dobrovoľných príspevkov spolku Tatrín.

Adam Hlovík sa narodil 6. marca 1793 v Párnici. Pochádzal z chudobnej gazdovskej rodiny otca Jána Smolného – Hlovíka a matky Doroty, rodenej Melicherčíkovej, z Párnice na Orave. Po získaní základného vzdelania v domácom prostredí pokračoval v štúdiu v Banskej Bystrici, v Debrecíne a následne absolvoval štúdium teológie na evanjelickom kolégiu v Prešove (asi 1825). Po skončení štúdia bol v rokoch 1826 – 1931 farárom v Kladzanoch pri Vranove nad Topľou a od konca roka 1831 pôsobil v Giraltovciach na Šariši, spočiatku ako farár a od 1836 až do smrti bol šariško-zemplínskym seniorom v Giraltovciach. Ako dvanásty evanjelický farár nahradil svojho predchodcu Jána Bálinta. V Giraltovciach žil takmer 20 rokov spolu so svojou početnou rodinou vo veľmi skromných až biednych podmienkach. Fara bola nevelká, ale otvorená pre každého. Naplno sa tu venoval nielen farským povinnostiam, ale aj národnokultúrnej činnosti. Ako senior vykonal niekoľko seniorských vizitácií v cirkevných zboroch svojho seniorátu. Prostredníctvom tejto funkcie dokázal tiež výrazne pozdvihnúť školstvo východného Slovenska. V roku 1845 došlo z jeho iniciatívy ako seniora, ako aj za spoluúčasti školského inšpektora Ondreja Subovského (Szubyovszkeho) a evanjelického kňaza Jána Žolnaia (Zsolnaya) k založeniu *Ústavu učiteľsko-vdovského a sirotského pre Šariško-Zemplínsky slovenský seniorát* za účelom pomôcť vdovám a sirotám učiteľov na filiálkach.

S pobytom Adama Hlovíka v Kladzanoch sa spája aj udalosť, ktorá silne zasiahla nielen do životov obyvateľov celého Uhorska nevynímajúc ani východné Slovensko – epidémia cholery. Nanajvýš zlá epidemiologická situácia, vysoká úmrtnosť a žalostné sociálne postavenie východoslovenského obyvateľstva prerástli do ľudových vzbúr známych ako Východoslovenské sedliacke povstanie. Adam Hlovík v tom čase pôsobil v zemplínskej obci Kladzany. O jeho priamej účasti na násilných vzburách zemplínskych sedliakov, keď sa stal obeťou vyčíňania vzbúrencov v susednej obci Merník, napísal aj jeho blízky priateľ Jonáš Záborský v próze *Hlovík medzi vzbúreným ľudom*.

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0651/19. *Pramene k cirkevným a duchovným dejinám východného Slovenska*.
 - 2 V roku 1832 ho na tomto mieste vystriedal jeho brat Ján Hlovík.

Adam Hlovík, okrem toho, že bol evanjelickým a. v. kňazom, bol aj lingvistom, ovládal niekoľko jazykov, zaujímal sa o umenie a tieto svoje schopnosti využíval aj v kultúrnom pôsobení a v rôznorodých činnostiach. V roku 1850 sa vrátil na rok na pôdu evanjelického a. v. kolégia v Prešove, keďže bol zvolený za člena stálego správneho výboru Prešovského kolégia evanjelickej cirkvi a. v. Výbor bol najvyššou kompetentnou inštitúciou v disciplinárnych záležitostiach týkajúcich sa študentov. Bol uznávaným národovcom medzi uvedomelou slovenskou mládežou i medzi predstaviteľmi slovenského národného hnutia, ktorí s ním počítali v kultúrno-národnej práci ako s predĺženou rukou na východnom Slovensku.

Značné úsilie vyvinul A. Hlovík aj pri vzniku a aktivitách spolku Tatrín (1844 – 1848) a jeho vplyve na zvýšenie národného uvedomenia východoslovenského ľudu. Dával podnety a návrhy na reorganizáciu jeho činnosti podľa vzoru Matice srbskej alebo Matice českej, bol „stálcom“ a zberateľom Tatrína pre Šariš. V rámci činnosti Tatrína sa mal orientovať na filológiu a písanie hospodárskych spisov. Rozhodne sa staval proti maďarizácii a upozorňoval na jej nebezpečenstvo pre evanjelickú a. v. cirkev i pre ostatný spoločenský život.

Ako literát sa A. Hlovík orientoval na poéziu. Bol aj autorom prózy, náboženskej poézie a prekladov Homérových básní. Postavil sa proti Štúrovej spisovnej slovenčine, bol za bibličtinu, dokonca za spisovnú šarištinu. Do Kollárovho Zpěvníka evanjelického prispel v roku 1842 piatimi piesňami, v Štúrových Slovenských národných novinách (Orol tatranski (1845 – 1846, č. 1, s. 1.) uverejnil cestopisný príspevok Cesta na Oblík.

Angažoval sa v zberateľskej činnosti, s ktorou začal na podnet Jána Kollára. Zbieral zemplínske a šarišské ľudové piesne. Výsledkom tejto pôsobenia je početná zbierka piesní z horného Zemplína z rokov 1831 – 1834, ktorú Hlovík nazval *Nekteré zpevy z okolí Horno-Zemplínskeho z úst obecného lidu*. Rukopisná zbierka A. Hlovíka patrí medzi najväčší zdroj ľudovej slovesnosti z východného Slovenska, ktorá Jánovi Kollárovi poslúžila ako základ východoslovenských ľudových piesní v jeho *Národných spievankách*, ale zároveň je aj najvýznamnejším materiálom východoslovenskej ľudovej slovesnosti z prvej polovice 19. storočia. Táto zbierka ľudových piesní bola najvýznamnejším literárnym a kultúrnym činom A. Hlovíka.

Medzi jeho najbližších spolupracovníkov počas pôsobenia v Giraltovciah patrili jeho brat Ján Hlovík, ktorý pôsobil v Kladzanoch a neskôr v Rankovciach. Bratia medzi sebou udržiavali úzke kontakty, radili sa, študovali spolu literatúru a pod. Medzi jeho ďalších spolupracovníkov patrili Pavel Meličko z kukovského evanjelického zboru, ďalej Ján Bálint, ale aj gréckokatolícky kňaz z neďalekého Svidníka, Alexander Pavlovič. Jeho blízkym spolupracovníkom a priateľom bol Jonáš Záborský, ktorý v rokoch 1834 – 1839 a 1840 – 1843 pôsobil v jeho senioráte, najprv v Pozdišoviach a potom v Rankovciach. Udržiaval s ním osobné i písomné kontakty a zaujímal sa o jeho tvorbu. J. Záborský sa vo Vlastnom životopise zmieňuje o Adamovi Hlovíkovi ako o veľkom lingvistovi, hlbokom znalcovi jazykov, najmä gréčtiny a neobyčajne sčítanom mužovi, celkom pohlteného vedou a umením.

Adam Hlovík zomrel 29. marca 1851 v Giraltovciah na zápal pľúc vo veku 58 rokov. Ako osobnosť našich národnokultúrnych dejín je známy hlavne ako zberateľ ľudových piesní a ľudovej slovesnosti, okrem toho ovplyvňoval národnokultúrne dejiny aj inými činnosťami, ktoré síce neboli až tak viditeľné, ale významnou mie-

rou prispeli k rozširovaniu myšlienok národného hnutia na východnom Slovensku. V Giraltovciach je spomienka na Adama Hlovíka dodnes veľmi živá. Giraltovčania sa starajú o jeho hrob na miestnom cintoríne a uctili si ho tiež zhotovením pamätnej sochy stojacej v centre mestečka.

Použitá literatúra:

Slovenský biografický slovník II. Zväzok. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 341.

FRANKOVÁ, Libuša. Osvetové a ľudovýchovné snahy slovenských vzdelancov v období národného obrodzenia. In *Dejiny – internetový časopis inštitútu histórie FF PU v Prešove* [online]. roč. 2, 2007, č. 2, s. 155. Dostupné z: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_2_2007.pdf

SEDLÁK Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa*. Martin : Matica slovenská, 2012, s. 100 – 103. ISBN 9788081280351

SEDLÁK Imrich. *V Čierťažiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 52 – 56. ISBN 80-7090-593-X.

ŠVAČ, Vladimír. *Adam Hlovík. Život a dielo*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012. 166 s.

PRED 145 ROKMI SA NARODIL ŽUPAN JÁN RUMANN¹

Peter KOVAL

Ján Rumann patrila medzi osobnosti, do ktorých vznikajúci režim Československej republiky (ČSR) vložil maximum svojej dôvery. A bolo to určite správne rozhodnutie. Jeho pôsobenie vo funkcii župana na východe Slovenska, v regiónoch s typickým multietnickým charakterom, sa už odstupom času hodnotí vysoko pozitívne. Rumann vykonával funkciu verejného činiteľa so všetkou vážnosťou a zariadenosťou, čo sa podpísalo aj na jeho zdravotnom stave a jeho pomerne skorej smrti.

Narodil sa 18. októbra 1876 v liptovskej obci Pribylina. Základné vzdelanie získal vo svojom rodisku, kde bol jeho otec Eugen Rumann učiteľom. Stredoškolské štúdiá absolvoval spolu so svojím priateľom Jánom Lajčiakom na gymnáziu v Banskej Bystrici (tu sa pri pravidelných stretnutiach slovenských študentov Rumann stretol s Milanom Hodžom, s ktorým následne udržiaval celoživotné priateľstvo i kontakt) a na Evanjelickom kolegiálnom gymnáziu v Prešove. Prešovské štúdium ukončil v roku 1895 s vyznamenaním a prihlásil sa na štúdium práva do Budapešti, ktoré po štyroch rokoch s výborným výsledkom a s titulom doktora práv ukončil.

Advokátsku kariéru začal Rumann ako koncipient v Budapešti a v roku 1901 nastúpil do advokátskej kancelárie Jána Ružiaka v Liptovskom Sv. Mikuláši, ktorá bola v tom čase centrom slovenského národnopolitického života. Vďaka Ružiakovi sa Jánovi Rumannovi podarilo nadviazať široké kontakty s viacerými osobnosťami slovenského i českého politického života. Ako právnik si Rumann získal uznanie nielen od svojich klientov, ale tiež od svojich protivníkov. Bol známy svojou rozvahou a výrečnosťou. Od júla 1908 už pracoval vo vlastnej kancelárii v Liptovskom Sv. Mikuláši. Počas advokátskej praxe zastupoval mnohých obvinených a stal sa aj známym obhajcom tých, ktorí boli obžalovaní zo slovenských národných aktivít.

Ján Rumann bol politicky činný už pred prvou svetovou vojnou. V roku 1910 bol zvolený do župného zastupiteľstva v obvode Liptovský Peter a ako aktívny slovenský politik (bol zvolený aj za predsedu liptovskej župnej organizácie Slovenskej národnej strany) presadzoval napr. výstavbu novej budovy mikulášskeho gymnázia a navrhoval, aby na ňom bola zavedená slovenčina ako vyučovací predmet. Na zjazde slovenskej mládeže v Liptovskom Sv. Mikuláši 1. augusta 1914 mal hlavný prejav za účasti svojich mladších kolegov, tiež významných osobností, akými boli napr. A. Štefánek, I. Markovič, V. Šrobár, I. Dérer. Nesúhlasil so slabou aktivitou slovenských politických reprezentantov na začiatku 20. storočia. Uhorské vládne orgány ho evidovali ako, pre štátne záujmy, nebezpečnú osobu, zohrávajúcu významnú úlohu v slovenskom národnom hnutí.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

Krátko po vyhlásení prvej ČSR sa Ján Rumann aktívne zapojil do organizovania a zabezpečovania krokov k preberaniu štátnej moci z rúk rakúsko-uhorských štátnych úradníkov. Prvoradou potrebou v novovzniknutej ČSR bolo na slovenskej strane vytlačenie maďarských výkonných orgánov a dosadenie československej správy do všetkých administratívnych celkov. Otázkou ostával výber správnych osobností pre realizáciu týchto krokov. V. Šrobár, ako rešpektovaný zástupca Slovákov, pražskej vláde predostrel zoznam osôb vhodných viesť slovenské župy. V ňom nechýbalo ani meno Jána Rumanna. S ním bol stotožnený aj M. Hodža, ktorý ho navrhoval na post spišského župana. Rumann po počiatočnom váhaní nakoniec funkciu prijal a 17. decembra 1918 si prevzal županský dekrét do Levoče. V novom prostredí si získal sympatie verejnosti, dôkazom čoho bolo napr. pomenovanie novej levočskej nemocnice a jednej ulice v meste podľa neho. Jeho meno neskôr niesli a aj dodnes nesú ulice v Kežmarku, Košiciach, Liptovskom Mikuláši a Spišskej Novej Vsi.

Ján Rumann bol od začiatku presvedčený o mimoriadnych pozitívach štátnej zmeny pre slovenský národ a región, kde sa pracovne usídlil. Svojim podriadeným a ostatným predstaviteľom spoločenského, ekonomického či kultúrneho života na východnom Slovensku vysvetľoval potrebu naplňovať prvoradé úlohy, hlavne výstavbu dôležitých administratívnych orgánov podliehajúcich centrálnemu riadeniu, zachovanie rozvahy a občianskeho poriadku. Sám bol trochu zaskočený rozsiahlym multietnickým charakterom východného Slovenska a Vavrovi Šrobárovi sa v apríli 1919 pošťazoval, že hneď po prebratí úradu našiel medzi 200 000 obyvateľmi župy len siedmich inteligentných Slovákov, s ktorými mohol rátať pri obsadzovaní do významnejších funkcií. Slovenské národné vedomie obyvateľov bolo podľa jeho mienky na nízkej úrovni a nemecká inteligencia bola značne pomaďarčená. Len úzky okruh miestnych úradníkov bol vhodný a ochotný aj naďalej vykonávať prácu na svojej pozícii. Od úradníkov sa z dôvodu dôvery štátu vyžadovalo zloženie sľubu vernosti ČSR. Pre niektorých to bol problém, preto buď z vlastnej iniciatívy opustili svoje pôsobiská, alebo za asistencie vojenských orgánov. Tí, ktorí mali záujem aj naďalej pôsobiť na Spiši vo svojich úradoch, museli okrem spomínaného sľubu zvládnuť úradovanie v slovenskom jazyku. Do leta 1919 župan Rumann komunikoval s väčšinou slúžnych a notárov v maďarčine, a preto medzi jeho hlavné priority patrilo aj presadenie slovenčiny ako úradnej reči.

V multietnickom spišskom prostredí župan Rumann citlivo pristupoval k národnostnej otázke. Bol si vedomý vplyvu početnej nemeckej menšiny. Aj keď pomerne často zdôrazňoval, že hlavne nemecká mestská inteligencia bola značne pomaďarčená a bola jednou z hlavných iniciátorov pomaďarčovania na Spiši, a teda aj nevhodná pre zapojenie sa do výstavby administratívneho systému československého štátu, tak našiel medzi spišskými Nemcami aj niekoľko jednotlivcov, ktorým vložil do rúk dôveru a stali sa jeho spolupracovníkmi v úradníckych záležitostiach. Ako spišský župan bol Ján Rumann plne rešpektovaný i uznávaný aj vyššími inštaniami. Jeho slovo malo váhu aj medzi najvyššími predstaviteľmi československého štátu. Často bol pozývaný na konzultácie do Prahy či Bratislavy. Na mnohých verejných zhromaždeniach, resp. poradách, spoločenských podujatiach kultúrneho, humanitného či národného charakteru, vystupoval so všetkou zodpovednosťou, ohuroval prítomných nie len svojím rečníckym talentom, ale i odbornosťou a zastávaním štátnych záujmov.

Do zavedenia administratívnej župnej reformy Ján Rumann zastával funkciu župana Spišskej, Šarišskej, Abovsko-turnianskej a Zemplínskej župy. Od 1. januára 1923 vykonával post župana rozlohou najväčšej XX. Košickej župy. Rumann výraznou mierou prispel k stabilizácii a konsolidácii pomerov na východe krajiny. Ako úradník v štátnej službe si zaumienil pokúsiť sa zabezpečiť hospodársku stabilitu a rozvoj, razíť cestu porozumenia a pomáhať sociálne slabým obyvateľom. Naplneniu týchto cieľov venoval maximum svojich možností, bol vnímaný ako neúnavný pracovník, ktorý bol v neustálom pracovnom nasadení. Župan Ján Rumann zomrel 2. augusta 1925 v Košiciach, takpovediac za svojím pracovným stolom.

Asi najväčšou Rumanovou zásluhou bolo to, že jeho pričinením sa východné oblasti ČSR značne národne, politicky a kultúrne prebudili, samozrejme, v prospech slovenskej idey a idey nového československého štátu. Rumann musel čeliť mnohým iredentistickým tendenciám a protištátnym vystúpeniam, čo bolo v takom pestrom národnostnom a náboženskom prostredí možno prirodzené. Podarilo sa mu týmto tendenciám vzdorovať a upevniť československú štátnosť.

Použitá literatúra:

CHALUPECKÝ, IVAN. *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975. 515 s.

KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. Za Jánom Rumannom. In *Slovenské pohľady*, roč. 41, 1925, s. 611 – 620.

KOVAL, Peter. Ján Rumann – politik a kultúrny dejateľ. In *Prešovské kolegiálne gymnázium v historickom kontexte rokov 1804 – 1918. II*. [elektronický zdroj] : (história, osobnosti, konfesiónálny, spoločenský a kultúrny aspekt) : zborník elektronických verzií príspevkov na DVD. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011, s. 181 – 192.

SULAČEK, Jozef. *Ján Rumann – ľudomil v politike*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2005. 61 s.

Slovenský východ 1925

Úradné noviny župy Košickej 1925

135 ROKOV OD NARODENIA BISKUPA JOZEFA ČÁRSKEHO¹

Peter KOVAL

Rímskokatolícky biskup Jozef Čársky patril k významným osobnostiam duchovného, kultúrno-spoločenského a národného života na východnom Slovensku v 20. storočí. Bol mimoriadne charizmatickou osobnosťou so silným slovenským národným povedomím a charitatívnym cítením.

Pochádzal z roľníckej rodiny Jána Čárskeho a Márie, rod. Kokešovej. Narodil sa 9. mája 1886 v Gbeloch na slovenskom Záhorí. Základné vzdelanie získal vo svojom rodisku. Gymnázium začal študovať v Skalici, pokračoval v Bratislave, aby nakoniec v roku 1905 zmaturoval v Ostrihome. Zásluhou výborných študijných výsledkov ho rodičia poslali na teologické štúdiá na Pázmaneum do Viedne. Pre blízke kontakty so slovenskými študentmi a prejavy slovenského národného cítenia bol ani nie po roku zo školy vylúčený. Vďaka košickému biskupovi Augustínovi Fischer-Colbrietrovi pokračoval v štúdiách teológie v rakúskom Innsbrucku, kde bol v roku 1909 vysvätený za kňaza. Po krátkom pôsobení v maďarskom Monoku sa v roku 1911 usídlil na východnom Slovensku.

V tomto regióne najprv pôsobil v Košiciach. Napriek tomu, že bol kaplánom pre nemeckých veriacich, chodieval kázať po slovensky. Bol veľmi obľúbeným kazateľom a veriaci z okolitých farností prosili svojich farárov, aby Čárskeho pozývali kázať aj do ich kostolov. Neskôr bol v Košiciach menovaný za slovenského kaplána. Nadviazal kontakty s predplatiteľmi Slovenských novín a Ľudových novín, najmä s národným pracovníkom banky Tatry v Prešove Jánom Strakom a kníhkupcom Júliusom Kustom. Čársky šíril národné povedomie prostredníctvom uverejňovania článkov a správ v Ľudových novinách. V Košiciach vyučoval náboženstvo na Vyššej dievčenskej škole a na Vysokej škole bohosloveckej aj slovenský jazyk. V roku 1915 dostal svoju prvú farnosť v obci Široké, kde pôsobil osem rokov. Okrem váženej duchovnej činnosti sa venoval ďalším, pre obyvateľov obce a okolia, prospešným aktivitám. Organizovaním ochotníckeho divadla (režiroval prvé divadelné hry v slovenčine v oblasti Šariša), prednášok z cirkevných a národných dejín, zdravotníctva, ovocinárstva, spoločenského správania a pod. Čársky aktivizoval kultúrno-spoločenský život v obci. Široké, ale aj priľahlé obce v čase jeho pôsobenia žili mimoriadne čulým náboženským životom a pestrou aktivitou v kultúrnej, spoločenskej i národnopolitickej oblasti. Jozef Čársky vo svojej farnosti vytváral s ďalšími farármi akési centrum odporu proti maďarizácii. Krátko po vyhlásení Československej republiky (ČSR) zásluhou slabšieho slovenského národného povedomia a silného multietnického charakteru prostredia na východnom Slovensku silneli separatistické hlasy. V Širokom sa 12. decembra 1918 konalo zhromaždenie, na ktorom sa účast-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

níci prihlásili k martinskej Slovenskej národnej rade a podporili novovznikajúci štát ohlasom *Bratia východní Slováci*.

V roku 1925 bol pápežom Píom XI. Jozef Čársky vymenovaný za titulárneho biskupa thagorského a apoštolského administrátora rožňavského a košického. Ako vysoký cirkevný hodnostár sa angažoval na náboženskom, výchovnom a kultúrnom poli. Svoje sily sústredil na celkové pozdvihnutie života východoslovenského ľudu. Osobitne však jeho snahy smerovali k zvýšeniu úrovne slovenských škôl na národnostne zmiešaných územiach. Výrazne v tomto ohľade spolupracoval s Antonom Prídavkom a ďalšími členmi Slovenskej ligy. Podporoval aktivity Matice slovenskej v Košiciach a zúčastňoval sa na jej podujatiach. Od roku 1926 bol predsedom Katolíckej školskej rady zasadzujúc sa o to, aby sa náboženstvo vyučovalo na základných a stredných školách pravidelne a dôkladne. Jedným z cieľov biskupa Jozefa Čárskeho bolo zachovať a uchrániť katolícke školstvo, vychovávať deti v kresťanskom duchu, vstúpiť im základné kresťanské princípy, s ktorými by vstupovali do spoločnosti a tvorili by základ budúcej inteligencie.

Jozef Čársky politicky sympatizoval z HSLS, no po rozpade ČSR sa nestotožnil s režimom Slovenskej republiky. Po Viedenskej arbitráži sa nechtiac musel presťahovať do Prešova, kde sa stal apoštolským administrátorom slovenských častí Košickej, Rožňavskej a Satmárskej diecézy so sídlom v Bardejove a Prešove. Od roku 1940 bol predsedom Spolku sv. Vojtecha.

Po skončení druhej svetovej vojny a oslobodení územia Československa sa vrátil do Košíc, kde už za inej politicko-spoločenskej situácie opätovne pôsobil na biskupskom stolci. Usiloval sa o dobré vzťahy medzi štátom a cirkvou, angažoval sa v mierovom hnutí katolíckeho duchovenstva. Po neustálom zhoršovaní postavenia katolíckej cirkvi v dôsledku zásahov štátu po roku 1948 sa biskup Čársky začal správať voči nastolenému politickému režimu pasívne a obetavo znášal príkoria od vládnych úradov. Za jeho povojnového pôsobenia bol v roku 1950 zatvorený Košický kňazský seminár.

Biskup Jozef Čársky zomrel 11. marca 1962 v Košiciach. Pochovaný je v krypte košického Dómu sv. Alžbety.

Použitá literatúra:

- ANDREJ, Ján. *Dejiny košického biskupstva latinského obradu v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Petra, 1999. 174 s.
- DOLINSKÝ, Juraj. *Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Dobrá kniha, 1999. 131 s.
- MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Biografický lexikón Slovenska*. II. C – F. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2004, s. 108 – 109.
- SEDLÁK, Imrich. *Východné Slovensko v letokruhoch národa. Kultúrno-spoločenský, národno-politický a literárny integračný proces na východnom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2012. 871 s.
- ZUBKO, Peter. *Dejiny košickej cirkvi v prameňoch (1803 – 2006)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 624 s.
- ZUBKOVÁ, Jozefína. Život a služba biskupa Jozefa Čárskeho do roku 1939. In *Historické rozhľady*, roč. 5, 2009, s. 77 – 113.

PRVÝ A ZÁROVEŇ POSLEDNÝ POKUS (Neúspešná snaha o získanie volebného mandátu Slovákm na východe Slovenska pred 115 rokmi)¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Priebeh volieb do uhorského parlamentu v predvojnovom období na území obývanom Slovákm, kde kandidovali slovenskí činitelia sa neraz vyznačoval protizákonnosťou zo strany župných činiteľov, ktorí nechceli dovoliť, aby sa v ich župe dostal do parlamentu slovenský poslanec. Voľby sprevádzali rôzne machinácie, zásahy ozbrojených zložiek, protiprávne postupy a korupcia, slovenskí kandidáti a ich voliči boli prenasledovaní. Taký bol aj priebeh volieb na východe Slovenska, kde bolo slabé národné povedomie tu žijúcich Slovákov a nepriaznivé spoločensko-politické pomery na rozvíjanie aktivít v národnom duchu.

K výraznejšiemu oživeniu politického života Slovákov v tomto regióne došlo vo voľbách v roku 1906, keď sa Výkonný výbor Slovenskej národnej strany (SNS) rozhodol zaradiť na listinu kandidátov na východnom Slovensku za giraltovský okres slovenského kandidáta – statkára z Jasenovej a pokladníka dolnokubínskej Tatra banky v tom čase 39-ročného Ivana Pivku. Bol to už človek so skúsenosťami v politike, pretože sa o získanie kresla poslanca snažil aj vo voľbách v rokoch 1901 a 1905 vo volebnom okrese Dolný Kubín. Stanovenie slovenského kandidáta po prvý raz v predvojnovom období v Šariši vyplývalo aj z celkového trendu vtedajšej slovenskej politiky, keďže voľby sa stali pre jej činiteľov podnetom k zvýšeniu a rozšíreniu aktivity medzi slovenským ľudom. Tým slovenskí národní činitelia zároveň reagovali na žiadosť niektorých voličov giraltovského okresu, ako aj na výzvu navrátilcov (vysťahovalcov) zo zahraničia, ktorí akciu i finančne podporili. Termín volieb v giraltovskom okrese bol stanovený na 30. apríla 1906.

Ivan Pivko ešte pred prijatím kandidatúry realizoval v dňoch 21. a 22. apríla 1906 „prieskumnú cestu“ do niekoľkých obcí v giraltovskom okrese. V súkromí sa stretol s voličmi, prevažne so sedliakmi, sondoval tak možnosti, či v prípade kandidatúry by mohol mať úspech, či ho voliči podporia v jeho úsilí a snažil sa získať na svoju stranu tu žijúcich a volebné právo majúcich občanov. Stretol sa s voličmi v Šebastovej, Kapušanoch, Hanušovciach, Giraltovciach, Želmanovciach, Nemcovciach a inde. Na stretnutiach s potenciálnymi voličmi Pivko sľuboval, že v prípade zvolenia do uhorského parlamentu bude hájiť práva sedliakov a slovenčinu a zároveň rozdával ľuďom tlačivo s nadpisom Drahí bratia občania! a svoju brožúru o praktikách volebného boja v Uhorsku *Môj korteš*,² v ktorej opísal svoje skúsenosti z predchádzajúcich volieb v roku 1905. Po dvoch dňoch odcestoval späť na Oravu, aby vykonal potrebné práce na svojom statku a zabezpečil si potrebné listiny, s kto-

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
- 2 PIVKO, Ivan. *Môj korteš na voľbu dňa 26. januára 1905*. Liptovský Sv. Mikuláš : Kníhtlačiareň Klimeš a Pivko, 1905. 16 s.

rými by mohol regulárne vystupovať ako kandidát v giraltovskom okrese. Keď si svoje záležitosti vybavil, vrátil sa štyri dni pred voľbami (26. apríla 1906) späť do Šariša.

Po ceste do Giraltovec ponavštevoval zase tých voličov, s ktorými sa skôr stretol a opätovne ich poprosil o dôveru. Tí ho však varovali, že žandári vyšetrujú a stíhajú tých občanov, s ktorými sa rozprával pri prvej návšteve a že hľadajú aj jeho, lebo je vraj panslávsky burič a nebezpečný človek. Informovali ho tiež, že úradníci, notári a žandári chodia po obciach a konfiškujú jeho brožúru *Môj korteš*. To isté povedal Pivkovi aj jeden z voličov v Kukovej – richtár, u ktorého Pivko 26. apríla prenocoval a zložil si osobné veci, odtiaľ chcel ísť do Giraltovec. Tu ho ešte v ten večer traja žandári, odvolajúc sa na rozkaz mladého giraltovského slúžneho Pavla Kerekeša legitimovali. Keďže jeho legitimáciu neuznali za dostatočnú, tak ho zadržali a priviedli nasledujúci deň na giraltovskú žandársku stanicu. Keďže hlavný slúžny Berzeviczy sa nechcel miešať do tejto záležitosti, namiesto neho Pivku vypočúval slúžny P. Kerekeš, ktorý ho obvinil z poburovania miestnych. Odvolávajúc sa na policajné predpisy mu oznámil, že nariaďuje jeho dočasné zatknutie, aby zamedzil jeho ďalším kontaktom s tunajšími ľuďmi. Pivko chcel telegrafovať ministrovi vnútra, županovi do Prešova a svojmu bratovi do Dolného Kubína, ale slúžny a žandári mu to nedovolili, rovnako mu nedovolili zavolať si advokáta. Namiesto toho mu vzali všetky písomnosti a peniaze, čo mal pri sebe a zavreli ho na žandárskej stanici skoro na dva dni. Za tento čas slúžny chodil po dedinách a vyšetroval ľudí, s ktorými sa Pivko dostal do kontaktu. Po návrate, dva dni pred voľbami 28. apríla, vyniesol nad ním verdikt – dal ho dopraviť v sprievode žandárov do Prešova, kde prenocoval v strážnej izbe v mestskom dome a odtiaľ ho 30. apríla dal Kerekeš odviezť vlakom späť na Oravu a vykázal ho na desať rokov z územia Šarišskej župy. V Dolnom Kubíne Ivana Pivku tunajší slúžny pustil hneď na slobodu a vrátili mu skonfiškované peniaze. Ostatné veci a tlačivá si ponechal giraltovský slúžny. Jednou z hlavných príčin, ktoré Kerekeš v zdôvodnení svojho verdiktu voči Pivkovi uviedol bolo, že nemal pri sebe doklady osobnej identity. Tento argument bol však neopodstatnený, pretože Pivko po návrate z prvého pobytu na východe Slovenska späť na Oravu si nechal u hlavného slúžneho dolnokubínskeho okresu Aladára Zmeškala vystaviť doklad totožnosti. Doklad bol opatrený pečiatkou hlavného slúžneho a podžupana Juraja Zmeškala a s tým sa Pivko vrátil do Šariša.

Šarišskej administrácii sa však takýmto spôsobom podarilo odstrániť slovenského kandidáta. Na kandidátke ostal za giraltovský okres len jeden kandidát – gróf Aurel Dessewffy, ktorý bol jednomyselne zvolený. Keďže bol následne panovníkom vymenovaný za predsedu hornej snemovne, vzdal sa poslaneckého mandátu a šarišskí páni nominovali na jeho miesto do doplňujúcich volieb nového kandidáta – jeho syna Emila Dessewffyo. Keďže predchádzajúci slovenský kandidát I. Pivko bol protizákonne výrokom slúžneho Kerekeša vykázaný zo Šariša na desať rokov a jeho výrok nebol zrušený, rozhodla sa SNS v doplňovacích voľbách v Giraltovcích postaviť svojho kandidáta 28-ročného advokáta zo Zvolena Ľudovíta Medveckého zo Slovenskej ľudovej strany (SLS), ktorý za túto stranu v roku 1906 spočiatku kandidoval vo volebnom okrese Sliač.

Ľ. Medvecký ponavštevoval tri dni pred doplňujúcimi voľbami viaceré, a to i tie najmenšie obce. Bol v Giraltovcích, Hanušovciach, v Bystrom, v Kukovej, v Kračú-

novciach, v Lužanoch, v Nemcovciach, v Porúbke, v Kurime, v Kalništi. Vo vystúpeniach objasňoval program SLS. Najväčšiu pozornosť tunajších úradníkov vyvolalo Medveckého vystúpenie na zhromaždení ľudu v Kurime 12. júna 1906. Slúžneho P. Kerekeša zvlášť pobúrili kritické vyjadrenia týkajúce sa nedodržiavania národnostného zákona z roku 1868. Šarišských pánov jeho vystúpenie natoľko nahnevalo, že si na pomoc zavolali asi stovku žandárov a tí Medveckého sprevádzali takmer na každom kroku, vnikli aj do súkromných bytov všetkých tých voličov, ktorých navštívil. Zastavovali ho na cestách a až vtedy ho pustili ďalej, keď sa legitimoval. Spočiatku zasahovali len žandári, neskôr sa do kampane proti nemu zapojilo asi sto kortešov, na pomoc prišli aj stoliční páni z Prešova, slúžnovci a notári zo susedných šarišských okresov a nedbajúc na zákazy vyplývajúce z Trestného zákona o voľbách začali voličov ovplyvňovať peniazmi, pálenkou, hrozbami i sľubmi. Stupňovanie útokov vzrástlo v deň volieb 13. júna 1906, keď prívrženci grófovej strany vydali pokyny, na základe ktorých večer pred voľbami žandári a korteši obsadili obce, pritom farári a učitelia, notári a slúžnovci zhromaždili násilne ľud, držali ho pospolu, krmili, opíjali a podplácali. Tábor grófových prívržencov predstavitelia štátnej moci napokon štvli proti Medveckého voličom. Navyše verejne kričali, že kandidáta Medveckého a jeho voličov živých z Giraltoviac nepustia. Situácia sa stala natoľko vážnou, že Medvecký na odporúčanie svojich voličov nevyčkal na koniec volieb, ale aby sa vyhol prípadným výtržnostiam a krviprelievaniu, rozhodol sa o 14. hodine odstúpiť, čo písomne oznámil predsedovi volieb a opustil Giraltovcu. Takže napokon bola voľba slovenského kandidáta v giraltovskom okrese opätovne zmarená. Svoj podiel na neúspechu slovenských kandidátov mala aj nízka voličská vyspelosť obyvateľstva v Šariši, čo dokladuje aj vyjadrenie dvoch tunajších voličov.

Voľby v Giraltovcach v roku 1906 boli pre oboch slovenských kandidátov Ivana Pivku a Ľudovíta Medveckého neúspešné, pričom ich volebný zápas mal dohru pred súdom. Kým I. Pivku uznala súdna stolica za vinného a odsúdila ho za podnecovanie na 14 dní štátneho väzenia, 50 korún peňažnej pokuty a musel zaplatiť súdne trovy vo výške 600 korún, tak súdny proces proti Ľ. Medveckému, ktorý pojednávala kráľovská sedria v Prešove 14. mája 1907 sa skončil jeho oslobodením.

Aj keď voľby do uhorského parlamentu v roku 1906 prevyšovali machináciami všetky predchádzajúce voľby, Slovákom sa podarilo v nich získať dovtedy najvyšší počet – sedem poslaneckých miest a boli pre nich najúspešnejšie do prvej svetovej vojny. V Šarišskej župe bolo v roku 1906 zvolených šesť poslancov do uhorského parlamentu – F. Szinyei-Merse (Sabinov), Z. Péchy (Lipany), I. Ujházy (Prešov), Leo Uhlig (Bardejov), Aurel Dessewffy (Giraltovcu) a Michal Artim (Zborov). V doplňovacích voľbách bol namiesto Aurela Dessewffého zvolený Emil Dessewffy.

Kandidatúra oboch slovenských národovcov za poslancov do uhorského parlamentu v Šariši bola teda neúspešná a ich agitačná činnosť krátka, no z hľadiska slovenského národného hnutia bola aktom záujmu niektorých popredných predstaviteľov SNS o tento región, ale aj prejavom aktivizácie národného života ľudí žijúcich na Šariši a niektorých voličov.

Použitá literatúra:

- CIEGER, András. Stará a nová korupcia: Voľby v Uhorsku (1867 – 1918). In *Forum Historiae* (online) 2011, č. 2, s. 50. Dostupné: <http://www.forumhistoriae.sk> 1337-6861 Vol. 5, č. 2 (2011)
- JURČIŠINOVÁ, N. Súvislosti kandidatúry Slovákov na poslancov uhorského parlamentu v okrese Giraltovce v roku 1906. In *Annales Scientia Politica*, roč. 9, 2020, č. 1, s. 29 – 44.
- KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. Dve voľby v giráltovskom okrese. (1906). In *Uhorské voľby*. Sostavil. Dr. Aloiz Kolísek. Bratislava : Slovenská liga na Slovensku, 1928.
- POTEMRA, Michal. Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901 – 1914. In *Historický časopis*, roč. 23, 1975, č. 2, s. 234 a 238.
- Slovenský týždenník*, roč. 4, 1906
- Národný hlásnik*, roč. 39, 1906
- Národné noviny*, roč. 37, 1906

NÁSLEDNÍK TRÓNU FRANTIŠEK FERDINAND D'ESTE V STROPKOVE PRED 110 ROKMI¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Jedným z pamätných dní mesta Stropkov² je deň návštevy následníka rakúsko-uhorského trónu, synovca vtedy panujúceho Františka Jozefa I. – Františka Ferdinanda d'Este.³ Dôvodom jeho pobytu boli vojenské manévry v septembri 1911.

Na príchod následníka habsburského trónu sa Stropkovčania pripravovali už od začiatku roku 1911. Mestečko dostalo na svoje zveľadenie štátny príspevok, aby sa mohlo čo najlepšie pripraviť na prijatie vzácných hostí. Poprední činitelia Stropkova na čele s richtárom Jozefom Žanonym ho efektívne využili.⁴ Investície použili na vybudovanie kanalizácie, dali opraviť a rozšíriť vodovod, vyrovnať cesty a vybetónovať chodníky, bol zregulovaný aj potok pretekajúci cez mestečko, verejné osvetlenie sa posilnilo o päť petrolejových a štyri liehové pouličné lampy, do poriadku sa dali aj protipožiarne nádrže, opravili sa verejné studne. V mestečku i na prístupových cestách v jeho okolí postavili namiesto drevených mostov železobetónové.

V pôvodných plánoch na prípravu manévrov sa uvažovalo s tým, že sa na cvičení zúčastní sám cisár František Jozef I. a že bude spolu so svojim synovcom Františkom Ferdinandom d'Este ubytovaný práve v Stropkove. Stropkovčania sa veľmi snažili, aby uvítanie a podmienky ubytovania najvyšších predstaviteľov monarchie a vedúcich osobností rakúsko-uhorskej armády boli na vysokej úrovni. Veľkou rekonštrukciou prešiel aj goticko-renesančný (hradný) kaštieľ a jeho okolie. Na vnútorné zariadenie kaštieľa dozeral hlavný slúžny okresu Tomáš Maloňai. Domy na Hlavnej ulici boli opravené a vybielené, dostali pekné mrežové brány, a stala sa z nej Kossut Lajos utca. Všade sa čistilo a upratovalo. Vysadením líp sa vyzdobil areál kostola.

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionálnosť a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
 - 2 Prvá písomná zmienka o meste pochádza z 12. 3. 1404. Vtedy mal Stropkov už charakter mestečka, privilegovanej lokality, ktorú uhorský kráľ Žigmund Luxemburský latinsky nazýval *opidum*. O štyri roky neskôr v obsažnejších Žigmundových listinách mestečko Stropkov s tridsiatkovou (colnou) stanicou a pevnosťou – hradom bolo strediskom rozsiahleho panstva, ku ktorému patrilo 30 dedín a hrádok Modré Pole, centrum bývalého samostatného panstva. Názov mesta je odvodený od slovanského mena Stropok.
 - 3 František Ferdinand d'Este bol najstarším synom brata Františka Jozefa I. Karola Ludvíka. Narodil sa 18. 12. 1863 v rakúskom meste Graz. Patril k málo obľúbeným arcivojvodom. Bol proti dualizmu a obklopoval sa príslušníkmi nemaďarských národov, jedným z nich bol popredný predstaviteľ slovenského národného hnutia Milan Hodža. V tzv. belvedérskej dielni pripravoval plán na federalizáciu rakúsko-uhorskej monarchie.
 - 4 Jozef Žanony bol richtárom Stropkova od roku 1879. Narodil sa 1837, jeho otec bol stavebný inžinier a deda staviteľ kostolov v Hornom Uhorsku. Pôvodne bol učiteľom v Ďapalovciach a do Stropkova sa priženil.

Prvý autor stropkovských dejín Eduard Ungváry sa vyjadril, že Stropkov sa týmito zmenami posunul o polstoročie dopredu.

Vynovený a upravený Stropkov očakával začiatok manévrov a najmä príchod následníka trónu, lebo v tom čase sa už vedelo, že sa ich panovník zo zdravotných dôvodov nezúčastní. Žiaľ, richtár Jozef Žanony sa už tejto udalosti nedočkal, keďže deň pred jeho príchodom do Stropkova 11. septembra 1911 zomrel.

Následník trónu spolu s členmi generálneho štábu a so svojím osobným sprievodom prišiel do Stropkova 12. septembra 1911. Po ceste z Bardejova cez Svidník boli následník so sprievodom veľkolepo vítaní zástupmi ľudí a slávnostne vyobliekanými mešťanmi a vidiečanmi z okolitých obcí. Cesta, po ktorej prechádzali, bola vyzdobená zástavami s erbom Uhorska a Zemplínskej župy, ktorej hlavný župan Július Mecner následníka oficiálne privítal. Potom nasledovali hlásenia podžupana, hlavného slúžneho a vysokých dôstojníkov.

František Ferdinand d'Este bol ubytovaný v jednej z izieb stropkovského kaštieľa. Ubytovali tu i členov jeho osobného sprievodu a niektorých členov generálneho štábu. Ďalší členovia štábu a vysokí dôstojníci mali zabezpečené ubytovanie v najbohatších a najvplyvnejších stropkovských rodinách. Ďalší vysokí dôstojníci boli spolu so svojimi sluhami ubytovaní u rôznych bohatších obyvateľov mestečka, niektorí členovia dôstojníckeho zboru našli ubytovanie vo františkánskom kláštore, iní zase bývali v rodinách advokáta, obvodného notára, richtára, riaditeľa školy a i. Poddôstojníkom slúžili na ubytovanie baraky pri škole, jedna časť mužstva bola ubytovaná v detskej opatrovni, druhá časť bývala v stanoch na severnom konci mestečka. Kancelárie poddôstojníkov boli v pracovných miestnostiach hlavnoslužnovského úradu a školy, kde bola aj stanica telefónu a telegrafu. Dôstojnícku jedáleň zriadili v záhrade františkánskeho kláštora, poddôstojnícku v škole a na školskom dvore bola poľná kuchyňa vojska.

Manévrov cisárskych vojsk v okolí Stropkova a Svidníka sa zúčastnilo asi 100 tisíc mužov s množstvom vojenskej techniky a proviantu, ako aj 20 000 koní. Išlo o súčasť armádneho cvičenia prebiehajúceho v celej rakúsko-uhorskej monarchii na rozsiahlom území od Innsbrucku po Sedmohradsko, chorvátsku Rijeku a Przemysl v Haliči, v Čechách a na celom území Slovenska. Samotný Stropkov i jeho okolie sa zmenili na vojenský tábor. Na manévroch v okolí Stropkova sa zúčastnil aj dobrovoľný automobilový zbor pod vedením grófov Gejzu a Alexandra Andrášiovcov. Vďaka tomu mohli Stropkovčania na uliciach obdivovať na tú dobu moderné dopravné prostriedky.

Vojenské manévry boli slávnostne ukončené 15. septembra 1911. Podľa vyjadrenia následníka trónu sa znamenite vydarili a nasledujúci deň 16. septembra odcestoval v poobedňajších hodinách cez Bardejov, Žilinu a Bratislavu do Viedne. Členovia generálneho štábu, príslušníci dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru i radoví vojaci postupne opúšťali mestečko až do 18. septembra 1911.

O necelé tri roky po cisárskych manévroch, kde sa kládol dôraz na nacvičovanie odrazenia predpokladaného útoku ruských vojsk z Haliče na územie Horného Uhorska, sa hra stala skutočnosťou. Začala sa prvá svetová vojna. Predchádzala im udalosť opäť spätá s následníkom trónu Františkom Ferdinandom d'Este a vojenskými manévrami, ktoré uskutočnili pri Srbsku. Počas návštevy následníka trónu v Sarajeve bol naňho a jeho manželku českú šľachtičnú Žofiu Chotkovú 28. júna

1914 uskutočnený atentát, po ktorom obaja zomreli. Udalosť sa stala jednou zo zá-
mienok na rozpútanie prvej svetovej vojny 28. júla 1914.

Použitá literatúra:

BEŇKO, Ján a kol. *Stropkov. Monografia mesta*. Martin : Gradus, 1994, s. 129 – 133.

ISBN 80-901392-5-6

BEŇKO, J. – DURKAJ, J. *Stropkov a okolie*. Košice, 1978.

SLEPCOV, Igor. K problematike I. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch
1914 – 1915. In *Historie a vojenství*, 3, 1993. Praha 1993.

GALANDAUER, Ján. *František Ferdinand d'Este následník trůnu*. Praha : Litomyšl : Pa-
seka, 2000.

SLOVENSKÍ BISKUPI V ČESKOSLOVENSKU VYSVĚTENÍ V ROKU 1921 II.¹

Marcela DOMENOVÁ

Týmto príspevkom nadväzujeme na predošlý, v ktorom sme pripomenuli stav udalostí po vzniku prvej ČSR v kontexte cirkevných dejín, rímskokatolíckej cirkvi a vysviacky troch slovenských biskupov, menovite osobnosti Mariána Blaha.² S ním boli vysvätení za biskupov aj Karol Kmeťko (1875 – 1948) a Ján Vojtašák (1877 – 1965), ktorým teraz chceme venovať pozornosť. Viacerí bádatelia poukázali na fakt, že vysvätenie troch slovenských biskupov malo veľký význam vo viacerých oblastiach a danú udalosť si cyklicky pri jubilejných rokoch pripomíname dodnes. Obaja biskupi prispeli malými príspevkami aj do knihy, ktorej sami boli predmetom, a to do *Pamätnej knihy vysviacky Slovenských biskupov* (1921).³

Ukážka z tlače *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov* (1921).⁴

Kňaz, cirkevný hodnostár, publicista a náboženský spisovateľ, politik Karol Kmeťko (Kmetyko, pseud. Boromejský) sa narodil 12. decembra 1875 vo Veľkých

- 1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionálnosť a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
- 2 DOMENOVÁ, Marcela. Slovenskí biskupi v Československu vysvätení v roku 1921 I. In *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 16, 2021, č. 1, s. 210-216.
- 3 KMEŤKO, Karol. Nitra – Velehrad – Olomúc. In *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov*. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921, s. 13-15; VOJTAŠŠÁK, Ján. Ťažké pomery cirkevné. In *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov*. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921, s. 32-35.
- 4 Zdroj: *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov*. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921, s. 33.

Držkovciach – Dolných Držkovciach v rodine notára. Mal deväť súrodencov a dvaja z nich si zvolili podobne službu cirkvi.⁵ Po ľudovej škole (v Dolných Držkovciach) pokračoval v štúdiu na piaristickom gymnáziu v Nitre (1887 – 1895), na univerzite v Budapešti (1895 – 1899), kde študoval teológiu. Neskôr získal aj titul ThDr. (1906) v Budapešti.⁶ Vysvätený bol za kňaza v roku 1899 v Nitre a postupne pôsobil ako kaplán či dočasný správca – administrátor v Bošáci (1899); Bolešove, Hornej Súči, Divine (1900 – 1902), Riečnici, Novej Bystrici (1902 – 1904), Kysuckom Novom Meste (1904 – 1909, 1910), v Brodne (1909 – 1910), Považskej Bystrici (1910) a ako farár v Teplicke nad Váhom (1910 – 1920).⁷ Angažoval sa politicky v podstate až do obdobia, keď bol pápežom Benediktom XV. vymenovaný za biskupa (november 1920⁸), respektíve do svojej vysviacky za nitrianskeho biskupa (13. februára 1921, Nitra) pápežským nunciom v Prahe Clementem Micarom. Miesto zaujal vo veku 47 rokov, po biskupovi Viliamovi Baťánim (Batthyány, 1870 – 1923, biskup 1911 – 1919⁹). V Nitre aj sídlil.

Primárne a vzorne sa venoval pastoračnej činnosti, no doložené sú aj jeho aktivity v oblasti kultúry, osvety či v politickom živote. Vystupoval tiež verejne, a to od roku 1908,¹⁰ vyjadroval sa aj k otázkam sociálnej spravodlivosti, uvedomoval si sociálne postavenie veriacich a potrebu jeho riešenia. Prihovárал sa napríklad za vyňatie cirkevnej pôdy z pripravovanej pozemkovej reformy.¹¹

Počas prvej svetovej vojny bol pod policajným dozorom, je doložený jeho kontakt s osobnosťami slovenského národného hnutia. Poznal sa s Andrejom Hlinkom, ktorého aj v tomto období ešte podporoval a spoluzakladal jeho stranu (SLS, tak HSLS), bol i stúpencom autonómie Slovenska v ČSR.¹² Jeho meno nachádzame medzi signatármi Deklarácie slovenského národa, ako člena Slovenskej národnej rady,

- 5 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). III. zv., K – L.* Martin : Matica slovenská, 1989, s. 117. Jeden brat bol kňaz, sestra rehoľníčka; PAŠTEKA, Július (ed.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 686.
- 6 Doktorandská práca *Unio hypostatica*. Budapešť 1906 sa venovala dogmatike, spojeniu ľudskej a božskej prirodzenosti Ježiša Krista. *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 166; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). III. zv., K – L.* Martin : Matica slovenská, 1989, s. 117. NÉCSEY, Karol. Pohľad na životné dielo arcibiskupa Dr. Karola Kmeťka. In *Arcibiskup Dr. Karol Kmeťko*. Eds. Martha Mistina Kona, Viliam Kona. Cambridge : Dobrá kniha, 1989, s. 67.
- 7 *Biografický lexikón Slovenska. V., Km – L.* Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2013, s. 17.
- 8 Ako je známe, spolu s ním bol vymenovaný Marián Blaha – ako banskobystrický biskup a Ján Vojsašák – ako spišský biskup.
- 9 Po jeho odchode bol spravovaním diecézy poverený generálny vikár Alojz Jeszenský. Vo funkcii do r. 1921. Pápež potom vymenoval Baťániho za titulárneho arcibiskupa Cyrrhenského.
- 10 Podobne *Encyclopaedia Beliana: slovenská všeobecná encyklopédia. Ôsmy zväzok, Kalh – Kokp*. Bratislava : Encyklopedický ústav SAV: Veda, 2016, s. 569.
- 11 Tá by mala byť pod štátnym dozorom, no slúžiť na podporu chudobných kňazov, na charitu (1919). Podobne *Encyclopaedia Beliana: slovenská všeobecná encyklopédia. Ôsmy zväzok, Kalh – Kokp*. Bratislava : Encyklopedický ústav SAV: Veda, 2016, s. 569.
- 12 *Biografický lexikón Slovenska. V., Km – L.* Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2013, s. 17.

a paralelne k rokom 1918 – 1920 ho možno doložiť v najvyššom zastupiteľskom a zákonodarnom orgáne – v Revolučnom Národnom zhromaždení (NZ). Bol i podpredsedom parlamentného slovenského klubu. Poslaneckého mandátu v NZ (za HSLS) sa vzdal v roku 1922¹³ práve pre prijatie biskupskej funkcie. Možno uviesť, že podľa zdrojov bol prívržencom ideológie kresťanského socializmu.¹⁴

Predstavoval cirkevnú autoritu. Podobne ostal naďalej aktívnym, no zameriaval sa na oblasť školstva, spolkovú činnosť. Nebol mu ľahostajný ani duchovný život, podporoval (zámorskú, domácu) misijnú činnosť. Prvý naznačený okruh jeho záujmov sa viazal na cirkevné ľudové stredné školstvo. Bol proti poštátneiu cirkevného školstva.¹⁵ Venoval sa aj výchove mladého kňazstva (v Nitre zriadil biskupský sirotinec, biskupský internát, resp. kňazský seminár¹⁶), bol predsedom Katolíckej školskej rady na Slovensku (od 1921). Aktívny bol aj v prospech Spolku sv. Vojtecha, Matice slovenskej či Muzeálnej slovenskej spoločnosti.¹⁷ Ako publikačne činný sa zameriaval na články v periodickej – najmä náboženskej tlači, prekladal náboženskú literatúru (z maďarčiny, francúzštiny), napísal teologické práce, príručky. Relevantné sú jeho kázne či pastierske listy. V textoch sa zaoberal nielen teológiou, ale aj cirkevnými dejinami, cyrilo-metodskou tradíciou, filozofickými otázkami atď.

V druhej spomenutej oblasti ho možno doložiť vo funkcii predsedu Misijnej kňazskej rady na Slovensku, resp. bol zvolený za predsedu všetkých misijných spolkov ČSR (1948). Problematike sa venoval aj publikačne; spája sa s ním aj exercičné hnutie, duchovné cvičenia pre laikov, aktivizácia ľudových misií.¹⁸ Podporoval činnosť reholí, šírenie kultu sv. Cyrila a Metoda, sv. Andreja Svorada a Benedikta. Jeho záujem bol aj o samotnú Nitru, kde podporoval archeologický výskum, obnovu hradu, sakrálnych objektov (katedrály), podieľal sa na príprave Pribinových osláv v Nitre (1933).

Vo svojich postojoch – počas obdobia druhej svetovej vojny – odmietal vzniknuté riešenie židovskej otázky, bol za zrušenie protizidovských opatrení a proti odsunu – transportom Židov zo Slovenska.¹⁹ Po vojne zastával funkciu predsedu Konferencie

-
- 13 Iný zdroj uvádza, že poslancom bol do r. 1925. Podobne *Encyclopaedia Beliana: slovenská všeobecná encyklopédia. Ôsmy zväzok, Kalh – Kokp.* Bratislava : Encyklopedický ústav SAV: Veda, 2016, s. 569.
 - 14 *Biografický lexikón Slovenska. V., Km – L.* Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2013, s. 17.
 - 15 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). III. zv., K – L.* Martin : MS, 1989, s. 117.
 - 16 NEMEC, František. Arcipastierova starostlivosť o najmladší kňazský dorast. In *Arcibiskup Dr. Karol Kmeťko*. Eds. Martha Mistina Kona, Viliam Kona. Cambridge : Dobrá kniha, 1989, s. 91. Inde sa považuje za spoluzriaďovateľa slovenskej r. k. bohosloveckej fakulty.
 - 17 Tú uvádza *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 166.
 - 18 *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 166; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 686; NĚCSEY, Karol. Pohľad na životné dielo arcibiskupa Dr. Karola Kmeťka. In *Arcibiskup Dr. Karol Kmeťko*. Eds. Martha Mistina Kona, Viliam Kona. Cambridge : Dobrá kniha, 1989, s. 74.
 - 19 *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 686. Napr. v diele Svetové misie (Katolícka misiológia) 1 – 2. Nitra 1941 – 1942. *Biografický lexikón*

slovenských biskupov;²⁰ vystupoval proti rozpusteniu katolíckych organizácií, ako aj proti obmedzovaniu náboženských a občianskych slobôd. V roku 1944 už pôsobil ako titulárny arcibiskup,²¹ biskupský stolec po ňom prevzal Eduard Nécsey (biskup 1948 – 1968).

K. Kmeľko zomrel v Nitre 22. decembra 1948 a je pochovaný v biskupskej katedrálnej krypte.²²

*Podobizne biskupov, Dr. Karol Kmeľko, biskup nitriansky,
Ján Vojtaššák, biskup spišský²³*

Ján Vojtaššák sa narodil sa v Zákamennom (Zákamenné-Klin) 14. novembra 1877. Jeho otec (Anton) bol roľník, pôsobil aj ako kostolník. Mal desať súrodencov.²⁴ Od roku 1887 študoval v rodnej obci, pobudol aj na fare u strýka Antona Klimčíka v Stankovanoch. Absolvoval kráľovské – katolícke nižšie gymnázium v Trstenej, mestské katolícke gymnázium v Ružomberku.²⁵ Dôležitým miestom v jeho živote bola Spišská Kapitula, kde nastúpil do kňazského seminára (1895), prijal sviatosť birmovania (1896), kňazskú vysviacku (1901) z rúk spišského biskupa Pavla Szmrecsányiho. Prvú sv. omšu slávil v rodnej obci. Jeho biskupská vysviacka sa spájala

Slovenska. V., Km – L. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2013, s. 17.

20 *Reprezentatívny biografický lexikón Slovenska. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 166.*

21 Resp. v máji 1944 bol pápežom Píom XII. menovaný za arcibiskupa ad personam.

22 *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 686.*

23 Zdroj: *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921, s. 9, 11.*

24 Zdroje uvádzajú, že mal 10 – 11 súrodencov. *Slovenský biografický slovník: (od roku 833 do roku 1990). VI. zv., T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 305.*

25 *Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá. Zost. Peter Jurčaga, Martin Majda, Marek Cimbal. Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2016, s. 11.*

s Nitrou a piaristickým kostolom (13. februára 1931). Začiatok jeho biskupskej služby – ako spišského biskupa sa viazalo na 27. februára 1921. Kým sa však dostal na tento post, začal kapláňkou či ako (dočasný) správca fary vo viacerých lokalitách – ako [Horná] Zubrica (dnes v Poľsku), Kvačany (Liptovské Kvačany), Bijacovce, Podvilk (Podwilk, dnes Poľsko), Zubrohlava, Ústie nad Oravou (kde založil spolok striezlivosti), po zložení farárskej skúšky (1906) ako kaplán v Tvrdošíne, ktorý mal päť filiálok (tu založil napr. potravinový spolok, čítací kruh, spevokol a i.), no najmä vo Veličnej (kde bol i farárom), Vyšných Repašoch.²⁶

Popri pastorácii dbal na rekonštrukciu kostolov a ich interiéru, venoval sa vydavateľskej a redakčnej činnosti periodík (ako Svätá rodina, Katolícka misijná propaganda). Zmena nastala v období po vzniku prvej ČSR, Alexander Párvy – spišský biskup sa zdržiaval v Budapešti, kde aj zomrel (1919), kapitulským vikárom sa stal Štefan Mišík (farár vo Veľkom Hnilci). Ten vymenoval J. Vojtaššáka za riaditeľa biskupskej kancelárie. Po smrti Mišíka sa stal kapitulským vikárom Marián Blaha (vtedy dôverník/jednatel katolíckeho spolku sv. Vojtecha v Trnave).²⁷ V rokoch 1919 – 1921 J. Vojtaššák pôsobil ako správca diecéznej kancelárie, neskôr bol i rektorom bohosloveckého seminára v Spišskej Kapitule.²⁸

Ako spišský biskup (1921) sa musel o čosi viac angažovať aj v otázkach farností, ktoré boli v danom čase na území Poľska vo veci ich vrátenia Slovensku. Začal s obnovou v diecéze, založil združenie kňazov – adorantov, pre oživenie náboženského života povolal k činnosti aj rehoľníkov. Rovnako podporoval ľudové misie, katolícke spolky a spolkovú činnosť ako takú. Je známe, že organizoval eucharistické kongresy (od 1923 – Levoča), zvolával diecézne synody (1925).²⁹ Aj on presadzoval kresťanské hodnoty v civilnom svete, v oblasti školstva podobne obraňoval existenciu cirkevných katolíckych škôl, z finančných prostriedkov budoval a podporoval školy, charitu, spolkovú činnosť.³⁰ Naďalej sa venoval redakčnej práci, bol publikačne činný.³¹ Počas druhej svetovej vojny sa rovnako zameriaval na cirkevné školstvo, katolícku

26 Podľa literatúry ho prekladali na rôzne fary pre slovenské presvedčenie. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 1474.

27 VOJTAŠŠÁK, Ján. *Životopis Jána Vojtaššáka biskupa spišského: Autobiografia*. Toronto : Zahraničná Matica slovenská, 1994, s. 68-70.

28 *Reprezentatívny biografický lexikón Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 365; *Encyklopédia Slovenska*. VI. zv., T – Ž. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1982, s. 353. Inde ako predstavený spišského kňazského seminára. HROMNÍK, Milan. *Biskup Ján Vojtaššák*. Trnava : Dobrá kniha, 2020, s. 5. alebo ako rektor bohosloveckého seminára v Spišskej Kapitule. DLUGOŠ, František. *Kňazské osobnosti Spišskej diecézy*. Levoča : Polypress, 2001, s. 9.

29 *Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá*. Zost. P. Jurčaga, M. Majda, M. Cimbala. Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2016, s. 20.

30 Bližšie o školstve a náboženskom živote: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 1475. Bližšie o školstve: *Slovenský biografický slovník: (od roku 833 do roku 1990)*. VI. zv., T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 305.

31 *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 1475; *Slovenský biografický slovník: (od roku 833 do roku 1990)*. VI. zv., T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 306.

charitu, no bol rezervovaný vo veci politických funkcií kňazov. Sám však zastával funkciu v Štátnej rade SR,³² čo sa stalo problematickým v roku 1945.

Jeho život bol plný neľahkých situácií, rozhodnutí a možno povedať, že i údelov. Súviseli aj s jeho presvedčením, postojom či angažovaním sa aj v mimocirkevných záležitostiach a politickou situáciou. Možno uviesť niekoľko príkladov. V mladosti sa u neho prejavilo národné povedomie. V roku 1900 pri sčítaní ľudu uviedol do kolónky o materinskom jazyku jazyk slovenský, čo ho stálo nielen posmešky, ale aj hrozbu vylúčenia zo seminára, pričom v tom čase sa angažoval vo vydávaní slovenskej katolíckej tlače.³³ V odbornej spisbe sa pripomína jeho nacionálny pohľad (napr. 1906), vzťah s Jánom Richterom (farár z Veličnej, kandidát za poslanca do uhorského snemu), s Andrejom Hlinkom (v počiatočkoch s ním spolupracoval, napr. na preklade Svätého písma)³⁴ a sympatiami so Slovenskou ľudovou stranou, ktorej členom sa ale nestal. V roku 1918 sa deklaratívne prihlásil k novému československému štátu, bol signatárom Martinskej deklarácie,³⁵ stal sa predsedom kňazskej rady, ktorá bola za vytvorenie nového biskupského zboru podľa národnostného kľúča a ktorá mala snahu o vytvorenie slovenskej cirkevnej provincie. Vojtaššáka navrhli do zoznamu osobností, ktoré by mohli získať mandát poslanca v NZ (vláda požiadavke nevyhovela); bol členom plebiscitnej komisie, ktorá sa zameriavala na usporiadanie hraníc s Poľskom (územie Orava, Spiš).

Počas druhej svetovej vojny sa bádatelia venujú najmä jeho osobnosti a postoju voči židovskému obyvateľstvu. J. Vojtaššák zaslal prezidentovi list vo veci židovských konvertitov (keďže aj pokrstení mali nosiť žltú hviezdu), podpísal sa pod memorandum adresované vláde, ktoré vydali slovenskí biskupi (1941), kde sa kriticky vyjadrili k Židovskému kódexu, a bol proti pripravovaným transportom Židov.³⁶ Viaceré aj negatívne názory a hodnotenie tejto osobnosti sa viažu na obdobie, keď vznikli, ideológiu, ale aj na stav poznania bádateľov. Aj dnes sa stretávame s jeho obvineniami z arizácie,³⁷ verejnej dražby židovského majetku (napr. Baldovce, no reštitúciu súd neuznal),³⁸ pričom posledné výskumy uvádzajú pomery a okolnosti v objektívnom svetle a sú v jeho prospech.

32 Ako podpredseda v rokoch 1940 – 1945. *Slovenský biografický slovník: (od roku 833 do roku 1990)*. VI. zv., T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 306. Bližšie o jej právomociach: HROMNÍK, Milan. *Biskup Ján Vojtaššák*. Trnava : Dobrá kniha, 2020, s. 9.

33 *Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá*. Zost. P. Jurčaga, M. Majda, M. Cimbala. Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2016, s. 12.

34 *Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá*. Zost. P. Jurčaga, M. Majda, M. Cimbala. Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2016, s. 17.

35 *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin 1999, s. 365.

36 *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin 1999, s. 365; *Slovenský biografický slovník: (od roku 833 do roku 1990)*. VI. zv., T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 306; *Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá*. Zost. P. Jurčaga, M. Majda, M. Cimbala. Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2016, s. 23-24.

37 *Encyklopédia Slovenska*. VI. zv., T – Ž. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1982, s. 353.

38 *Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá*. Zost. P. Jurčaga, M. Majda, M. Cimbala. Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2016, s. 26.

V rokoch 1940 – 1945 bol aj členom a podpredsedom Štátnej rady SR.³⁹ Po roku 1945 odmietal prevzatie cirkevných škôl a internátov do štátnej správy, požadoval právo cirkvi na slobodné hlásanie kresťanskej náuky, na náboženskú výchovu v školách atď. Kvôli konsolidácii pomerov sa mal napríklad vzdať vedenia diecézy, postupne bol obžalovaný (1945 – ľudáctvo,⁴⁰ 1951 – úklady proti republike, velezrada, vojenská zrada, vyzvedačstvo – špionáž⁴¹) a postavený pred súd. Všeobecne sa vie o reálnom stave cirkevných pomerov, katolíckej akcii, o postavení cirkvi v ČSR počas obdobia socializmu. Bol opakovane internovaný – prvýkrát v Spišskom Štiavniku a väznený v Bratislave (1945, vyšetrovacia väzba), pozbavený správy diecézneho úradu, neskôr nasledovali ďalšie vyšetrovania. Bol internovaný v biskupskej rezidencii (1950), znovu zatknutý – v Ruzyni v Prahe (zaistený orgánmi ŠtB, 1950)⁴² a odsúdený (1951, Bratislava). Vyšetrovania boli spojené s tvrdým fyzickým násilím i psychickým nátlakom, hoci bol vysokého veku a jeho zdravotný stav bol tiež kritický (trpel viacerými chorobami, ako reuma, hernia a i.⁴³), čo si vyžiadalo aj hospitalizáciu, no neobstálo to ani ako argument pre prerušenie trestu (napr. v roku 1955). Ostal vo väzbe (Leopoldov, Ilava, Praha – Pankrác, Valdice pri Jičine), resp. šlo o tzv. domáce väzenie v charitnom ústave (Děčín), internáciu (Paběnice), čo trvalo do roku 1963, keď mu prezident ČSSR cestou milosti odpustil zvyšok trestu s podmienkou, že odsúdený sa do sedem rokov od rozhodnutia prezidenta republiky nedopustí úmyselného trestného činu (keďže v roku 1951 bol odsúdený na 24 rokov nepodmienečne⁴⁴).

Posledné roky života nemohol stráviť v kruhu rodiny, ale v starobinci – v charitnom dome pre katolíckych kňazov v Senohrabochoch v Čechách, kde bol miernejší internačný režim, zomrel v nemocnici (4. augusta 1965, Říčany pri Prahe). Pochovaný bol – podľa poslednej vôle – vo svojej rodnej obci v Zakamennom (7. augusta 1965).⁴⁵

Posledné roky minulého storočia sa niesli už v duchu jeho očistenia – rehabilitácie (september 1990) a začatím procesu blahorečenia (máj 1996). Jeho biskupským heslom bolo *Angelis mandavit de te* (Anjelom dá príkaz o tebe), čo predstavuje prepojenie na citát zo žalmu 91-11.

39 *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 1474. Inde podpredseda Štátnej rady SR. *Beliana Malá slovenská encyklopédia*. Bratislava : Encyklopedický ústav SAV, 1993, s. 784.

40 HROMNÍK, Milan. *Biskup Ján Vojtaššák*. Trnava : Dobrá kniha, 2020, s. 9.

41 VOJTAŠŠÁK, J. *Životopis Jána Vojtaššáka biskupa spišského: Autobiografia*, s. 78-84, 104; HROMNÍK, M. *Biskup Ján Vojtaššák*, s. 11-12.

42 V roku 1950 spolu s ním boli zaistení biskup Michal Buzalka a Pavol Gojdič.

43 *Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá*. Zost. P. Jurčaga, M. Majda, M. Cimbala. Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2016, s. 35-36.

44 VOJTAŠŠÁK, J. *Životopis Jána Vojtaššáka biskupa spišského: Autobiografia*, s. 104. Okrem odňatia slobody šlo aj o zhabanie celého majetku, peňažný trest pol milióna korún a stratu (čestných) občianskych práv. V HROMNÍK, Milan. *Biskup Ján Vojtaššák*. Trnava : Dobrá kniha, 2020, s. 12; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, stl. 1474.

45 *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*, s. 365; *Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá*, s. 10, 35 – 38. VOJTAŠŠÁK, J. *Životopis Jána Vojtaššáka biskupa spišského: Autobiografia*, s. 77 – 98.

Použitá literatúra:

- Beliana Malá slovenská encyklopédia*. Bratislava : Encyklopedický ústav SAV, 1993, s. 784. ISBN 80-85584-12-3.
- Biografický lexikón Slovenska*. V., Km – L. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2013, s. 17. ISBN 978-80-8149-011-8
- Biskup Ján Vojtaššák: životopis a svedectvá*. Zost. Peter Jurčaga, Martin Majda, Marek Cimbala. Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2016. 82 s. ISBN 978-80-971341-2-9.
- DLUGOŠ, František. *Kňazské osobnosti Spišskej diecézy*. Levoča : Polypress, 2001. 101 s. ISBN 80-88704-48-0.
- DOMENOVÁ, Marcela. Slovenskí biskupi v Československu vysvätení v roku 1921 I. In *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 16, 2021, č. 1, s. 210 – 216.
- Encyclopaedia Beliana: slovenská všeobecná encyklopédia. Ôsmy zväzok, Kalh – Kokp*. Bratislava : Encyklopedický ústav SAV: Veda, 2016, s. 569. ISBN 978-80-970350-2-0
- HROMNÍK, Milan. *Biskup Ján Vojtaššák*. Trnava : Dobrá kniha, 2020. 37 s. ISBN 978-80-8191-269-6.
- NÉCSEY, Karol. Pohľad na životné dielo arcibiskupa Dr. Karola Kmeťka. In *Arcibiskup Dr. Karol Kmeťko*. Eds. Martha Mistina Kona, Viliam Kona. Cambridge : Dobrá kniha, 1989, s. 63 – 82. ISBN 0-919865-35-6.
- NEMEC, František. Arcipastierova starostlivosť o najmladší kňazský dorast. In *Arcibiskup Dr. Karol Kmeťko*. Eds. Martha Mistina Kona, Viliam Kona. Cambridge : Dobrá kniha, 1989, s. 91 – 95. ISBN 0-919865-35-6.
- Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov*. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921. 111 s.
- PAŠTEKA, Július (ed.). *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000. 852 s. ISBN 80-7114-300-6.
- Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 166. ISBN 80-7090-537-9
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. III. zv., K – L. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 117. ISBN 80-7090-019-9
- Slovenský biografický slovník: (od roku 833 do roku 1990)*. VI. zv., T – Ž. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 305 – 306. ISBN 80-7090-111-X
- VOJTAŠŠÁK, Ján. *Životopis Jána Vojtaššáka biskupa spišského: Autobiografia*. Toronto : Zahraničná Matica slovenská, 1994. 107 s.

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN

*Praha. Jaroslav Róna: Čtenář v křesle.
Foto: Peter Švorc*

SLOVENSKÉ KALVÍNSKE HLASY (1930)¹

Ján DŽUJKO

na Slovensku. Jeho zodpovedným redaktorom sa stal kňaz, náboženský spisovateľ a redaktor Ján Tomašuľa. Ročné predplatné mesačníka v Československu bolo 10 Kč, polročné 5 Kč. Postupne sa v prvých ročníkoch v periodiku sformovali tieto pravidelné rubriky: Hodnota našich peňazí, Chýrnik, Nedeľná škola, Plodinová burza, Všetličo z minulosti a prítomnosti, Z našich cirkví, Zprávy.

Redakcia poukazovala na význam novovzniknutého periodika. Veriacich mal povzbudiť vo viere a upevniť ich národné povedomie. Mal tiež prispieť k výchove charakterných, poctivých ľudí s pevným kalvínskym náboženským presvedčením. Každý Slovák, kalvín sa mal usilovať rozširovať Slovenské kalvínske hlasy, ktoré boli tlačovým orgánom slovenských kalvínov.

V medzivojnovom období sa v rámci záujmovej tlače sformoval aj početný okruh náboženských periodík, ktoré vydávali jednotlivé cirkvi pôsobiace na východnom Slovensku. Slovenskí kalvínski veriaci boli vo svojej cirkvi aj začiatkom 30-tych rokov bez periodika, ktoré by im bolo adresované v ich materinskom jazyku. Zväz slovenských kalvínov na Slovensku sa preto rozhodol, že začne pre svojich veriacich vydávať náboženské periodikum v jazyku, ktorému by rozumeli.

Dňa 6. marca 1930 v Bánovciach nad Ondavou vyšli prvýkrát *Slovenské kalvínske hlasy* s podtitulom Úradný orgán Zväzu slovenských kalvínov na Slovensku. Tlačili sa mesačne na 4 – 12 stranách v Slovenskej kníhtlačiarňi v Košiciach. Majiteľom a vydavateľom periodika bol Zväz slovenských kalvínov

1 Tento príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

Časopis tiež viackrát poprosil čitateľov, aby uhradili predplatné, pretože bez finančných prostriedkov nebolo možné mesačník vydávať. Svojich abonentov redakcia aj motivovala. Ten, kto získal 10 nových predplatiteľov, dostal ročné predplatné Slovenských kalvínskych hlasov zdarma a ten kto 20, modlitebnú knižku zdarma. Aj po roku existencie redakcia priznala, že má problémy s financovaním časopisu a s neuhrádzaním predplatného zo strany abonentov. Upozornila, že ak si niekto neprial byť naďalej odberateľom, mal to oznámiť prostredníctvom korešpondenčného lístku redakcii. S poľutovaním však konštatovala, že mnoho veriacich utráca svoje peniaze za alkohol, cigarety a tzv. svetské časopisy, avšak na periodikum, ktoré pomáhalo ich duchovnému rastu nemalo peniaze. O podporu a ďalších abonentov žiadala redakcia aj slovenských kalvínov žijúcich v Amerike. Poukázala na ciele časopisu bojovať za právo na používanie slovenského jazyka pri bohoslužbách i v cirkevnej administratíve a apelovala na nich, aby svojím predplatným podporili snahu o cirkevnú samostatnosť. Každý národ a každá cirkev mala podľa časopisu svoje periodiká, vydávané vo vlastnom jazyku. Slovenskí kalvíni mali periodikum, ktoré hájilo ich cirkevné národné záujmy a čitatelia si ho mali preto predplácať a rozširovať. Redakcia apelovala na čitateľov, aby časopis nielen čítali, ale snažili sa v ňom aj publikovať. Všetci slovenskí kalvíni nielen na východe Slovenska, ale aj tí na Podkarpatskej Rusi mohli obohatiť obsah periodika príspevkami, ktoré informovali o aktívnom živote jednotlivých zborov. O pomoc v tomto smere požiadala aj farárov a učiteľov pôsobiacich na slovenských kalvínskych školách, ako aj všetkých priateľov slovenských kalvínov.

Z obsahovej stránky sa periodikum venovalo predovšetkým aktivitám Zväzu slovenských kalvínov na Slovensku a jeho snahe o vznik slovenského seniorátu a šíreniu slovenského národného povedomia. Samozrejme, na stránky mesačníka sa dostali najmä príspevky s náboženskou problematikou, ktoré boli adresované čitateľom v snahe upevniť ich vieru a posilniť ich v duchovnom živote.

Slovenské kalvínske hlasy sa stali v medzivojnovom období úspešným periodikom, ktoré následne vychádzalo niekoľko desaťročí aj po zániku Československej republiky v roku 1939.

Použitá literatúra:

DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici Presovienses*, roč. 8, 2008, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528.

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

Slovenské kalvínske hlasy 1930

EVANJELICKÝ VÝCHOD (1933 – 1938)¹

Ján DŽUJKO

Rozmanitosti, Jednota evanjelických žien na Slovensku, Drobnosti, Pre naše deti, Letom svetom. *Evanjelický východ* mal aj prílohu *Pre naše deti* (1936 – 1938), ktorá spočiatku bola jednou z rubrik časopisu. Vychádzala mesačne, okrem prázdnin, v Prešove. Vydával ju Ev. a. v. biskupský úrad v Prešove. Jej redaktorom bol Vítázoslav Weber. Úlohou prílohy bolo osloviť detského čitateľa v kresťanskom duchu. Obsahovala preto prevažne rozprávky, povesti, krátke príbehy z dejín, básničky a porekadlá. Prevládali najmä príspevky s náboženskou tematikou, ale sporadicky sa objavili aj články, smerujúce k upevňovaniu národného povedomia a vlastenectva.

Obsahová náplň periodika pramenila predovšetkým z jeho poslania, a to prispieť k lepšiemu poznaniu Biblie, správne mu pochopeniu evanjelia Ježiša Krista a jeho uplatňovania v každodennom živote. Aj preto redakcia svoju pozornosť vo väčšine

V medzivojnovom období vychádzalo na Slovensku 21 po slovensky písaných periodík Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. Práve v tomto období zaznamenala evanjelická náboženská tlač svoj najvýraznejší kvalitatívny a kvantitatívny rozmach. Niekoľko z jej časopisov vychádzalo aj na východe krajiny. Jedným z nich bol *Evanjelický východ*.

Mesačník začal vychádzať v januári v roku 1933 s podtitulom *Vnútornomisiijný časopis pre slovenských evanjelikov na východnom Slovensku*. Tlačil sa na 10 až 16 stranách v Kníhtlačiarňi Arpáda Kóscha v Prešove, neskôr v tlačiarňach v Ružomberku. Cena jedného čísla bola 50 halierov, v prípade celoročného predplatného 6, neskôr 8 Kč. Časopis vydával Východný dištrikt ev. a. v. cirkvi na Slovensku (Ev. biskupský úrad v Prešove). Hlavným zodpovedným redaktorom sa stal Oskár Černák. V časopise sa postupne ustálili pravidelné rubriky: *Dopisy, Zprávy, Odkazy, Odkazy redakcie, Svoj k svojmu,*

1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0651/19 *Pramene k cirkevným a duchovným dejinám východného Slovenska*.

publikovaných príspevkov prioritne sústredila na náboženskú problematiku s dôrazom na vieroučné otázky cirkvi, mravno-náboženskú výchovu a zborový život v jednotlivých obciach a mestách východného Slovenska. Svoj postoj však z pozície kresťanstva zaujala aj k politickým, konfesionálnym, sociálnym, kultúrnym či školským témam.

Evanjelický východ v mnohých prípadoch zaujal aj stanovisko voči iným cirkvám či sektám pôsobiacim na Slovensku. Všímal si predovšetkým prejavy náboženskej intolerancie vo vzťahu k členom evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Podľa príspevkov uverejnených v tomto periodiku evanjelici vo východoslovenských obciach i mestách problematicky spolunažívali najmä s katolíkm. Okrem katolíckej cirkvi negatívne vnímal časopis aj rozličné aktivity sektárskych hnutí usilujúcich sa získať na svoju stranu práve veriacich z radov evanjelickej cirkvi. Zvýšenú pozornosť tak venovala redakcia najmä russelistom. Poukazovala na nesprávnosť a nepravdivosť učenia tejto sekty, ako aj na škodlivosť jej literatúry a v neposlednom rade tiež na členov sekty usilujúcich sa zvyšovať počet svojich prívržencov.

Evanjelický východ si všímal tiež kultúrny život na východe Slovensku. V rubrikách *Dopisy* a *Zprávy* prevažovali príspevky opisujúce rôzne kultúrno-náboženské podujatia, organizované rozličnými evanjelickými spolkami a združeniami. Popri tom uverejňoval na svojich stránkach i básne, krátke rozprávky, piesne či divadelné hry. Často sa v mesačníku nachádzali články zaoberajúce sa dejinami Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku.

Redakcia sa usilovala podporiť svojich čitateľov aj v sociálnej oblasti. Zvýšenú pozornosť venovala tejto problematike najmä v prvých dvoch rokoch existencie časopisu, keď doznievali dôsledky veľkej hospodárskej krízy. Ťažké sociálne postavenie veriacich sa snažila zmierniť prostredníctvom kresťanského riešenia krízy, spočívajúceho v prekonaní morálnej krízy a návratu k Bohu a ku kresťanským hodnotám.

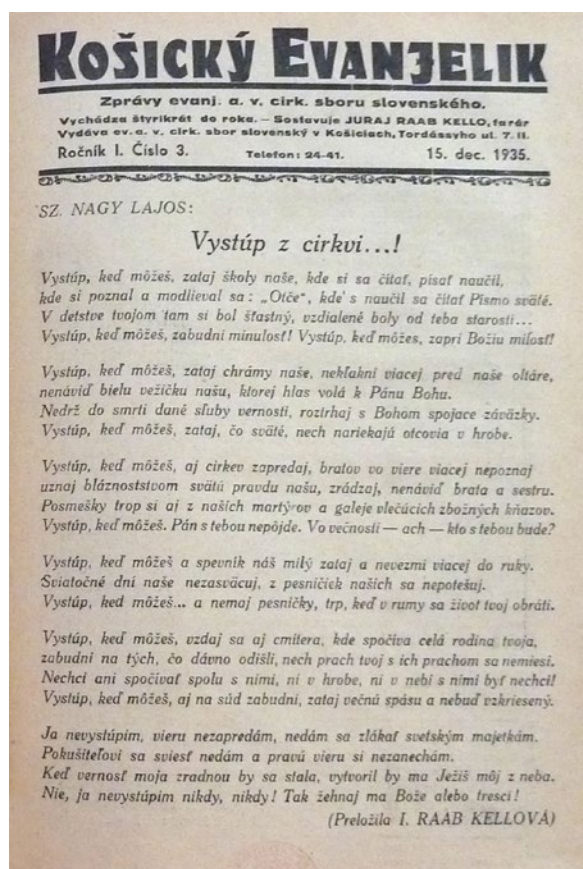
Napriek bohatému obsahu *Evanjelického východu* sa evanjelickému biskupskému úradu v Prešove nepodarilo vydávať mesačník dlhodobejšie. Pravdepodobne kvôli slabému záujmu zo strany čitateľov a finančným problémom tak časopis koncom roka 1938 zanikol.

Použitá literatúra:

- BACHLETOVÁ Eva. Ľudové časopisy evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku (1918 – 1938). In *Otázky žurnalistiky*, roč. 43, 2000, č. 3, s. 216 – 224.
- DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novinách a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In *Annales historici Presovienses*, 2009, č. 8, s. 199 – 214.
- KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských a inorečových novin a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.
- Evanjelický východ* 1933 – 1938

KOŠICKÝ EVANJELIK (1935 – 1938)¹

Ján DŽUJKO

V medzivojnovom období vzniklo na východnom Slovensku niekoľko náboženských periodík adresovaných rozličným konfesionálnym skupinám obyvateľstva. Evanjelická tlač síce nemala na periférii krajiny také silné zastúpenie ako katolícka, no napriek tomu sa tu vydávalo niekoľko periodík.

Jedným z nich bol *Košický evanjelik*, ktorý začal vychádzať 15. júna 1935 s podtitulom *Zprávy evanj. a. v. cirk. sboru slovenského*. Vydával ho Evanjelický a. v. cirkevný sbor v Košiciach štyrikrát ročne vo formáte 23 x 16 cm, neskôr Farský úrad ev. a. v. v Košiciach raz mesačne. Tlačil sa v tlačiarňi Grafika, neskôr v Tlačiarňi Athenaeum na 6 až 16 stranách. Redaktorom časopisu sa stal Juraj Raab Kello. Zo začiatku vychádzal v náklade 800 kusov. Mesačník prestal vychádzať 15. mája 1938. Aj keď vý-

robný náklad jedného čísla predstavoval zo začiatku približne 2000 Kč, časopis bol posielaný zadarmo najmä príslušníkom evanjelickej cirkvi v Košiciach a okolí, ktorí uviedli svoju adresu. Možno aj preto bolo spočiatku problematické časopis financovať. Svedčia o tom správy publikované v rubrike Prosba. V nej vyzývala redakcia k dobrovoľnému finančnému príspevku, ako aj k inzercii. Časopis tak prinášal tiež mená osôb či názvy spolkov i organizácií, ako aj sumy, ktorými prispievali na jeho vydávanie. Z približne 600 evidovaných evanjelikov však v druhom roku existencie periodika bolo len 16 ochotných prispieť na tento cieľ finančne.

V periodiku sa postupne sformovali tieto pravidelné rubriky: Letoviská evanjelickej mládeže, Obete, Osobné zvesti, Oznámenia, Prosba, Rodinné udalosti, Z práce a života našich spolkov, Zlatá kniha sboru, Zo života a práce našej mládeže, Zo

1 Tento príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

života nášho Siona, Zo života Sboru. Z obsahového hľadiska boli na stránkach časopisu publikované básne, kázne, prednášky, príhovory, úryvky z Biblie, poučné príspevky, výročné správy, krátke úvahy, články týkajúce sa dejín košického zboru či nekrológy.

Okrem preferovania vlastného periodika odporúčal Košický evanjelik svojim čitateľom odoberať aj iné evanjelické časopisy, akými boli: *Cirkevné listy*, *Evanjelický posol zpod Tatier*, *Stráž na Sione*, *Evanjelický východ*, *Nový rod*, *Služba*, *Prameň*. Takmer v každom čísle prezentoval aj rozličné kalendáre, ročenky a literatúru s náboženskou tematikou.

Úlohou časopisu adresovaného evanjelikom v Košiciach bolo, *sblížiť cirkev s veriacimi, stvoriť spojivé pásy medzi nimi, odpomôcť, neumění“, nevedomostiam, poukázať na, zhoubu“ a tak jej predísť, - dať košickým evanjelikom zbraň do ruky, poťažne upozorniť na tú zbraň, s ktorou reformátori bojovali a zvíťazili. Vzbudiť a udržať v dušiach to živé povedomie, že patria cirkvi a cirkev že patrí im, vniknúť do každého domu, každej evanjelickej domácnosti a vyvolať, zvýšiť záujem o veľké veci božie“.*

Časopis dával priestor na svojich stránkach aj viacerým aktívnym spolkom pôsobiacim v meste – Jednote evanjelických žien na Slovensku, Slovenskej evanjelickej Jednote, Sdruženiu evanjelickej mládeže, Dorastu evanjelickej mládeže, Nedeľnej škole a Modrému krížu. Informoval najmä o nimi organizovaných rozličných podujatiach majúcich najčastejšie náboženský, kultúrny a sociálny charakter. Boli to hlavne náboženské večierky, čajové, zábavné, literárne večierky, fašiangové večierky, besiedky a divadelné predstavenia.

Košický evanjelik mal zblížiť Cirkev s veriacimi. To, že vychádzal pravidelne s kvalitným obsahom svedčí v porovnaní s ostatnými periodikami vydávanými v tomto období o určitom úspechu. Usiloval sa predovšetkým prehľbiť náboženské presvedčenie veriacich, upevniť ich vieru a v neposlednom rade informovať o živote cirkevného zboru, o rozličných aktivitách spolkov. Prestal vychádzať v roku 1938, opäť vyšiel v roku 1945.

Použitá literatúra:

- DŽUJKO, Ján. Košický evanjelik (1935 – 1938; 1945 – 1948). In *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska V*. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2014, s. 110 – 122.
- DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In *Annales historici Presovienses*, 2009, č. 8, s. 199 – 214. ISSN 1336-7528.
- KIPSOVÁ, Mária a kol. 1968. *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.
- Košický evanjelik 1935 – 1938.*

RECENZIE ANOTÁCIE

*Bratislava, prezidentský palác.
Foto: Peter Švorc*

Pavel KREISINGER. *Češi a Slováci v Austrálii v 1. polovině 20. století a jejich účast ve světových válkách*. Praha : Academia, 2018. 400 strán. ISBN 978-80-200-2821-1.

Koniec 19. a začiatok 20. storočia sa do slovenských i českých dejín zapísali aj ako obdobie veľkých emigrantských vln, v ktorých Slováci a Česi odchádzali za novým životom, za prácou a zárobkom najčastejšie do Spojených štátov amerických. No nielen USA sa stali pre všetkých cieľovou stanicou. Aj keď v menšej miere sa k nim pričlenila Kanada, krajiny Latinskej Ameriky, ale aj najmenší kontinent Austrália.

Autora knihy Pavla Kreisingera (Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci) zaujali práve tí Česi a Slováci, ktorí sa z rôznych príčin a rôznych okolností dostali práve do Austrálie. Tým si zvolil síce atraktívnu, ale zároveň aj náročnú tému svojho výskumu, a teda aj jeho písomnej podoby v samostatnej monografii. Podľa jeho zistenia bol jedným z prvých Čechov v Austrálii Mark Blucher, ktorý odišiel z Čiech do Anglicka a tu sa vďaka problémom so zákonom postavil pred súd, ktorý ho odsúdil na sedem rokov vyhnanstva do trestaneckej kolónie v Austrálii. Ako trestanec ukončil svoj pobyt v roku 1836. Autor síce uvádza aj rok jeho smrti (1847), ale nevieme, či zomrel v Austrálii alebo sa vrátil do Európy. Ďalší Česi, resp. obyvatelia Čiech, ktorí medzi prvými navštívili Austráliu boli cestovatelia a prírodovedci ako Tadeáš Haenke, Franz Wilhelm Sieber či dr. Jan Lhotsky. Tí na konci 18. storočia i v prvej polovici 19. storočia spoznávali uvedený kontinent. A v druhej polovici 19. storočia nasledovali aj ďalší, ktorých Pavel Kreisinger uvádza v kapitole *Češi a Slováci v Austrálii do roku 1914*. Zo Slovákov, o ktorých zistil, že pricestovali do Austrálie, uvádza Milana Rastislava Štefánika počas jeho cesty z Tahiti. Štefánik tu pobudol len týždeň, ale prvý trvalo usadený Slovák bol, podľa autora, Ondrej Večera – sklársky odborník, ktorého do Austrálie pozvala austrálska vláda v roku 1912. Ten v Newcastle s bratom založili firmu Philips Leonora Pacific Glass Division. Pristáhalovcov z Čiech a zo Slovenska pribúdalo najmä začiatkom 20. storočia a dôvody ich príchodu boli rôzneho charakteru. P. Kreisinger v tejto kapitole ich menovitým uvedením v podstate ukázal, že nešlo o početných pristáhalovcov a vo viacerých prípadoch šlo skôr o bádateľské a krátkodobé cesty.

Kniha je rozdelená do siedmich kapitol a každá z nich je ďalej členená na podkapitoly. Nečíslovaná je úvodná metodologická časť. V prvej kapitole *Úvod do austrálskych dejín*. *Češi a Slováci v Austrálii do roku 1918* sa sústreďuje na tých, ktorí sa po vypuknutí prvej svetovej vojny chceli zapojiť do česko-slovenského odboja, čo bolo pre nich viac ako zložitý. Preto hľadali cesty, ako sa dostať do Európy a tu sa potom stať členmi československých légii. P. Kreisingerovi sa podarilo nájsť takýchto ľudí a na príklade niektorých z nich, ako bol František Hájek, Ladislav Sušil a František Novotný, načrtnúť anabázu, akou museli prejsť, aby sa vôbec mohli zúčastniť bojov s rakúsko-uhorskými a nemeckými vojskami, zväčša v radoch austrálskej armády. V tejto kapitole sa stretávame popri popise vojenskej situácie na frontoch Európy, a obzvlášť na juhu Európy, s rozsiahlymi biografiami uvedených vojakov a s ich

zapojením do bojov. Táto metóda výkladu sa autorovi podarila – čitateľ nemusí abstrahovať zážitky a príbehy hrdinov rozprávania a začleňovať ich do príbehu prvej svetovej vojny, ony sú totiž účelne previazané a podávajú tak plastický obraz vojnových pomerov v rokoch 1914 – 1918 v Európe.

Druhá kapitola *Nástin austrálskych dejín a československo-austrálskych vzťahů v meziválečném období* začína stručným prehľadom austrálskych dejín v medzivojnovom období a poukázaním na to, ako Austrália po skončení prvej svetovej vojny vstúpila na svetovú politickú scénu a snažila sa o definitívnu štátnu suverenitu, ktorá jej ako britskému domíniu pred prvou svetovou vojnou chýbala. Medzivojnové obdobie sa v Austrálii nieslo v znamení budovania štátu, čo sa jej vcelku darilo, a to aj po vypuknutí veľkej hospodárskej krízy. Československo-austrálske vzťahy sa v podstate začali formovať od Parížskej mierovej konferencie, keď austrálsky minister obrany George Foster Pearce podpísal Saint-germainskú mierovú zmluvu, ktorá de iure doviedla zánik Rakúsko-Uhorska. Pavel Kreisinger ďalej sleduje rozvíjanie týchto vzťahov cez budovanie čl. zastupiteľských úradov v Austrálii a následne sa venuje československej krajskej komunite v Austrálii medzivojnového obdobia. Tá, na rozdiel od iných krajín, kde smerovali vysťahovalci z Československa, nebola veľmi veľká. Podľa údajov zo sčítania obyvateľstva v Austrálii v roku 1921 tu žilo 264 Čechov a Slovákov a v roku 1933 ich tu bolo 610. Po druhej svetovej vojne počet prisťahovalcov z ČSR vzrástol na 1 484 (v roku 1947). Autor tieto počty porovnával s prisťahovalcami z Francúzska a Poľska, ktorých tu prišlo podstatne viac ako prisťahovalcov z Československa. Súčasťou tejto kapitoly je mapovanie aktivít a združení českých a slovenských prisťahovalcov. V rokoch 1927 – 1938 v Sydney existoval Československý krúžok, v ktorom pôsobili väčšinou Česi. Slováci prichádzali do Austrálie najmä z Liptova a Spiša, vo väčšom počte v závere 20. rokov. Autor zisťoval aj ich osudy, skonštatoval, že slovenskí emigranti boli spravidla v ťažšej situácii ako českí, lebo v ich prípade šlo o roľníkov, bez väčšieho vzdelania a remeselných znalostí, čo im sťažovalo situáciu pri hľadaní práce. Z Čiech prichádzali väčšinou remeselníci, ktorí si prácu našli skôr a ľahšie. V exkurzoch, ktoré do tejto kapitoly zaradil P. Kreisinger sa čitateľ dozvie o hospodárskych a obchodných vzťahoch medzi ČSR a Austráliou, ale aj o Austrálčanoch v medzivojnovom Československu, najmä austrálskych politikoch, ktorí obdivovali prezidenta ČSR T. G. Masaryka a snažili sa s ním aj osobne stretnúť. Piatim Austrálčanom bol udelený Rád bieleho leva, zväčša šlo o austrálskych honorárnych konzulov – obchodníkov, podnikateľov, ktorí napomáhali rozvoju československo-austrálskej spolupráce.

Tretia kapitola má názov *Česko-slovensko-austrálske vzťahy v letech 1938 – 1939*, ktorá sa zaoberá krátkym, ale zložitým obdobím v závere 30. rokov 20. storočia. Ako ukázali práce austrálskych historikov, austrálski politici sa k diktátorským režimom – v Nemecku a Taliansku správali rovnako servilne, ako väčšina európskych krajín, hlavne Francúzsko a Veľká Británia, vari len s výnimkou bývalého austrálskeho ministerského predsedu B. Hughesa, ktorý ostro kritizoval politiku vtedajšieho predsedu vlády J. A. Lyonseho vo vzťahu k Nemecku a Taliansku. P. Kreisinger, prechádzajúc od austrálskej politiky a politikov k Československu a k Čechom a Slovákom v Austrálii, opísal snahu viacerých krajanov (Josef Ladislav Erben) ukázať v austrálskom prostredí, že ČSR nie je takým neprijateľným a nepriateľským štátom, ako bola vykresľovaná austrálskymi politikmi i austrálskou tlačou. Po obsadení čas-

tí územia ČSR v roku 1938 a následnej emigrácii mnohých občanov Československa, ale aj Nemcov a Rakúšanov, ktorí predtým emigrovali do ČSR a teraz boli nútení opustiť aj tento štát, zmenila Austrália svoju politiku voči Československu a jej občanom, čo sa prejavilo v ochote poskytnúť 15 tisíc vstupných víz. Autor však dodáva, že Austrália mala najmenší záujem o Židov, ktorí však emigrovali, resp. chceli emigrovať vo väčšom počte ako iní antifašisti. V podkapitole *Ve stínu mnichovských událostí: českoslovenští uprchlíci, židovští emigranti a exulanti a jejich odchod do Austrálie* sa autor venuje osudom jednotlivých židovských emigrantov, ktorí si vybrali Austráliu ako svoju cieľovú stanicu. V rokoch 1938 – 1940 ich bolo asi 400. V roku 1939 žilo v Austrálii približne 600 Čechoslovákov, o rok neskôr ich už evidovali 937, ktorí však netvorili ucelenú komunitu, lebo boli rozptýlení vo všetkých šiestich zväzových štátoch. O to väčšia úloha pripadla československému generálnemu konzulátu, ktorý síce generálny konzul F. Květoň odovzdal Nemcom, ale vicekonzul Adolf Solanský tento akt nerešpektoval a pokračoval v činnosti, a to aj organizovaním odboja na pôde Austrálie. To, ako píše P. Kreisinger, sa stalo jednoduchším po vstupe Austrálie do vojny s Nemeckom. Touto problematikou sa autor zaoberá v štvrtej kapitole *Situace československé krajaňské komunity v Austrálii od března do září 1939*.

Piata kapitola *Československý generální konzulát v Sydney a jeho činnost v letech 1939 – 1945* mapuje jednak zložité obdobie tohto zastupiteľského úradu od začiatku vojny po uznanie československej exilovej vlády austrálskou vládou 22. novembra 1940 a potom zas jeho aktivity pri podpore československého zahraničného odboja a jeho londýnskeho ústredia. Osobitne si všíma židovskú komunitu a jej vzťah k československému odboju, ktorý až do roku 1943 bol vlašným. Situácia sa zmenila až v uvedenom roku, keď židovská emigrácia z Československa začala štedrejšie podporovať Zvláštny fond prezidenta republiky. Ďalšou otázkou, ktorú nachádzame v tejto kapitole je otázka náboru dobrovoľníkov k československej armáde na Strednom východe. Čitateľ sa v nej dozvie, aké problémy ho sprevádzali, že v tejto činnosti vynikal konzul Solanský, ale ďalší konzuli, ktorí tu pôsobili, sa k náboru stavali veľmi vlašne. Naopak honorárni konzuli v Melbourne a Adelaide sa na náboře aktívne podieľali snažiac sa aspoň takou formou pomôcť čsl. odboju. Výsledok všetkých aktivít však nebol veľký, krajanovia o vstup do armády nejavili záujem. Celkom sa prihlásili šiesti, no ich odchod na front bol sprevádzaný zložitými rokovaniami s austrálskou stranou a byrokratickými prietahmi. Z nich len jeden bol Slovák, čo neskôr konzul Adolf Solanský vysvetlil tým, že Slováci, ktorých bolo v Austrálii viac ako Čechov, boli s existenciou Slovenskej republiky spokojní a nevideli dôvod bojovať proti vlastným. V tejto kapitole je ešte časť venovaná Československému červenému krížu a jeho pomoci čsl. zahraničnému odboju.

Šiesta kapitola *Československé honorární konzuláty v Austrálii za druhé světové války, jejich úloha a působení* sa zaoberá honorárnymi konzulmi a konzulátmi v Melbourne, Adelaide, Brisbane a Perth a tým, ako pomáhali československej emigrácii. Ako predchádzajúce kapitoly, aj táto má biografickú vsuvku – tento raz ide o Emila Karla Balleka, pražského rodáka, ktorý v Austrálii pomáhal československému konzulovi Solanskému organizovať čsl. odboj, a Otta Eisensteina, rodáka z Pacova, a jeho manželku Editu. Autor v tejto časti monografie opísal početne skromné komunity československej emigrácie, z ktorej sa viac-menej vyčleňovali slovenskí emigranti. Činnosť konzulov i čsl. emigrácie sa tu zužuje na jednotlivcov, čo má svoj odraz aj

v samotnej publikácii, v ktorej čitateľ nájde celý rad osudov jednotlivých emigrantov tak počas druhej svetovej vojny, ako aj po jej skončení. Pre slovenského i českého čitateľa je určite zaujímavé dozvedieť sa mená austrálskych honorárnych konzulov i to, ako sa k tejto čestnej funkcii dostali a ako v nej aj obstáli. Napr. honorárny konzul austrálsky podnikateľ Norman L. Burnell v Západnej Austrálii „o čsl. emigrantov nejavil žiadny záujem“. Čo však autor knihy ocenil bolo, že po vypuknutí vojny neodovzdal svoju agendu Nemcom, ktorí o ňu žiadali všetkých honorárnych konzulov.

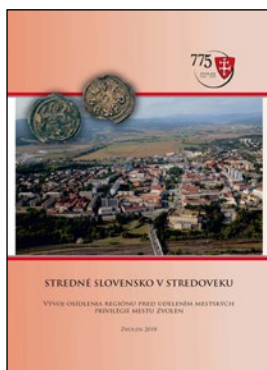
Poslednou kapitolou je kapitola s názvom *Austrálska armáda a Čechoslováci v austrálskej armáde za druhej svetovej války*. V nej P. Kreisinger opisuje vstup Austrálie do vojny, pripravenosť, resp. nepripravenosť jej armády, odvody a vstup dobrovoľníkov do nej a pôsobenie austrálskych jednotiek na európskych bojiskách. V tejto časti dopĺňa obraz druhej svetovej vojny cez prizmu austrálskej armády, niektoré informácie sa z predchádzajúcich kapitol aj opakujú, ale tento moment čitateľa neruší, pretože pomáha aj autorovi, aj čitateľovi vysvetliť a pochopiť jednotlivé súvislosti, najmä pri opise osudov jednotlivých čsl. emigrantov. Hoci kapitola nesie názov, ktorý hovorí o Čechoch a Slovákoch, o Slovákoch sa čitateľ veľa nedozvie, ale vysvetlenie, prečo je to tak, vie už z predchádzajúcich kapitol – bol to spomínaný pozitívny vzťah k slovenskému štátu. Napriek tomu autor do tejto kapitoly zaradil biografický portrét Slováka Jozefa Františka Kopanicu, rodáka z Ružomberku, ktorý s matkou a súrodencami pricestoval do Austrálie v roku 1931. V roku 1940 jemu a jeho dvom bratom bolo udelené austrálske občianstvo a do austrálskej armády narukovali už ako občania Austrálie. J. F. Kopanica sa počas bojov dostal do japonského zajatia a nakoniec v zajateckom tábore na Borneu v roku 1945 zahynul. Posledná kapitola je obohatená o celý rad fotografií – jednak Čechov a Slováka, ktorí vstúpili do austrálskej armády a jednak aj o fotografie miest, ktoré sa s nimi spájajú.

Pavel Kreisinger vo svojej knihe načrtol zaujímavý hoci len čiastkový obraz života českej a sčasti i slovenskej emigrácie v Austrálii s akcentom na dva svetové vojnové konflikty. Opieral sa nielen o existujúcu literatúru, ale aj o archívny výskum v Čechách i v Austrálii, čo mu nepochybne pomohlo napísať dôveryhodný príbeh československej emigrácie v ďalekej Austrálii.

Peter Švorc

***Stredné Slovensko v stredoveku. Vývoj osídlenie regiónu pred udelením mestských privilégií mestu Zvolen.* Eds. Noémi Beljak Pažinová, Zuzana Borzová. Zvolen : Mesto Zvolen, 2018. 236 s. ISBN 978-80-570-0554-4.**

Už na prvý pohľad zaujímavá a pomerne veľkoryso koncipovaná publikácia obsahujúca desať príspevkov rôzneho rozsahu ponúka pohľad na vybrané oblasti vývoja osídlenia Zvolenskej kotliny v období od praveku cez včasnú dobu dejinnú až po stredovek. V princípe ide o výstup z medzinárodného vedeckého sympózia, ktoré sa v roku 2018 uskutočnilo v priestoroch Zvolenského zámku. No nemenej dôležitou úlohou zaradených textov je aj prezentácia a popularizácia pravekých a stredovekých dejín tejto nesporne veľmi zaujímavej oblasti stredného Slovenska nielen vo vzťahu k odbornej komunite, ale i k širokej verejnosti.

Publikáciu celkom logicky otvára príspevok N. Beljak Pažinovej *Osídlenie Zvolenskej kotliny v praveku*. Tu po stručnom exkurze dejinami archeologického bádania autorka v chronologickom slede predstavila vývoj osídlenia tohto priestoru od sporadických lokalít zaradených do staršej doby kamennej až po nálezy zo staršej doby železnej. Napriek tomu, že z klimatického hľadiska, ani kvalitou pôdy na poľnohospodársku činnosť sa sledovaný región nedá porovnávať s južnejšie ležiacimi teplejšími a úrodnejšími nížinnými oblasťami, osídlenie nachádzajúce sa najmä pozdĺž Hrona a jeho prítokov tu je doložené väčším či menším počtom lokalít zo všetkých období praveku. Systematicky

bolo zatiaľ preskúmaných iba pomerne malé množstvo lokalít. Napriek tomu sa archeológom podarilo získať množstvo zaujímavých informácií dokumentujúcich význam tohto priestoru nielen ako križovatky medzi jednotlivými oblasťami stredného Slovenska, ale tiež napríklad z pohľadu ťažby nerastných surovín.

Predstavenie niektorých dôležitých skúmaných lokalít dobre ukazuje význam sledovaného priestoru najmä v období včasného stredoveku, keď archeologickým výskumom získaný materiál vlastne nahrádza absentujúce písomné pramene. V tomto smere je z nášho pohľadu zaujímavý napríklad text *Hradisko vo Zvolene-Môťovej vo svetle najnovších výskumov*, prezentovaný trojicou autorov, konkrétne J. Beljakom, M. Ruttkayom a M. Mácelovou. Hradisko, ktorého počiatky siahajú niekde na začiatok 9. storočia, pričom je možné, že vzniklo na mieste staršej osady už z 8. storočia, zaujalo dôležitú polohu nad významnou obchodnou cestou spájajúcou Poiplie s horným Pohroním. Lokalita bola najmä v priebehu druhej polovice 20. storočia zdevastovaná. Napriek tomu poloha, veľkosť hradiska i začatie budovania kamenného obranného múru v 11. storočí priamo na pôvodných hlinených valoch naznačujú, že mohlo byť priamym predchodcom vrcholno stredovekého Pustého hradu nad Zvolenom, pri počiatkoch formovania správnych inštitúcií Uhorského kráľovstva v tomto priestore počas 11. storočia.

Ďalším výrazným hradiskom, resp. stredovekým hrádkom dokumentujúcim vývoj pravekého i stredovekého osídlenia v Detvianskej kotline je lokalita Kalamárska nachádzajúca sa severne od mesta Detva. V štúdii *Včasnostredoveké opevnené výšinné sídlo v Detve* jej autor P. Šalkovský sleduje využitie opevneného areálu postupne príslušníkmi lužickej kultúry, resp. počas halštatskej doby. Polohu opätovne hneď dva razy opevnili pravdepodobne keltskí obyvatelia, pričom následne ju až do konca 5. storočia nášho letopočtu využívali tiež germánski Kvádi. Najväčšiu pozornosť však venuje slovanskému osídleniu, ktoré sa tu objavilo od prvej polovice 9. storočia. Pomerne početný archeologický materiál umožňuje nielen sčasti rekonštruovať každodenný život na tejto lokalite, ale sledovať tiež intenzitu tunajšieho osídlenia, ktorá klesá v 10. a 11. storočí. Približne jeden hektár veľký areál interpretuje v tomto období autor ako pravdepodobné sídlo príslušníka miestnej veľkomoravskej elity, kontrolujúceho strategicky dôležitý prechod z Poiplia do Zvolenskej kotliny. Zánik hradiska zapálením jeho drevených častí prinieslo zrejme definitívne začlenenie tohto priestoru do Uhorského kráľovstva a vznik nového centra komitátu na Pustom hrade nad Zvolenom.

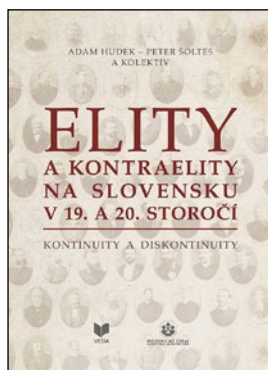
Dôležitosť dôkladného výskumu, ale tiež zachovanie objaveného dokumentuje príspevok *Výskum a obnova Pustého hradu vo Zvolene*. Jeho autori J. Beljak a N. Beljak Pažinová prezentujú výsledky výskumov ale súčasne aj prebiehajúcej obnovy národnej kultúrnej pamiatky Pustý hrad. Z celkovej plochy takmer päť hektárov bolo zatiaľ preskúmaných zhruba 1,5 ha, pričom sa podarilo realizovať aj konzerváciu niektorých nálezov, hradieb či významnejších objektov. Okrem celkového stručného pohľadu na výsledky výskumu prebiehajúceho od roku 1992 sa autori sústredili najmä na sezóny 2017 a 2018, ako najaktuálnejšie v období prípravy publikácie. Napríklad na rozlohou menšom Dolnom hrade bolo počas uvedených dvoch rokov preskúmaných pomocou sond takmer 990 m² plochy do hĺbky od 0,3 do 3,5 metra. Výsledkom tejto činnosti bola pestrá škála nálezov časovo zaradených od neskorej doby kamennej po stredovek. To okrem iného umožnilo konštatovať značný význam výšinnej osady bádenskej kultúry nachádzajúcej sa na mieste Dolného hradu. Na Hornom hrade sa v dvoch sledovaných sezónach podarilo odkryť takmer 700 m² plochy, s nálezmi časovo zaradenými od doby bronzovej po stredovek. Okrem samotných objektov niekdajšieho komitátneho hradu k zaujímavým nálezom patrila kompletne zachovaná sklenená fľaštička, napodobenina mince Přemysla Otakara II. či doklady peňazokazeckej činnosti. Celkovo z oboch polôh zaznamenali v sledovanom období viac ako 50 000 nálezov, pričom k významným možno zaradiť predmety z doby laténskej a rímskej. Aj vďaka týmto dvom sezónam je tiež možné datovať výstavbu tohto hradu datovať už do obdobia pred tatárskym vpádom.

O tom, ako sa formovalo postavenie Zvolena, ako stredovekého mestského centra celej Zvolenskej kotliny informuje R. Ragač v texte *Zvolenské mestské privilégiá*. Napriek tomu, že patrí medzi najstaršie uhorské mestá, keď privilégiá získal od Bela IV. už v roku 1238. zostáva pri sledovaní historického vývoja Zvolena v stredoveku stále dosť nejasností. Či už je to vo vzťahu k uhorským správnym centram na hradisku v Môľovej, na Pustom hrade alebo ku kráľovskému dvoru na mieste dnešného zvolenského zámku, alebo vo vzťahu k vývoju sídelnej situácie pred a po vzniku mesta, resp. k právam miestnych obyvateľov z predprivilegiálneho obdobia a následne po udelení práv slobodného kráľovského mesta. Na základe analýzy známych údajov autor vo svojom príspevku stručne osvetlil vývoj mestskej samosprávy, jej možnosti i povinnosti v období stredoveku.

Patrik Derfiňák

HUDEK, Adam et al. *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava : VEDA, 2019. 572 s. ISBN 978-80-224-1778-5.

Ak sa pozrieme na historický vývoj ľudskej spoločnosti naprieč jednotlivými storočiami zistíme, že v každej dejinnej epoche sa spoločenstvo ľudí na základe viacerých kritérií a pod vplyvom vonkajších i vnútorných determinantov rozčlenilo do niekoľkých hlavných sociálnych skupín. Kľúčových kritérií, na základe ktorých sa societa stratifikovala je nespočetne veľké množstvo, ale vo väčšine prípadov zohrávali kľúčovú úlohu majetkové pomery, výška finančného kapitálu, rodinné väzby a taktiež i schopnosti či už fyzické alebo psychické nevyhnutné na presadenie sa medzi konkurentmi v zápase o postavenie a moc. Sociálna stratifikácia sa stala

predmetom štúdia mnohých samostatných vedných odborov počnúc sociológiou, psychológiou, ekonómiou i históriou. Veď spomeňme len na donedávna uprednostňovanú marxisticko-leninskú teóriu spoločenského vývoja a sociálnej stratifikácie society. I dnes sa bežná laická verejnosť prirodzene hierarchizuje a zoskupuje do rovnocenných sociálnych skupín, pričom pozornosť väčšiny sa zameriava na tie skupiny obyvateľstva, ktoré disponujú mocou a podieľajú sa na formovaní konkrétnej obce, administratívno-správnej jednotky, regiónu či dokonca až štátneho útvaru.

A tak podobne ako v ostatných vedných disciplínach aj história a historiografia podliehajú najrôznejším vplyvom, ktoré majú priamy dosah na určenie samotného predmetu výskumu a následne i výber a aplikáciu bádateľských metód. Historická obec sa musí vracieť aj už k často pertraktovaným témam, keďže práve nové metódy a formy historickej práce môžu napomôcť ku korekcii nesprávne interpretovaných, ale už aj všeobecne prijímaných a akceptovaných názorov vo vedeckej i laickej komunite. Nové impulzy v historiografii badať od druhej polovice 20. storočia, keď sa vo väčšej miere začali uplatňovať i nové prístupy, metódy a formy typické pre politológiu, ekonómiu, sociológiu a ďalšie samostatné humanitné či prírodovedné disciplíny. Výsledky takto orientovaného interdisciplinárneho výskumu na slovenskej vedeckej scéne sa pretavili do kolektívnej monografie historikov a historičiek z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v ktorej sa autori v jednotlivých príspevkoch zapodievať problematikou vzniku, vývoja, formovania a transformácie elít a kontraelít v uhorskom (hornouhorskom; slovenskom) prostredí na prelome 19. a 20. storočia.

Slovenská historiografia sa do dnešných dní postaveniu elít a kontraelít v rámci nášho územia, ktoré bolo integrálnou súčasťou habsburskej monarchie, príliš nevenovala a samostatná vedecká monografia absentovala. Dôvodov je hneď viacero. Začnime však definíciou samotného termínu *elita*. V *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015) sa dočítame, že za elitu sa považuje „časť ľudí v sociálnej skupine, v inštitúcii al.[ebo] v spoločnosti, ktorí sú najvýkonnejší, najúspešnejší a zaujímajú najvýznamnejšie postavenie“. Ak uplatníme túto definíciu, tak musíme si hneď uvedomiť, že v období 19. a 20. storočia sa najmä vďaka silnejúcej maďarizačnej politike smerujúcej k asimilácii nemaďarských národov slovenská elita presadzovala len veľmi pozvoľne a dokonca nemôžeme hovoriť ani o veľkej skupine elít slovenského pôvodu. Skôr sa presadzovali jednotlivci či úzke skupiny, ktoré sa dokázali prispôbiť aktuálnym politicko-mocenským, ekonomicko-hospodárskym či kultúrno-spoločenským pomeroch panujúcim v rámci monarchie.

Editori kolektívnej monografie sa rozhodli jednotlivé príspevky rozčleniť do štyroch tematických okruhov. Prvá časť je venovaná teoretickému vymedzeniu pojmov elita a kontraelita. Okrem toho, sa historici snažili zasadiť vznik, vývoj a formovanie elít a kontraelít, ktoré sa na prelome 19. a 20. storočia museli prispôbiť politickým, spoločenským, kultúrnym, ekonomickým i hospodárskym zmenám, do širšieho časového i geografického rámca. Na tomto mieste si musíme uvedomiť, že pomyselná hranica medzi elitou a kontraelitou je veľmi tenká, keďže ako z dejín poznáme, tak zmena politických či spoločenských pomerov mohla z kontraelít

vytvoriť elitnú skupinu ľudí spravujúcu najvýznamnejšie úrady v rámci obce, administratívno-správnej jednotky, regiónu či dokonca štátu. Takýto proces nebol iba jednosmerný. Pozrime sa na šľachtu, ktorá do zániku stredoeurópskej monarchie požívala v krajine výsostné právomoci. Rozpadom monarchie 28. októbra 1918 sa šľachta razom stala nepohodlnou v novo sa formujúcej československej spoločnosti, ktorá si zakladala na demokratických princípoch a humanizme. Práve prvá čas kolektívnej monografie, do ktorej prispeli autori Ivona Kollárová, Roman Holec, Juraj Benko, Marína Zavacká, Adam Hudek a Dušan Segeš, sa venuje téme prežitia elít, pričom záber autorov je obrovský. Počnúc elitami z oblasti žurnalistiky či socialistického hnutia alebo vedy.

Ďalšia skupina elít a kontraelít, o ktorých sa čitateľ dočíta v kolektívnej monografii, sa uplatnila vo sfére hospodárstva. I na tejto skupine obyvateľstva môžeme vidieť, že pre zachovanie priazne a udržanie si moci a vplyvu v konkrétnej oblasti ľudského pôsobenia bolo nevyhnutné prispôbiť sa danému politickému režimu. Zatiaľ čo Štefan Gaučík opisuje činnosť elitnej organizácie (Slovenská sporiteľňa) v čase Rakúsko-Uhorska, keď vplyvom industrializácie a priemyselňovania krajiny sa v krajine presadzovali i zahraničné spoločnosti, Ľudovít Hallon a Miroslav Sabol ponúkajú pohľad na už vyššie zmienenú transformáciu, konkrétne v bankovom sektore, ktorá bola na konci roka 1918 nevyhnutná, ak si chcela elita zachovať svoje dominantné postavenie. Záver tejto časti patrí v slovenskej historiografii často pertraktovanej téme, a to arizácii židovského majetku. Na tomto príspevku môžeme vidieť, ako sa z obyčajných ľudí, ktorí nedisponovali značným majetkom, razom stali elity v rámci mesta. Stačilo sa len zapojiť do arizačného procesu a poprieť svoje ľudské hodnoty a morálku.

Predposledná kapitola je venovaná úradníckej elite. Podobne ako všetky elity aj úradníci mali v období trvania habsburskej monarchie a najmä v jej poslednej fáze (1867 – 1918) problém presadiť sa. Peter Šoltés sa bližšie pozrel na vôbec prvé relevantné elity v rámci štátnej správy v období neoabsolutizmu. Ďalšie dva príspevky Veroniky Szeghy-Gayer a Petra Macha sa venujú procesu zmeny postavenia úradníkov na konci trvania dualistickej monarchie a na začiatku existencie prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov. Obdobne museli úradnícke elity čeliť výzve na konci 30. rokov 20. storočia. Mnohí pamätníci stáli na rázcestí a rozhodovali sa, či si uchovajú svoju československú identitu alebo vstúpia do služby nového ako sa neskôr ukázalo totalitného režimu.

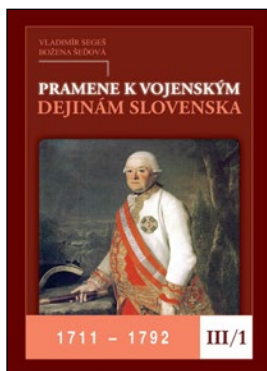
Záver kolektívnej monografie patrí štúdiám zaoberajúcich sa problematikou nacionalizmu a vzťahu elity k vlastnej národnej identite. Príspevok Dušana Kováča ponúka stručný prehľad formovania elít v slovenskom duchu v čase modernej habsburskej monarchie a istý metodologický rámec pre ďalšie skúmanie. József Demmel a László Vörös si za predmet svojich štúdií zvolili jazykovú otázku. Zatiaľ čo prvý menovaný na základe komparácie dát skúmal vzťah slovenských elít k prvému slovensko-maďarskému slovníku, Vörös sa pokúsil rekonštruovať životnú cestu slovenského jazykovedca chýba meno, alebo myslí všeobecne ona jazykovedca ako takého??? – JJ, ktorý stál na pomedzí dvoch svetov – oficiálnej maďarskej (uhorskej) ideológie a slovenského sveta. Posledné dve štúdie sa venujú elitám z iného uhla pohľadu. Elena Mannová poukazuje na to, že elita nemusí byť priamo len osoba, ale aj organizácia, ktorá sa podieľa na ovplyvňovaní myslenia určitej skupiny ľudí.

Gabriela Dudeková Kováčová sa zamerala na ženské elity, ktoré sa mali v „mužskom“ svete problém presadiť. Práve v poslednej etape existencie monarchie sa postupnými krokmi ženy stávali súčasťou vyššej vrstvy spoločnosti, ktorá sa podieľala zväčša na kultúrno-spoločenskom živote v krajine.

Problematika elit a kontraelit nie je v slovenskej historiografii vôbec preskúmanou témou, pričom práve aj v súčasnosti sa hovorí o elitách, ktoré majú vyviešť spoločnosť z krízy. Ale kto sú tie elity a ako sa nimi stávajú? Odpoveď na túto otázku môžeme získať len dôkladným štúdiom našich národných dejín a osobností, ktoré neváhali a poháňaní vlastnou túžbou či inými faktormi vytrčali nad ostatnými.

Dagmar Kašprišinová

***Pramene k vojenským dejinám Slovenska III/1, 1711-1792.* Eds. Vladimír Segeš, Božena Šedová. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019. 243 s. ISBN 978-80-89523-56-6.**

Vojenské dejiny už tradične priťahujú široký okruh záujemcov nielen spomedzi odborníkov, ale tiež z radov širokej verejnosti. Celkom prirodzene tak aj ďalšia publikácia vydaná pracovníkmi Vojenského historického ústavu, usilujúca sa o sprístupnenie slovacikálnych militárií, vzbudila zaslúženú pozornosť. Skúsení editori doc. V. Segeš a Mgr. B. Šedová zvolili aj v tomto prípade už osvedčený postup, keď pokračovali v logickom, chronologickom slede od najstarších čias (I. zväzok ponúkajúci informácie do konca 10. storočia) až do roku 1945. V prípade časti *Pramene k vojenským dejinám Slovenska III/1* ide o mimoriadne zaujímavé obdobie slovenských i stredoeurópskych dejín, označované

tiež ako storočie dynastických vojen ohraničené rokmi 1711 – 1792.

V úvodnej časti predstavili zostavovatelia základný prehľad historického vývoja územia Slovenska i strednej Európy v rámci sledovaného obdobia, samozrejme s dôrazom na vojenskú oblasť. Zaradili tu aj informácie o etablovaní stálych armád, ich organizácii, z toho vyplývajúcich zmien v stratégii a taktike, no v neposlednom rade tiež údaje o zapojení armád habsburskej monarchie do viacerých vojenských konfliktov.

Jadro publikácie však tvorí viac ako päť desiatok dokumentov približujúcich rôzne oblasti spojené s armádou, vojnou či osudmi jednotlivých vojakov rôznej úrovne. Každý z materiálov uviedli zostavovatelia stručnou poznámkou, umožňujúcou lepšie pochopiť súvislosti, v ktorých vznikali. K zaujímavým dokumentom aspoň z nášho pohľadu patria v tomto smere rozpisy porcií, ktoré pre rok 1713 žiadal Generálny vojenský komisariát od uhorských stolíc a slobodných kráľovských miest. Zohľadnené boli pritom nielen straty spôsobené predošlými vojnovými udalosťami, ale aj morovými epidémiami. Zostavovatelia zaradili aj celý rad ďalších aktuálnych dokumentov odzrkadľujúcich situáciu aj na území dnešného Slovenska. K nim patrí tiež zákonný článok prijatý uhorským snemom roku 1715, upravujúci podmienky

a spôsoby realizácie amnestie pre povstalcov v období po Satmárskom mieri. Do tejto kategórie dokumentov možno zaradiť aj podklady k prvému vojenskému mapovaniu, ktoré sa realizovalo v rokoch 1782 – 1785. Jeho podklady a výsledky približuje niekoľko ukážok opisov rôznych miest na území dnešného Slovenska (Banská Bystrica, Bratislava, Košice, Komárno, Levoča atď.). K teoretickým podkladom a prácam patria *Vojenské články a prisaha podľa najnovšieho reglementu* (1786). V rámci nich boli na základe vypracovania poľným maršalom F. M. Lacym zreteľne viditeľné zmeny, ktorými prechádzala rakúska armáda v rámci celkovej modernizácie počas 80. rokov 18. storočia. Zostavovatelia vybrali iba časť z rozsiahlejšieho dokumentu obsahujúceho ustanovenia, ktoré mali dodržiavať vojaci, spôsob a formu prisahy, kde bol kladený dôraz na zbožnosť a vernosť panovníkovi.

Predložený výber však obsahuje aj dokumenty, ktoré sa viažu ku konkrétnym osobnostiam. K tým známejším možno zaradiť J. Otlíka, J. Jánošíka, A. Hadika či F. Nádašdyho. K tým menej známym postavám zo slovenských dejín, alebo materiálom zachytávajúcim väčší počet osôb patrí napríklad list richtára a obyvateľov Senice (1732), výsluchy poddaných pomáhajúcich dezertérom (1773), list poddaných z Ostrej Lúky (1779) a pod. V závere publikácie sa nachádza viacero užitočných pomôcok a doplnkov, ktoré umožňujú aj odborne menej zdatným čitateľom dobrú orientáciu v jednotlivých dokumentoch. V prvom rade je to stručný chronologický prehľad najdôležitejších udalostí v sledovanom období. Nasleduje zoznam panovníkov, uhorských hodnostárov a pápežov, rovnako ako aj z vojenského hľadiska dôležitý prehľad hodnostných stupňov v rakúskej armáde. Zlepšeniu pochopenia jednotlivých textov navyše slúži aj aktuálny prehľad doplňujúcich poznámok zaradený za každý z prezentovaných dokumentov.

Další zväzok edície *Pramene k vojenským dejinám Slovenska* je venovaný obdobiu, ktoré je na jednej strane mimoriadne zaujímavé, na druhej strane sa však teší pozornosti relatívne menšieho počtu historikov. Jazyková náročnosť, zložitosť obdobia i náročnejšia dostupnosť či stav archívnych materiálov sú iba niektoré z limitujúcich faktorov. I preto je potrebné oceniť snahu zostavovateľov priblížiť čitateľom nové a zaujímavé dokumenty, ktoré umožňujú doplniť stále málo známe miesta slovenských a stredoeurópskych dejín.

Patrik Derfiňák

Ružena KORMOŠOVÁ a kol. *Storočná cesta Miestneho odboru Matice slovenskej v Spišskej Novej Vsi*. Martin : Neografia, a. s., 2020. 185 s. ISBN 978-80-570-2413-2.

Kolektív autorov pod vedením regionálnej historičky a autorky viacerých prác z dejín Spiša Ruženy Kormošovej sa podujal, pri príležitosti stého výročia založenia Miestneho odboru Matice slovenskej (MO MS) v Spišskej Novej Vsi, priblížiť činnosť tejto významnej kultúrnej inštitúcie v regióne, upozorniť na angažovanosť osobností spätých s jej činnosťou a rôznorodosť aktivít zrealizovaných na jej pôde. Dôležitosť práce umocňuje aj skutočnosť, že práve založenie Matice slovenskej začiatkom augusta 1863 v Turčianskom Sv. Martine, ako jedinej celonárodnej kultúrnej ustanovizne, bolo jednou z najvýznamnejších udalostí v dejinách Slovákov v 2. polovici

19. storočia. Aj napriek tomu, že sa udržala pri živote len 12 rokov (keď bola na príkaz uhorského ministerstva vnútra 6. apríla 1875 zatvorená a jej majetok, ktorý pochádzal z národnej zbierky, uhorská vláda zabavila), svojou pôsobnosťou sa MS zapísala do povedomia slovenskej verejnosti. Keď sa podmienky pre rozvoj národného života Slovákov po vzniku ČSR 28. októbra 1918 zlepšili, pristúpili slovenskí národní činitelia v roku 1919 k oživeniu jej činnosti a zakladaniu miestnych odborov v jednotlivých mestách a mestečkách na Slovensku. Jedným z nich bola aj Spišská Nová Ves, kde v roku 1920 založili MO MS. Okolnosti jeho ustanovenia a najmä jeho činnosť sa rozhodol kolektív au-

torov monografie priblížiť z viacerých hľadísk.

Autori práce v chronologickom slede popisujú proces vzniku MO MS v Spišskej Novej Vsi, mapujú jeho činnosť, upozorňujú na jednotlivé aktivity, ktorými sa MS snažila osloviť aj širšiu novoveskú verejnosť. V prvej časti práce pod názvom *Matičné hnutie v Spišskej Novej Vsi v premenách desaťročí* patria úvodné strany krátkemu exkurzu do predvojnového obdobia. Autorka R. Kormošová tu poskytuje základné informácie o šírení ideí MS na Spiši a o jej činiteľoch. Následne približuje pôsobenie a aktivity matičiarov v Spišskej Novej Vsi počnúc samotným založením MO MS v roku 1920, pričom opis doťahuje až do súčasnosti, teda do roku 2020. Pri závažných udalostiach sa pozastavuje, oboznamuje čitateľa s osvetovou činnosťou na pôde MO MS, upozorňuje na zastúpenie Spišiakov vo vedeckých odboroch MS, pripomína, že v období po druhej svetovej vojne a zmene spoločensko-politického režimu v ČSR došlo k zatvoreniu MS, a teda aj jej MO v Spišskej Novej Vsi. Na následných stranách popisuje obrodný proces a ustanovenie Klubu priateľov MS. Prvú časť uzatvára autorka podkapitolou pod názvom *Z mladších dejín MO MS (1990 – 2020)*, v ktorej popisuje činnosť odboru za posledných 30 rokov. Celý text prvej časti práce je oživený krátkymi medailónmi, ktoré sú venované známym, ale aj menej známym či neznámym osobnostiam angažujúcich sa na pôde MS v tomto regióne. Text tejto časti práce je napísaný s prehľadom a so znalosťou problematiky.

Nasledujúcu časť pod názvom *Činnosť Miestneho odboru Matice slovenskej* tvoria príspevky od Niny Palkovej, Petra Königa, R. Kormošovej a Jolany Prochotskej. V nej pristúpili autorky a autor, ako aj názov časti napovedá, k bližšiemu opisu aktivít MO MS v Spišskej Novej Vsi a s ním úzko spätých inštitúcií, ako bolo kino Tatry, poskytujú poznatky o ochotníckom divadle a Divadelnom súbore Hviezdoslav, zmieňujú sa o bábkarstve ako súčasť osvetovej práce, o Spišskom učiteľskom speváckom zbore, poukazujú na úsilie udržať na pôde MO MS štefánikovskú tradíciu. Neopomínajú ani významné podujatia realizované členmi MO, ako sú Deň Ľudovíta Štúra, výstup na Uhliská – Kohlwald pri Levoči, upozorňujú na poéziu ako súčasť matičného života (napr. stretnutia s poéziou Janka Kráľa, Maše Haľamovej, Jozefa Puchalu a i.). Záverečné stánky tejto časti patria histórii mesta Spišská Nová Ves, ale aj Spiša a Slovenska. Autorky J. Prochotská a R. Kormošová tu okrem iného upozorňujú čitateľa, ako si MO pripomenul dôležité obdobia a udalosti zo slovenských a regionálnych dejín. Obogaténím a spestrením textu celej časti sú kvalitné fotozábery z popisovaných podujatí MO.

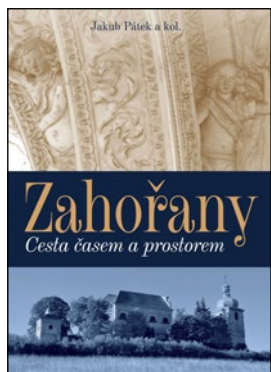
Autorom tretej časti práce *Miestny odbor Matice slovenskej v Spišskej Novej Vsi a dobová tlač* je Peter Zmátlo. Ponúka informácie o aktivitách MO MS zaznamenaných v autorom vybraných tituloch dobovej tlače. Nielen poukazuje na závažné príspevky, ale ich aj náležite a výstižne komentuje.

Zaujímavou súčasťou monografie je aj časť pod názvom *Budovy a pamätné tabule Matice slovenskej* od autora Miroslava Števíka. Jej text je na požadovanej úrovni a svedčí o autorovom prehľade v problematike. Skôr spomienkový a bilancujúci charakter majú záverečné časti práce s názvom *Tridsať rokov Domu Matice slovenskej v Spišskej Novej Vsi a Spomienky...* Na ich obsahovej náplni sa podieľali viacerí autori. Okrem R. Kormošovej to boli riaditelia Domu MS Vlasta Fabiánová, Ružena Dorčáková a Rastislav Zacher. So spomienkami na činnosť MO MS prispeli Eva Kalafutová, Pavol Kubičár a Mária Adamčiaková.

Kolektívna monografia prináša viacero zaujímavých a nových poznatkov, čím je z hľadiska obohatenia vedomosti z dejín Spiša prínosná najmä pre mládež, ale i širšiu verejnosť v regióne. Taktiež poskytuje možnosť oboznámiť sa s činnosťou tak významnej kultúrnej ustanovizne pre Slovákov, akou MS bola a je, konkrétne v regionálnych podmienkach – na Spiši.

Nadežda Jurčišinová

PÁTEK, Jakub a kol. Zahořany. Cesta časem a prostorem. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2020. 512 s. ISBN 978-80-7465-433-6.

Novým prírastkom do kategórie obecných a mestských monografií je dielo približujúce lokalitu v blízkosti Litoměříc, obec Zahořany.

Ako sa spomína aj v úvode, jadro autorského kolektívu tvorili zamestnanci Univerzity Jána Evangelisty Purkyně z Ústí nad Labem, ktorých doplnili pracovníci z Národného pamiatkového ústavu, zo Štátneho oblastného archívu v Litoměřiciach, z Archívu mesta Litoměřice či z litoměřického biskupstva.

Monografia je rozdelená do dvoch väčších celkov. Prvý celok nazvaný *Cesta časem* predstavuje Zahořany v priebehu ich existencie. Zaujímavým predslovom k dejinám tejto lokality je kapitola Jakuba Pátka *Obraz Zahořan v literatuře* (s. 17 – 24). Jej cieľom nebolo úvodné vymenovanie kompletného zoznamu literatúry viažucej sa k obci, ale naznačenie typologického rámca publikácie, ktorý mal autorský kolektív k dispozícii v rámci prípravnej heuristiky. Autor poukazuje na výnimočnosť a krásu regiónu Litoměřicka zdôrazňovanú aj v historicky dochovanej literatúre, kde o. i. možno sledovať, že tento geograficky priestor sa stal jedným z prvých cieľov začínajúcich turistov. Jakub Pátek to vyjadril napr. takto: „Romanticky zolněná krajina Českého středohoří se v průběhu 19. století stala vyhledávaným cílem pionýrů turistiky.“ (s. 20). Ako je to pri mestských a obecných monografiách zvykom, okrem prvej písomnej zmienky sa snažia autori podať informáciu aj o pravekých nálezoch v danej lokalite či jej blízkom okolí. Inak tomu nebolo ani v prípade predmetnej publikácie. Tomáš Velímský,

autor kapitoly o Zahořanoch v ranom a vrcholnom stredoveku (s. 25 – 36) predstavil lokalitu prostredníctvom pravekých nálezov či ich analógií v okolí, pokúsil sa tiež o interpretáciu názvu obce. V ďalších dvoch kapitolách sa Jiří Koumar venuje majiteľom Zahořan od 15. storočia do polovice 17. storočia (s. 37 – 50) a tiež veľkostatku Zahořany v ranom novoveku (s. 51 – 75). V prvom celku monografie nemohli byť opomenuté ani osobnosti, ktoré sú úzko späté s touto obcou. Osobnosť Johana de La Croona a jeho vojenskú kariéru predstavil Lukáš Sláma (s. 77 – 102). Majiteľov Zahořan na prelome 17. a 18. storočia spracovali J. Pátek a Tomáš Sekyrka (s. 105 – 108). Prvý menovaný sa špeciálne venoval aj rodu Ogilvy (s. 109 – 119), ktorého korene a pôvod možno nájsť v Škótsku. Nepovšimnuté neostali ani 19. a 20. storočie, ktoré znamenali pre Zahořany mnohé zmeny či už v podobe častých obmien majiteľov alebo v súvislosti s modernizáciou, ale aj úpadkom tejto lokality. Väčší priestor bol prirodzene venovaný obdobiu 20. storočia, ktorému sa venoval Petr Karlíček (s. 135 – 151). Prvú časť monografie uzatvára rozsiahla kapitola venovaná cirkvi, ktorú spracoval Martin Barus (s. 153 – 187). Tu je predstavená farnosť, kostol či duchovná správa zahořanského panstva. Pre archontológiu je zaujímavá a dôležitá tiež jej príloha, a to zoznam duchovných správcov a výpomocných duchovných zahořanskej farnosti.

Druhý celok monografie *Cesta prostorem* sa venuje krajine Zahořan a architektonickým pamiatkam. V tejto časti patrí úvodná kapitola Vilémovi Zábranskému (s. 191 – 216), ktorý ju doplnil početnými obrazovými prílohami v podobe výrezov z máp, dobovými fotografiami či leteckými snímkami. Urbanizmu sa venovala dvojica autorov Kamil Podroužek a Václav Zeman (s. 217 – 256), ktorí predstavili svetské stavby. Prvý menovaný z tejto dvojice autorov spracoval aj kapitolu venujúcu sa areálu kostola Najsvätejšej Trojice (s. 257 – 282). Keďže kostol Najsvätejšej Trojice je jednou z dominant lokality, sú mu venované aj nasledujúce strany monografie. Stavebným vývojom areálu kostola sa zaoberala dvojica autorov Martin Barus a Táňa Šimková (s. 283 – 311), štukovou výzdobou Vít Honys (s. 313 – 332), nástrojnými a nástennými maľbami J. Pátek (s. 333 – 343) a mobiliárom Martin Barus a Vít Honys (s. 343 – 374). Práve poslednú spomínanú kapitolu dopĺňa príloha Inventár kostola Najsvätejšej Trojice v Zahořanoch z roku 1659. Druhú dominantu obce predstavuje štvorkrídlový zahořanský zámok, ktorým sa pre potreby tohto diela zaoberali Kamil Podroužek a Václav Zeman (s. 375 – 411). Rovnako ako štukovú výzdobu kostola, tak aj výzdobu zámku priblížil Vít Honys (s. 413 – 429). Stavbám nachádzajúcim sa mimo priestoru Zahořan, no napriek tomu spätým s touto lokalitou, konkrétne pražským domom niekdajších majiteľov z rodu de La Croon a Kaiserštejn je venovaná rozsahom kratšia kapitola Tomáša Sekyrku (s. 431 – 442). Petr Hrubý, autor záverečnej kapitoly druhej časti, ale aj samotného diela čitateľovi približuje drobné pamiatky Zahořan – kaplnky, sochy a kríže.

Ako bolo načrtnuté v úvode, forma publikácie bola zvolená práve s ohľadom na osobu čitateľa. Preto je publikácia doplnená početnou obrazovou prílohou v podobe fotografií, máp, výkresov, plánov, leteckých snímok či kópií archívnych dokumentov, ktoré tak veľmi vhodne dopĺňajú a vyvažujú odborný text.

Za krátkym záverom je radené resumé v anglickom jazyku, súpis použitej literatúry a prameňov, zoznam a zdroje vyobrazení, zoznam použitých skratiek a krátky prehľad autorov.

Mária Kaletová

Dejiny Slovenskej republiky 1939 – 1945 patria k najviac rozoberaným a komentovaným historickým témam, a to nielen na profesionálnej úrovni. Celé spektrum historikov (aj tých amatérskych) v pomerne nedávnej minulosti a aj súčasnosti vytvorilo dosť dokonalý obraz o vývoji vojnového štátu, spísalo faktografiu krátkeho, no hektického obdobia slovenských dejín. K viacerým existujúcim textom je stále potrebné pristupovať s určitým odstupom a je nutné brať na zreteľ, že práve táto problematika vyvolávala a stále vyvoláva neutíchajúce diskusie, resp. ponúka/la viaceré protichodné interpretácie.

Monografická práca historikov pôsobiacich na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach predkladá čitateľom inú optiku nazerania na ľudácky režim. Prostredníctvom interdisciplinárneho prístupu prináša odlišný pohľad a jeho novú interpretáciu. Ústredným bodom ich výskumu a analýzy je verejný priestor. Publikácia obsahuje tri historické sondy do troch mestských centier slovenských regiónov. Autori si vybrali Prešov, Ružomberok a Nitru nie náhodne. Išlo o župné mestá s väčším počtom obyvateľov s vlastným byrokratickým aparátom formujúcim verejný život v meste. Prešov sa po realizácii Viedenskej arbitráže a strate Košíc dostal do novej pozície, stal sa novou metropolou východného Slovenska, čo pre neho znamenalo dynamický vývoj aj vo verejnom priestore. Ružomberok bol miestom, pôsobiskom Andreja Hlinku, osobnosti, ktorá sa stala symbolom vojnovkej republiky. Autori z tohto dôvodu nemohli vynechať „Hlinkovo mesto“ zo svojho centra pozornosti a aj tu sa pozreli bližšie na zásahy režimu do verejného priestoru. Nitra bola a ostala mestom s veľkomo-ravskou tradíciou, ktorá sa stala jedným z najpodstatnejších symbolov ľudáckeho režimu. Autori na príkladoch troch miest postupne ukazujú, akým spôsobom sa vo verejnom priestore presadzuje symbolika, nadobúdajúca v danom období výrazne nacionalistický charakter zafarbený, pre tento režim typickými, „antisemitskými tónmi“.

Verejný priestor bol v nosných kapitolách práce členený do štyroch rovín (právnej, funkčnej, sociálnej a materiálno-symbolickej), na ktorých autori sledujú zásahy do mestského spôsobu života v predmetných rokoch. Opatrenia ľudáckeho režimu v právnej dimenzii sú autormi definované personálnymi zmenami vo verejných inštitúciách. Zamýšľajú sa nad otázkami, aké boli možnosti využitia verejného priestoru, pre koho a načo konkrétne bol určený, zároveň aj to, kto kontroloval jeho využitie. Pre ľudácky režim bol verejný priestor zároveň aj politickým priestorom, akýmsi účelným miestom na realizáciu politických cieľov. Prostredníctvom riešenia napr. bytovej otázky a smerovania výchovy mladej generácie sa režim pokúšal o upevnenie svojich mocenských pozícií. Na mestskom priestranstve – námestiach sa odohrávali agitačné manifestácie predstavujúce ideálny nástroj na konsolidáciu režimu. Práve tieto politické prejavy boli určitým fenoménom tohto obdobia. Okrem rozhlasu a tlačovín totiž verejné námestia boli dobrým nástrojom na formovanie

verejnosti, jej mienky a nálad. Symboly – symbolické prvky sa snažil režim slovenského štátu zavádzať do verejného priestoru prostredníctvom stavieb pamätníkov, pomníkov či inštaláciou rôznych pamätných tabúl. Tie mali pripomínať dlhú a slávnu minulosť, prostredníctvom ktorej sa reprezentanti štátu snažili upevniť kolektívnu identitu. Návraty k veľkomoravskej tradícii, či v tom čase populárne premenovanie názvov ulíc, predstavovali typické ideologicko-propagandistické zásahy do verejného priestoru.

Monografickú prácu Patrície Fogelovej a Martina Pekára možno zaradiť k vydareným publikáciám venovaným výskumu mesta a mestského spôsobu života v turbulentnom období ľudáckeho režimu. Autorom sa podarilo prehĺbiť poznanie charakteru tohto režimu cez analýzu prejavov odrážajúcich sa vo verejnom priestore a verejnej sfére troch slovenských miest. *Disciplinované mesto* tvorí zaujímavý prienik medzi históriou a sociológiou a poukazuje na sociokultúrny význam verejného priestoru v krátkom období vývoja slovenských dejín.

Peter Koval'

KRONIKA

*Bzovík, pôvodne benediktínsky
(neskôr premonštrátsky) kláštor prestavaný
na pevnosť. Foto: Peter Švorc*

1919: Hľadanie alternatívy / 1919: Alternatíva keresés

Prešov, 6. – 7. september 2021

Ján DŽUJKO

Začiatkom septembra sa v priestoroch Krajského múzea (KM) v Prešove konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom 1919: Hľadanie alternatívy / 1919: Alternatíva keresés. Organizačne sa na podujatí podieľal Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (PU) v Prešove, KM v Prešove a Výskumný inštitút pre históriu a archívnictvo (Veritas) v Budapešti.

Účastníci vedeckého podujatia v priestoroch Krajského múzea v Prešove

Medzinárodné podujatie otvorila výstava Slovenská republika rád v Krajskom múzeu v Prešove dňa 6. septembra 2021. Prítomným sa prihovoril riaditeľ KM v Prešove Ľuboš Olejník a rektor PU v Prešove Peter Kónya. Autorom výstavy bol pracovník KM v Prešove Erik Ondria. Výstava bola adresovaná odbornej verejnosti a v konferenčnej miestnosti tejto inštitúcie mala vhodným spôsobom doplniť toto odborné podujatie. Na výstave boli inštalované originály rozličných dobových brožúrok s tematikou Slovenskej republiky rád, množstvo fotografií, odznakov, dobových dokumentov a dobovej tlače. Na dokreslenie dobovej atmosféry slúžili aj vitríny s exponátmi dobových zbraní, výstroje a výzbroje. Umeleckú časť výstavy reprezentovali obrazy a maľby s tematikou Slovenskej republiky rád.

Nasledujúci deň sa po otvorení konferencie a úvodných slovách rektora PU Petra Kónyu a riaditeľa spoločnosti Veritas Sándora Szakályho začalo samotné vedecké podujatie. V prvom bloku postupne s príspevkami vystúpili: Ľubica Harbuľová – *Situácia v strednej Európe po prvej svetovej vojne a republiky rád*, Maté Gali – *Zmluva medzi Barthom a Hodžom*, István Janek – *Východoslovenská republika, jej vznik a otázka slovjactva v rokoch 1918 – 1919*, Kálmán Kovács – *Potreba výmeny biskupov v Československu v rokoch 1919 – 1921*, Attila Lévai – *Reformovaná cirkev v období Maďarskej republiky rád*, Dávid Ligeti – *Vojna proletárskej diktatúry v roku 1919*, László Orosz – *Rozpad historického Uhorska a spišskí Sasi*, Ivan Mrva – *Z maďarského dažďa pod český odkvap? Bratislavská župa v roku 1919: udalosti, osobnosti, súvislosti*. V druhom bloku konferencie svoje referáty predniesli: Peter Kónya – *Krvavá predohra prevratu: Prešovská vzbura z 1. novembra 1918*, Patrik Derfiňák – *Rok 1919 z pohľadu Pamätnej knihy mesta Prešova*, Erik Ondria – *Slovenská republika rád v zbierkach Krajského múzea v Prešove*, Ján Džujko – *Vzťah slovenskej majority a maďarskej minority z pohľadu denníka Slovenský východ v roku 1919* a Peter Kovaľ – *Nemocnice na Zemplíne v poprevratovom období*.

Dvojdňové medzinárodné podujatie, na ktorom vystúpilo so svojimi referátmi niekoľko významných historikov poukázalo predovšetkým na skutočnosť, že dejinné udalosti, ktoré sa odohrali v rokoch 1918 – 1919, tak z pohľadu Slovákov, ako aj Maďarov nemožno prezentovať jednostranne, ale treba sa pokúsiť o ich objektívnu historickú interpretáciu. Konečným výsledkom tejto vedeckej konferencie by mal byť aj zborník, ktorý bude obsahovať jednotlivé príspevky aktívnych účastníkov podujatia.

Erasmus+ mobilita na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně, Česká republika

Ústí nad Labem, 11. – 15. október 2021 / 8. – 12. november 2021

Peter KOVAL

Spolupráca Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove s Katedrou histórie FF Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem v rámci programu Erasmus+ sa datuje od konca roku 2017, keď na pôdu našej fakulty prvýkrát zavítali doc. PhDr. Martin Veselý, Ph.D., a PhDr. Jakub Pátek, Ph.D. V priebehu krátkeho času sa podarilo zrealizovať viacero výmenných pobytov v rámci učiteľských, ale aj študentských mobilit. V zimnom semestri akademického roku 2019/20 študovali na PU dve študentky z Univerzity J. E. Purkyně a nasledujúci akademický rok začala erasmovské štúdium v Ústí nad Labem naša študentka z odboru archívnicko. Okrem týchto aktivít sa podarilo spolu s našou partnerskou katedrou zorganizovať jednu spoločnú vedeckú konferenciu, ktorá sa konala v novembri 2019.

*PhDr. Jakub Pátek, Ph.D. v rozhovore s PhDr. Jánom Džujkom, Ph.D.
v areáli Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem*

Situácia okolo rozšírenia pandémie vzájomné osobné stretnutia na istý čas prerušila a až tento rok sa po čiastočnom uvoľnení protipandemických opatrení podarilo zrealizovať ďalší erasmovský pobyt v Ústí nad Labem.

V polovici októbra sa na západ Čiech vybral PhDr. Peter Kovaľ, PhD., kde na stretnutiach formálneho i neformálneho charakteru intenzívne diskutoval s vedením katedry histórie o možnostiach prehlbovania spolupráce na poli študentských mobilit a vedeckých stretnutí odborníkov. Ústrednou témou rokovaní bola ďalšia spoločná vedecká konferencia na pôde PU. Tá bola naplánovaná na túto jeseň, no termín jej uskutočnenia sa musel z dôvodu sprísnených pravidiel ohľadom Covid-19 a organizácie hromadných podujatí presunúť na prvé mesiace roku 2022. Samozrejmosťou pobytu dr. Kovaľa boli aj prednášky pre domácich študentov zamerané na dejiny zdravotníctva na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období.

Po tejto úspešnej mobilite pokračoval v propagácii dobrého mena IH FF PU v zahraničí PhDr. Ján Džujko, PhD. V polovici novembra navštívil Univerzitu J. E. Purkyně aj on. Rovnako energicky pokračoval v akademických diskusiách s vedením katedry a študentmi univerzity. Odprednášal im svoju dominantnú tému zameranú na dejiny novín a novinárstva na východnom Slovensku v medzivojnovom období.

Erasmus+ je výrazne prospešným mobilitným programom pre študentov aj učiteľov. Cez mobility sa študenti majú jedinečnú možnosť oboznámiť s iným akademickým prostredím, porovnať spôsoby výučby a zároveň možnosť stretnúť nových odborníkov v témach, ktoré ich zaujímajú. Učiteľom a celému nášmu historickému pracovisku tieto výmenné pobyty pomáhajú prehlbovať zahraničnú spoluprácu, prostredníctvom ktorej dochádza k zdokonaľovaniu a profesijnému rastu konkrétnych pedagógov a zvýšeniu prestíže celého pracoviska. Veríme, že Erasmus+ bude aj z týchto relevantných dôvodov i naďalej využívaný všetkými zainteresovanými stranami.

Erasmus+ mobilita, prednáška dr. Edyta PLUTA-SALADRA a dr. Dorota ŽUREK

Prešov, 19. október 2021

Peter KOVAL

Viac ako dva roky ubehli od poslednej prednášky zahraničných kolegov organizovanej Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove v rámci programu Erasmus+. Hlavným dôvodom dlhšej pauzy bola pandemická situácia, ktorá doslova obmedzila osobné kontakty aj v tejto akademicko-vedeckej rovine. Mobilitný program síce ponúkal možnosti online prednáškových pobytov, ale tie neboli na našej univerzite využívané vo veľkej miere. Ukázalo sa, že osobný kontakt s kolegami a so študentmi nenahradili virtuálne možnosti vzdelávania.

V októbri 2021 nás navštívili hneď dve kolegyně z Inštitútu histórie Pedagogickej univerzity v Krakove. S poľským historickým pracoviskom udržiava náš inštitút dlhodobé dobré vzťahy prejavujúce sa v organizácii vedeckých podujatí či vzájomnými výmennými pobytmi študentov a učiteľov. Do Krakova v rámci programu Erasmus+ vycestovali v nedávnej minulosti viacerí kolegovia z inštitútu a naopak v Prešove sme mali česť privítať viacerých poľských kolegov, naposledy v roku 2017 prof. dr. hab. Mareka Wilczyńskiego.

Dr. Dorota Żurek a dr. Edyta Pluta-Saladra patria k mladej generácii krakovských historikov. Zaoberajú sa obdobím stredovekých a ranonovovekých poľských

*Dr. Dorota Żurek a dr. Edyta Pluta-Saladra pri predstavovaní
Inštitútu histórie Pedagogickej univerzity v Krakove*

Dr. Dorota Žurek počas prednášky

dejín, pričom prvá menovaná sa sústreďuje na dejiny miest a meštianstva a druhá na históriu ženy, s osobitným dôrazom na ženy z náboženských kruhov. Prednášky odznené na pôde našej fakulty boli tematicky venované práve týmto okruhom.

Aj keď v obmedzenej kapacite sa na prednáškach zúčastnili prešovskí študenti učiteľského smeru, histórie i archívnictva. Dr. Dorota Žurek prezentovala slávnostné vstupy panovníkov do neskorostredovekých miest a konkrétne do Krakova. Tie mali svoje typické charakteristiky, postupnosti a rituály udržiavajúce sa po dlhé desaťročia. Dr. Edyta Pluta-Saladra predstavila svoj výskum stredovekých žien a ich „výskyt“ v stredovekých zázrakoch viažucich sa na krakovských svätcov.

Obe prednášky zaujali prítomných a vyvolali diskusiu, ktorá sa niesla v duchu komparácie so slovenskými historickými reáliami. Aj toto stretnutie dokazuje fakt, akým potrebným sú osobné návštevy zahraničných kolegov predstavujúcich najnovšie výsledky vedeckých výskumov. Erasmus+ mobility učiteľov prehlbujú medziinštitucionálnu spoluprácu na poli vedy a zároveň motivujú študentov k využitiu študentských pobytov v zahraničí.

Úspešná habilitácia PhDr. Petra Kovaľa, PhD.

Prešov, 23. novembra 2021

Ján DŽUJKO

*PhDr. Peter Koval, PhD.,
predstavuje svoju habilitačnú prácu*

V druhej polovici novembra 2021 sa na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (FF PU) v Prešove uskutočnila habilitačná prednáška nášho kolegu, člena redakcie periodika *Dejiny*, PhDr. Petra Kovaľa, PhD.

Ako odborný asistent pôsobí na inštitúte histórie a je aktívnym vedecko-pedagogickým pracovníkom katedry novovekých a najnovších slovenských dejín. Vede niekoľko prednášok a seminárov zameraných na slovenské a československé dejiny po roku 1918, dejiny svetovej historiografie, dejiny československých vzťahov po roku 1945 a de-

jiny cirkví a náboženských spoločností na Slovensku v rokoch 1918 – 1989. V oblasti vedeckovýskumnej činnosti sa venuje slovenským a československým dejinám v rokoch 1918 – 1989. Svoju pozornosť sústreďuje na problematiku národnostných vzťahov a národnostných menšín, dejín gréckokatolíckej cirkvi, dejín československých vzťahov, avšak jeho dominantnou oblasťou výskumu sú dejiny zdravotníctva na východnom Slovensku.

Na tomto slávnostnom podujatí dekan FF PU v Prešove prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., privítala a predstavila prítomných členov habilitačnej komisie: Dr. h. c. prof. Petra Kónyu, PhD., doc. Mgr. Martina Veselého, PhD., a dr. Laszla Szarku, CSc., a oponentov habilitačnej práce prof. PhDr. Petra Švorca, CSc., doc. PhDr. Evu Morovicsovú, PhD., MPH a PhDr. Annu Falisovú, CSc.

PhDr. Peter Koval, PhD., sa následne venoval téme svojej habilitačnej prednášky s názvom *Zdravotné pomery na východnom Slovensku v medzivojnovom období*. V úvode naznačil, že po vzniku Československej republiky v roku 1918 bolo jednou z prioritných úloh novovzniknutého štátu aj zlepšenie pomerov v oblasti zdravotníctva, zdravotnej situácie obyvateľstva a zamedzenie šírenia infekčných ochorení, ako aj zníženie dojčenskej úmrtnosti. Priblížil i zdravotno-hygienické pomery na periférii

krajiny, kde jeho obyvateľstvo trpelo viacerými závažnými ochoreniami, pričom tu absentovali špecializované ústavy pre liečbu viacerých chorôb. Následne charakterizoval dobovú situáciu v oblasti nemocničnej starostlivosti a popísal stav nemocníc v Košiciach, Prešove, Bardejove, Humennom, Michalovciach, Levoči a Kežmarku. V poslednej časti prednášky predstavil niekoľko osobností z radov lekárov, ktorí aktívne pôsobili v medzivojnovom období na východnom Slovensku.

Prítomným účastníkom predstavil aj svoju habilitačnú prácu *Vybrané štúdie z dejín zdravotníctva na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období*. Tú tvorilo osem vedeckých štúdií rozdelených tematicky do dvoch celkov: zdravotná situácia a dejiny zdravotníckych zariadení. Cieľom predloženej habilitačnej práce bolo objasniť vývoj zdravotných pomerov na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období. Autor pri jej spracovaní vychádzal najmä z pramenného materiálu viacerých ústredných a regionálnych archívov. Predovšetkým vďaka tomu sa mu podarilo priblížiť dejiny zdravotníctva na periférii medzivojnového Československa, čomu sa doposiaľ v slovenskej historiografii nikto profesionálne nevenoval. Výsledky jeho výskumu v podobe predložených štúdií tak majú priekopnícky charakter.

Nakoľko oponenti habilitačnej práce a ani členovia habilitačnej komisie pod vedením Dr. h. c. prof., P. Kónyu, PhD., nemali k uvedenej prednáške a habilitačnému spisu žiadne závažnejšie pripomienky, odporučili Vedeckej rade FF PU v Prešove menovať PhDr. Petra Kovaľa, PhD., za docenta v študijnom odbore 2. 1. 7 História. K úspešnému ukončeniu habilitačného konania PhDr. P. Kovaľovi, PhD., srdečne blahoželáme.

Diskusia k habilitačnej práci P. Kovaľa

Predstavujeme slovenského výtvarníka:

PhDr. Emila SEMANCA

Narodil sa 6. júla 1953 v Čertižnom pri Medzilaborciach. Základné a stredoškolské vzdelanie získal v Sobrance a v Humennom. V rokoch 1972 – 1977 študoval na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove výtvarnú výchovu, slovenský jazyk a literatúru, kde sa jeho výtvarný talent rozvíjal pod vedením Jozefa Bendíka, Júliusa Machaja, Františka Patočku, Juraja Kresilu, Júliusa Hegyessyho a trvalý záujem o umenovedu získal od Normy Urbanovej a Ľuby Belohradskej. Po promócii začal pracovať ako redaktor v regionálnej tlači, konkrétne v Prešovských novinách. V ich redakcii v rokoch 1976 – 1982 viedol prílohu Pohľady na kultúru. Popri novinárskej práci sa venoval aj výtvarnej tvorbe. Prvú autorskú výstavu mal v Prešove v roku 1979.

Jedna z lodí mala meno Gvendolína

Od roku 1982 pôsobil v Bratislave ako riadiaci pracovník v redakciách viacerých ústredných denníkov, ako vedúci redaktor *Smeny* na nedeľu, vo vedení časopisov *Slovenka* a *Express International* a v Slovenskej televízii ako šéfredaktor spravodajstva a člen vrcholového manažmentu tejto inštitúcie. V roku 1984 zavŕšil doktorské štúdium dejín umenia. Po roku 1989 vyprofiloval a viedol viacero periodík.

V roku 1995 sa stal členom Umeleckej besedy slovenskej; už desiate volebné obdobie je starostom tohto najstaršieho umeleckého spolku na Slovensku.

Pôsobí ako kurátor, porotca, predseda medzinárodných výtvarných festivalov a organizátor výtvarných sympózií a plenérov, na ktorých sa tiež aktívne zúčastňuje doma i v zahraničí.

Má za sebou rozsiahlu a úspešnú publicistickú, literárnu aj výtvarnú tvorbu, v ktorej dominuje technika koláže. Pravidelne vystavuje doma i v zahraničí – Berlín, Rím, Praha, Varšava, Budapešť... Počet jeho autorských prezentácií prevýšil tri desiatky. Je nositeľom najvyšších novinárskych vyznamenaní, autorom viacerých kníh poézie a literatúry faktu, laureátom Ceny Rudolfa Jašíka, Ceny Tibora Bártfaya a v roku 2005 mu udelili čestné uznanie v rámci Medzinárodnej ceny Egona Erwina Kischu za obrazovo-dokumentárnu publikáciu *Najkrajší kút*, kde v črtách predstavil osobnosti slovenskej i svetovej kultúrnej scény.

O tvorbe Emila Semanca

Keď z novín a časopisov na sklonku 60. rokov musela odísť jedna celá kavaléria reportérov (zaujímavé: prví padli za obeť), tlač aj tým zosivela. Videlo sa mi, že hádam naveky...

O bezmála desaťročie sa najprv v *Smene*, potom v *Práci* a znova v *Smene* na nedeľu začalo čoraz hustejšie a zreteľnejšie objavovať meno Emila Semanca. Potichu som vtedy zajasal. Uvedomil som si, že korene slovenskej beletristickej žurnalistiky sú hlbšie, než by ich mohol zlikvidovať normalizačný travex.

Nevedel som o koho ide, na ktorom poli vyrástol, ani čím sa zveľaďoval; nepoznal som jeho vzdelanie, učňovské roky novinárstva, orientáciu, ani záľuby; iba som s radosťou zaregistroval (a istotne nie sám), že sa objavil talent. Postupne ma presvedčil, že má všetko, čo reportér potrebuje. Vie vyrozprávať, čo videl a zažil – a tým zaujať. Má zmysel pre objavnú a prekvapujúcu kompozíciu. V pevnej a logickej stavbe má zmysel pre umeleckú skratku, cíti ju a rád ňou posúva a plasticky dotvára dej. Vidí svet plný farieb a odtieňov, a tak ho aj reprodukuje...

Túto charakteristiku reportáží Emila Semanca som napísal spontánne – a hľa: používam pojmy, akoby som písal o výtvarníkovi. Vlastne áno, nijaká chyba. Skôr by som povedal, nenáhodná zhoda. Reportér Semanco prejavoval pre mňa výtvarnícke dispozície skôr, ako som sa vôbec dozvedel, že má profesionálnu prípravu aj v tomto odbore. Nezaprel sa.

Dnes som už múdrejší, ako koncom 70. rokov, keď som po dlhých rokoch sucha, hluchoty a slepoty postrehol v novinách neodškriepiteľný reportérsky zjav. Dnes viem, že človek, ktorý v posledných rokoch predstupuje pred verejnosť nielen zreťou publicistikou, ale aj so svojimi výtvarnými dielami, absolvoval na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove povedľa slovenského jazyka a li-

teratúry aj štúdium výtvarnej výchovy a dlho váhal, ktorou z ciest sa vydá. Na tú, ktorú mu v ateliéroch chýrnej prešovskej výtvarníckej liahne pomáhali objavovať zaslúžilí umelci Jozef Bendík a Juraj Daňo, sochári František Patočka a Július Machaj, maliari Juraj Kresila a Dušan Srvátka, aj historičky umenia Ľuba Belohradská a Norma Urbanová, alebo sa vydá po meandroch slov, aby zo snov a obrazov komponoval vlastné verše, poviedky a články?

Ani v rokoch, keď sa prednostne, alebo výhradne venoval novinárskej tvorbe – ako reportér v Smene, v Práci, vedúci redaktor Smeny na nedeľu, šéf Víkendu v denníku Slovenská REPUBLIKA, ako šéfredaktor HRS v Slovenskej televízii, riadiaci pracovník v Slovenke alebo Expresse International, nezamkol svoju výtvarnú krošňu na tri zámky. Ak nič iné, aspoň komponoval koláže do reportáží a novinových poviedok, alebo ilustroval knihy svojich kolegov. Bola to práve koláž, ktorá ho najviac vzrušovala. Možnosti tejto techniky spoznal už na vysokej škole, kde ju vnímal ako podmaňujúcu ozvenu z ateliéru Tibora Bártfaya. Inšpirovali ho, aj keď o prácach svojho veľkého vzoru „viac vedel ako videl“. Až sa spoločne v roku 1996 stretli na bratmi Smolákovcami organizovanom Medzinárodnom výtvarnom festivale v Snine, kde národný umelec Tibor Bártfay v Galérii MIRO a člen Umeleckej besedy slovenskej Emil Semanco predstavili kolekcie svojich koláží. Bola to ďalšia výzva. Odvtedy možno hovoriť aj o ich vzájomnom priateľstve...

Nezamieňam si reportéra s výtvarníkom. Ani ich nedávam nasilu do umeleckej dvojexpozície. Semanco neprestáva byť žurnalistom tak, ako neopúšťa svoje krajiny snov vo výtvarnej tvorbe. Vidno, že je to jeden tvorca, jeden pracovitý muž. Je to zreteľné z jeho zmyslu pre štylistický obraz, slovnú metaforu, symbol, skratku v novinárskej tvorbe a sú doma aj v jeho obrazoch, ktorými prekvapuje (a znova nielen mňa): veď, kde na to všetko berie čas?

Ján Čomaj

O AUTOROCH

DEMČÁKOVÁ, Zuzana Mgr. (zuzana.demcakova@snm.sk)

Kurátorka SNM- Spišské múzeum v Levoči

DERFIŇÁK, Patrik, doc., PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín, riaditeľ IH

DOMENOVÁ, Marcela, doc., Mgr., PhD. (marcela.domenova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívnictva a pomocných vied historických

DŽUJKO, Ján, PhDr., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FALAT, Michal, Mgr. (MichalFalat@hotmail.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

GILAROVÁ, Lucie, PhDr. (Luc.Gilarova@gmail.com)

Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd

HUBENÝ, David, Mgr., PhD. (david.hubeny@nacr.cz)

Archivár v Národnom archíve Praha

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhDr., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KALETOVÁ, Mária, Mgr. (kaletova.m@gmail.com)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

KAŠPŘIŠINOVÁ, Dagmar, Mgr. (dagmar.kasprisinova@gmail.com)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

KOVAĽ, Peter, PhDr., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

LIŠKA, Anton, PaedDr. ThLic., PhD. (anton.liska@pamiatky.gov.sk)

Odborný radca – pamiatkar, Krajský pamiatkový úrad Prešov

ONDRIA, Erik Mgr., PhD. (e.ondria@gmail.com)

Krajské múzeum v Prešove, historik

ŠVORC, Peter, prof. PhDr., CSc. (peter, svorc@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

TKÁČ, Ján, PhDr., PhD. (tkac1985@gmail.com)

knihovník, medziknižničná výpožičná služba, Univerzitná knižnica v Bratislave

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze EZB OPAC riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriík, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database EZB OPAC managed by **Staatsbibliothek Berlin**, on server of **Deutsche Nationalbibliothek** and on pages of **Universitätsbibliothek Regensburg**, as well as in database of **Dalhousie Libraries** in one of the most significant Canadian universities **Dalhousie University in Halifax** (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften.

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

2/2021

Ročník / Volume XVI

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
[http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22021.html](http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-22021.html)

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

